

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

КА ИЗВОРИМА РЕЧИ
ТРИДЕСЕТ ГОДИНА ЕТИМОЛОШКОГ ОДСЕКА
ИНСТИТУТА ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ISBN 978-86-82873-41-9

Издаје

Институти за српски језик САНУ

Приредила

Марија Бјелећић

Рецензенти

Јасмина Грковић-Мејџор

Александар Лома

Слободан Реметић

Технички послови, коректура и превођење

Марија Бјелећић, Јасна Влајић-Појовић,

Јелена Јанковић, Жељко Сијеиановић, Ана Тешић

Прелом текста

Давор Палчић

palcic@eunet.rs

Тираж 500 примерака

Штампа

Чигоја штампа, Београд

На полеђини корица:

Св. Исидор Севиљски (570–636),

Минијатура у рукопису његових *Етимологија*,

XII век, Staatsbibliothek München

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

КА ИЗВОРИМА РЕЧИ

ТРИДЕСЕТ ГОДИНА
ЕТИМОЛОШКОГ ОДСЕКА
ИНСТИТУТА ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЗБОРНИК РАДОВА

Приредила

Марта Бјелетић

Аутори

† Павле Ивић, Александар Лома,
Јасна Влајић-Поповић, Марта Бјелетић,
Снежана Петровић, Марија Вучковић

БЕОГРАД

2013

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.163.41'374.4(082)

811.163.41'373.6(082)

81 Ивић П.(082)

Ка изворима речи : зборник радова / аутори Павле Ивић ... [и др.] ; приредила Марта Бјелетић. – Београд : Институт за српски језик САНУ, 2013 (Београд : Чигоја штампа). – 260 стр. : Прилози: стр. 261–272 ; 24 cm

На насл. стр.: Ка изворима речи. Тридесет година Етимолошког одсека Института за српски језик САНУ. – Тираж 500. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Библиографија: стр. 217–227. – Резимеи: стр. 228–238. – Изабрана библиографија сарадника на Пројекту: стр. 239–260.

ISBN 978-86-82873-41-9

1. Ивић, Павле [аутор], 1924–1999

а) Ивић, Павле (1924–1999) – Зборници

б) Етимолошки речник српског језика

с) Српски језик – Етимологија – Зборници

COBISS.SR-ID 199943948

САДРЖАЈ

Предговор	7
О Павлу Ивићу	
1. Како визију спровести у дело	11
2. Ивићева етимолошка „жица“	21
О етимолошком пројекту	
3. „Тај велики посао неизбежно ће трајати деценијама“	33
4. Пунолетство	36
5. Зрелост и први плодови	43
6. Српска етимолошка лексикографија данас	48
О „великом“ етимолошком речнику	
7. Из Увода у <i>Огледну свеску</i>	61
8. Методолошки приступ и структура одреднице	64
9. О прасловенској лексици	76
10. О турцизмима	84
11. Из Увода у <i>Прву свеску</i>	92
12. Необично слово <i>a-</i>	95
13. О семантици	102
14. О лексици тајних језика	117
15. Уз <i>Трећу свеску</i>	127
16. Шта све један етимолог мора да зна	130
О „малом“ етимолошком речнику	
17. Једнотомник – између популарног и научног речника	145
18. Од индоевропског до словенског и назад	155
19. Ништа без дијалеката	167
Поглед у будућност	
20. Београдски етимолошки пројекти и њихов компаративистички значај	175
Разно	
21. Дијалекатска лексикографија – покретачка снага етимологије .	185
22. Дугорочан и далекосежан подухват	192
23. Речник за стручњаке и „сладокусце“	195
24. Ишчитавање прошлости из језика	205

25. У вечитој потрази за <i>йра</i> -	209
26. Београдска етимолошка школа	211
27. Дуг Павлу Ивићу	215
Литература	217
Резимеи	228
Изабрана библиографија сарадника на пројекту	239
Прилози	261

Предговор

Ове године навршава се тридесет година откако је у оквиру Института за српски језик САНУ започео са радом Етимолошки одсек. Даном његовог оснивања сматрамо 1. април 1983. године, када је и званично ступио на дужност први сарадник. Да се није радило само о „првоаприлској шали“ најбоље сведоче три протекле деценије које смо, поводом јубилеја, покушали да сместимо међу корице овог зборника.

Сакупили смо у њему све оно што смо, током година, ми сами писали о нашем одсеку, о нашем пројекту, о нашем главном задатку — етимолошком речнику. Сва наша размишљања, премишљања и домишљања како да што боље урадимо оно што нам је поверено могу се пронаћи на овим страницама. Многе субјективне и објективне околности са којима смо се тим поводом суочавали — изложене су овде.

Прилози су груписани у неколико тематских целина (**О Павлу Ивићу, О етимолошком пројекту, О „великом“ етимолошком речнику, О „малом“ етимолошком речнику, Поглед у будућност**) и поређани углавном хронолошким редоследом да би читалац могао да прати развој нашег одсека и пројекта од оснивања до данас, и — што је још важније — еволуцију концепције и методологије израде нашег речника. Тако ће се у ранијим радовима будућа *Огледна свеска* звати Пробна свеска, а будући *Етимолошки речник српског језика* — Етимолошки речник српскохрватског језика. Планираће се објављивање једне свеске од 100 страна годишње, а оне ће се појављивати на две-три године, свака следећа обимнија од претходне. Најавиће се израда популарног једнотомника, а он ће, током писања, прерастати у озбиљан научни речник. То је доказ да пракса и конкретан рад нужно намећу своја правила којима се морају покорити и најсјајније — али без претходног искуства формулисана — идеје, замисли и планови.

Поред већ публикованих радова (седамнаест у земљи, три у иностранству, од којих су два за ову прилику преведена са немачког), зборник садржи и по први пут овде објављена предавања, излагања на научним скуповима и обраћања сарадника у разним приликама (обједињена у поглављу **Разно**), где се из једног личног угла, једноставније и надахнутије, говори о нашем пројекту и речнику.

Важан сегмент зборника представља **Изабрана библиографија сарадника на пројекту**, која најречитије сведочи о нашим интересовањима, изазовима, опредељењима и не малом труду улаганом током протеклих тридесет година у развој етимолошких истраживања у нас.

Ради боље прегледности и уштеде у простору формирано је заједничко поглавље **Литература**, које обухвата већину библиографских јединица цитираних у радовима. На сличан начин је образовано и поглавље **Резимеи**.

Осим ових интервенција, прилози су подвргнути само минималним техничким уједначавањима, те ће пажљиви читалац неминовно наићи и на извесна понављања. Најчешће је оно да је наш пројекат „основан на иницијативу академика Павла Ивића“, али то је нешто што с пијететом наглашавамо у свакој прилици и због чега у Предговору Првој свесци стоји: „Његовој сени аутори посвећују ову прву и све следеће свеске речника, који је он својим визионарством зачео и својим ауторитетом утемељио“.

Када је основан, одсек је имао само једног сарадника. Како се и у којим интервалима тај број попуњавао, ко је долазио а ко одлазио, може се видети из прилога у поглављу **О етимолошком пројекту**. У овом тренутку има нас десеторо: Јасна Влајић-Поповић (од 1983), Марта Бјелетић (од 1990), Снежана Петровић (од 1991), Александар Лома (од 1994), Маја Калезић (од 1999), Марија Вучковић (од 2000), Јелена Јанковић (од 2005), Жељко Степановић (од 2011), Ана Тешић (од 2011), инострани сарадник Орсат Лигорио (од 2011).

У припреми овог зборника, посредно или непосредно, учествовали су сви, а посебно, како и доликује, најмлађи чланови нашег тима — Јелена, Ана и Жељко.

Година 2013. свакако неће остати упамћена као повољна за издаваштво. Да би овај зборник угледао светлост дана, у помоћ нам је притекао дугогодишњи пријатељ и сарадник Давор Палчић и преломио текст за штампу без накнаде. На томе смо му неизмерно захвални.

Зборник намењујемо заинтересованим читаоцима, и стручњацима и лаицима, свима онима које занима етимологија или су знатижељни да сазнају шта се на том плану ради у оквиру Института за српски језик. Жеља нам је да он буде сведочанство о једном времену када се ни из чега, полако и мукотрпно, стварало нешто.

О Павлу Ивићу

Како визију спровести у дело*

Данас свакоме изгледа нормално да Институт за српски језик САНУ, као и већина других сродних института (барем у словенском свету) у свом саставу има и Етимолошки одсек. Природно је и то што се у том Одсеку израђује *Етимолошки речник српског језика* на коме ради шест стално запослених и два спољна сарадника, укључујући руководиоца. Подразумева се да Одсек располаже приручном библиотеком од неколико хиљада наслова (речника, енциклопедија, монографија, часописа, сепарата). Али како је до свега тога дошло?

Упућени знају да је идејни творац и покретач овог пројекта академик Павле Ивић. Иако је та чињеница више пута с великим пијететом истицана,¹ није на одмет још једном се осврнути на почетке овог подухвата и на место и улогу Павла Ивића у њему. Учинићемо то на основу личних сећања и неколико докумената који су се затекли у Одсеку,² сведочећи о дуготрајном и мукотрпном процесу заснивања пројекта.

Прво се треба запитати зашто се у улози покретача нашао баш Павле Ивић. Део одговора свакако лежи у чињеници да је Ивић био научник светског формата, чије су све визуре биле суштинске и глобалне (али засноване на темељном познавању српског језика кроз његову историју и дијалектологију), па је тако јасно могао да сагледа шта је то што је недостајало нашој науци о језику. Поред свести о томе шта треба урадити, Ивић је истовремено поседовао и огромну енергију да своју визију спроведе у дело, и то је оно што га је чинило изузетним. Са бескрајним стрпљењем, у нашој малој

* **Ј. Влајић-Поповић, М. Бјелетић: Павле Ивић као покретач савремених етимолошких истраживања српског језика, *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* LII/1, Нови Сад 2009, 67–75.**

¹ В. нпр. Бјелетић/Лома 2004: 134; Влајић-Поповић/Петровић 2004: 1.

² Та документа нам је, из своје личне архиве, љубазно уступио др Драго Ћупић, дугогодишњи директор Института.

средини несвесној потребе за етимолошким истраживањима, Ивић је о томе обавештавао и освешћивао свакога ко је на покретање пројекта могао имати утицаја, сваку надлежну инстанцу, а њих је у оно доба било више. Мало је ко тада схватао да он то не чини за себе, нити за неке конкретне сараднике (којих још није било ни на видуку), већ искључиво ради општег интереса.

Водећи акцију за заснивање пројекта радио је синхронизовано на три „фронта“: у Академији, у ондашњој Заједници науке и у самом Институту. То што је пројекат ушао у петогодишње планове рада за период 1981–1985. и у Академији и у Институту, само значи да су припреме морале почети много раније. Иза сваког од тих „папира“ стајали су бројни састанци, време и енергија утрошени на њима, разговори који нису увек били лаки, накнадно писање извештаја итд. Први званични подаци односе се на 1980. годину:

«Петогодишњим планом научноистраживачког рада САНУ за период 1981–1985, који је усвојен на скупштини САНУ 17. децембра 1980, планирани су и научни задаци од најкрупнијег друштвеног значаја за које је нужно обезбедити допунска финансијска средства. Ради се о пројектима из области културно-историјских наука који подразумевају уклапање СР Србије у светска научна достигнућа у овој области, а који су један од значајних предуслова за даљи развој културно-историјских наука. Међу крупним задацима из ове области јесте заснивање пројекта „Етимолошког речника српскохрватског језика“. ... У току 1980. и 1981. године Српска академија наука и уметности обраћала се Републичкој заједници науке Србије са захтевима за финансирање овог пројекта, тј. за његово увршћивање у значајне и дугорочне пројекте Заједнице и Академије. Ценећи изузетан значај овог пројекта, Републичка заједница науке дала је почетна средства за његово заснивање и уврстила га у пројекте које дугорочно финансира. ... У току припрема за овај пројекат, Академија је била у сталним контактима са Институтом за српскохрватски језик у Београду, рачунајући на чињеницу да је Институт лингвистичка научна организација, са главним задацима управо из области лексикографије. ... О тој идеји Академије, која је прерасла и у иницијативу, током 1980. године расправљала су стручна и самоуправна тела Института (Научно веће и Савет). Идеја да се овај пројекат заснује у Институту у начелу је прихваћена...»³

Ивић је објашњавао шта су то етимолошки речници, како се они у савременим условима пишу и зашто је неопходно у нашој средини покренути један такав пројекат:

³ Извод из дописа „Заснивање пројекта *Етимолошки речник српскохрватског језика*“ упућеног Савету Института дана 31. марта 1982. са потписима академика П. Ивића, члана Савета Института и др Д. Ћупића, директора Института. О преименовању пројекта у *Етимолошки речник српског језика* в. Предговор ОС VIII, детаљније и Предговор ЕРСЈ 1: 6.

«Етимолошки речници спадају у основне инструменте рада на језичкој науци, од великог су значаја и као извори сазнања неопходних историји (у пореклу речи огледају се етноисторијски и културноисторијски односи). Највећи део европских језика, међу којима и већина словенских и већина балканских, располаже са по неколико дела овакве врсте. ... Данас се етимолошки речници по правилу раде тимски. Ауторски колектив би морао обухватити стручњаке за све језике који су у знатнијој мери утицали на попуњавање речничког састава српскохрватског језика. У њему би се у перспективи морали наћи, осим слависта, и бар по један класичар, романиста, балканолог и турколог, укупно око осам људи. Реализација пројекта морала би започети с релативно малим кадровским снагама, које би се увећале развојем самог пројекта.»⁴ ... «Представници Академије (посебно академик Ивић) истакли су да је средњорочним планом Академије предвиђено да се започне рад на изради још једног фундаменталног дела српскохрватске лингвистике — етимолошког речника српскохрватског језика. Научне и друштвене потребе за заснивањем овог пројекта веома су изражене, тим пре што на српскохрватском језику постоји само *Етимолошки речник хрватског или српског језика* Петра Скока, који представља резултате етимолошке науке до педесетих година овога века (Скок је умро 1956). С друге стране, Скоков речник је понајвише обрадио романске етимологије, док су друге остале у њиховој сенци. Тако је у том делу недовољно обрађено лексичко благо источне стране српскохрватског језика. Но, и сама чињеница што је Скоково дело завршено пре тридесетак година, а у међувремену су се у етимолошкој науци десиле крупне промене, и код нас и у свету, довољно јасно говори о потреби заснивања оваквог пројекта.»⁵

У својим настојањима наилазио је на проблеме које је требало решавати на институционалном нивоу:

«Представници Института у целини схватају друштвени и научни значај овог пројекта, те у том смислу очекују и пуно разумевања радних људи Института за њега. У средњорочном програму развоја Института за период 1981–1985. предвиђена је могућност прихватања овог пројекта. Међутим, познато је да су услови рада у Институту незадовољавајући — недостаје ка-

⁴ Допис Републичкој заједници науке СР Србије од 16. децембра 1981. о покретању овог и још два лингвистичка пројекта („Европски лингвистички атлас“ и „Прикупљање и обрада ономастичке грађе“), ... којима би се надокнадило закашњење и заостајање за светском науком ... и која су предуслов даљег развоја културно-истраживачких наука“; допис је потписао председник САНУ академик Д. Каназир (мада га је, очито, саставио П. Ивић).

⁵ Забелешка са седнице у Председништву САНУ одржане 5. марта 1982. године, којој су присуствовали: а) из Академије: академици А. Исаковић, П. Ивић и М. Пантић, затим Д. Недић, секретар САНУ, као и Н. Радосављевић [секретар Фонда за научноистраживачки рад САНУ]; б) из Института: др Д. Ћупић, директор Института, др Е. Фекете, уредник Речника САНУ, и др. Д. Стефановић, координатор рада у Одсеку за старословенистичка истраживања Института.

дар за целовито и ефикасно извршавање задатака Института и на постојећим пројектима, међу којима — и на изради Речника САНУ. Прихватањем нових пројеката може доћи до повећања радних и других проблема у Институту у целини, тј. до смањивања услова рада (у околностима када у једној соби ради и по четири стручна и научна радника, у условима малих личних доходака, недостатка станова итд.) и због извесног одбојног става радника Института према новим задацима, све док се не реше проблеми везани за постојеће. ... Због свега тога, поред обезбеђивања простора, представници Института истичу да би требало имати и гаранцију за sukcesivни прилив средстава за етимолошки пројекат, и то према динамици коју за развој пројекта (кадровски и програмски) утврде Академија, Републичка заједница науке и Институт. ... било би потребно донети и одговарајући споразум или сродан докуменат, којим би се предвиделе обавезе и Академије и Заједнице науке и Института. ... Такође треба обезбедити средства која ће за овај пројекат омогућити набавку потребне литературе, израду библиографија, специјализације и друге видове усавршавања сарадника итд. Не сме се десити да овај пројекат финансијски, кадровски, програмски и сл. представља сметњу осталим пројектима Института.»⁶

На састанку је закључено да ће Академија обезбедити почетна средства за заснивање пројекта, као и две просторије, и да ће пружити стручну и научну помоћ у организовању овог пројекта — за шта се посебно задужује академик Павле Ивић.

Настојао је да образложи зашто је баш Институт за српски језик право место за заснивање етимолошког пројекта, али и да предочи корист коју сам Институт може имати од њега:

«Академик Павле Ивић упознао је Научно веће да је на основу пре неколике године започетих разговора у САНУ и РЗНС заснован макропројекат „Етимолошки речник српскохрватског језика“. Академија предлаже да овај пројекат прихвати Институт, као посебан лексикографски пројекат, јер је то најквалификованија организација за заснивање пројекта ове врсте. ... Пошто је размотрен цео низ питања везаних са заснивањем једног пројекта ове врсте, наглашена је његова друштвена и научна функција и изузетан значај за нашу културу. Зато Веће оцењује да је израда етимолошког речника српскохрватског језика веома важан и потребан задатак и да би за Институт било од великог значаја ако би успешно развио ту делатност и тај пројекат.»⁷ ... «Свакако нема разлога објашњавати потребу заснивања једног пројекта какав је етимолошки речник. Међутим, није сувишно нагласити чињеницу да пројекат те врсте мора имати значаја за целокупни лексикографски рад јед-

⁶ Забелешка са исте седнице у Председништву САНУ, в. претходну напомену.

⁷ Закључци са седнице Научног већа Института одржане 9. марта 1982. године, којој су присуствовали др М. Пешикан, др Г. Јовановић, др Д. Ћупић, др Т. Батиштић, др П. Сладојевић и др М. Вујанић, а у једном делу седнице и академик П. Ивић.

не научне организације, не само због тога што се понекад морају тражити етимологије речима у описном или каквом историјском речнику, већ и због комплетнијег лексикографског рада у једном месту уопште. Из наведених, а и других разлога, предлажемо Савету Института да прихвати овај пројекат као дугорочни програм Института за српскохрватски језик у Београду, тј. да радним људима Института предложи да пројекат прихвате као институтски.»⁸

Након стручно-научне, у то време морала је бити спроведена и самоуправна процедура предвиђена прописима и општим актима Института. Тако је 9. децембра 1982. године у Институту за српскохрватски језик у Београду одржан референдум којим је изгласано заснивање пројекта „Етимолошки речник српскохрватског језика“ и уношење одговарајућих одредаба у Статут и самоуправни споразум о удруживању рада радника Института (од укупно 34 запослена присутно је било 30 радних људи, од којих је за пројекат гласало 19, против 9, док су 2 листића била неважећа).⁹

Када су све формалности око заснивања пројекта коначно завршене, могло се почети са радом. Први сарадник на пројекту примљен је априла 1983. године. Главна Ивићева преокупација у то време било је формирање ауторског тима. У првом извештају о раду на пројекту он констатује:

«Сматрамо да је програм солидно отпочео. Основна тешкоћа је недостатак кадра одговарајућих квалитета (особито с обзиром на високе захтеве који се морају постављати за ову најтежу област лингвистичких студија), па ће убудуће, макар у првих неколико година, један од главних задатака бити избор и усавршавање кадра за пројекат.»¹⁰

Знајући да без сарадника нема ни речника, Ивић планом рада за наредни период предвиђа попуњавање колектива:

«Основни задатак у наредном петогодишњем периоду биће кадровско комплетирање пројекта, како је то истакнуто у иницијативном акту САНУ. За свестран и успешан рад на етимологији речи у српскохрватском језику потребан је тим од шест до осам стручњака разних профила, будући да су саме речи веома различитог порекла. До краја 1990. године требало би окупити најмање шест истраживача, који би се запошљавали сукцесивно (таква динамика запо-

⁸ Закључак дописа „Заснивање пројекта *Етимолошки речник српскохрватског језика*“ упућеног Савету Института дана 31. марта 1982. са потписима академика П. Ивића, члана Савета Института, и др Д. Ђупића, директора Института.

⁹ Подаци из званичног извештаја референдумске комисије који су потписали М. Вујанић, М. Тешић и Ј. Миловановић.

¹⁰ Тачка 7 завршног елабората пројекта „Етимолошки речник српскохрватског језика“ (1983–1985) упућеног Академији 25. новембра 1985. у име Одбора за етимолошки речник, са потписом руководиоца пројекта академика Павла Ивића.

шљавања је потребна зато да би се добили стварно квалификовани кадрови за посао који захтева врхунску научну спрему; неопрезно расписивање конкурса попунило би места појединцима недораслим за тешке задатке). За сваког члана екипе ваља предвидети просечно по годину дана усавршавања у научним центрима у иностранству, односно у неким случајевима у Љубљани (где се израђује словеначки етимолошки речник). То је неопходно зато што у Београду нема школе етимолошког рада, који је од свих лингвистичких послова најсложенији и захтева најширу ерудицију, поред осталог познавање многих језика. Малобројни српски етимолози из прошлости одавно су покојници и ми се налазимо пред задатком да попунимо празнину и утемељимо континуитет етимолошких студија у нашој средини.»¹¹

Иако је био свестан чињенице да није лако наћи сараднике за пројекат, Ивић је дубоко веровао да „они искрсну“¹², што се фактички и обистинило јер се, у складу са његовим предвиђањима, у Етимолошком одсеку до 1990. године заиста појавило шесторо људи. Неки су у међувремену отишли али су њихова места попуњена новим, млађим снагама, па тако Одсек и данас има шест стално запослених сарадника.

Озбиљност Ивићеве замисли огледала се, између осталог, и у његовој намери да „одшколује“ будући етимолошки кадар у иностранству, пошто у Београду није било услова за то. Стога је, током првих година, водио живу преписку са водећим словенским етимолозима — Ф. Безлајем, Ф. Славским, В. Боришем, О. Н. Трубачовом — организујући боравке сарадника у њиховим центрима или пак позивајући њих лично у Београд. О Ивићевом елану и вери у будућност младог пројекта понајбоље сведочи писмо које је почетком 1984. упутио Францету Безлају:

Веома њошћовани ѡрофесоре,

Најлепше Вам хвала на Вашем ѡисму од 7. фебруара 1984, којим сѡе ѡако сѡремно одговорили на наш доѡис бр. 36 од 24. јануара.

Веома се радујемо ѡѡо је наш ѡројекат ѡ еѡимолошког речника ѡривукао Вашу ѡажњу и ѡѡо сѡе ѡубазно ѡрихвѡили нашу молбу за ѡмоћ и сарадњу. У складу с Вашом сугесѡијом, уѡуѡили бисмо колегиницу Влајѡић-Поѡовић у Љубљану негде око 1. јуна, с ѡим да ѡо могућносѡи ѡроведе ѡамо два месеца. Надамо се да околносѡи ѡѡо су у јулу универзитѡеѡске ферије не би ѡредсѡављала смѡѡњу ѡеном раду.

¹¹ Из програма развоја пројекта „Етимолошки речник српскохрватског језика“ у периоду 1986–1990, поднетог Академији 14. марта 1985. са потписом председника Одбора за етимолошки речник академика Павла Ивића.

¹² Из Записника са годишње седнице Одбора за етимолошки речник САНУ, одржане 20. децембра 1984. године.

Наш етимолошки пројекат полази од чињенице да велики број народних речи до сада није изетимологизирао. Наше прве сондаже у Речнику САНУ показале су колико у њему много има речи без етимологије код Скока. Осим тога, САНУ и Институт за српскохрватски језик већ годинама заједнички раде на прикупљању нове лексичке грађе са терена у Србији, а Машица српска усешно је организовала сличну делатност у Војводини. Истовремено, САНУ води на терену обимну акцију прикупљања ономастичког блага, које иакође садржи велики број назива, пре свега микроимена, чије нам је порекло непознато. Све ово налаже потребу за новим етимолошким речником, чији би нагласак био на материјалу необухваћеном код Скока. Јасно је да наш постојећи кадар не може одговорити потребама такве акције. Потребно је особити нове, младе људе. Свесни смо и факта да њихова формација не може бити комбинована у Београду. Уверени смо да би за свакога од њих било драгоценост да се упозна с искуством Вашим и Ваших сарадника. Осим тога имамо у плану да их, по мери могућности, упућујемо на усавршавање и у иностранство. Велика Вам хвала на сугестији у погледу Брна. Ми смо помишљали иакође на Краков (радионица Славског), Лајпциг (радионица Ајхлера) и Москву (радионица Трубачова). Кад се приближи време за то, веома бисмо ценели Ваше савете у вези с тим.

Свесни смо слабости Скоковог монументалног остварења у славистичком, балтославистичком и индоевропејстичком аспекти. На жалост, садашња ситуација у Београду, поготову после губитка који смо преишли болешћу и затим смрћу професора Бошковића, није таква да бисмо могли власитим снагама попуњавати празнине Скоковог дела у том правцу, ниши особити наш подмладак да то чини. Управо због тога, више него због свега другог, биће нам потребно усавршавање наших младих колега у другим научним центрима.

Од Вас сазнајемо да се у Загребу размишља о продужењу Скоковог дела. Уверени смо да се иакав подухват и наш посао не би зајамно искључивали. Тежисте нашег напора било би на ономе што је код Скока остало у сенци, а то је народна лексика и синонимичност из источних крајева српскохрватског језичког подручја, а пре свега грађа која Скоку није била приступачна. Већи део те грађе налази се, или ипак треба да се нађе, у каталоцима САНУ, Института за српскохрватски језик и Машице српске.

Најлепше Вам захваљујемо на спремношћу да помогнете наш пројекат. Та ће помоћ, сигурни смо, бити драгоценост. Радујемо се и персонално упознавања и сарадње наше пријавнице са Вашим младим етимолозима. Уверени смо да ће и тај контакт бити за њу од велике користи.

Примиће, драги професоре, изразе мог особитог поштовања.

Београд, 15. фебруара 1984.

Павле Ивић

Данас је тешко замислити да етимолошка библиотека у време оснивања Одсека уопште није постојала. Али и за то је Ивић имао решење. Лично је, својом руком (било је то доба латиничних писаћих машина!) саставио списак наслова, њих стотинак, које је сматрао неопходнима за почетак рада. Биле су то, углавном, недоступне или тешко доступне књиге — махом речници — штампане или одавно, или у иностранству, а најчешће и једно и друго. Оно што се није могло наћи антикварно постепено је фотокопирано након претраге (наравно, „пешке“ и ручно) по већим библиотекама. Ивић се код сарадника интересовао за сваки наслов, за напредак са корицењем — једноставно речено, за све. Чак и да је хтео да се дистанцира од тих техничких послова, не би то могао јер је сваки рачун, за сваку књигу и за сваку фотокопирницу, он лично морао да потпише ради правдања средстава у Фонду за научноистраживачки рад САНУ.

Библиотека се ширила и поклонима. Први дародавац био је сам Павле Ивић, који је одвајао дупликате из властите библиотеке. Некад је био и посредник — на пример, првих неколико бројева часописа *Этимология* поклонила нам је, преко њега, Светлана Зајцева, сви томови капиталног речника *Этимологический словарь славянских языков* стизали су из Москве поштом, са посветом ауторском колективу исписаном руком О. Н. Трубачова — наравно, захваљујући Ивићу. Драгоцене сепарате са најновијим радовима Војмира Виње, тада најзначајнијег живог етимолога на простору српско-хрватског језика, са посветом упућеном лично њему, у Одсек је донео Павле Ивић.

Иако није био етимолог, професор Ивић је знао да нас упути како да ми то постанемо. Осмислио је програм рада према коме смо се обучавали исписујући неетимологисане речи из Речника САНУ и ексцерпирајући етимолошку литературу која је садржавала наше речи. Све те наше исписе он је периодично прегледао, дискутовао о њима, дописивао своје коментаре. И то не као професор, *ex cathedra*, већ пре као старији и искуснији колега.

Павле Ивић нас је од почетка, још као магистре, охрабривао да објављујемо прилоге у водећим часописима и да одлазимо на међународне скупове — укључујући и конгресе, славистичке и балканолошке (Софија 1988, Братислава 1993, Краков 1998; Софија 1989, Солун 1994). Умео је да прихвати наше идеје и да нас затим прати у њиховој реализацији. Тако, на пример, иако сам није намеравао да учествује на XII славистичком конгресу у Кракову, здушно је подржао нашу намеру да тамо организујемо округли сто о етимологији.¹³ Укључио се у састављање списка учесника, набавку

¹³ О томе је касније и сам писао, в. Ивић 1997: 114–115.

њихових адреса, писање писама — и сва их потписао — како би својим ауторитетом осигурао добар одзив. И успео је. Од тада се округли столови о словенској етимологији редовно одржавају на славистичким конгресима.

Овај период развоја пројекта, од примања првог сарадника (1983) до појаве *Огледне свеске* (1998), у којој је, поред Ивића,¹⁴ учествовало још пет аутора, потрајао је петнаест година, што је време које је и другим сличним пројектима¹⁵ било потребно да из фазе едукације пређу на припреме за редовну израду речника.

Павле Ивић је умро 1999. године. Није доживео Прву свеску *Етимолошког речника српског језика* (2003), којом се његов пројекат дефинитивно уписао на мапу словенске и европске етимологије. Та свеска најбоље показује да је овај пројекат био ваљано утемељен, мудро вођен и да има јасну перспективу. Само у протеклој деценији, колико је прошло од Ивићеве смрти, сарадници на пројекту објавили су још две свеске речника, две монографије, и преко сто педесет научних радова и приказа.¹⁶ Учествовали су на двадесетак међународних скупова као и на једном балканолошком и два славистичка конгреса. Године 2006. организовали су међународни симпозијум „Словенска етимологија данас“ а потом издали и зборник радова са скупа. Настављајући Ивићеву традицију, Етимолошки одсек и даље негује блиску и плодну сарадњу са радионицама етимолошких речника у Љубљани, Кракову, Москви, Брну и Софији.

Људи, природно, нису свесни значаја догађаја у тренутку док се они одвијају. Тако и ми сада, читава деценију након смрти Павла Ивића и са дистанцом од четврт века откако смо га упознали, почињемо боље да схватамо и неупоредиво више да ценимо све што је радио. Укупно сећање на њега накнадно се осветљава неким призорима који израњају из заборави и стварају слику мало другачију — пунију од оне релативно сведене, формиране током вишегодишње свакодневице у нашем односу асистената и ђака према знатно старијем професору. Професору кога смо слушали и дивили му се али га — сада то знамо — нисмо у потпуности разумели нити били у стању да сагледамо сав смисао његовог големог труда око етимолошког пројекта (како се данас зове оно што су за Ивића били „етимолошки послови“). Својом истинском величином и огромном ерудицијом Павле Ивић нам је неосетно наметао високе стандарде и подстицао потребу да увек тежимо бољем

¹⁴ О Ивићевом уделу у изради *Огледне свеске* в. Бјелетић/Лома 2004: 133–134.

¹⁵ О њима детаљније в. Влајић-Поповић/Бјелетић 1995.

¹⁶ Подробније о резултатима рада на пројекту в. Бјелетић 1997, Бјелетић 2002, Бјелетић 2007, најновије на сајтовима САНУ (www.sanu.ac.rs/ciril/instituti/srpski/etimolog.htm) и Института (www.isj.sanu.ac.rs).

и дајемо све од себе. Захваљујући — између осталог — и томе, остварила се његова визија о утемељивању етимолошких студија у нашој средини: сарадници Етимолошког одсека данас су компетентни и међународно признати стручњаци о којима се у релевантним славистичким круговима говори као о „Београдској етимолошкој школи“.

У коначном свођењу рачуна, ако се у његов опус уброје и сва остварења настала у оквиру Одсека — с њим и после њега — испоставља се да је Павле Ивић, утирући пут новом пројекту, итекако добро знао шта ради. Поврх свега осталог,¹⁷ и у томе је трајни значај Ивићевог дела за српски народ и његов језик.

¹⁷ В. Реметић 2000.

Ивићева етимолошка „жица“*

Етимологија није била основна вокација Павла Ивића. Светску славу стекао је на другим пољима, као што су дијалектологија, лингвистичка географија, акцентологија, фонетика, теоријска лингвистика итд. Међутим, његови сарадници на пројекту *Етимолошки речник српског језика* (ЕРСЈ), који је он осмислио и утемељио, имали су безбројне прилике да упознају и ту, мање познату страну његовог научног лика. Могло би се рећи да је професор Ивић имао аутентичну етимолошку „жицу“. У многим разговорима, када би се поменуо неки етимолошки проблем, он би увек показао живо занимање, и врло често био у стању да изнесе веома корисне сугестије. Напросто, размишљао је „етимолошки“. Осећао је, с друге стране, оправдану резерву и одбојност према етимологији као поигравању прајезичким или супстратним кореновима, јер је оно често бивало у оштрој супротности према начелу поступности које је он сам на делу заступао, а које налаже да се свака реч, пре него што се да коначан суд о њеном пореклу, најпре сагледа у свом непосредном окружењу и историјском развоју. При свему томе он ни издалека није био ограничен својом славистичком визуром. Имао је око за прецизно разграничавање домаћег наслеђа од страних наноса у лексици. Томе је свакако допринело Ивићево познавање многих несловенских језика, живих и мртвих, а пре свега оних који су вековима били у тесном додиру са нашим језиком и на њега непосредно утицали. Његово активно учешће у великом пројекту „Атласа европских језика“ (*Atlas linguarum Europae*) укључивало је и етимолошко просуђивање синонима за одређене појмове у разним европским језицима од Атлантика до Кавказа.

* М. Бјелетић, А. Лома: Допринос Павла Ивића етимологији и ономастици, *Живот и дело академика Павла Ивића*, Суботица — Нови Сад — Београд 2004, 131–140.

Тежиште Ивићевог интересовања с временом се све више померало ка етимологији, привлачној, али и тешкој, а код нас увелико запостављеној дисциплини. Запостављеност етимологије у српској средини све до најновијег времена објашњава зашто јој се млади Ивић, упркос својој урођеној склоности, није у већој мери посветио већ на почетку своје научне каријере. Његова лингвистичка делатност гранала се у два правца, једном синхроним, а другом дијахроним, ка дијалектологији или лингвогеографији, и ка историји језика. Изврстан теренски истраживач, који је веома много полагао на егзактност у бележењу савремених дијалекатских факата, он је истовремено од почетка сагледавао језик и његове дијалекте у историјској перспективи. Томе је можда допринело и породично окружење из кога је поникао. Његов отац, историчар Алекса Ивић, бавио се и издавањем старих српских споменика, тако да је Павле Ивић од малих ногу био у додиру са средњовековним текстовима, од којих ће неке доцније и сам издавати и проучавати њихов језик.¹

Иоле продубљено сагледавање чињеница из оба ова домена, тј. дијалектологије и историје језика, није могуће без поузданих знања о међусобном сродству и крајњем пореклу речи, дакле — без етимологије. Павле Ивић је та знања поседовао. Мало је људи код нас који су тако систематично и критички пратили актуелну етимолошку продукцију. Та Ивићева обавештеност присутна је у свим његовим радовима, а нарочито долази до изражаја у његовим извршним прегледима појединих историјских раздобља српско-хрватског језика. Поменимо одељак „Особине вокабулара“ у Ивићевом поговору издању Вуковог *Српског рјечника*, два чланка о српској средњовековној терминологији, као и поглавља о језику у више томова капиталне *Историје српскога народа*, која до даљег остају референтни прегледи за историју српског језика, укључујући развој његове лексике.²

¹ На пример, издање Дечанских хрисовуља (Павле Ивић, Милица Грковић: *Дечанске хрисовуље*, Нови Сад 1976), или расправа „О језику писама султаније Маре“, *Јужнословенски филолог* XXX, Београд 1973, 337–345.

² „О Вуковом рјечнику из 1818. године“, *Сабрана дела Вука Караџића*, књига друга, *Српски Рјечник 1818*, приредио П. Ивић, Београд 1966, 151–162; „Домаћи и страни елементи у терминологији друштвеног, економског и правног живота у средњовековној Србији“, *Научни сасијанак славистија у Вукове дане* VI 1, Београд 1977, 253–264; „Развој терминологије у језику средњовековних Срба“, приступна беседа одржана на свечаном скупу САНУ 9. октобра 1979. године, *Глас Српске академије наука и уметности* CCCXXV, Одељење језика и књижевности 11, Београд 1980, 63–80; „Језик и његов развој до друге половине XII века“, *Историја српскога народа* I, Београд 1981, 125–140; „Језик у немањихкој епоси“ *ibid.* 617–640; „Књижевни и народни језик код Срба“, *id.* II (1982), 519–534; „Језичке прилике код Срба у раздобљу од 1537. до 1699. године“, *id.* III 2 (1993), 105–121; „О језику код Срба у раз-

Ивић етимолошку литературу није читао само из нужде, тј. из свести да је та проблематика незаобилазна у бављењу дисциплинама које су му биле ужа специјалност. Њега је занимала етимологија по себи, и није чудо што се у неколико наврата осетио позваним да се и сам огледа на том пољу. Ти његови етимолошки прилози настајали су на маргинама његових дијалектолошких радова или студија о старим језичким споменицима. Иако малобројни, они задржавају трајну вредност, управо стога што нису били изнуђени унапред зацртаним кабинетским хипотезама, него су спонтано поникли из додира са живим језичким ткивом и изворним текстом. Не само да су те његове етимологије општеприхваћене, него су биле инспиративне и за даља истраживања, у којима су нашле додатну потврду. Тако је старински глагол **īreīti* који је Ивић 1956. претпоставио на основу његовог радног придева очуваног у *īrel-av* „ужегао“, оставио у нашим дијалектима и друге трагове које је доцније идентификовао пољски етимолог Бориш, а за реликтни префикс *vi-* који је он препознао у *vigled* нашли су се и други примери са истог терена.³

Као што смо већ нагласили, Павле Ивић се у пуној научној зрелости све више занимао за етимолошке проблеме. О томе сведочи заступљеност оригиналних етимолошких решења у Ивићевим годишњим извештајима о личном пројекту „Историја српскохрватског језика“, објављиваним у *Билџену Фонда за научна истраживања* и у *Годишњаку САНУ*.⁴ Низ етимологија које су ту предложене нашао је своје место у *Огледној свесци ЕРСЈ (ОС)*, чији је он био коаутор и уредник.

Од Ивићевих тридесетак одредница највећи део чине по први пут уочени и објашњени словенски архаизми и дијалектизми: *вихода* „пут, стаза“ (са реликтним префиксом **vu-*); *хлев* „стаја“; *грезан* „блатњав“; *сковерац* „палачинка“; *смуг* „пепељаст“; *кракорийи* „кокодакати“; *лаји* < *лахаји* „волети“; *лији* „литица“ (изворно „стена глатка као саливена“, од *лији*); *луки* „крив“ (примарни придев у односу на *лукав*); *глаголац* > *глагорац* „звонце“ (у вези са *глагол*, српско-бугарска изолекса); *џакиши* „лошији“ (са једином паралелом у словачком); називи митолошких бића *веда* и *неведа* (од *vědě-*

добљу од 1699. до 1801.“ (са А. Младеновићем), id. IV 2 (1986), 69–106; „Језичке прилике“, id. VI 2 (1983), 257–290. Уп. и завршну реч на скупу о страним речима и изразима у српском језику, одржаном 1996. године у Суботици (*О лексичким њозајмљеницама*, Суботица/Београд 1996, 407–409).

³ „Einige Beiträge zur slavischen Etymologie und Wortgeographie“, *Die Welt der Slaven* I, Wiesbaden 1956, 143–147.

⁴ Уп. нпр. *Билџен Фонда за научна истраживања САНУ* бр. 16. за 1990. год., Београд 1991, стр. 109.

ti „знати“), *марен* (од *морийџи*, *марайџи*). Ту спадају и дијалекатски облици затамњени посебним гласовним развојима или разним другим чиниоцима: *овењача* „шав за каиш“ (од *обвијџи*); *љугва* „цвет љубичица, *Viola*“ (од *љубва*); *гмацнуџи* „опоравити се итд.“ (контаминат од *гмазиџи* и *газиџи*); *богвес* (од *бог вѣстџи* „Бог зна“, црквенословенизам који је продро у народни говор). Алоглотски аспект присутан је у одредницама *једноница*, *једноничџи* (дисимиловано од *једноничџи* „јести једном дневно“, јсл. правосл. калк по грчком моделу); *мезграја*, *мездраја* „обрадиво земљиште“ (из турског, уз наслон на слов. *мездра*, *мезгра*). Нарочито треба подвући Ивићеву заслугу за тумачење низа досад неуочених мађаризама: *меров* „старинска мера“; хидрографски термини *њарџов*, *фок*; *миндрос* у изразу *узетџи на миндрос* (од мађ. *mind rossz* „све је рђаво“). Предмет Ивићевог тумачења били су и неколики топоними, међу којима такође стари словенски: *Ликодра* (од *лико-д(ер)* „човек који гули лико са дрвета“); *Гружа* (у вези са *грезан*, *грезнуџи*); *Гуча* (архаично придевско образовање од *гудац* „свирач“); *Лаоле* од *Хлахоле* (у основи је словенска ономатопеја **cholchol-*), као и два страног порекла: адстратни *Миџор* и супстратни *Рашко љоље*.

Поменутом *Огледном свеском* окончана је прва фаза пројекта ЕРСЈ, који је Ивић засновао и водио. Тај пројекат представља круну Ивићевог ангажмана на пољу етимологије и његову трајну заслугу за ову науку, не само код Срба.

Етимолошки одсек при Институту за српски језик САНУ и пројекат ЕРСЈ засновани су 1983. године. Премда му етимологија није била ужа специјалност, Ивић је у нашој средини једини био позван и способан да осмисли и покрене овакав подухват. Нико као он није имао пуну свест о значају темељног етимолошког истраживања нашег језика, свим дотадашњим достигнућима и недостацима на том плану, о сложености и тежини таквог дугорочног посла.

Требало је кренути испочетка. У средини где није било етимолошке традиције ни кадра, ваљало је од перспективних почетника формирати тим компетентних стручњака, снабдети га основном литературом, успоставити контакт са славистичким етимолошким центрима, као што су Љубљана, Краков и Москва, који је био драгоцен за образовање сарадника, изградити концепцију рада на будућем речнику. То Ивићево прегнуће уродило је плодом. Етимолошки одсек у овом тренутку има шест у просеку младих сарадника, од којих су неки већ афирмисани у славистичким етимолошким круговима и за њих се везује појам „Београдске етимолошке школе“. Поред низа појединачних радова, њихов учинак најбоље одсликава *Огледна свеска* ЕРСЈ, успешно промовисана на XII Славистичком конгресу у Кракову 1998. године. Тренутно

се увелико припрема Прва свеска ЕРСЈ, која треба да буде представљена на следећем славистичком конгресу у Љубљани 2003. године. Све то говори да је Ивићев пројекат био ваљано утемељен, мудро вођен и да има јасну перспективу. Оно што је овде речено свакако релативизује прескромну Ивићеву оцену да он „по сили околности руководи етимолошким пројектом САНУ и радом саме етимолошке екипе“ и да је „имао само ограничено искуство у етимолошком послу“, па је „заједно са својим сарадницима учио и сам“. Ако је истина да је, како каже, „тежиште његове делатности било на другој страни“, ипак је урадио, као аутор и организатор, сасвим довољно да себи обезбеди истакнуто место и у историји словенских етимолошких истраживања у другој половини двадесетог века. Најбољу потврду оваквог суда могу дати будуће свеске ЕРСЈ. При том треба имати на уму речи самог Ивића:

Тај велики њосао неизбежно ће ѡрајати много година, ѡа и деценијама. Захѡеваће много најора и исѡрајности, сѡално ѡраћење еѡимолошке лиѡераѡуре и нових извора, а свакако и укључивање нових сарадника. Ако буде и ѡрајног разумевања у нашој друшѡвеној средини, ѡерсѡекѡива је, надам се да смем рећи, ѡовољна. Срѡска наука добиће дело које ће ѡѡуниѡи круѡну ѡразнину, додајући једну нову димензију ѡроучавању нашег језика и уједно осѡварујући доѡринос који свейска слависѡичка наука има ѡраво да очекује од нас.⁵

Као и етимологија, и ономастика је од почетка привлачила пажњу Павла Ивића, мање као аутономна област научног бављења, а више као помоћна дисциплина у истраживању прошлости језика, историјског развоја његових дијалеката, културне и етничке прошлости народа. У том смислу Ивић се занимао пре свега за старије именске, посебно топонимјске слојеве, у којима се чувају трагови прошлих језичких стања, која често нису нашла одраз у писаним споменицима — како за словенски супстрат данашњих дијалеката, тако и за ране несловенске адстрате и предсловенске супстрате на словенском југу. Већ средином педесетих година указао је на вредност топонмастике као извора за откривање дијалекатског супстрата, уз констатацију да она још није испитана, илуструјући је примером топонима *Орешац* у Банату, на терену где је у живом говору *ора(x)* а не *орех*.⁶

Ивићеви конкретни ономастички налази нису онолико бројни колико су могли бити да се више бавио овом дисциплином, али су по правилу вредни, понекад прави бисери, а нису ни тако малобројни како би се то могло

⁵ „Етимолошки пројекат САНУ“, *Слависѡика* I, Београд 1997: 113–115.

⁶ „О неким проблемима наше историске дијалектологије“, *Јужнословенски филолог* XXI, Београд 1955/56, 97–126, посебно 103.

помислити листајући његову иначе импресивну библиографију. Реч је о томе да је добар део њих или уграђен у Ивићеве радове из дијалектологије и историје језика, или расут по његовим дискусијама са разних скупова, пре свега југословенских ономастичких конференција. Да поменемо само неке од тих луцидних опаски: о старинском личном имену *Драголих* у основи топонима *Драголишићи*,⁷ о хидрониму *Ваја*,⁸ о развоју облика *Лийљан* из античког *Ulriana*, *Цијевна* из *Cinna*, *Омбла* из слов. **Qblъ*, *Врноо коло* из средњовековног *Враново коло*, или појашњење да ороними типа *Осџрвица* нису изведени од именице *осџрво* већ од старе *и*-основе придева **ostrъ* „оштар“.⁹ Има и таквих Ивићевих ономастичких прилога, који су објављени у радовима других аутора на основу усмених саопштења, каквима је Ивић са себи својственом несребичношћу био увек спреман да помогне својим колегама. Само у ретким приликама нашао је времена да око неког таквог узгредног запажања изгради заокружен ономастички рад. Када би му то успело, резултат је бивао узоран. Пада у очи да је те своје топономастичке радове Ивић по правилу објављивао на страни, у јубиларним зборницима, да их је, дакле, издвајао за свечане и репрезентативне прилике.¹⁰

Ограничићемо се на један пример. Још почетком педесетих година Ивић је исправно протумачио топоним *Гвочаница* забележен у Жичкој повељи из око 1220. године повезујући га са данашњим називом области *Гокчаница* и изводећи из топонима *Гвоздац*. То тумачење остало је полускривено у једној напомени Шкриванићеве студије о Жичком властелинству,¹¹ да би га готово двадесет година доцније Ивић развио у своје прилогу у споменици Алојза Шмауса.¹² Минуциозном анализом дијалекатских и историјско-географских

⁷ *Onomastica Jugoslavica* 10, Zagreb 1982 (Трећа југославенска ономастичка конференција, Dubrovnik, 10–13. listopada 1979, Zbornik referata), 249.

⁸ *Zbornik referata i materijala V jugoslovenske onomastičke konferencije*, Мостар 1983, Posebna izdanja ANUBiH LXX, Odjeljenje društvenih nauka 13, Sarajevo 1985, 184.

⁹ *Зборник Шесџе југословенске ономастичке конференције* (Доњи Милановац, 9–12. октобар 1985), Научни скупови САНУ XXXVII, Одељење језика и књижевности 7, Београд 1987, 82–83; 198–199; 547.

¹⁰ „Iz toponomastike Srbije, današnje i srednjovekovne“, *Serta Slavica in memoriam Aloisii Schmaus*, München 1971, 309–315; „Џемовско поље and Цијевна“, *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics XXXI–XXXII* (Slavic Linguistics, Poetics, Cultural History. In Honour of Henrik Birnbaum), Columbus (Ohio) 1985, 211–213; „Gamzigrad“, *Slawistyczne studia językoznawcze. Profesorowi Doktorowi Franciszkowi Sławskiemu w 70 rocznicę urodzin i 50-lecie pracy naukowej*, Wrocław etc. 1987, 133–136.

¹¹ Г. Шкриванић, „Жичко епархиско властелинство“, *Исџоријски часопис* IV (1954), 147–172, стр. 156.

¹² В. горе нап. 10. У истом раду разматра се још проблем везе средњовековног топонима *Врлица* са савременим *Рлица*.

факата овај Ивићев рад остаје пример за углед свакоме ко се озбиљно бави нашом историјском топонимијом. Осим тога, он има и једну скривену димензију. Њиме се имплицитно доказује беспредметност Јоклове и Поповићеве албанске етимологије топонима *Гокчаница*¹³ и тако се на најбољи начин илуструје потреба, на којој је Ивић у својим јавним иступањима и саветима које је давао млађим колегама нарочито инсистирао, да се разграниче старинске, на први поглед непрозирне словенске формације од предсловенског супстрата. Тиме се, свакако, сужава простор за игру истраживачке маште, која често по сваку цену и без уважавања релевантних чињеница настоји да дође до што сензационалнијих открића, али се истовремено утире пут легитимном трагању за супстратним реликтима. На тај начин пажња се усредсређује на она имена за која се исцрпу све могућности словенске етимологије, а дају се извести или из предсловенских ликова потврђених на датом терену, или из познате топографске номенклатуре језика за које знамо да су се ту говорили у античко доба. Ивић је сам имао врло добре идеје у том смислу, али се некако устручавао да их објави, правдајући се да се не осећа довољно стручним за ту материју, мада се сме рећи да је то итекако био. Један од аутора овог рада сам је имао прилику да у пар наврата искористи његове усмене сугестије у властитим радовима, на пример претпоставку да би име планине *Орјен* могло одражавати античко *Arion*,¹⁴ а име реке *Грза* — латински апелатив *gurges* „клинац“.¹⁵ У оба случаја ваљаност Ивићевих претпоставки дала се поткрепити анализом античких извора. У овом другом случају етимолошко решење било је засновано на аутопсији: Ивић је сам обишао кањонску долину Грзе. Чини се да је његова страст према планинарству увелико потхрањивала његово интересовање за топонимију. Није случајно што међу Ивићевим одредницама у *Огледној свесци* чак петину чине ономастичке, а међу њима налазимо и проницљиво тумачење једнога оронима из југоисточне Србије, из краја за који из Ивићевих прича знамо да је и њиме планинарио.

Већ и овај непосредни учинак био би довољан да се Ивић сврста међу заслужна имена наше ономастике. Међутим, и овде је, као и на пољу етимологије, његов организаторски и менторски рад био од преваходног значаја.

¹³ N. Jokl, „Zur Ortsnamenkunde Albaniens“, *Zeitschrift für Ortsnamenforschung* X (1934), 181–206 доводи на стр. 193 *Гокчаница* — не знајући за старосрпски помен овог хоронима — у везу са албанским племенским именом, *Gogsh*, што прихвата I. Popović, *Geschichte der serbokroatischen Sprache*, Wiesbaden 1960, 485. Ивић се у своме раду не осврће на ову етимологију.

¹⁴ А. Лома, „Окамењена имена. Прилог проучавању предсловенских остатака у оронимији Црне Горе“, *Наш језик* XXXI, Београд 1996, 121–132, посебно стр. 129.

¹⁵ А. Loma, „Vorlavisches Substrat in der Toponymie Serbiens. Bisherige Ergebnisse, Probleme und Perspektiven weiterer Erforschung“, *Die Welt der Slaven* XXXVI, München 1991, 99–139, стр. 121 дд.

Тај рад одвијао се првенствено у склопу Одбора за ономастику САНУ. За разлику од Етимолошког одсека, Ивић није био оснивач овог Одбора нити је од почетка стајао на његовом челу, а ипак је и ту његов допринос био суштински. На својим плећима, уз драгоцену асистенцију покојног Светозара Стијовића, он је деценијама носио два најважнија посла овога Одбора, руковођење радом на прикупљању теренске грађе широм српских земаља и издавање часописа „Ономатолошки прилози“. Систематска теренска истраживања почела су 1975. године према његовим писменим инструкцијама. У обрађеним насељима бележен је комплетан ономастички материјал: микротопонимија и антропонимија, укључујући хипокористике и надимке, са свим потребним пропратним подацима (акценат, коси падежи, изглед и својства географских објеката, предања везана за њих или за порекло појединих породица ...). Прикупљена грађа броји око 800.000 картица забележених на неколико стотина пунктова од Драгаша до Суботице, од Херцег Новог и Дубровника до Зајечара и Пирота. Нарочито треба истаћи да је, може се рећи у последњи час, пописана и за будућност сачувана ономастика свих насеља на Косову и у Метохији у којима је донедавно било бар једне српске куће. У периоду од 1979. до 1998. године изашло је четрнаест свезака „Ономатолошких прилога“, у обиму од укупно близу 7000 страна расправа, из пера наших и страних истакнутих ономастичара, и ономастичке грађе.¹⁶ Тако се 1997. године могло написати следеће:

... ваља рећи да се српска ономастика у последњој четвртини века није развијала сјорије од осталих лингвистичких дисциплина. Њеном развоју допринео је умногоме рад Одбора за ономастику Српске академије наука и уметности, пред којим данас стоје многе нове обавезе: да се обради драгоцени сакупљени материјал, који садржи многе податке значајне не само за ономастику и науку о језику него за науку уопште. Из грађе, пре свега, треба да проистекну ономастички речници (и ономастички и антропонимички), без којих се не може замислити наука о именима. Потребно је да се данас све је већа, те ваља очекивати да ће се за њихову израду обезбедити материјални услови и наћи кадрове.¹⁷

¹⁶ Додајмо да је Ивић био дугогодишњи активни члан Међуакадемијског одбора за ономастику из Србије и председник Организационог одбора изванредно успеле Шесте југословенске ономастичке конференције у Горњем Милановцу 1985.

¹⁷ Св. Стијовић, „Развој српске ономастичке науке у последњој четвртини века“, *Јужнословенски филолог* LIII, Београд 1997, 203–210, навод са стр. 210. Уп. и исти, *Serbische Namenforschung, Handbuch der Südosteuropa-Linguistik*, herausgegeben von U. Hinrichs, Wiesbaden 1999, 775–784.

Нажалост, у годинама које су уследиле Ономастички одбор изгубио је два своја носећа стуба: Павла Ивића и Светозара Стијовића, чије смо речи управо цитирали. С обзиром на обим и значај досад урађеног посла и на величину задатака које тек треба урадити, надамо се да ће пројекти Одбора преболети ове тешке губитке и наставити да се даље успешно одвијају.

P.S.

У тренутку када се овај зборник даје у штампу (августа 2004), Прва свеска ЕРСЈ, која на себи носи име оснивача овог подухвата, Павла Ивића, већ годину дана је доступна стручној јавности. Са својим петнаестим и шеснаестим томом, објављеним у претходне две године, и седамнаестим, који је тренутно у штампи, часопис *Ономастолошки ирилози*, који је Ивић уређивао од првог броја (1979), поново хвата у међувремену озбиљно поремећен ритам свога излагања, а рад на теренском прикупљању грађе у организацији Одбора за ономастику САНУ се, додуше у скромном обиму, и даље одвија.

О етимолошком пројекту

„Тај велики посао неизбежно ће трајати деценијама“*

Ако приђемо језицима света са гледишта етимолошке обрађености, лако ћемо их поделити на оне срећније, који располажу етимолошким речницима, и оне друге, којима такви речници недостају. Игром околности, српскохрватски се у ову поделу тешко уклапа. Етимолошки речник постоји — то је *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* Петра Скока — али се данас ипак не може рећи да је потреба за етимолошким речником задовољена, бар не у потпуности. Скоково монументално дело има значајних врлина, али данашњи корисник неизбежно осећа и његове крупне недостатке. Пре свега, оно је застарело. Ауторова смрт 1956. пресекла је његов рад на речнику. Бригу о издавању, на основу папира из Скокове заоставштине, узела је на себе Југославенска академија знаности и умјетности у Загребу. Сређивање и редиговање потрајало је дуго и тек 1971–1974. изашло је дело у четири опсежна тома. Када се има у виду да је више од половине постојеће релевантне литературе изашло после 1956. године, јасно је колике морају бити празнине у том приручнику. Са данашњег гледишта, он је и методолошки превазиђен, и концепцијски неадекватан, а начин на који је његов садржај организован чини га непрактичним за употребу. Уз то је тај речник оријентисан много више на лексику из западних делова српскохрватског језичког подручја него на ону из Србије (па и ону из Црне Горе и Босне и Херцеговине). А управо из Србије и Црне Горе добили смо током последњих деценија већи број дијалекатских речника с обиљем новог материјала драгоценог за етимолошке студије.

У београдској лингвистичкој средини, одакле су у своје време потекли значајни етимолошки послови Хенрика Барића, Милана Будимира, Ивана Поповића и Велимира Михаиловића, али у којој није била створена традиција континуираног етимолошког рада, сазрела је свест о потреби за једним

* П. Ивић: Етимолошки пројекат САНУ, *Славистика* 1, Београд 1997, 113–115.

новим етимолошким приручником. Из те свести потекла је 1983. године иницијатива Одељења језика и књижевности САНУ да се почне с припремама за израду таквог речника. У Академији је образован Одбор за етимолошки речник, чији је први задатак био да окупи екипу која ће радити на том речнику. Конкурсима су добивени млади људи који су завршили студије разних језика релевантних за етимологију српскохрватске лексике. Осим сербокроатистике и шире славистике овамо спадају балканологија, класична филологија, романистика и оријенталистика (германистика и хунгаристика нису доживеле да буду заступљене). Тако су у новоосновани Етимолошки одсек у Институту за српскохрватски (касније: српски) језик ушли асистенти Марта Бјелетић, Јасна Влајић-Поповић, Биљана [Вукмановић-]Мојсиловић, Снежана Петровић, Бојан Попов и Биљана Сикимић. Послу се постепено прикључио и дао допринос од изузетног значаја професор др Александар Лома, који је овим задацима посветио велики део свог времена и енергије. Нажалост, тешка бољка нашег друштва, одлив кадрова, однела је у иностранство Биљану [Вукмановић-]Мојсиловић и Бојана Попова (стицајем околности, они се у Швајцарској, односно у Аустралији, баве пословима далеким од етимологије). Иза њих је остао задатак да се настале празнине попуне чим то буде могуће.

Није било једноставно претворити способне почетнике, пуне полета и зналце по неколико језика, у комплетне етимологе. У Београду није било искусног етимолога који би их могао формирати. Писац ових редова, који по сили околности руководи етимолошким пројектом САНУ и радом саме етимолошке екипе, имао је само ограничено искуство у етимолошком послу; тежиште његове делатности било је на другој страни. Заједно са својим сарадницима он је учио и сам. Од велике користи је била сарадња са другим седиштима рада на словенској етимологији. Поједине сараднице слате су у Љубљану и у Краков на рад и усавршавање, а у Београд је више пута долазио прекаљени етимолог Вјеслав Бориш из Кракова. Успостављени су и контакти са московским етимолошким центром којим руководи О. Н. Трубаčov. Проширена је и компетенција сваког од чланова екипе. Нико није остао ограничен на своју првобитну област, ону коју је студирао на универзитету. При том су се специјалисти за разне стране језике усавршили у сербокроатистици. Све сараднице увелико раде на докторским дисертацијама на етимолошке теме, а једна (Биљана Сикимић) је и докторирала.

Требало је, разуме се, оформити и библиотеку, тај главни арсенал етимолошког истраживања. Прионуло се и на стварање картотеке релевантних извора и етимолошке литературе, као и картотеке речи које треба етимолошки обрадити, односно којима се бави одговарајућа литература. Разгранана

ла се и ауторска делатност чланова етимолошког колектива. Библиографија коју је израдила мр Марта Бјелетић, а која се објављује у овом броју „Славистике“, показује да су они објавили леп број радова у домаћим и страним публикацијама, са много нових етимолошких увида. У припреми је, и саввим је близу коначном уобличењу, пробна свеска етимолошког речника, која ће садржати преко сто одредница, углавном таквих у којима се границе научног знања помичу унапред, тј. доноси се нешто што допуњава или у појединостима исправља стандардна дела као што су Скок или етимолошки речници прасловенског језика који излазе под редакцијом Трубачова, односно Славског. Сарадници су активно учествовали на многобројним научним скуповима у земљи и у иностранству. На нашу иницијативу организоваће се на Славистичком конгресу у Кракову 1998. године округли сто о актуелном стању словенске етимологије. Планирано је да наши истраживачи ту иступе с колективним рефератом о проблемима нашег речника. С великим интересовањем очекујемо критичке одзиве на тај реферат, а поготову на пробну свеску, у нади да ће ти одзиви помоћи нашем тиму да усаврши методолошке инструменте и спремнији уђу у израду самог етимолошког речника.

Тај велики посао неизбежно ће трајати много година, па и деценијама. Захтеваће много напора и истрајности, стално праћење етимолошке литературе и нових извора, а свакако и укључивање нових сарадника. Ако буде и трајног разумевања у нашој друштвеној средини, перспектива је, надам се да смем рећи, повољна. Српска наука добиће дело које ће попунити крупну празнину, додајући једну нову димензију проучавању нашег језика и уједно остварујући допринос који светска славистичка наука има право да очекује од нас.

Пунолетство*

1. Оснивање пројекта. Пројекат етимолошког речника заснован је 1983. године при Републичкој заједници науке Србије, и то по принципу тзв. макропројеката, чији су иницијатори и научни руководиоци чланови Академије наука, а саме пројекте непосредно остварују одговарајуће научноистраживачке институције, у овом случају Институт за српски језик САНУ¹. Исте године, у оквиру Института и под покровитељством САНУ (на иницијативу пок. академика Павла Ивића и Одбора за етимолошки речник САНУ), основан је Етимолошки одсек са циљем да се створи кадровска и материјална основа за израду етимолошког речника српског језика. Првобитни назив пројекта био је „Етимолошки речник српскохрватског језика“, али је одлуком Одељења за језик и књижевност САНУ од 9. јуна 1998. године промењен у „Етимолошки речник српског језика“. Напомињемо да је у тренутку заснивања нашег пројекта Београд био један од ретких словенских лингвистичких центара без етимолошке традиције, и да се етимологија ни данас не изучава ни на једној високошколској установи у земљи, ни у склопу основне наставе нити на постдипломским студијама.

2. Пројекат у контексту светских и домаћих истраживања. Етимолошки речник једног језика тежи да обухвати његов целокупан лексички фонд пружајући објашњења о пореклу речи. Већина европских језика данас има етимолошке речнике, не само обимне капиталне вишетомнике већ и сажете, популарне једнотомнике. Културно-историјске прилике условиле су да је етимологија као лингвистичка дисциплина данас најактуелнија управо у словенском свету. Традиционално развијена код Руса, Пољака и Чеха, словенска етимологија последњих деценија доживљава процват и у другим

* М. Бјелетић: Пројекат Етимолошког речника српског језика, *Славистика VI*, Београд 2002, 125–134.

¹ Тада је то био Институт за српскохрватски језик.

центрама где се — уз радионице етимолошких речника — развијају и самосталне школе етимолошког мишљења (Минск, Кијев, Софија, Љубљана, Брно). Једино за македонски језик још увек нема етимолошког речника. Положај српског (и хрватског језика) у том смислу могао би се окарактерисати као амбивалентан. С једне стране, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* Петра Скока (Загреб 1971–1974) представља значајно достигнуће словенске етимолошке лексикографије које задржава своју трајну вредност, а с друге стране он, својом застарелости и непотпуношћу (уважава само етимолошку литературу до половине XX века; не узима у обзир велики део сх. лексике, пре свега југоисточних српских говора) намеће потребу за темељном допуном и ревизијом.² Глухаков *Hrvatski etimološki rječnik* (Загреб 1993), као скраћена и национално уподобљена верзија Скоковог речника, не пружа никакав суштински допринос.³

Етимолошки одсек Института за српски језик јесте једина институција у Србији и Југославији која се систематски и компетентно бави етимологијом. Словенци већ приводе крају етимолошки речник свог језика, док у осталим републикама бивше Југославије нема сличних етимолошких пројеката. Дакле, *Етимолошки речник српског језика* једини је институционализован пројекат такве врсте у нашој земљи (као и на ширем подручју српског језика).⁴

Исцрпан обухват, тумачење и вредновање речничког блага нашег језика у функцији језичке, културне и националне историје могући су само у оквиру дугорочног и широко заснованог пројекта какав је *Етимолошки речник српског језика*. Он није само допуна Скоковог речника (што је, према првобитној замисли, требало да буде), већ сасвим нов и темељан лексикографски подухват, који — осим обимне лексичке грађе која Скоку није била доступна — узима у обзир и масу радова објављених у последњих пола века из пера како наших, тако и страних стручњака (руских, пољских, немачких, француских и др.), који битно унапређују познавање историје и етимологије наше лексике у односу на ниво тих дисциплина одражен у Скоковом речнику.

3. Концепција и методологија рада на пројекту. У време оснивања пројекта српскохрватски језик сматран је једном целином, па је у складу с тим било замишљено да се изради етимолошки речник српскохрватског језика. Због тога су приликом прикупљања грађе за будући речник равноправ-

² Детаљније в. Влајић-Поповић/Бјелетић 1995.

³ Уп. приказ Влајић-Поповић 1995а.

⁴ В. и Ивић 1997.

но коришћени штокавски, кајкавски и чакавски извори, иако је тежиште и тада било на штокавском наречју будући да је оно најраспрострањеније и да представља основицу књижевног језика. Оваква првобитна концепција карактерише и *Огледну свеску* речника (ОС), иако је одлука о промени назива пројекта донета непосредно пред њен излазак из штампе⁵. Већ Прва свеска речника, у којој ће бити обрађена лексика на слово А-, носиће наслов *Етимолошки речник српског језика* и биће конципирана у складу са тим насловом. То значи да ће будући речник бити заснован на грађи из српских извора, док ће се подаци из хрватских давати селективно, ради употпуњавања ареалне, фонетске или семантичке слике лексеме. При том у лексикографском поступку хрватски неће имати третман страног језика, али ће се увек јасним означавањем извора показивати да реч потиче из хрватског ареала. Свакоме иоле упућеном у језичку проблематику јасно је да прецизно разврставање лексичког материјала није изводљиво, не само зато што се исте речи обично јављају и на једној и на другој страни, него и због немогућности да се одређени дијалекатски типови у датим временима неспорно вежу за једно или друго (или можда неко треће) етничко име. У постојећој сложеној ситуацији ниједно решење није идеално, те смо приморани да тражимо оно које има најмање лоших страна. При том морамо имати на уму чињеницу да формални раскид српскохрватске језичке заједнице (заснован на различитим националним осећањима) није аутоматски променио и основни идентитет језичке супстанце и структуре. Он је остао онакав какав јесте, и ми га, као дијакроничари, тако и тумачимо у нашем речнику.⁶

По завршетку рада на *Огледној свесци* уведене су две новине. С обзиром на промењени назив пројекта морао се ревидирати територијални захват ексцерпције, која се након 1998. још више усредсређује на штокавске говоре српскохрватског језика. Промењена је, такође, и концепција ексцерпције грађе: уместо селективних ексцерпција по критеријима који су се показали неодрживима, прешло се на тоталну ексцерпцију релевантних дијалекатских извора, како старих тако и оних који су се у међувремену појавили. У складу са тим новим приступом до данас је обављена тотална ексцерпција великог броја дијалекатских извора, као и основна етимолошка обрада ексцерпираних лексема, која се састоји у избору потенцијалних одредница и подвођењу под њих остале релевантне грађе. У исто време настављена је

⁵ Управо из тог разлога на корицама свеске не стоји назив језика, што је ауторима стављено као замјерка. Међутим, то је био једини начин да се у критичном тренутку премости јаз између садржине *Огледне свеске* и новог наслова речника.

⁶ О овоме подробније у Предговору *Огледне свеске*.

ексцерпција секундарне литературе (стицајем околности попуњавање картотеке етимолошке литературе тренутно заостаје за попуњавањем базичне картотеке речи) према изнова преиспитаним приоритетима, полазећи пре свега од најновијих публикација које нису узете у обзир у расположивим основним приручницима (првенствено: етимолошким речницима других словенских и несловенских језика). Упоредо је дорађивана методологија и техника рада на речнику, укључујући компјутерску обраду. На тај начин су створени предуслови да се у првој свесци Речника још више подигне технички ниво *Огледне свеске*, иначе несумњиво висок у односу на сличне публикације у свету.

Методологија рада на *Етимолошком речнику српског језика* у потпуности се уклапа у савремене тенденције развоја етимолошке лексикографије код словенских народа, што значи да се базира на следећим постулатима: опредељење за колективно ауторство; тематско и системско сагледавање лексике; тумачење речи у оквиру етимолошких гнезда; укључивање фолклорног миљеа; дубље понирање у фонетске и творбене законе уз превазилажење формализма; праћење семантичких законитости и паралела; максимално уважавање историјских и лингвогеографских фактора. Тежи се томе да се свака реч што свестраније проучи и да њено решење издржи проверу по што већем броју критерија, а не само по формалном, фонетско-морфолошком критерију (што је била одлика старијих етимолошких речника).⁷

4. Сарадници на пројекту.⁸ Руководилац пројекта био је академик Павле Ивић до своје недавне смрти, 19. септембра 1999. године, након чега је ту функцију преузео др Александар Лома, редовни професор Филозофског факултета у Београду. Тренутно на пројекту ради пет сарадника (два доктора, један магистар и два постдипломца), док је руководилац пројекта ангажован са трећином радног времена. У Етимолошком одсеку од његовог оснивања до данас радило је укупно девет сарадника, од којих је троје у међувремену трајно напустило Одсек. Ако се има у виду чињеница да је приликом заснивања пројекта било предвиђено да на њему ради осам чланова, а да тај број ни до данас није достигнут, очигледно је да кључни и кон-

⁷ Детаљно образложење концепције и методологије израде *Етимолошког речника српског језика* дато је у Уводу *Огледне свеске*, док су поједина питања из овог домена обрађена у теоријским радовима аутора речника, уп. Бјелетић/Влајић-Поповић/Лома 1997; Петровић 1997; Вјелетић 1998; Влајић-Поповић/Петровић 2004.

⁸ Потпуни подаци о сарадницима Етимолошког одсека садржани су у Монографији коју је Институт за српски језик урадио по налогу Министарства за науку, технологије и развој Републике Србије.

стантни проблем Одсека и пројекта јесте кадровска ситуација. Без обзира на то што тренутно Одсек формално има шест сарадника, пажљивим увидом у преглед ангажованости сарадника на пројекту *Етимолошког речника српског језика* по годинама (од оснивања до данас) може се видети да су годишње на пројекту ефективно радила у просеку 2–3 сарадника, првих пет година чак ниједан са пуним радним временом, што практично значи да се на пројекту током свих ових 18 година просечно радило са мање него једном трећином потребних и планираних капацитета (напомињемо да је на другим сличним пројектима, бар у припремним фазама израде картотека, радило истовремено по 8–11 сарадника). Треба нагласити да нико од наших сарадника није приступио пројекту као формиран етимолог, као и то да Одсек на почетку није располагао ни једном једином књигом (сада библиотека Одсека има око десет хиљада наслова књига, часописа и фотокопија), тако да су се тек у протеклом четворогодишњем периоду стекли услови да сарадници, акумулирањем етимолошких знања и искуства стеченог писањем *Огледне свеске*, из фазе аутоедукације пређу на компетентни етимолошки лексикографски рад.

5. Остварени резултати. Сви сарадници (осим бившег руководиоца пројекта, пок. академика Павла Ивића, и проф. др Александра Ломе, који се на пројекат званично укључио 1994. као доцент и већ афирмисани ономастичар) долазили су на пројекат као апсолутни почетници, без икаквих предзнања о етимологији. Стога главним достигнућем пројекта треба сматрати чињеницу да су његови сарадници данас компетентни и међународно признати стручњаци и да се у релевантним славистичким круговима увелико рачуна са београдским етимолозима.

У оквиру пројекта до данас су одбрањена четири магистарска рада и три доктората, док су један докторат и два магистарска рада у фази израде. Сарадници су у протеклом периоду објавили око две стотине оригиналних научних радова и приказа, публикованих у водећим домаћим и страним часописима⁹.

У последњих десетак година учествовали су на великом броју међународних конгреса и конференција у иностранству и земљи (најчешће по личном позиву: Темишвар 1990, Беч 1991, Букурешт 1991, Софија 1995, Софија 1996, Краков 1996, Софија 1998, Брно 1999, Хале 2000, Краков 2001), као и на два балканолошка конгреса (Софија 1989 и Солун 1994) и два славистичка (Братислава 1993, Краков 1998). Треба нагласити да ниједан научни скуп у свету посвећен проблемима словенске етимологије више не заобила-

⁹ Уп. Бјелетић 1997, као и наставак те библиографије у овом броју *Славистике*.

зи београдске етимологе и да се, упркос недостатку традиције етимолошких истраживања у нас, већ може говорити о „Београдској етимолошкој школи“. Посебно истичемо да је на иницијативу и у организацији сарадника Етимолошког одсека на XII међународном славистичком конгресу у Кракову 1998. први пут одржан округли сто на тему етимолошке лексикографије, на коме је успешно промовисана *Огледна свеска*. То је подстакло оснивање Комисије за етимологију при Међународном славистичком комитету, у чијем раду сарадници Одсека узимају активно учешће.

Главни резултат рада Одсека и пројекта јесте *Огледна свеска* (Београд 1998). Њен програмски Увод и 135 ауторских одредница концепцију започетог речника стављају пред суд научне јавности, која се до сада огласила са неколико афирмативних приказа¹⁰.

Објављивањем *Огледне свеске* завршила се фаза специјализације колектива за компетентно бављење етимолошком науком и отпочела фаза продукције, тј. писања и објављивања самог речника. Тренутно је у јеку израда прве свеске речника, која ће обухватати лексеме на слово А-. Окончана је фаза уношења већ формираних и на нивоу основне етимолошке обраде решених одредница у компјутер, а предстоји финална етимолошка обрада и техничко усаглашавање.

6. Планови. Излажење *Етимолошког речника српског језика* планира се по свескама у приближном обиму од 6 табака (око 100 страница). Веома је важно да се успостави константан ритам излажења свезака речника. Уз идеалну попуњу и сталан ангажман тима свеске би излазиле годишње, али ни при мање повољној кадровској ситуацији интервал између две свеске не би смео бити већи од две године — у противном би подухват изгубио свој неопходан замах. Прва свеска речника, под условом да не дође до непланираних околности, треба да изађе до 2003. године (дакле, само пет година након *Огледне свеске*) и да буде промовисана на XIII славистичком конгресу у Љубљани. Напомињемо да је код новијих лексикографских подухвата сличне врсте у свету, какав је, на пример, *Этимологический словарь славянских языков* који излази у Москви, размак између појаве пробне свеске, у којој је утврђена и разрађена концепција речника, и континуираног излажења свезака речника, био око десет година, углавном ради успостављања што потпуније картотеке извора и секундарне литературе.

С обзиром на дугорочни карактер основног пројекта и на актуелне потребе наше културне средине, колектив Етимолошког одсека осећа се по-

¹⁰ Уп. Пипер 1999; Steinke 1999; Ђокић 2000; Janyšková 1999.

званим да у догледно време приступи изради приручног једнотомног етимолошког речника српског језика, који би обухватио основни лексички фонд, а у даљој перспективи се размишља и о специјализованим етимолошким речницима (топонимије, грецизама, родбинске терминологије итд.).

Етимологија у свету има све већи значај у разним лексикографским и дијалектолошким пројектима, какви су описни речници појединих језика и лингвистички атласи. У том погледу могућа је сарадња Одсека на изради нових речника српског језика, као и на наднационалним пројектима какви су Атлас европских језика (ALE)¹¹, Општесловенски лингвистички атлас (ОЛА), Општекарпатски дијалектолошки атлас (ОКДА) и др.

7. Значај пројекта. Реализацијом пројекта и српски језик стаће у ред европских језика који имају своје етимолошке речнике као битан елемент целовитог описа језика, тј. нужан део лексикографског инвентара (поред описних речника, правописа, граматике итд.). Значај оваквих подухвата далеко превазилази оквири науке о језику. Они се уграђују као битан елемент у темеље националне културе. Кроз добар и исцрпан етимолошки речник може се сагледати како оно што јој је својствено и чини је самобитном, тако и многострукост и сложеност њених веза са другим културама. Такав речник продубљује и шири перспективу објективног сагледавања националне прошлости, а истовремено битно сужава простор за разне мистификације које се веома често темеље на произвољном и тенденциозном тумачењу језичких факата. Реализација овога пројекта значајно би допринела престижу нашег језика и културе у регионалним оквирима, а на ширем културном плану приближила нас високоразвијеним народима Европе.

¹¹ Један од утемељивача и наш дугогодишњи представник у редакцији био је акад. П. Ивић, а наследио га је садашњи руководилац нашег пројекта, проф. др А. Лома.

Зрелост и први плодови*

Пројекат етимолошког речника заснован је 1983. године при Републичкој заједници науке Србије по принципу тадашњих макропројеката, који су за иницијаторе и научне руководиоце имали чланове Српске академије наука и уметности, а непосредно су их остваривале одговарајуће научноистраживачке институције. Исте године, у оквиру Института за српски (тада српскохрватски) језик САНУ и под покровитељством САНУ, а на иницијативу академика Павла Ивића и Одбора за етимолошки речник САНУ, основан је Етимолошки одсек са циљем да се створи кадровска и материјална основа за израду етимолошког речника српског језика. Првобитни назив пројекта био је „Етимолошки речник српскохрватског језика“, али је одлуком Одељења за језик и књижевност САНУ од 9. јуна 1998. године промењен у „Етимолошки речник српског језика“. Актуелни назив пројекта гласи „Етимолошка истраживања српског језика и израда *Етимолошког речника српског језика*“, а код Министарства науке Србије пројекат се води под бројем 148004.

Треба нагласити да је Етимолошки одсек Института за српски језик једина институција у Србији која се систематски и компетентно бави етимологијом, а *Етимолошки речник српског језика* (ЕРСЈ) једини институционализовани пројекат такве врсте у нашој земљи (као и на ширем подручју српског језика).¹

Сарадници Етимолошког одсека баве се првенствено етимолошким истраживањима српског и осталих словенских језика, а с обзиром на мултидисциплинарни карактер етимологије — и историјом језика, српском и

* М. Бјелетић: Пројекат „Етимолошка истраживања српског језика и израда Етимолошког речника српског језика“, *Шездесет година Института за српски језик САНУ. Зборник радова I*, Београд 2007, 151–170.

¹ В. и Ивић 1997. Детаљније о концепцији и методологији рада на Пројекту, као и о његовом месту међу подухватима сличне врсте код нас и у свету в. Бјелетић 2002.

словенском дијалектологијом, балканском лингвистиком, класичном филологијом, оријенталистиком, индоевропеистиком, ономастиком, етнолингвистиком, социолингвистиком, компаративном митологијом итд.

Према томе, Етимолошки одсек својом делатношћу на пољу дијахроније и компаративистике (словенске и балканске) чини битан елемент структуре Института за српски језик, чиме се употпуњава стручно-научни профил Института у складу са принципима по којима су профилисани одговарајући национални институти у другим словенским земљама.²

Оснивач Пројекта, академик Павле Ивић, био је и његов први руководилац, до своје смрти 19. септембра 1999. године, након чега је ту функцију преузео дописни члан САНУ Александар Лома, редовни професор Филозофског факултета у Београду.

У Етимолошком одсеку од његовог оснивања до данас радило је укупно десет сарадника (без руководилаца и спољних сарадника), од којих је четворо у међувремену отишло са Пројекта.³ Тренутно је на Пројекту стално ангажовано шест сарадника: др Јасна Влајић-Поповић, виши научни сарадник; др Марта Бјелетић, виши научни сарадник; др Снежана Петровић, научни сарадник; мр Маја Калезић (рођ. Ђокић), истраживач-сарадник; мр Марија Вучковић, истраживач-сарадник; Јелена Јанковић (рођ. Николић), истраживач-приправник. Руководилац пројекта проф. др Александар Лома, дописни члан САНУ, ангажован је са трећином радног времена, као и стручни консултант за албаноолошка питања др Вања Станишић, доцент на Филолошком факултету у Београду.⁴

² У том смислу, наш Одсек одговара научноистраживачким јединицама какве су Етимолошко-ономастичка секција Института за словеначки језик Словеначке академије наука и уметности, која је 2005. године издала последњи том Етимолошког речника словеначког језика или Етимолошки одсек Института за бугарски језик Бугарске академије наука, који издаје Бугарски етимолошки речник, Етимолошком одсеку Института за чешки језик Чешке академије наука у Брну који издаје Етимолошки речник старословенског језика, Сектору етимологије и ономастике Института за руски језик Руске академије наука, који издаје Етимолошки речник словенских језика итд. Сличне јединице постоје и при Институту за језик Белоруске академије наука, који издаје Етимолошки речник белоруског језика и Институту за језик Украјинске академије наука, који је привео крају издавање Украјинског етимолошког речника.

³ Мр Бојан Попов, запослен од 1. септембра 1984. до 1. августа 1988, радио фактички 9 месеци; др Биљана Сикимић, запослена од 1. септембра 1987. до 15. фебруара 2001, радила фактички 10 година и шест месеци; мр Биљана Вукмановић-Мојсиловић, запослена од 1. децембра 1988. до 1. априла 1995, радила фактички годину дана; др Тања Петровић, од 15. фебруара 1999. до 15. фебруара 2000. радила на одређено преко Тржишта рада, од 1. марта 2000. до 1. новембра 2000. као истраживач-стипендиста.

⁴ Јасна Влајић-Поповић запослена је од 1. априла 1983, Марта Бјелетић од 1. фебруара 1990, Снежана Петровић од 1. марта 1991, Маја Калезић (рођ. Ђокић) од 4. јануара 1999, Ма-

Сви сарадници (осим бившег руководиоца Пројекта, академика Павла Ивића, и проф. др Александра Ломе, који се на Пројекат укључио као доцент и већ афирмисани ономастичар) долазили су на Пројекат као апсолутни почетници, без икаквих предзнања о етимологији.⁵ Стога главним достигнућем Пројекта треба сматрати чињеницу да су његови сарадници данас компетентни и међународно признати стручњаци, па се у релевантним славистичким круговима чак говори и о „Београдској етимолошкој школи“.⁶

У оквиру Пројекта до данас је одбрањено шест магистарских радова и четири доктората, док су два доктората и један магистарски рад у фази израде. Сарадници су у протеклом периоду објавили око три стотине оригиналних научних радова и приказа, публикованих у водећим домаћим и страним часописима. Стога не изненађује чињеница што се Пројекат, приликом пријављивања на конкурс Министарства науке за финансирање у текућем петогодишњем периоду, расписан 2005. године, по оцени Комисије Министарства за пројекте из језика и књижевности нашао у самом врху листе пројеката из тих области.

У последњих петнаестак година сарадници Пројекта су учествовали на три славистичка конгреса (Братислава 1993, Краков 1998, Љубљана 2003), три балканолошка конгреса (Софија 1989, Солун 1994, Тирана 2004) и на великом броју других међународних симпозијума и конференција у иностранству и земљи, најчешће по личном позиву (Темишвар 1990, Беч 1991, Букурешт 1991, Софија 1995 / 1996 / 1998, Краков 1996 / 2001 / 2004, Брно 1999 / 2002 / 2005, Хале 2000, Београд 2001 / 2002 / 2005 / 2006 / 2007, Будимпешта 2001, Ниш 2002, Рогатица 2002, Пљевља 2002, Париз 2002 / 2006, Јена 2003 итд.). Ниједан научни скуп у свету посвећен проблемима словенске етимологије више не заобилази београдске етимологе. Посебно истичемо да је на иницијативу и у организацији сарадника Етимолошког одсека на XII међународном славистичком конгресу у Кракову 1998. године први пут одржан округли сто на тему етимолошке лексикографије, на коме

рија Вучковић од 1. децембра 2000, Јелена Јанковић (рођ. Николић) од 11. 1. 2005. Александар Лома се на Пројекат званично укључио 1994, а Вања Станишић 2006. године.

⁵ Напомињемо да је у тренутку заснивања нашег Пројекта Београд био један од ретких словенских лингвистичких центара без етимолошке традиције, и да се етимологија ни данас не изучава ни на једној високошколској установи у земљи, ни у склопу основне наставе нити на постдипломским студијама.

⁶ Величина оствареног помака постаје јаснија када се узме у обзир чињеница да у тренутку оснивања Одсек није располагао ни једном једином књигом, а да данас његова библиотека броји више од десет хиљада наслова које су сарадници годинама стрпљиво набањали не само куповином, већ пре свега разменом, фотокопирањем и поклонима добијеним у личним контактима са страним колегама.

је успешно промовисана *Огледна свеска*. То је подстакло оснивање Комисије за етимологију при Међународном славистичком комитету, у чијем раду сарадници Одсека узимају активно учешће (руководилац Пројекта, проф. др Александар Лома, тренутно врши дужност председника Комисије).

Активност Одсека постала је нарочито жива у протеклом петогодишњем периоду, тачније од тренутка појаве Прве свеске ЕРСЈ, која је, према обећању датом на славистичком конгресу у Кракову, била промовисана на XIII међународном славистичком конгресу у Љубљани 2003. године. У року од непуне три године издата је и Друга свеска ЕРСЈ, а Трећа се налази у штампи, и требало би да се појави до краја 2007. године.⁷ Протекла 2006. година била је посебно значајна за Етимолошки одсек Института за српски језик. Поред једне одбрањене докторске дисертације и две објављене монографије (Друге свеске ЕРСЈ и једне штампане докторске тезе), сарадници Одсека су успешно организовали међународни научни симпозијум „Словенска етимологија данас“, под покровитељством Етимолошке комисије Међународног славистичког комитета и уз учешће, са рефератима по позиву, укупно 37 еминентних специјалиста из области словенске етимологије, од тога 28 из иностранства. Зборник реферата са овога скупа појавиће се почетком идуће године.

Етимолошки одсек има живе и трајне међународне контакте са радионицама Прасловенског речника у Кракову, Словеначког етимолошког речника у Љубљани, Етимолошког речника словенских језика у Москви, Старословенског етимолошког речника у Брну, Бугарског етимолошког речника у Софији. Већ су остварени и планирају се будући видови сарадње са тим институцијама: студијски боравци у циљу стручног усавршавања, узајамне менторске и рецензентске услуге, размена литературе итд. Од међународних активности сарадника Одсека нарочито треба поменути њихов ангажман на изради међународних лингвистичких библиографија: *Bibliografia Językoznawstwa Slawistycznego*, Warszawa (за период 1995–1997) и *Bibliographie linguistique / Linguistic bibliography*, Den Hague (за период од 1999. до данас).

Сарадници Етимолошког одсека активно учествују и у раду Института за српски језик, како у његовим телима (Управни одбор, Научно веће), тако и у његовој издавачкој делатности (чланство у редакцији ЈФ, рецензирање прилога, израда библиографије ЈФ, превођење резимеа итд.).

⁷ Иако је првобитно било планирано да ЕРСЈ годишње излази у свескама приближног обима од 6 табака (око 100 страница), пракса је наметнула сасвим другачије узусе. Тако је Прва свеска имала обим од 22 табака, а Друга од 24. Упркос овако неочекиваном обиму, за сада није нарушен планирани ритам излагања свезака речника.

Одсек нема институционализовану сарадњу са универзитетима нити другим институтима⁸, али су његови сарадници у периоду од 1998. године до данас на Филолошком факултету БУ и Филозофском факултету у Новом Саду одржали низ предавања посвећених етимологији. Осим тога, две сараднице Одсека су на Филолошком факултету БУ држале вежбе и предавања (др Снежана Петровић је држала вежбе из турског језика у периоду 1996–1997, а др Марта Бјелетић вежбе из историје пољског језика и циклус предавања о историјској лексикологији пољског језика у периоду од 2002. до данас). Др Александар Лома је редовни професор на Одељењу за класичне науке Филозофског факултета БУ, а др Вања Станишић доцент на Катедри за српски језик са јужнословенским језицима Филолошког факултета БУ.

Етимологија у свету има све већи значај у разним лексикографским и дијалектолошким пројектима, какви су описни речници појединих језика и лингвистички атласи. У том погледу могућа је сарадња Одсека на изради нових речника српског језика, као и на наднационалним пројектима какви су Атлас европских језика (ALE)⁹, Општесловенски лингвистички атлас (ОЛА)¹⁰ и др.

Шездесет година постојања Института за српски језик САНУ и скоро 25 година постојања Етимолошког одсека у оквиру њега добар су повод да се застане, осврне и још једном понуди на увид научној и културној јавности оно што је у протеклом периоду урађено.

⁸ Међутим, његови сарадници су сарађивали или сарађују на пројектима Балканолошког института САНУ. Тако је мр Марија Вучковић у периоду 2002–2005 учествовала у пројекту „Етнолингвистичка и социоллингвистичка истраживања избеглица и мултиетничких заједница на Балкану“, а од 2006. учествује у пројекту „Етничка и социјална стратификација Балкана“.

⁹ Један од утемељивача и наш дугогодишњи представник у редакцији ALE био је академик Павле Ивић, а наследио га је садашњи руководилац Пројекта, дописни члан САНУ Александар Лома, који је до сада учествовао на састанцима ALE у Љубљани 2002, у Риги 2003, у Бресту 2004, у Струги 2007 и преузео неке конкретне задатке на изради Атласа.

¹⁰ А. Лома је ове године именован за члана Морфонолошке секције ОЛА.

Српска етимолошка лексикографија данас*

1. Словенски контекст српске етимолошке лексикографије.

Да бисмо објективно сагледали резултате и перспективе српске етимолошке лексикографије, морамо је посматрати у контексту европских, пре свега словенских достигнућа на том пољу. Интензиван и континуиран рад на романској, германској и индоевропској етимологији започео је практично почетком XIX века (са Францом Бопом, који је написао прву граматику индоевропских језика), тако да већина европских језика данас има етимолошке речнике, како обимне вишетомнике строго научног усмерења, тако и популарније профилисане једнотомнике.

Почетак модерне словенске етимолошке лексикографије везује се за име Франца Миклошича и његов „Етимолошки речник словенских језика“ (1886).¹ Већ две деценије након њега појавио се Бернекеров „Словенски етимолошки речник“² (стигавши само до средине абecedног низа), а онда су уследили и речници појединих словенских језика.

Није у свим срединама лексикографска пракса била подједнако развијена. Међу источним Словенима далеко предњаче Руси, код којих постоји неколико генерација речника, почев од речника Горјаева³ и Преображенског,⁴ преко Фасмеровог⁵ (првог савременог научног етимолошког речника руског

* М. Бјелетић: *Резултати и перспективе српске етимолошке лексикографије, Грамајшица и лексика у словенским језицима*, Нови Сад / Београд 2011, 289–299.

¹ F. Miklosich. *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Wien 1886.

² E. Berneker. *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, A — мога, Heidelberg 1908–1913.

³ Н. В. Горяев. *Сравнительный этимологический словарь русского языка*, Тифлис 1892.

⁴ А. Г. Преображенский. *Этимологический словарь русского языка I–II*, Москва 1910–1914.

⁵ Немачко издање: М. Vasmer. *Russisches etymologisches Wörterbuch I–III*, Heidelberg 1953–1958. Руско издање: М. Фасмер. *Этимологический словарь русского языка I–IV* (перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева), Москва 1964–1973.

језика), речника у редакцији Шанског,⁶ речника П. Черних,⁷ па све до недавно започетог Аникиновог тзв. „новог Фасмера“⁸ и једнотомника намењених широком кругу читалаца.⁹ У Москви, осим тога, од 1974. године редовно излази капитални етимолошки речник прасловенског језика, чији је циљ реконструкција псл. лексичког фонда који лежи у основи вокабулара свих живих и изумрлих словенских језика и дијалеката. Започињући рад на овом грандиозном пројекту, Руси су веровали да ће речник бити готов крајем 90-их година XX века и да ће обухватати око 20 томова (пракса их је, међутим, демантовала: дошли су већ до 35. тома, а још нису завршили обраду речи на слово *O*).¹⁰

Украјинци су рад на свом вишетомном речнику, који обухвата књижевну и дијалекатску лексику XIX и XX века, започели 60-их година прошлог столећа. Од планираних 7 томова (6 томова речника и један том предвиђен за регистар и евентуалне допуне претходних томова), до сада је изашло 5 томова (први 1982, а последњи 2006. године).¹¹

Сличну концепцију имају и Белоруси, с тим што они посебну пажњу посвећују архаизмима, иновацијама, позајмљеницама и експресивној лексици. Први том њиховог речника изашао је 1978, а дошли су до 12 тома (2008) и слова *C*.¹²

Међу западним Словенима најистакнутије место заузимају Пољаци. Први етимолошки речник пољског језика објавио је Брикнер,¹³ затим следе недовршени речник Славског, који је излазио 30 година а дошао само до слова *L*¹⁴ (и у току излажења од научно-популарног приручника прерастао у свеобухватан историјско-етимолошки речник пољског језика и његових

⁶ *Этимологический словарь русского языка* (ред. Н. М. Шанский, А. Ф. Журавлев), 1–10–, Москва 1963–2007–.

⁷ П. Я. Черных. *Историко-этимологический словарь современного русского языка* 1–2, Москва 1993.

⁸ А. Е. Аникин. *Русский этимологический словарь*, Москва 2007–. Исте године у Канади су изашла два тома етимолошког речника руског језика, уп. V. Orel. *Russian Etymological Dictionary*, 1 (А–Ї), 2 (К–О), Calgary 2007.

⁹ Г. П. Цыганенко. *Этимологический словарь русского языка*, Киев 1989²; Н. М. Шанский, В. В. Иванов, Т. В. Шанская. *Краткий этимологический словарь русского языка*, Москва 1971².

¹⁰ *Этимологический словарь славянских языков*, под ред. О. Н. Трубачева, Москва 1974–. [Године 2012. изашао је 38. том, који обухвата речи са префиксом **отъ*-].

¹¹ *Етимологічний словник української мови*, Київ 1982–. [Године 2012. изашао је шести том речника].

¹² *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, Мінск 1978–. [Године 2010. изашао је 13. том, који обухвата речи на С–Т].

¹³ A. Brückner. *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1927.

¹⁴ F. Sławski. *Słownik etymologiczny języka polskiego I–V* (a — ływy), Kraków 1952–1982.

дијалеката на широкој упоредној основи). Насталу празнину покушао је да попуни речник Бањковског,¹⁵ али и он је остао недовршен. Ту је и једнотомни Боришев речник,¹⁶ као и популарно писан речник К. Длугош-Курчабова.¹⁷ Пољаци су први у словенском свету издали етимолошки речник једног дијалекта — кашупског¹⁸ (који је, додуше, 2005. године добио статус регионалног језика). Објавили су и „Етимолошки речник полапских Древлана“¹⁹ који заправо није речник језика, већ речник остатака једног словенског дијалекта, сачуваног само фрагментарно у писаним текстовима. У исто време кад и Руси, и Пољаци су почели да објављују свој „Прасловенски речник“²⁰ с тим што су они планирали укупно око 10–12 томова. И њих је пракса демантовала, па су до сада објавили 8 томова (последњи 2001. године), а стигли тек до пред крај слова *G*.

Први етимолошки речник чешког језика, писан у традиционалном духу, саставили су Холуб и Копечни (1952).²¹ Само пет година касније Махек је објавио свој речник, у који је био укључен и словачки језик.²² У другом издању истог речника, објављеном десетак година доцније, нема самосталних словачких одредница.²³ Чеси се могу похвалити и једнотомницима, од најстаријег Холубовог из 1937,²⁴ преко два издања Холубовог и Лијеровог речника из 70-их година прошлог века,²⁵ па све до најновијег Рејзековог из 2001. године.²⁶ Чеси су објавили и речник граматичких речи и заменица у словенским језицима,²⁷ а ускоро приводе крају и етимолошки речник старословенског језика, који је почео да излази 1989. године у свескама (2008. изашла је 14. свеска са словом *S*).²⁸

¹⁵ A. Bańkowski. *Etymologiczny słownik języka polskiego I–II*–, Warszawa 2000–.

¹⁶ W. Boryś. *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005.

¹⁷ K. Długosz-Kurczabowa. *Nowy słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 2003.

¹⁸ W. Boryś, H. Popowska-Taborska. *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny I–V*, Warszawa 1994–2006. [Године 2010. изашао је шести том са индексом речи].

¹⁹ K. Polański. *Słownik etymologiczny języka Drzewian połabskich 1–6*, Wrocław — Warszawa 1962–1994.

²⁰ *Słownik prasłowiański*, pod red. F. Sławskiego, Wrocław etc. 1974–.

²¹ J. Holub, F. Kopečný. *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1952.

²² V. Machek. *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha 1957.

²³ V. Machek. *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1968².

²⁴ J. Holub. *Stručný slovník etymologický jazyka československého*, Praha 1937.

²⁵ J. Holub, S. Lyrer. *Stručný etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1978².

²⁶ J. Rejzek. *Český etymologický slovník*, Voznice 2001.

²⁷ F. Kopečný. *Etymologický slovník slovanských jazyků. Slova gramatická a zajmena I–II*, Praha 1973–1980.

²⁸ *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, Praha 1989–. [Године 2010. изашла је 15. свеска — до *sb*].

Осим првог издања Махековог речника и Холубовог једнотомника, који су садржавали и словачке одреднице, Словаци још увек немају посебан етимолошки речник свог језика, али је увелико у току израда научно-популарног једнотомника.²⁹

Лужички Срби су одавно добили свој етимолошки речник.³⁰ То је једини речник који обухвата два лексичка система (горњо- и доњолужички) и једини који је завршен према плану. Он уједно представља својеврстан спој историјског и етимолошког речника.

Код јужних Словена ситуација је шаролика. Бугари су још 1941. године имали свој први етимолошки речник који је саставио Младенов.³¹ Тридесет година касније почели су да издају вишетомни „Бугарски етимолошки речник“³² чији ће претпоследњи 7. том изаћи до краја 2010. године.

Међу народима са којима смо некада били у заједничкој држави најдаље су одмакли Словенци. Поред завршеног вишетомног етимолошког речника, који је започео Безлај а након његове смрти га довршили његови сарадници М. Сној и М. Фурлан,³³ Словенци на располагању имају и два издања Снојевог једнотомног речника.³⁴

За Хрвате је и даље једини релевантан етимолошки приручник — *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* Петра Скока (Загреб 1971–1974), будући да једнотомни *Hrvatski etimološki rječnik* А. Глухака (Загреб 1993) представља само скраћену и популарну верзију Скоковог речника, ограничену на 1.800 одредница из основног лексичког фонда.

Од свих живих словенских језика (ако не рачунамо „црногорски“ и „бошњачки“), само македонски још увек нема свој етимолошки речник. Ипак, и у македонској средини се радило на плану етимологије, што је као резултат дало три речника позајмљеница.³⁵

²⁹ Аутор је Л. Кралик (L. Králik), а наслов речника ће бити: *Stručný etymologický slovník slovenčiny*.

³⁰ H. Schuster-Šewc. *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache I–IV*, Bautzen 1978–1989.

³¹ С. Младенов. *Етимологически и правописен речник на българския книжовен език*, София 1941.

³² *Български етимологичен речник*, София 1971–.

³³ F. Bezlaž. *Etimološki slovar slovenskega jezika I–V*, Ljubljana 1977–2007.

³⁴ M. Snoj. *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana 1997; Друга, pregledana in dopolnjena izdaja, Ljubljana 2003.

³⁵ А. Таховски. *Грчки зборови во македонскиот народен говор. Прилог кон етимолошкиот речник на македонскиот јазик*, Скопје 1951; М. Аргировски. *Грцизмиите во македонскиот јазик*, Скопје 1998; О. Јашар-Настева. *Турскиите лексички елементи во македонскиот јазик*, Скопје 2001.

Као што из овог кратког прегледа видимо, етимолошка лексикографска продукција у словенским земљама веома је богата и разноврсна. Не улазећи овом приликом у њену квалитативну анализу, желели смо да покажемо да она у већини земаља има завидну традицију.

2. Актуелно стање српске етимолошке лексикографије.

Какво место у том миљеу заузима српски језик? Захваљујући Скоку, он спада у ред језика који имају своје етимолошке речнике. Са друге стране, Скоково дело — иако представља значајно достигнуће словенске етимолошке лексикографије — већ одавно је у многим погледу застарело па се, природно, осетила потреба за његовом темељном допуном и ревизијом. Ту потребу први је у нашој средини (а и шире) препознао, а затим и артикулисао, Павле Ивић.³⁶ Тако је 1983. године, у време када се у другим срединама већ увелико објављују свеске и томови последње генерације етимолошких речника, у Београду тек заснован пројекат етимолошког речника са циљем да се створи кадровска и материјална основа за његову израду. Београд је тада био један од ретких словенских лингвистичких центара без етимолошке традиције, а етимологија се ни данас не изучава ни на једној високошколској установи у земљи, ни у склопу основне наставе нити на постдипломским студијама.

Како се у то време српскохрватски језик сматрао једном целином, било је замишљено да се изради нови етимолошки речник *српскохрватског* језика. Због тога су приликом прикупљања грађе за будући речник равноправно коришћени штокавски, кајкавски и чакавски извори, иако је тежиште и тада било на штокавском наречју будући да је оно најраспрострањеније и да представља основицу књижевног језика. Оваква првобитна концепција карактерише и *Огледну свеску* речника (ОС). Одлука о промени назива пројекта донета је 1998. године када је, након фактичког распада српскохрватске језичке заједнице, постало јасно да наш речник треба да одговори пре свега потребама друштвене средине у којој се ствара. Већ Прва свеска речника објављена је под насловом *Етимолошки речник српског језика* (ЕРСЈ 1).

Одустало се, и то још много раније, од још једне првобитне идеје, а то је да наш речник буде само допуна Скоковог. ЕРСЈ је тако постао сасвим нов и темељан лексикографски подухват који — осим обимне лексичке грађе која Скоку није била доступна — узима у обзир и масу радова објављених у последњих пола века из пера наших и страних стручњака, који битно уна-

³⁶ Детаљније о томе в. Влајић-Поповић/Бјелетић 2009.

пређују познавање историје и етимологије наше лексике у односу на ниво тих дисциплина одражен у Скоковом речнику.

Промена назива речника условила је ревидирање територијалног захвата ексцерпције, која се након 1998. још више усредсређује на штокавске говоре. Промењена је, такође, и концепција ексцерпције грађе: уместо селективних ексцерпција по критеријима који су се показали неодрживима, прешло се на тоталну ексцерпцију релевантних дијалекатских извора, како старих тако и оних који су се у међувремену појавили. Напомињемо да број нових дијалекатских извора из године у годину расте, што од ауторског колектива изискује све веће напоре у савладавању материјала који — у складу са тежњом ЕРСЈ ка обухватању свеукупног лексичког блага српског језика — мора бити узет у обзир. Последице тога су крајње очигледне: иако је првобитно било планирано да ЕРСЈ излази годишње у свескама приближног обима од око 100 страна, пракса израде речника наметнула је сасвим другачије узусе. Тако је Прва свеска имала 257 страна, Друга 289, а Трећа 365! Ритам излажења, за који је у старту постало јасно да неће бити годишњи већ двогодишњи, за сада није битније нарушен, упркос неочекованом повећању обима свезака. Међутим, евидентно је да се нешто мора мењати будући да оптималан број страна којима се може манипулисати у процесу усаглашавања појединачних обрада, као и у процесу коректуре и припреме за штампу — не би требало да прелази 200.

Некоме са стране, ко није упућен у проблеме лексикографске праксе, може се учинити да је на досадашњих приближно 900 страна текста за време од 6–7 година (колико ЕРСЈ излази) обрађен релативно мали сегмент лексике (слово А и половина слова Б). Може се поставити и сасвим логично питање колико ће дуго речник излазити, тј. када ће бити завршен (подсетићу овде на потпуно погрешне прогнозе аутора два прасловенска речника, дате пре него што се приступило њиховој изради, који унапред нису могли знати да ће број њихових томова бити директно условљен приливом новог материјала). Дакле, ако се остане при усвојеној концепцији да ЕРСЈ треба да постане етимолошки тезаурус, одговор на постављено питање у овом тренутку не можемо дати, јер не знамо колики ће нам материјал (пре свега дијалекатски) бити на располагању. Број свезака диктира грађа, а она се константно повећава. Друга непознаница је број сарадника на речнику. Ако се има у виду чињеница да је приликом заснивања пројекта било предвиђено да на њему ради осам чланова, а да тај број ни до данас није достигнут, очигледно је да кадровска ситуација представља један од кључних и константних проблема. Осим тога, самим доласком на пројекат нови сарадници не

постају аутоматски и аутори речника, будући да морају да прођу дуготрајан и комплексан процес обуке за тај посао.

Да резимирамо: иако се обим свезака и темпо излагања разликују од планираног, за сада ЕРСЈ не одступа од динамике остваривања сличних пројеката у словенском свету, упркос чињеници што се почетак његовог излагања поклопио са драматичним променама у друштвеном и државном третману научних институција, дугорочних пројеката и научника ангажованих на њима.

Друго је питање колико ће још времена овакво стање ствари моћи да се одржи. Ако желимо да наставимо израду речника у складу са усвојеном концепцијом, морају се предузети одређене техничке мере које ће ауторима олакшати ексцерпцију грађе и оставити им више времена за онај суштински, стручни део посла — етимолошку обраду прикупљене грађе. Ту пре свега имамо на уму дигитализацију постојећих лексикографских, пре свега дијалекатских извора, који представљају основу нашег речника. У време компјутеризације свих грана науке, па тако и наше, потпуно је превазиђено састављање картотека ручним исписивањем листића. Стварање дигиталне лексикографске базе потребно је свим пројектима Института за српски језик, па се надамо да ће Министарство науке обезбедити потребна материјална средства да се тај посао започне и у догледно време приведе крају.

3. Перспективе српске етимолошке лексикографије.

О даљим перспективама етимолошке лексикографије у нас можемо говорити угледајући се на средине које су одавно завршиле или макар далеко одмакле у изради фундаменталних етимолошких приручника. Ново време наметнуло је краће форме, па тако већина словенских језика данас увелико располаже једнотомним етимолошким речницима, у широком распону од оних крајње научних (нпр. Снојев) до оних крајње популарних.³⁷ На таласу тих нових тенденција најављен је и нови једнотомни речник хрватског језика који припрема Ранко Матасовић при Институту за хрватски језик и језикословље у Загребу, а у склопу научног пројекта „Ономастичка и етимолошка истраживања хрватскога језика“ који подупире хрватско Министарство знаности, просвете и спорта (детаљније на интернет страници <<http://www.ihjj.hr>>).

У нашој средини несумњиво постоји интересовање за етимолошке приручнике. Доказ за то су скоро распродата издања прве три свеске ЕРСЈ (штампане у тиражу од по 1000 примерака), што намеће потребу њиховог

³⁷ Е. Л. Березович. *Этимологический словарь русского языка для школьников*, Екатеринбург 2000. Речник је доживео већ друго издање.

доштампавања. Осим тога, у више наврата је наглашавано да би било корисно, ако не и неопходно, израдити једнотомни етимолошки речник (на то су, између осталих, указивали академик Иван Клајн и проф. др Мато Пижурица, чланови Академијиног Одбора за Етимолошки речник, на редовним годишњим седницама Одбора, што је ушло и у званичне записнике са тих седница). У жељи да одговори актуелним потребама наше културне средине, колектив Етимолошког одсека планира да у догледно време приступи изради приручног једнотомног етимолошког речника српског језика, који би обухватио основни лексички фонд. У даљој перспективи, већ зависно од напретка темељних послова на стварању електронских лексикографских база (дијалекатске лексике, топонимије, старог језика...), могло би се размишљати и о специјализованим етимолошким речницима (топонима, грецизама, турцизама, родбинске терминологије итд.).³⁸

Поред оваквих тематских етимолошких речника, могућа је и израда етимолошких речника појединих макродијалеката. Најбољи пример за то је кашупски етимолошки речник, који показује да су овакви пројекти перспективни из најмање два разлога: 1) глобална етимолошка обрада целокупне лексике једног језика јесте сложен и дуготрајан процес (нарочито у условима недовољних кадровских, а затим и материјалних ресурса), па многи речници остају незавршени; 2) такав речник може да акумулира и обради генетске карактеристике лексике датог дијалекта, да покаже његове специфичне везе са језиком чији је део, да пружи нов материјал за проучавање прасловенског језика итд.³⁹

Осим тога, етимологија данас у свету има све већи значај у разним лексикографским и дијалектолошким пројектима, какви су описни речници појединих језика⁴⁰ и лингвистички атласи. У том погледу могућа је сарадња ауторског колектива на изради нових речника српског језика, док је сарадња на изради наднационалних пројеката „Атлас европских језика“ (ALE) и „Општесловенски лингвистички атлас“ (ОЛЈА) већ успостављена.

³⁸ О све већој заинтересованости етимолога за проучавање лексичко-семантичких група в. Janyšková 2008: 83.

³⁹ О достигнућима на пољу дијалекатске етимолошке лексикографије в. Janyšková 2008: 82–83.

⁴⁰ Уп. *Толковый словарь русского языка с включением сведений о происхождении слов*, РАН. Институт русского языка им. В. В. Виноградова. Отв. ред. Н. Ю. Шведова, Москва 2008. То је нови тип речника, описно-етимолошки речник: осим што одражава стање савременог руског језика, он садржи и податке о пореклу речи и њиховим паралелама у другим језицима. Наменен је широком кругу читалаца, како филолозима, тако и не-филолозима. Садржи 82.000 речи и израза и око 15.000 историјских и етимолошких информација.

Коначно, у ери развоја дигиталне хуманистике и електронске лексикографије, када инострани лексикографски пројекти масовно прелазе на електронску продукцију, свакако треба размишљати о електронској презентацији резултата рада на пројекту, чиме би се научној заједници и широј јавности пружиле корисне и поуздане информације из области етимологије.

4. Развијање етимолошког кадра.

Сасвим је јасно да дугорочан пројекат какав је етимолошки речник српског језика који ће, попут осталих сличних пројеката, трајати деценијама – мора перманентно, у правилним временским размацима, допуњавати и подмлађивати свој кадар. Младе, способне, а пре свега за дијахронијску лексикографију заинтересоване сараднике данас је тешко наћи. Не само из разлога што су у данашње време престижна нека сасвим друга занимања (а и у оквиру саме лингвистике популарне су махом синхронијске дисциплине), већ пре свега зато што потенцијални кандидати нису ни у прилици да се са нашим послом упознају. Ништа се у српској средини није променило за ових тридесетак година од када је пројекат основан. Као ни тада, тако се ни данас ни на једном факултету не држе предавања из етимологије, али ситуација је сада ипак битно другачија. Ми данас имамо групу обучених стручњака који се баве етимолошким истраживањима српског и осталих словенских језика, али и историјом језика, српском и словенском дијалектологијом, балканском лингвистиком, класичном филологијом, оријенталистиком, индоевропеистиком, ономастиком, етнолингвистиком, митологијом итд., који би своја знања могли и морали пренети студентима. Колеге из Брна, на пример, поред рада на етимолошком речнику старословенског језика имају и обавезу да држе предавања на факултету, одакле и регрутују нове сараднике из редова најбољих студената.

Етимолошки одсек нема институционализовану сарадњу са универзитетима, али су сарадници у периоду од 1998. до данас на Филолошком факултету БУ одржали низ предавања посвећених етимологији. Први циклус успешно је одржан на Катедри за славистику, на иницијативу проф. др Предрага Пипера. Организовањем мастер и докторских студија отворен је простор за увођење курса који би се могао звати „Увод у словенску етимологију“, а који би омогућио ауторском колективу ЕРСЈ да са овом облашћу лингвистике упозна студенте и тако евентуално привуче нове сараднике.

5. Друштвени контекст српске етимолошке лексикографије.

Етимолошки одсек Института за српски језик САНУ јесте једина институција у Републици Србији која се систематски и компетентно бави

етимологијом, а *Етимолошки речник српског језика* једини је институционализован пројекат такве врсте у нашој земљи (као и на ширем подручју српског језика).

Ту чињеницу, међутим, као да није препознало надлежно Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије, иако нас је у својој „Стратегији научног и технолошког развоја Србије“ ваљда сврстало у приоритете, под последњом тачком званом „афирмација националног идентитета“. Та прокламована „афирмација...“ у оштрој је колизији са захтевима који се постављају пред оне научнике који својим научним радом управо и афирмишу национални идентитет. Од њих се тражи да радове објављују у часописима са ISI и ERICH листе, по могућству на енглеском језику; њихове монографије објављене на матерњем језику и у Србији мање су вредноване; њихов рад на пројектима које само Министарство финансира до недавно уопште није био вреднован (читај: бодован), што нас све заједно доводи до границе апсурда и до логичног питања: да ли је наша друштвена и државна заједница уопште заинтересована за овај и сличне дугорочне пројекте од националног значаја?

Они који су задужени да брину о српској науци требало би да схвате да значај оваквих пројеката далеко превазилази оквире науке о језику. Такви пројекти, с једне стране, представљају битан елемент националне културе, а с друге — доприносе бољем позиционирању нашег језика и културе не само у регионалним границама, већ и на ширем европском плану.

Успех фундаменталних лексикографских подухвата, какав је *Етимолошки речник српског језика*, не може се заснивати на ентузијазму појединаца, већ на озбиљној потпори и подршци читаве заједнице. Та заједница, нажалост, као да још увек није довољно зрела да увиди да је креирање промишљене, дугорочне, плански и доследно спровођене језичке политике први корак ка „афирмацији националног идентитета“, чији је она темељ и суштинска окосница.

О „великом“ етимолошском речнику

Из Увода у *Огледну свеску**

При избору одредница за *Огледну свеску* укрстиле су се две жеље: да она пружи што репрезентативнији исечак из будућег речника, и да се на што убедљивији начин предочи сврсисходност самог подухвата, тј. потреба да се речник пише и способност ауторског тима да се суочи са тим задатком. Из овог другог разлога биране су претежно речи којих код Скока нема, или нису етимолошки решене, а такође такве, за које се Скокова етимологија учинила превазиђеном, било у доцнијој литератури, било решењима самих аутора ЕРСЈ која се први пут овде износе. При том се настојало да буду репрезентовани сви важнији аутори и радови на пољу сх. етимологије у последњих пола века, и да се тиме пружи слика о развоју ове дисциплине након Скока. Удовољење овим критеријима имало је и своју цену: *Огледна свеска* садржи сразмерно мање речи из основног лексичког фонда, а сразмерно више дијалектизама, архаизама и ономастике него што ће их бити у самом речнику. У сваком другом погледу, настојало се да се да пресек кроз све слојеве језика тиме што ће бити заступљене разне врсте речи (именице, глаголи, придеви, предлози...) и речи различитог порекла: општесловенске, прасловенски дијалектизми, рани латинизми, познији романизми и германизми, турцизми итд. За разлику од будућег Речника, који се намењује како стручњацима, тако и образованим лаицима, циљна група *Огледне свеске* су они први, већ самим тим што добар део речи у насловима њених одредница просечан зналац српскохрватског језика нема у свом језичком фонду. Колектив ЕРСЈ се нада да ће *Огледна свеска* у надокнаду за смањену репрезентативност језичког исечка бити тим привлачније штиво за специјалисте у области етимологије, а да им при том презентирање до сада необрађеног материјала и нови етимолошки предлози неће сметати да обрате пажњу и на

* Етимолошки одсек Института за српски језик САНУ, *Огледна свеска*, Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 15, Београд 1998, XIX–XXI.

оно што треба да буде главни предмет критичког суда: опште методолошке поставке и техничка решења примењени у изради конкретних одредница. Колектив ЕРСЈ је, ипак, свестан чињенице да оцењивачима концепције будућег речника може сметати то што у овој свесци нема више „рутинских“ одредница, тј. обичних и већ етимолошки решених речи. Донекле оправдан, тај приговор може се ублажити проценом аутора да број таквих речи и није толико велики како се на први поглед може чинити, тако да израда будућег речника никако неће бити ствар рутине и просте компилације. С обзиром на креативан приступ изради одредница ЕРСЈ, оне носе потписе својих састављача, али одговорност за сваку од њих носи цео колектив, који их на заједничким састанцима просуђује и међусобно усклађује. Друга димензија речника која у Огледној свесци налази само делимичан одраз јесте међусобна повезаност појединих одредница, тј. односи филијације међу појединим обрађеним лексемама које се самостално тумаче сходно усвојеном лексемном принципу. Ти односи су у неколико случајева илустровани мање-више комплетном презентацијом етимолошког гнезда чији су (готово) сви чланови обрађени (**ветах**, **веташ**, **ветшати**, **вехнути**; **жвати**, **жвакати**, **жватати**, **жвањати**; **алити**, **халав**, **халити**; **тат**, **татити**), а чешће приказом две или више сродних или проблематски повезаних лексема (**бага**¹ : †**бага**² : **бага**³ : **багир** : **багља**; **косма** : **чесмина**; **веда** : **неведа** : **бог-вес**; **виглед** : **вихода**; **дрискати** : **дрицати**; **биж** : **виш**; **гела** : **дела** : **ела**; **флема** : **хлемутати**; **марати** : **мерати**; **дажд** : **киша** и др.). Најчешће се, међутим, пун опсег гнезда предочава упућивањем на празне одреднице (које су махом већ урађене, али из разлога економичности нису могле бити увршћене у Огледну свеску).

Упркос тежњи ка што језгровитијим формулацијама, дискусија у трем делу појединих одредница сразмерно је опширна, тако да њихов просечан обим донекле превазилази оквире уобичајене у досадашњој етимолошкој пракси. Разлог томе је недостатак референтне литературе, синтеза и монографија на које би се могло упућивати за општије појаве и проблеме везане за српску (одн. и хрватску) етимологију и лексикографију, што је ауторе често приморавало да на ту проблематику указују и разматрају је поводом појединих речи. На првом месту недостаје једна модерна и довољно обухватна историја нашег језика; пожељне би биле и монографске студије које би се, пре свега са дијахроног становишта, бавиле кључним питањима творбе и семантике (студије о историјском развоју појединих суфикса, појединих сегмената лексике, укључујући ономастику, појединих семантичких категорија). Аутори ЕРСЈ, осим рада на самом речнику, стављају себи у задатак, свако у складу са властитим компетенцијама и интересовањима, писање једног броја оваквих студија; неке су у фази израде, а неке су се већ

појавиле (Sikimić 1996). Тиме би ЕРСЈ добио потребне спољашње ослободитељи који би га растеретили преопширних дискусија под појединим речима. По-
дробнији осврти у Огледној свесци имају за циљ да научној публици укажу,
у оквиру појединих одредница, бар на део тих општијих проблема, у нади
да ће и дискусија поводом ове публикације на тај начин бити усмерена од
појединачног и илустративног ка општијем и суштинском.

Методолошки приступ и структура одреднице*

0. Етимолошки речник српскохрватског језика (у даљем тексту: ЕРСЈ), који се ради при Институту за српски језик САНУ, није прво дело ове врсте. Већ више од четврт столећа научној јавности стоји на располагању *Etimolo-gijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* Петра Скока, монументално дело словенске етимолошке лексикографије. Вредности овога речника и заслуге његовог творца добро су познате. Међутим, са гледишта савременог степена развоја словенске етимологије и лексикографије Скоков речник има и озбиљне недостатке који су највећим делом условљени временом његовог настанка, од којег нас дели преко пола века. Пре свега, Скоков обухват српскохрватског језичког блага далеко је од потпуности, већ и стога што је у међувремену објављена маса нове лексичке грађе, првенствено дијалекатске. Поред тога, имајући у виду интензиван развој словенске етимологије последњих деценија, природно је да се у појединим случајевима Скоков метод и његови резултати показују застарелима. Овде нам је циљ да методолошки приступ усвојен од стране ауторског колектива¹ осветлимо из неколико различитих углова: лингвистичког, епистемолошког и комуникативног и да предочимо како се он огледа у структури одредница ЕРСЈ.²

1. ЕРСЈ има за предмет српскохрватски језик као један историјски јасно дефинисан јужнословенски идиом. Аутори ЕРСЈ полазе од теоријски утемељеног сазнања да је упркос својој варијантности језик којим

* М. Бјелетић, Ј. Влајић-Поповић, А. Лома: Нивои етимолошке анализе и сегментација одреднице у ЕРСЈ, *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* XL/1, Нови Сад 1997, 9–19.

¹ Поред троје потписника овога прилога, тај колектив чине Павле Ивић као руководиоца пројекта, Биљана Сикимић и Снежана Петровић.

² Основну информацију о замисли ЕРСЈ пружа Пробна свеска како својим Уводом, тако и одредницама које су у њу ушле.

говоре Срби и Хрвати један и јединствен и да се он утолико више очитује као такав што се дубље силази у језичку прошлост, а то је заправо усмерење етимолошког речника. Алтернативан приступ, који би подразумевао разграничавање српскохрватске лексике по националном или верском начелу, суочио би се са великим, практично непремостивим тешкоћама. Стога у наслову речника стоји сложени назив језика „српскохрватски“, који је, уосталом, устаљен и признат у светској лингвистици.

1.1. У складу са таквим полазиштем јесу ширина и дубина захвата ЕРСЈ. Поред основног сх. лексичког фонда, захвата се у доступну дијалекатску грађу из свих српскохрватских наречја. Тежиште је на штокавском дијалекту, који представља основицу књижевног језика, али се при ексцерпцији дијалекатске лексике узимају у обзир и чакавски и кајкавски. Посебне одреднице посвећују се чакавским и кајкавским речима само ако оне немају штокавских еквивалената. Тако је нпр. у Пробној свесци ЕРСЈ посебно обрађен искључиво кајкавски прилог **замуж** „(бити) у браку“, а за наслов одреднице узет је придев **дули** „недозрео“ који се у том, простом облику, јавља само у чакавском. Основно мерило за ексцерпцију дијалекатских речи — регионализама је њихов шири интерес за етимолошку науку. За етимологију су пре свега занимљиви архаизми, лексички реликти који се чувају само на једном ограниченом подручју, као што су старе словенске речи **оскрт** „гвожђе за оштрење воденичног камена, чекић“ у Црној Гори, **мелица** „направа за млаћење конопље, трлица“ у источној Србији, **девка** „девојка, невеста“ из сх. говора у Румунији, **нестера** „сестрина кћи“ само у далматинским Пољицима, **јандруга** — речни и морски ихтионим на северозападу сх. језичке територије. Подједнако су незаобилазне оне речи страног порекла које су рано ушле у сх. језик, као нпр. старобалкански остатак **бигар** „сига, седра“ или латинизам **-цибрити** „бистрити“ (Црна Гора, источна Србија), што не значи да на страницама ЕРСЈ своје место не налазе и неке релативно рецентне позајмљенице, као нпр. турцизам **каргабурма** „врста клешта“ или германизам **френт** „туђина“, обе интересантне због својих неспецифичних ареала (прва реч ограничена је на Србију, без потврде другде на Балкану, а друга је поред Хрв. Загорја потврђена још у централној и југоисточној Србији). Дијалектизми словенског или страног порекла који се могу објаснити у ужем ареалном контексту и на плићој хронолошкој равни, затим сва лексика која спада у речнике страних речи и терминологије појединих струка, а такође околионализми, провидни неологизми и сл. остају изван оквира ЕРСЈ. У складу са оваквим хоризонталним ограничењем захвата јесте и његова дубина: обухватају се

и застареле речи, без континуанти у живом језику, под условом да имају народни карактер, док се, осим у ретким изузецима, не узимају у обзир оне речи које су настале или ушле у српскохрватски након Вукове реформе и кодификације модерног књижевног језика.

2. Одредница једног етимолошког речника може бити профилисана по једном од два основна принципа: гнездовном или лексемном. За разлику од Скоковог речника, у којем је примењен принцип сврставања свих коренски сродних лексема под једну одредницу, у ЕРСЈ посебне одреднице бивају посвећене свим оним речима које у лексици сх. језика имају самосталан положај, дакле и таквима, које су изведене од неке друге сх. речи, али су се од ње обликом довољно одвојиле и/или значењем осамосталиле. На пример, гнездо придева **ветах** „стар“ у сх. језику чине именица **веташ** „стара ствар“, глаголи **ветшати** „старити“ и **вехнути** „венути“. Гледано са индоевропске равни, све остале речи су деривати придева; на прасловенској равни и именица и глаголи су његови директни деривати, али на равни српскохрватског језика то су засебне лексеме, те се тако и обрађују. При стриктној примени гнездовног принципа придев **дули** био би сврстан под примарни глагол **дути**, од кога је изведен као партицип; међутим, у ЕРСЈ ове две речи су обрађене као посебне одреднице, на основу процене да је дериват формално и семантички осамостаљен у језичкој свести и пракси; на њихову повезаност указује се тек у етимолошком коментару, где се успоставља и њихова деривацијска хијерархија. Одступања од овог „лексемног“ принципа у корист „гнездовног“ чине се из потреба прегледности, у два основна случаја. Прво ограничење је да творбено и семантички прозирни деривати, макар били и веома стари, нису предмет посебног разматрања, него се наводе и по потреби тумаче, сасвим лапидарно, под речима из којих се изводе: префигирани глаголи *људийџи* и *ољудийџи* под простим **људити** „сређивати“, изведени придев *дулован* „буђав“ под простим **дули**, сложени придев *сѣародреван* под простим **древан**, придеви *ѣаѣџиџи*, *ѣаѣџински* под именицом **тат** „лопов“, *рукавица* под **рукав** (иако је и изведеница на *-ица* прасловенска), аугментативи *вѣѣаѣџина*, *ведѣѣџина*, *вѣѣџина* под **веташ**, презиме *Негџић* и топоним *Негџина* < *Негџина* под личним именом **Негна**, и то сасвим селективно (нпр. глагол са префиксом може бити наслов одреднице само тамо где простог облика нема, или где је веза с њим услед фонетског и морфолошког развоја или значењског помака сасвим затамњена, нпр. *барѣѣџи* : *вариѣѣџи*). Такође ради прегледније организације речника, покаткад се за наслов одреднице узима реконструисан, а не (један од) потврђених облика. На пример, реконструује се глагол **-цибрити** без префикса на основу

префигираног *исцибриџи*³ и (девербалне) изведенице *цибрина* „ведрина“; глагол ***прети** на основу префигираног партиципа *исџрел* „сасушен, спарушен“ и изведенице *џрелав* „ужегао“; придев ***туг** „снажан“ на основу сложеног фитонима *деветџоџуг* „линцура“ и антропонима *Тугомир, Тугорад*.

3. Као што је у уводу већ речено (0.), израду етимолошког речника и његово коришћење овде разматрамо са три аспекта, од којих је први чисто лингвистички и непосредно везан за језичку материју која је предмет обраде и проучавања; други би се могао означити у најширем смислу речи као епистемолошки и односи се на квалитет сазнања која речник пружа; под трећим, који смо условно назвали комуникативним, подразумевамо употребљивост речника са тачке гледишта различитих корисника.

3.1. Етимологија се да замислити као кретање по разним језичким равнима ситуираним по хоризонтали и по вертикали, тј. синхроно и дијахроно. Са те тачке гледишта, етимолошки метод огледао би се у поступности прелажења са једне равни на другу у трагању за етимологијом конкретне речи, било да се ради о разним језицима или о разним хронолошким фазама једног језика. Нпр. етимологизација сх. речи **дажд** почиње на синхроној равни, навођењем њених облика потврђених у разним дијалектима, затим се спушта у прошлост сх. језика историјским поменом: стсрп. **дџџдџ**, шири се према осталим словенским језицима, а онда иде све дубље напуштајући историјску раван, ка реконструкцији прасловенског облика заснованој на компарацији његових реално посведочених континуанти: **dъžd’ь*, да би се зауставила на још већој, праиндоевропској дубини, кроз хипотетичну анализу: **dus-djus* „лоше небо“.

3.2. Етимологија је огранак у оквиру компаративно-историјске лингвистике, чијим се већ двоструким одређењем изражава њена епистемолошка комплексност. Етимологија је истовремено историјска и праисторијска дисциплина и у оквиру лингвистике представља спој различитих методолошких приступа сличан ономе који се примењује у историографској обради епоха за које се непосредни подаци релативно оскудних писаних извора комбинују са реконструкцијом на основу археолошког материјала. Историјат речи, који чине њене хронолошки и ареално одређене потврде и није предмет етимолошког речника у ужем смислу,⁴ али је неопходно полазиште за етимолога, док је исход етимологизирања по правилу

³ Облик са *ис-* могао би чак бити примаран, ако је латински предлогач био префигиран.

⁴ За сада не постоји задовољавајући историјски речник сх. језика. Речници Југославенске академије и Даничићев ни приближно не исцрпљују историјску грађу.

мање или више хипотетична реконструкција до које се долази другачијим, поредбеним методом. Лексеме које су предмет засебне етимолошке анализе у ЕРСЈ најчешће налазе свој етимон на плану дубљем и ширем од самог сх. језика и његове писане историје: у доисторијској (предписменој) прошлости самог сх. језика или у другим језицима. Са напуштањем историјске равни и једнојезичког оквира мења се и епистемолошки ниво. Са филолошке обраде прелази се на лингвистичку, која се састоји у компарацији — поређењу са лексичким материјалом других језика. Резултат компарације може бити реално посведочен етимон (нпр. реч другог језика из које се изводи сх. позајмљеница), или реконструкт изведен из реално посведочених облика (код псл. речи). За позајмљенице **скара** „роштиљ“ непосредно, а за **шкар** „бродоградилиште“ посредно, етимологизација се завршава на потврђеном грчком предлошку $\epsilon\sigma\chi\alpha\alpha\alpha$, чије даље порекло више није предмет ЕРСЈ. Са друге стране, етимолошка анализа речи **врах** „гумно“ полази од синхроних и дијахроних паралела у другим слов. језицима: цсл. *врахъ*, рус. *ворох* итд., да би на основу њих дошла до реконструкције на псл. равни **vorxъ* и констатације о вези те именице са глаголом **verxti*, **vьrxъ*. Без обзира на поузданост такве реконструкције у овом и другим конкретним случајевима, треба имати на уму да се њоме напушта полазна раван позитивних језичких факата и силази у домен хипотетичног.

3.3. Са аспекта своје намене, етимолошки речник треба да води рачуна о различитим профилима својих корисника и да информацију коју пружа по могућству распореди на најмање две основне комуникациске равни. Лаици ће тражити само сумаран податак о пореклу дате речи, док ће стручњаке занимати и пут којим се до тога решења дошло, односно стање проблема код речи без решене етимологије. Нпр. за речи **древан** или **просо** радозналост обичног читаоца могла би се задовољити сазнањем да оне постоје и у другим словенским језицима и да вуку порекло још из прасловенског доба, док специјалисту занима проблем њихове изворне структуре и значења, у конкретним случајевима разлог због кога се **древан** повезује са речју *дрво*, или творбена структура фитонима **просо** сагледана на дубљем, индоевропском плану. Стога је одредница ЕРСЈ сегментирана тако да омогућава селективно читање: читалац који нема специјалистички интерес може се зауставити на њеном другом сегменту, не улазећи у садржину трећег дела.

4. Унутрашња сегментација одреднице ЕРСЈ конципирана је тако да постепено прати промене хоризонталне и вертикалне перспективе, односно смењивање равни на којима се врши етимолошка анализа, како језичких, тако и оних других. Формално гледано, одредница ЕРСЈ састоји се

из три дела: у првом се дају облици речи, у другом се кратко изриче етимолошки суд, а трећи је резервисан за етимолошку дискусију.

4.1. Полазиште сваком етимолошком речнику чини једна одређена језичка раван: у нашем случају то је српскохрватски као један од словенских језика. Први део одреднице у ЕРСЈ остаје на тој полазној равни, која је по хоризонтали сегментирана дијалекатским подручјима, а по вертикали омеђена писаном историјом језика. На том унутарјезичком плану наводе се одмах иза наслова одреднице⁵ савремени облици речи, укључујући оне њене деривате који су остварени продуктивним творбеним поступцима, тако да не изискују посебан коментар; на крају долазе (одабрани) историјски помени.⁶ Тиме што се на исту поредбену раван стављају различите фонетске и морфолошке реализације насловне лексеме у разним дијалектима и временима, и што јој се прикључује изванредан број њених прозирних деривата, већ у првом делу одреднице врши се елементарна етимологизација. На пример, први део одреднице **ветах** заснива се на имплицитној констатацији да разне сх. дијалекатске варијанте овог придева као *вет̑и*, *везд*, *вехд*, *вед*, *вет̑ак*, *фет̑ак*, *веј̑и* потичу од истог изворног облика, практично једнаког ономе у којем је придев потврђен у старосрпском језику (**ВЕТЬХЪ**); у истом делу исте одреднице сврстава се уз придев *вет̑и* и његов деноминал *вет̑ае*, што опет имплицира етимолошки суд о пореклу тог глагола. Та елементарна етимологизација пружа основ за утврђивање изворног лика и значења речи на полазној равни, дакле унутар српскохрватског језика, и представља нужну предрадњу за даље кораке, који следе у другом делу одреднице; она је прећутна, а експлицира се и образлаже тек у трећем делу.

4.2. Ако се први део може назвати интерним — пошто остаје на унутарјезичком плану — други део одреднице је екстерно усмерен, како по хоризонтали: ка другим сродним или ареално блиским језицима, тако и по вертикали: ка прошлости дубљој од почетака писане историје етимологизационог језика. Код речи словенског порекла, које чине основни лексички фонд, ради се о преласку не само на нижу хронолошку, него и на другу епистемолошку раван: резултат хоризонталне компарације — налажења и

⁵ За наслов одреднице узима се књижевни облик, уколико постоји, а ако је реч забележена само у дијалектима, предност се даје штокавским говорима као најближима књижевном језику (нпр. кајк. *деж* „киша“ ставља се под шток. дијал. **дажд**, чак. *јарина* „јагњећа вуна“ под шток. **јарина**² „исто“).

⁶ Једино у случају лексема из тајних језика при навођењу материјала у првом делу одреднице излази се ван оквира сх. језика и дају се примери из других (пре свега, балканских) језика, имајући у виду јединство социолекта чија распрострањеност прелази стандардне језичке границе.

предочавања пандана етимологизираној лексеми у другим словенским језицима — представља у вертикалној перспективи реконструкција њиховог заједничког праоблика на равни непосредног, дакле праисторијског идиома који називамо прајезиком, у конкретном случају прасловенског језика: стсл. **вѣтъхъ**, буг. *větъx*, чеш. *vetchý*, пољ. *wiotchy*, рус. *vétxuij* < псл. **vetъxъ* или стсл. **дъждь**, буг. *дъжд*, мак. *дожд*, слн. *dež*, *dešč*, стчеш. *dešč*, чеш. *dešt'*, слч. *dažd'*, глуж., длуж. *dešč*, пољ. *deszcz*, рус. *дождь* итд. < псл. **dъžd'ь*. Код позајмљеница поступак је нешто другачији: извођење сх. речи из њеног страног предлошка претходи навођењу евентуалних паралела из других језика у које је иста реч позајмљена; при том се имају у виду како књижевни, тако и дијалекатски облици у изворном језику. Нпр. сх. **бусија** заједно са слн. *busija* изводи се из тур. старијег облика *busu*, *busi* поред савременог књижевног *pusu*, *pusi* на који се своди буг. *нусија*, алб. *pusi*, арум. *pusie* и износи се претпоставка да сх. и слн. облик потиче из архаичнијих, западнорумелијских говора. Некада се прелазни облик мора реконструисати, као у случају сх. **ровит** (такође мак., буг. *ровит* / *рофит*) < нгр. **ροφητός*, уп. нгр. дијал. *рофтос* (Тракија) поред књиж. *роуφητός*. Сличан пут од постојећег преко историјски посведоченог ка хипотетичном прелази се и у тумачењу ранијих позајмљеница, код којих реконструисан прелазни облик готово увек чини карику у идентификационом ланцу, као нпр. влат. **(ex)cibrare* < *(ex)cribrare* за *(uc)цибриџи*.

4.3. Трећи део одреднице није дефинисан ни по језичком ни по епистемолошком, већ по комуникацијском критерију. Њиме се етимологизација преноси са општекорисничке на специјалистичку раван, уз могућност да се спусти по дијахроној оси, односно да се упусти у дубљу језичку реконструкцију, али и да се по потреби врати на оне равни које су већ биле фокусиране у претходна два сегмента одреднице. Минимални садржај етимолошког суда је двочлан: реч која се тумачи и облик — познат или претпостављен — из кога се она тумачи; у прва два дела одреднице ЕРСЈ тај суд бива амплификован само у оној мери која је неопходна да би се предпочила заснованост налаза — уколико је он уопште позитиван, тј. ако се неко решење — или више њих — може понудити. Ту амплификацију најчешће чини указивање на синхрону и дијахрону посведоченост речи, варијабилност њених облика и распон њихових значења, тачне еквиваленте или приближне паралеле у генетски или ареално блиским језицима. Оваква презентација нужно оставља понешто недоречено и за стручњака, а не само за обичног читаоца, јер у том журном кретању ка етимологији речи кроз први и други део одреднице прелази са једне на другу језичку раван често изгледају скоковити и недовољно јасни. ЕРСЈ има амбицију да буде више од стандардног

приручника, и стога оставља место научној дискусији, која се може састојати у детаљнијем образлагању усвојеног етимолошког суда — пре свега кроз прецизирање хронолошких међуфаза и синхроних међуодноса — затим у његовом поткрепљивању одабраним аналогијама и продубљивању силаском на раван етимологизације старију од оне на којој се зауставља извођење у другом делу. За словенске речи то је рана прасловенска и/ли праиндоевропска; за позајмљенице: њихова даља провенијенција (нпр. неког латинизма из грчког, турцизма из персијског). При том су допуштене (али не и обавезне) и кратке опаске које се не тичу саме етимологије: прасродство стране речи која је извор позајмице са неком домаћом речи; присуство словенске речи као позајмљенице у несловенским језицима и сл. Осим дискусије која је у вези са изабраним решењем (алтернативним решењима) трећи део садржи указивање на друга, за ауторски тим мање прихватљива или потпуно неприхватљива решења, с тим што се у редоследу и исцрпности навођења предност даје онима вероватнијим а најмање вероватна бивају наведена на крају, често без икакве експликације. На тај начин, док је структура прва два дела одреднице условљена лингвогеографском и хронолошком стратификацијом, основ за унутрашње уређење трећег дела представља ниво вероватноће. Не само да се сви алтернативни предлози у трећем делу нижу према својој већој или мањој прихватљивости, него и његово само постојање има свој најчешћи повод у недовољној очевидности етимологије која се заступа као сигурна или недовољној уверљивости оне која је изабрана као највероватнија.

4.3.1. У трећем делу, као што је речено, врши се евентуално *продубљивање етимологије* силаском на хронолошке равни ниже од оних на којима се стало у другом делу. Тако на пример, за разлику од речи **ветах**, чије је ие. порекло неспорно и стога је наведено већ на крају другог дела одреднице, одмах иза псл. облика, у случају речи **оловина** „старинско пиће“ други део се ограничава на словенске паралеле и завршава псл. реконструкцијом, да би се у трећем делу констатовало присуство исте речи у још неким ие. језицима и указало на дилему око њеног крајњег порекла (прасродство или позајмљеница из једног језика у другима). Речи **јагњед** „црна топола“ и **просо** у другом делу одреднице дефинишу се као општесловенске и прасловенске, што се поткрепљује облицима ових фитонима из других слов. језика, а у трећем делу се разматра њихова даља етимологија (при чему се постојећем извођењу оне прве од псл. **agne* „јагње“ као алтернатива предлаже свођење на пие. спој лексема „ватра“ и „палити“ одражен у стинд. *agnidh-*, док се за другу такође претпоставља сложена структура потврђена у другим ие. језицима). Пошто је у другом делу констатована и паралелама илустрована псл. старина сх. глагола **људити** „доводити у ред“

< псл. **xl'uditi*, у трећем делу се дотиче порекло његове дубље етимологије: однос псл. **xl'udъ* : **xl'uditi* : **vъxl'udъnъ* ставља се у контекст сличних псл. творбено-семантичких низова **rēd* : **rēditi* : **vъrēdъnъ* и **ladъ* : **laditi* : **ladъnъ* и износи се претпоставка о крајњем ие. пореклу заједничког денталног елемента од корена **dheə-* у вербалним сложеницама. Код псл. дијалектизма **нестера** поставља се у трећем делу питање његове творбе, при чему се оставља дилема да ли *r*-основа **nepter-* (настала свакако аналогично према другим родбинским терминима као **māter* > псл. **mati*, *-ere*) представља заједничку словенско-индоиранску иновацију или се своди на паралелан развој у оба ие. огранка. Етимолошка анализа хидронима **Обеда** почиње у другом делу усвајањем већ предложене везе са рус. дијал. *беда* „мочвара“, да би се у опширној дискусији у трећем делу предочила могућност псл. реконструкције као **ob-vēda* у вези са **voda*, **vēdro*.

4.3.2. Као што се види из наведених примера, продубљена анализа у трећем делу задире увелико у проблеме т в о р б е. Праоблик реконструисан на крају другог дела одреднице може бити прокоментарисан са гледишта флексије, нпр. под **оловина** констатује се да је псл. **olъ* била *и*-основа. У појединачним случајевима творба се појашњава навођењем даљих веза и паралела. Тако се нпр. за образовање фитонима **чесмина** „*Quercus ilex*“ од *чесаиџи* упућује на изведеницу истим суфиксом од истог корена, само у другом превоју, **косма**; у другом делу одреднице претпостављена универбизација *лиџа сџена (скала)* > лит. ген. *лиџи* поткрепљује се творбеном паралелом *лиџи* f. „шира“, *виџи* f. „сплет“. У трећем делу може се дискутовати и порекло читавих творбених категорија, уп. коментар поводом раздвајања **јарина**¹ и **јарина**² о различитом пореклу псл. суфикса **-ina* у светлу балтских паралела и акцентолошког налаза, или s.v. **мишји** опаску о ие. придевском суфиксу **-eios* као извору псл. посесива на **-џџ* од зоонима. Констатација у другом делу да је глагол **чалабрцнути** сложен од *брцаџиџи*, *бркаџиџи* са експресивним префиксом *чала-* повлачи у трећем делу сажето излагање о овом творбеном типу уз навођење других примера. Такође се у неким случајевима рачуна са могућношћу да су поједине речи које се на познопсл. равни схватају као суфиксалне изведенице по свом крајњем пореклу заправо сложенице, нпр. горепоменути фитоними **јагњед**, **просо** или **rōkavъ* > **рукав** (ранопсл. **rōko-ovъ*, са основом глагола **ob-u-ti* у другом делу, а не са иначе слабо потврђеним суфиксом **-avъ*). При објашњавању фонетско-морфолошких особности појединих речи некад се прибегава и претпоставци о контаминацији. Тако се реч **оскрт** с обзиром на несагласност својих облика у разним слов. језицима у другом делу одреднице на псл. равни реконструире у два алтернативна вида, да би се у трећем делу облик на *-rъtъ* уместо *-ъrdъ* објаснио

укрштањем изворне формације са глаголом **kr̥titi*. У случајевима глагола **жвакати**, *жваћем* или **лијати**, *лијем* у трећем делу одреднице коментарише се однос презентске према инфинитивној основи као резултат познијих аналогичности и укрштања.

4.3.3. Уз творбу, додатно се у трећем делу коментарише и с е м а н т и - к а, где год семантички односи нису прозирни и праволинијски. Томе може допринети прецизнија анализа значења саме етимологизираних речи; тако се нпр. предложена етимолошка веза **негве** са *нога* аргументује навођењем потврда речи из којих излази да су негве првобитно биле окупи за ноге. Често се као потпора претпостављеног изворног значења наводе семантичке паралеле и аналогичности, нпр. семантика придева **луки** „крив“ реликтно потврђеног у топонимији поткрепљује се примерима за топонимастичку употребу придева *лукав* такође у значењу **„крив“*; за ихтионим **јандруга** предлаже се псл. реконструкција **r̥dr̥oga*, уз претпоставку дисимилације првобитног облика, при чему је основни аргумент не само семантички аналоган, већ и етимолошки сродан балтски назив исте рибе, лет. *rauda* „дрвена“ (и сл.).

4.3.4. Специјалистичко коришћење етимолошког речника претпоставља елементарно познавање закона историјске фонетике датог језика одн. језичке породице; свака експликација регуларних гласовних односа упоређених облика и извођења из њих реконструкта била би за стручњака излишна, а за нестручњака недовољна. У трећем делу се ипак чине осврти на поједине специфичне проблеме из тог домена, било да се ради о ограничењу дејства општих гласовних законитости посебнима (нпр. дисимилација у претходном примеру, контаминација, алоглотски утицај и сл.), било о указивању на мање познате дијалекатске појаве. Тако се упоређени јсл. облици глагола **лати** детаљно дискутују са гледишта дијалекатске фонетике, а облик *Овчага*, наведен у првом делу одреднице **очага** без коментара, објашњава се у трећем делу, пошто је већ предложена реконструкција **ob(ь)čaga*, дијалекатском променом *йч > вч > ч*. Однос сх. **јардовина** (у тајном језику) „сланина“ према његовом несумњивом извору рум. *lard* „исто“ појашњава се у трећем делу одреднице упућивањем на румунску дијал. промену *l > i*.

4.3.5. ЕРСЈ треба да да свој допринос историјској дијалектологији кроз прецизније утврђивање а р е а л а појединих лексема на српскохрватском, јужнословенском (балканском) и општесловенском плану. Коментари у вези са тиме дају се такође у трећем делу одреднице. Они се могу тицати односа архаизам : иновација (нпр. **дажд** : **киша**, **тат** : **лопов**), затим трагова некадашње шире распрострањености дате речи у историјским изворима и топонимији (тако се нпр. кајкавска реч *вежа* прослеђује на штокавском те-

рену преко топонима и оронима *Вежица*, *Вежишије*, *Вежањ*). Код специфичних ареала упућује се на друге лексеме са сличном распрострањеношћу, тако нпр. за **звоно**² „комад рибе“ на **косма** „коса“ и обратно, уз коментар да обе речи спадају у македонско-црногорске изоглосе; код **боблија** „гомила, хумка“ и **штрока** „сточна болест“ констатује се њихов карактер познопрасловенских српскохрватско-лужичких изолекси. Коментарише се и ареал позајмљеница (**френт**, **каргабурма**, в. горе 1.1.). Код **чукундед** / **шукундед** ареална дистрибуција облика са *ш-* и *ч-* доводи се у везу са две алтернативне могућности етимолошког тумачења.

4.3.6. Осим допунске дискусије која се непосредно тиче прихваћеног етимолошког решења (или етимолошких решења, ако се проблем поставља као алтернатива), у трећем делу се могу наћи и неке узгредне напомене, тј. подаци који немају посебног интереса за саму етимологију речи, али могу бити занимљиви за корисника. Код позајмљеница је то указивање на њихово крајње порекло, нпр. да је рум. реч *scovardă* од које је сх. дијал. **сковерац** „палачинка“ сама словенског порекла. Може се констатовати присуство других позајмљеница из истог језика у истој семантичкој сфери (под мађаризмом **фок** „канал“ указује се на *риџ*, *анџа*, *аџ*), као и присуство словенске речи као позајмљенице у несловенским језицима (код **врах** се напомиње да је реч из јсл. ушла у албански и румунски).

4.3.7. Уколико за то није било повода у претходном тексту, на самом крају трећег дела одреднице долази упућивање на друге одреднице под којима се дата реч помиње. На тај начин се уз очување лексемног принципа ипак испод површинске равни речника успостављају не само поједина етимолошка гнезда која чине сродне речи, него и тематска (проблематска) гнезда чији се чланови могу показати као несродни, али их је из овог или оног разлога потребно дискутовати заједно, односно при обради једнога имати у виду и други (друге). Тако одреднице **Лаоле**, **глаголац** „звечак у звона“ и **кракорити** „кокодакати“ допуњавају једна другу као сх. рефлекси једне у крајњој линији исте ономатопеје. Други је случај узвика **гела**, **дела** и **ела**, који при свој својој сазвучности и функционално-семантичкој блискости имају различите етимологије.

4.3.8. Тамо где етимологија речи није општеприхваћена и једнозначна, усвојени етимолошки суд балансира се навођењем алтернативних тумачења градираних по степену вероватноће. Каткада етимологија предложена од ауторског колектива побија до сада важеће тумачење. Тако се нпр. за **негве** и **баџак** дају у другом делу одреднице словенске етимологије, а у трећем следи осврт на раније алоглотске интерпретације (из мађарског,

односно турског). Код речи око којих постоји богатија етимолошка дискусија, она се селективно резимира, нпр. за даљу етимологију псл. речи *zveno / *zvono „комад рибе“ > сх. дијал. **звоно**² „исто“, износе се актуелне етимологије Варботове, Бориша и Холцера и истиче она прва као највероватнија, док се за раније и мање вероватне предлоге само упућује на литературу. Има, наравно, и таквих случајева када ауторски тим није у стању не само да се између више предложених определи за дефинитивно етимолошко решење, него ни да једноме од њих да предност као највероватнијем; тада се у другом делу констатује да је порекло речи нејасно, а у трећем се наводе различита тумачења (уп. **Влашићи, колиба**).

5. Тројна сегментација одреднице у ЕРСЈ није усвојена унапред као теоретски шаблон, већ се до ње дошло радом на етимологији конкретног, српскохрватског језика, са свим његовим генетским и ареалним особеностима. Припремајући Пробну свеску речника, ауторски тим ЕРСЈ изradio је преко две стотине огледних одредница изабраних тако да представљају што репрезентативнији узорак српскохрватске лексике са етимолошког гледишта. Полазећи од општих знања из области етимологије и историје језика, пре свега од принципа етимолошке лексикографије, током тог вишегодишњег заједничког посла стекло се одређено заједничко искуство. Упоредо са дискутовањем конкретних етимологија колектив је разматрао и начелне проблеме које оне покрећу; тако се постепено искристалисала општа концепција која је артикулисана у уводу Пробне свеске и илустрована са одабраних 135 одредница. Овај рад представља покушај да се та концепција јасније сагледа са разних аспеката етимолошке науке, у различитим перспективама и на различитим нивоима — м у л т и п л а н а р н о. Он не промовише никакву револуционарну теорију, већ само експлицира неке ставове који су имплицитно већ усвојени у пракси етимолошке лексикографије, па и у концепцији ЕРСЈ. Треба имати у виду да се ради о почетној фази једног далекосежног пројекта. Пробна свеска, као и овај на њој утемељен рад, иступају са једном концепцијом која никако не претендује на савршеност и непроменљивост, већ се, напротив, износи пред научну јавност у нади да ће кроз конструктивну дискусију бити преиспитана и у понечем свакако поправљена. Уосталом, искуство неких других савремених словенских етимолошких речника показује да концепција одреднице у самом речнику бива осетно унапређена у односу на ону предложену у пробној свесци.

О прасловенској лексици*

0. Основни лексички фонд српскохрватског језика словенског је порекла и пројектује се на прасловенску раван. Отуда ће и велики број одредница у ЕРСЈ чинити српскохрватски рефлекси прасловенских лексема. Циљ овога рада је да у најкраћим цртама изложи методолошки приступ прасловенском наслеђу српскохрватског језика заступљен у ЕРСЈ, као и допринос српскохрватског материјала реконструкцији прасловенског лексичког фонда¹. Чињеница да славистичка проблематика није била у центру интересовања Петра Скока² (чије капитално дело *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* представља полазиште за сваки даљи рад на српскохрватској етимологији, укључујући и ЕРСЈ), да је велики део његових словенских одредница у погледу презентације, па и крајњег решења — данас неадекватан и застарео³, навела је ауторе ЕРСЈ да проучавање српскохрватске словенске, и у оквиру ње, прасловенске лексике — поставе на савременије научне основе⁴ сходно захтевима модерне етимологије која, поред прасловенске

* М. Bjelečić: *Praslovenska leksika u Etimološkom rečniku srpskohrvatskog jezika, Prasłowiańszczyzna i jej rozpad, Warszawa 1998, 239–247.*

¹ Најважнији и основни задатак етимолошких речника појединачних словенских језика јесте што потпуније сакупљање свих лексичких елемената који су важни за реконструкцију прасловенског језика, в. Безлај 1967: 50.

² В. Безлај 1973: 380; Безлај 1975: 190. Као романиста и балканолог Скок је започео сакупљање материјала са првобитном намером да сачини речник балканских речи романског порекла, в. Путанец 1986: 198.

³ Скок је превише изоловао српскохрватску лексику од ширег словенског окружења, задовољавајући се најчешће напоменом да је основа разматране речи општесловенска или наводећи језике у којима је она заступљена. При том је занемаривао чињеницу да су за одређивање историјског развоја појединачних основа творбене и семантичке паралеле исто толико важне као и фонетска разматрања, в. Bezlaј 1977: 53. То је, између осталог, један од разлога што се одустало од првобитне замисли да нови етимолошки речник буде само диференцијалан у односу на Скоков.

реконструкције, укључује и анализу творбене, морфолошке и семантичке структуре речи⁵.

1. Реконструкција у ЕРСЈ, уколико је реч о неспорним етимологијама, по правилу остаје на прасловенском облику лексеме. Постојање московског (ЭССЯ) и краковског речника (SP) олакшава обраду словенских речи у ЕРСЈ омогућавајући да се у знатном броју случајева, упућивањем на један или оба прасловенска речника, замени подробно навођење извора из којих су црпене словенске паралеле српскохрватске речи и опширније излагање досадашње етимолошке дискусије⁶.

2. С друге стране, ЕРСЈ има амбицију да да што већи допринос реконструкцији прасловенског лексичког фонда, пре свега на основу досад непознате или незапажене српскохрватске грађе⁷.

2.1. У највећем броју случајева српскохрватски материјал се јавља као допуна и потврда постојећих етимологија, нпр. ихтионим *jǎndroga* „Pleuronectes flesus; Blicca argyroleuca; Scayrdinius erythropthalmus“ са варијантама *ǎndroga*, *jǎndруга*, *jǎndрушица*, *jǎндужица*, *jǎndрога*, *jǎndрек*, *jǎndрчић*, *jǎndрчица* показује како се псл. **rǎdroga* преобликовало у сх. језику (в. Влајић–Поповић 1995: 198–200); туropolьски израз *йѣиѣ зѣмуѣ* „венчати се (и о младићу)“ сведочи да се псл. фразем *(*ǰѣti*, *dati*, *vъzѣti* и сл.) *zǎ mǰъъ* „удати (се)“ на јужнословенском простору данас чува, осим у словеначком, и на кајкавском терену; реч *мѣлица* „направа за млађење конопље, трлица“ проширила би круг континуаната псл. **mǣlica* (ЭССЯ 18: 236–237, без сх. потврда), али се, због ограниченог ареала, допушта и могућност позајмљивања из буг. *мѣлица* у Пироту односно рум. *méliță* (које је словенског порекла) у Поречу и Грабовици (в. Vjeletić 1991: 159–162).

2.2. Српскохрватски материјал, укључен у шири компаративни словенски контекст, потпуније осветљава још нерешене етимолошке проблеме, нпр. сх. дијал. *ласѣѣжари*, *лѣсѣиѣжари* „звездана група Плејаде“, поред

⁴ На потребу да се на савременој етапи развоја славистике, са нових позиција и уз уважавање последњих научних достигнућа изврши свестрана етимолошка анализа српскохрватског лексичког фонда — указује и Куркина 1997.

⁵ Уп. Славски 1957; Трубачев 1957.

⁶ Оваква пракса присутна је и у другим модерним етимолошким речницима, уп. SEK I 33.

⁷ У последње две деценије објављен је велики број дијалекатских речника и збирки речи, чиме је у знатној мери обogaћен расположиви српскохрватски материјал који треба подвргнути етимолошкој анализи.

књиж. *Вл̑шићи* „id.“, баца додатно светло на источнословенске астрониме — рус. *Волосожары* „Плејаде“ и укр. *Волосожар* „Орион“.

3. Детаљна анализа српскохрватског материјала доприноси прецизнијој сегментацији прасловенског вокабулара. Тако се, нпр., на основу сх. облика *жв̑а̑и̑и* и *жв̑а̑а̑и̑и* „mandere, manducare“⁸ и њихових словенских еквивалената, претпоставља да се, поред несумњиво прасловенског **žvati*, у позном прасловенском могао појавити и облик **žvakati* (прасловенску старину овог облика претпоставља и ЕСУМ 2: 190). Наравно, у оваквим и сличним случајевима увек је присутна дилема да ли се заиста ради о прасловенским творевинама, или је у питању независан паралелни развој облика у различитим словенским језицима⁹.

4. Српскохрватски материјал покреће и нека питања која се тичу проблема фонетске реконструкције односно творбене анализе на прасловенској равни. Полазећи од сх. облика *г̑г̑ну̑и̑и* „ударити, лупити“, *г̑г̑а̑и̑и се* „ићи клатећи се; ићи тромо, полако, вући се“ (који у сх. језику имају врло разгранату лексичку породицу) и њихових широко посведочених словенских паралела, аутори ЕРСЈ сматрају да се може претпоставити постојање псл. облика **gegati* који би лежао у основи свих каснијих изведеница и који, с обзиром на своје ономагопејско порекло, није морао подлећи првој палатализацији (в. Вјелетић/Влајић–Роровић 1993)¹⁰. Топоним *Ће̑и̑о̑љу̑би* својим савременим обликом (где је *he-* < *ce-*), као и записом из средине X в. *Ζετλήβη*, где нема трага назалу, пружа можда коначан доказ исправности тезе по којој антропонимска основа *Āt-* (у чеш. *Citoliby*) нема везе са псл. позајмљеницом **Āta*, већ пре са *Āti-av* итд. (в. Лома 1996: 124). Именица *р̑к̑а̑в* „mapica“ може се тумачити као рана псл. сложеница **rōko-ovъ* (при чему је први део сложенице свакако у вези са **rōka*, док би други могао бити у вези са глаголом *(*ob*)*u-ti* и односио би се према глаголској основи као **plovъ* : **plu-ti*, **slovъ* : **slu-ti*), која се већ у позном прасловенском не анализира као таква због процеса вокалске контракције *oo* > *ō* > *a*, чиме је затамњена композитна структура речи.

⁸ Носиоци посебних одредница у ЕРСЈ јесу глаголи *жв̑а̑и̑и*, *жв̑а̑а̑и̑и*, *жв̑а̑и̑а̑и̑и* и *жв̑а̑а̑а̑и̑и* (ЕРСЈ се одређује за тзв. „лексемни“ принцип излагања лексичког материјала), али се само за прва два облика претпоставља прасловенска старина.

⁹ О овоме детаљније в. Sławski 1973: 7–8; Sławski 1973a: 185–186; Трубочев 1963: 168; Трубочев 1986: 12.

¹⁰ Још о томе в. Толстой 1978; Толстой 1978a; Szymański 1991.

5. Српскохрватски материјал доприноси употпуњавању слике о дијалекатској рашчлањености прасловенског језика омогућавајући да се повуку нове прасловенске дијалекатске изоглосе. Тако се, нпр., сх. дијал. *врá(x)* „гумно; снопови пшенице наслагани на гумну; вршај; гомила, хрпа“ (в. Вјелетић 1991: 162–164) и **čamьrěti*¹¹ „слабити, венути, нестајати“ (в. Бјелетић 1994: 355), посведочени на истоку сх. територије, надовезују на македонско-бугарски и источнословенски ареал, док нпр. сх. *бòблија* „гомила, хрпа“ (према глуж. *boblija* „Knollen“) и сх. *ìкнī* adj. „сасвим мали, ситан, сићушан“ (према глуж. заст. *jikno* поред *jikro* „Fischrogen“) представљају српскохрватско-лузичке изоглосе¹².

5.1. Иако се истраживања аутора ЕРСЈ углавном задржавају на нивоу прасловенске дијалектологије, изузетно се указује и на везе сх. лексике са лексиком несловенских језика. Тако сх. дијал. *бѣбушка* „врста гљиве *Phallus impudicus*“ (Васојевићи) — од редуликованог глаголског корена **бъ-бих-* (**buxnōti* „надути се“) — има интересантну паралелу у лит. *bóbausis* „смрчак“ (гљива *Phallus impudicus* убраја се у смрчкове), иако се вокализам првог слога не подударара, а литавска реч се осећа као сложеница „бабље ухо“. За могућност таквих ексклузивних српскохрватско-балтских лексичких подударности уп. сх. дијал. *зуб* „лабуд“ према лит. *gulbe* „id.“ (в. ЭССЯ s.v. **gьlbь*)¹³.

6. Већ је наглашено да се реконструкција у ЕРСЈ задржава на прасловенској равни јер ЕРСЈ нема потребу да се спушта до праиндоевропских дубина код оних речи које су са тог аспекта на задовољавајући начин продискутоване у актуелним прасловенским речницима. Једино када је реч као таква — а не само њен корен — у прасловенском наслеђена из праиндоевропског — наводе се њени рефлексии у разним индоевропским језицима и из њих изведен индоевропски праоблик, нпр. сх. придев *вѣйах* „стар, овештао“ < псл. **vetъxъ*, лит. *vėišas* „стар“, лат. *vetus*, *-eris* „id.“ < ие. **uetusos*.

6.1. Међутим, ауторски колектив се не одриче права да предлаже поједина нова решења и на дубљем, индоевропском плану, у случајевима када оцени да може допринети исправнијем тумачењу појединих лексема и творбених категорија. Тако би се, нпр., псл. реч **proso* „miliium“, која нема општеприхваћену индоевропску етимологију, могла објаснити као не-

¹¹ Инфинитив реконструисан према облицима *чамрѣјем* (Пирот), *чамрѣе* (Тимок), *чамрим* (Лесковац) итд.

¹² Опширније о томе в. Loma 1998.

¹³ О српскохрватско-балтским изоглосама в. Трубачев 1963: 191–192.

посредно наслеђена индоевропска сложеница у прасловенском и свести на ие. **pro-s(ə)-o-m* „усев“, будући да је та житарица била главни словенски усев (в. Лома 1990: 93–94). Сх. фитоним *jǎgъѣd* „црна топола, *Populus nigra*“ (због своје погодности за потпалу) доводи се у везу са стинд. *agnīdh-*, *agnim-indhā-* „(свештеник) који пали (жртвени) огањ“, што је сложеница од *agnī-* „огањ“ и *i(n)dh-* „палити“. У том би се случају псл. облик **agnēdъ*, тачније **agnēdъ* (реконструисан на основу словенских назива ове биљке и обично извођен од **agne-*, *-ęte* „јагње“) могао тумачити као *vŕddhi*-образовање од **ognēdъ* < **ognī-ęd-*, при чему би изворно значење фитонима било „дрво за потпалу“ (в. Лома 1995: 43; Лома 1996а: 28).

6.2. Понекад етимолошка анализа самих творбених форманата омогућава да се дође до правилног решења. Тако се на основу акцента, семантике и дубљег компаративног увида у прасловенске, балтословенске и индоевропске творбене категорије раздвајају привидни хомоними: *jarina* I „пролећни усев; јаро жито“ и *jarina* II „јагњећа, козја вуна“¹⁴. У првом случају реч је о континуанти псл. **jariná*, придевском апстрактуму од **jarъ-jъ* „пролећни“ (тип сх. *īšīšīna* < псл. **tišīná* од **tiхъ*, које у псл. карактерише окситонеза). У другом случају ради се о континуанти псл. **jārina*, суфиксалној изведеници од зоонима **jar-* (уп. **jarę*, **jarъсь*), са нагласком на почетном слогу, где суфикс **-ina* етимолошки и функционално одговара лит. *-iena* < ие. **-einā* (в. Лома 1997: 2, уп. и 7).

7. У проучавању сх. лексике највише пажње привлаче дијалектизми¹⁵, међу којима архаизми представљају најинтересантнији проблем¹⁶. У случају сх. дијал. *ѡскрѣи* т. „чекић“ (Мрковићи), *ѡскрѣи* ф. „чим се посијеца камен воденични, сјечивица“ (Црна Гора, Вук), наведеним потврдама се

¹⁴ Оба облика се у ЭССЯ свде на псл. **jarina* које се тумачи као изведеница суфиксом *-ina* од псл. **jaro* / **jara*, при чему се побија веза ове изведенице са придевом **jarъ-jъ*.

¹⁵ Куркина раздваја регионализме у ужем смислу, тј. искључиво сх. дијалектизме, лексеме ограниченог ареала које су настале у историјском периоду, од регионализама у ширем смислу, тј. словенских дијалектизама чија изоглоса пролази кроз сх. територију (Куркина 1997). О овим потоњим већ је било речи.

¹⁶ Анализирајући архаизме у кашупској лексици Бориш их сврстава у три категорије: а) прасловенски реликти, тј. лексеме које су постојале још у доба псл. језичког јединства; б) тзв. „архаичне иновације“, тј. речи настале у прелазном периоду након распада прасловенског а пре формирања самосталних словенских дијалеката; в) ране кашупске иновације, тј. речи настале већ на кашупском тлу у раном периоду његовог развитка које са аспекта савременог кашупског могу бити етимолошки непрозирне и морфолошки недељиве (Boryś 1996: 159–162). Било би неопходно спровести такву хронолошку стратификацију и на материјалу сх. архаизама, али претходно се мора етимолошки обрадити сав доступан сх. материјал.

установљава не само сх. континуанта једног псл. термина, него и његова псл. дијал. варијанта **obskrъtъ* / **obskrъtъ*, која се, осим сх. дијалекатског простора, протеже на чешки и лужички (чеш. *oškrt*, глуж. *woškrot*), и која вероватно представља плод укрштања псл. **obskъrdъ* са глаголом **krъtiti* „ломити, мрвити“¹⁷. Архаичан хидрографски термин *Обед(a)*, забележен у Посављу као *Обед* т. „село код Загреба“, *Обеда* f. „потес у пољу села Прогара у јужном Срему“ и *Обједа* f. „име мочварном земљишту северно од Брчког“, у сва три случаја изворно означава мочваре, па се може довести у везу са рус. дијал. *беда* „мочвара“¹⁸. Могуће је претпоставити да у основи оба облика лежи псл. **oběd-*, са накнадним отпадањем почетног *o-* у руском. Како су декомпозицији овог типа биле подложне нарочито префиксалне сложенице са *ob-* од коренова на *v-* које је иза *b* још у прасловенском отпадало, псл. **oběd-* може се свести на **ob-věd-* (колебање у роду упућује на првобитну *i-* основу **obědъ*), где би други део био у вези са *вода*, а значење „земљиште опкољено водом“ (за вокализам уп. *ведро* < псл. **vědro*).

8. Полазећи од става да су словенски језици у основи полидијалекатског порекла¹⁹, ЕРСЈ настоји да што прецизније установи ареал сваке сх. лексеме и њене везе на ширем словенском плану како би се и тиме допринело расветљавању историјских односа међу словенским дијалектима. Интересантан је, нпр., налаз о јужноцрногорско-македонским паралелама: *звѣно* „парче рибе“ (Скадарско језеро, Ријечка нахија)²⁰ и *кѡсма* „коса“ (Мрковићи)²¹, које проширују круг српскохрватско-македонских изоглоса²², и које се, преко македонске територије, укључују у општесловенски контекст. С друге стране, сх. потврде употпуњавају слику о географској дистрибуцији појединих лексема, нпр. сх. *ол*, *оловина*, *олавина* „врста пића сличног пиву“ (Мостар, Лужница, Нишава, Пирот) успоставља географски континуитет ове речи на јужнословенском терену (досад су, наиме, биле познате само

¹⁷ Куркина (1977: 16) претпоставља псл. корен **(s)krъt-*, под који ставља и сх. *ѡшкрѣи*, немајући у виду глуж. облик *woškrot* који, иако га Schuster-Šewc (22: 1670) другачије тумачи, показује да је било **(s)krъt-*.

¹⁸ Руска потврда није поуздана. Забележена је почетком века у Псковској области, али су накнадна испитивања показала да реч није потврђена у том значењу (Мурзаев 1984: 77).

¹⁹ Уп. Трубачев 1963, Куркина 1997.

²⁰ За етимологију ове речи уп. Варбот 1992: 238–240 и Бориш 1981: 68–71, такође и Holzer 1989: 93, 96.

²¹ Skok II 161 и ЭССЯ II: 145–147 доносе само сх. књижевну потврду из црквеног језика.

²² Уп. Радић 1993.

бугарске, словеначке и црквенословенске потврде ове реалије) (в. Влајић–Поповић 1997).

8.1. Оваквим поступком уједно се оцртавају зоне лексичке конзервације у оквиру сх. територије²³. Тако се, рецимо, псл. лексичка иновација *дажд* „pluvia“ чува у северном и јужном чакавском (*дѣж*, *дѣж*), у кајкавском северно од Саве (*дѣшч*), у штокавском у старој Црној Гори и југоисточној Србији (*дѣжд*), док се на преосталом делу сх. језичке територије јавља јужнословенска семантичка иновација *киша* (в. Сикимић 1996: 164–165). Псл. реликт *вежа* „кухиња у сељачкој кући; капија; трем“ посведочен је само на кајкавском терену. Псл. реликт *дѣвка* „девојка; невеста“ (образовање некарактеристично за јужнословенске језике) чува се у дијаспори, у појединим сх. говорима на тлу Румуније, али се на основу историјске и савремене ономастичке грађе може претпоставити да је реч била присутна на широј територији.

9. Један од задатака ЕРСЈ јесте да у оквиру датог етимолошког гнезда разлучи формације различите старине²⁴. У породици већ поменутог придева *вѣиѡх* „стар“, који има индоевропску старину, издвајају се формације образоване тек у прасловенско доба — именица *вѣиѡш* f. „плесниност, устајалост“ < псл. **vetъšь* и глагол *вѣиѡшати* „старити“ < псл. **vetъšati* < **vetъx-ě-ti* (деноминал од **vetъxъ*, по образовању интранзитив на *-ě-ti*), као и очито млада креација *вѣхнуѡш* „губити свежину, сушити се, венути (о биљкама); губити снагу, слабити (о човеку)“ < **vextnoti*, настала очито након испадања слабог полугласника и извршене метатезе (уп. *вѣиѡх* > *вехѡ* „стар“), само на јужнословенском терену.

9.1. Напоредо са хронолошком стратификацијом лексема окупљених у једно гнездо, ЕРСЈ има и задатак да укаже на коегзистирање различитих хронолошких слојева у морфолошкој структури речи²⁵. Тако нпр. сх. чак. *ѡлиѡ* „плитак“ (Истра) представља континуанту архаичног придевског облика **plytъ*, без суфикса **-ъкъ*; сх. чак. *ѡлиѡѡв* (Истра, Бургенланд), *ѡлиѡѡви* (Орлец), сх. кајк. *ѡлиѡѡв* (Белостенец) и чак.-кајк. *ѡлиѡѡѡв* (Озаль) одражавају облик **plytъъ*; општесх. *ѡлиѡѡѡѡк* наставља најраспрострањенији псл. облик **plytъкъ* (в. Вогуš 1995). У неким случајевима само је у српскохрватском сачуван најархаичнији псл. облик, уп. сх. дијал. *ѡрѡд* „љут, пргав (о човеку); не сасвим питом (обично о овци)“ (Пирот, Тимок, Црна Река) < псл. **prōdъ*,

²³ Ово је један од задатака које је пред себе у Уводу поставио и ЭСБМ 1: 4.

²⁴ Уп. Куркина 1997.

²⁵ В. Sławski 1973: 12.

поред континуаната млађег псл. **prǫd-ъкъ* у другим словенским језицима: слн. *pródek* „живахан, чио“, чеш. *prudký* „брз“, пољ. *prędkі*, рус. *пру́дкий*, укр. *пру́дкий*, блр. *пру́дкі* „id.“.

10. Један од важних поступака у одређивању хронологије и ареала речи јесте семантичка анализа. То се може видети на примеру сх. *viǫglēd* „отвор на забату, отворен забат“; ороним *Viugled*; кајк. *viǫgled* „огледало“ (в. Ivić 1959: 146–147; Лома 1985: 105–108). Из ономастике се види да су у питању три формално подударна али независна образовања од заједничког псл. глагола **vy-ględati*, са различитим дијалекатским везама на опште-словенском плану. У значењу „отвор на забату, прозор (обично на крову)“ реч је посведочена (као застарела или дијалекатска) још у словачком, пољском и украјинском, свуда са истим, лексикализованим значењем, те би се стога могла сматрати прасловенском. И у остала два значења реч има паралеле ван српскохрватског простора, тако да би се такође могло радити о (позно)прасловенским дијалектизмима, али се не може искључити ни могућност међусобно независних девербалних образовања на два странама словенског света. Код херцеговачког оронима *Viugled* најпре се може претпоставити апелативно значење „поглед, видик, видиковац“ као у чеш. *vyhled* (такође и топоним). У значењу „огледало“ реч би могла бити кајкавска локална креација од глагола *viugledŭ* „изгледа“, који се реликтно чува у бедњанском говору, али се, с обзиром на блр. *viǫgledka*, *viǫgledka* „id.“ (по ЭСБМ 2: 250, локално образовање), можда ради о српскохрватско-белоруској изолекси.

О турцизмима*

0. Пробна свеска новог *Етимолошког речника српскохрватског језика* (у даљем тексту ПС и ЕРСЈ) ускоро треба да изађе из штампе, а недуго затим требало би да почне објављивање и свезака самог речника. Највећи део лексике чиниће словенске речи, али ће значајно место имати и позајмљенице, од којих су најбројније оне турског порекла. У овом раду покушаћемо да изложимо основне, пре свега методолошке проблеме везане за етимологирање турцизама, као и начин на који ће они бити обрађени у ЕРСЈ.

1. Велики број турцизама у сх. језику, њихова релативно лака препознатљивост, као и свест о вишевековном непосредном контакту српског језика са турским, вероватно су били разлози да се они као страна лексика посебно обележавају и тумаче у скоро свим како старијим, тако и новијим описним речницима (од Вуковог речника до РЈА, РСА и РМСМХ). Поред тога, постоји релативно велики број монографија и речника који засебно обрађују турцизме у сх. језику: Поповић 1884, Есић 1942, Шкаљић¹, Кнежевић 1962. Поред најобимнијег и најпознатијег Шкаљићевог речника, највећи корпус турцизама даје Скоков ЕРНСЈ², и то су и данас основни приручници за тумачење турцизама у сх. језику. Када се тај број упореди са бројем речника који обрађују другу алоглотску лексичку у сх. језику с једне стране, и бројем монографија или речника турцизама у другим балканским језицима с друге, постаје јасно да рад на прикупљању и тумачењу турцизама у сх. језику представља значајан

* С. Петровић: Турцизми у Етимолошком речнику српскохрватског језика, *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* XL/1, Нови Сад 1997, 117–124.

¹ Шкаљићев речник се у шапирографисаном издању појавио 1957. године: *Turcizmi u narodnom govoru i narodnoj književnosti Bosne i Hercegovine* I–II, Сарајево, па иако је потом доживео више издања, она нису битно измењена у односу на прво.

² Скоков речник је издат скоро двадесет година после његове смрти, а нешто мало допуна у тумачењу турцизама приређивачи су унели спорадично у трећи том, и то из Шкаљићевог речника.

део наше лексикографске историје³. На основу ових и других описних речника настали су и бројни радови и студије о турцизмима⁴.

1.2. Готово сви поменути речници настали су од краја деветнаестог до почетка шездесетих година овог века, што их из савремене перспективе чини донекле застарелима, па је неопходно данас приликом етимологизирања турцизама имати у виду научна сазнања објављена у последњих четрдесет година. Управо се педесетих и шездесетих година појавио значајан број студија о турским румелијским дијалектима и други радови из области туркологије који свој одраз нису нашли у поменутим речницима. Највећи допринос који ЕРСЈ може дати у области етимолошке обраде турцизама подразумева управо примену резултата ових научних сазнања.

1.3. Паралелно са проширивањем сазнања о балканским турским говорима, у периоду од објављивања последњег етимолошког речника и речника турцизама, појавио се и велики број дијалекатских речника сх. језика, а и РСА је у својим томовима донео обиље дијалекатске грађе. Сходно томе, пред ЕРСЈ се поставља задатак да изложи и етимолошки анализира ту лексичку грађу и тако допринесе комплетирању корпуса турцизама, како у сх. језику, тако и на Балкану.

2. Основне методолошке примедбе на етимолошку обраду лексике турског порекла, не само у сх. језику, формулисао је пољски лингвиста Ковалски (Kowalski 1932). Касније је сербокроатиста и оријенталиста Стаховски, аутор великог броја радова о турцизмима у српскохрватском и бугарском језику, допунио ове замерке и на примерима неколико одредница сх. турцизама показао како се оне могу применити (Стаховский 1965). Менгес је у приказу прве књиге БЕР-а, где се посебно осврнуо на турцизме у овом речнику, такође дао неколико напомена методолошке природе (Menges 1969–70). Значајне начелне примедбе везане за турцизме у јужнословенским језицима даје и Бернштејн (Бернштейн 1984). Ово су само неки од радова који се непосредно баве методолошким проблемима етимолошке обраде турцизама, док је број научника који су најчешће критиковали постојеће речнике или етимолошке студије о турцизмима знатно већи⁵. Учени методолошки недостаци могу се, имајући у виду пре свега сх. језик, груписати на следећи начин:

³ У бугарском језику ситуација је донекле другачија. Радова који се баве турцизмима са различитих лингвистичких аспеката знатно је више него монографија турцизама. Уп. нпр. библиографију у Nazai 1961: 67.

⁴ Детаљно о речницима турцизама и о радовима који их анализирају в. Петровић 1993.

⁵ О методологији истраживања турцизама в. и Gavazzi 1967.

2.1.1. Прва примедба односи се на то да се сви турцизми стандардно објашњавају на основу савременог турског језика, а не узима се у обзир његов историјски развој (турског језика), односно старо- и средњоосмански период. Имајући ово у виду, Менгес је предложио да се приликом навођења етимона не даје савремени лик турске речи писан данашњом латиницом, већ њен старији лик транскрибован из османског језика писаног арапским писмом (Menges 1969–70: 59).

2.2.1. Друга примедба односи се на то да истраживачи најчешће нису обраћали пажњу на дијалекатску раслојеност османског језика већ су као етимон наводили књижевни облик турске речи. Чињеница је, међутим, да је највећи број турцизама позајмљен усменим путем и из локалних турских говора. Као последица тога често се јавља разлика између фонетског лика турцизма и његовог етимона. Кад су у питању позајмљенице из турског у сх. језику прва и друга примедба се могу објединити и свести на једну. Наиме, велики број турцизама је у сх. језик ушао преко западнорумелијског дијалекта који поседује извесне архаичне особине карактеристичне за ранији период развоја турског језика. Те особине су у то време већ биле ишчезле, на пример у источнорумелијском дијалекту који је био најближи истамбулском градском говору и који је послужио као основа за стварање савременог турског књижевног језика⁶. Једна од таквих особина је и чување стосм. *-g-* у средишњој и финалној позицији (зап. румел. *baglama*, књиж. *bağlama*), одсуство вокалне хармоније (зап. румел. *babaler*, књиж. *babalar*), прелазак *ö > ü* у првом слогу појединих речи (књиж. *köprü*, зап. румел. *küpri*) и др.⁷

2.2.2. Један од главних задатака ЕРСЈ на пољу правилног тумачења турцизама у сх. језику биће да примени постојећа научна сазнања из области историје и дијалектологије турског језика. Онда када је то могуће, као етимон сх. речи биће дат дијалекатски облик турске речи фонетски ближи домаћој. Такав је на пример случај код одредница **бара**¹, **бара**² и **бусија** у ПС ЕРСЈ. У досадашњој етимолошкој литератури као етимон речи *бусија* навођен је или турски облик са почетним *p-*, или је облик са *b-* реконструисан, док у нашој одредници стоји потврђен дијалекатски облик турске речи са почетним *b-*. Уколико турска реч није потврђена, или нисмо у могућности да је историјски проследимо, биће дат њен облик реконструисан на основу утврђених фонетских правила карактеристичних за румелијске дијалекте.

⁶ Више о томе в. Hazai 1961: 117–119.

⁷ Детаљно о овим особинама в. Hazai 1961: 119–132, Stachowski 1973: 32–34.

2.3.1. Следећа замерка јесте да се сви турцизми објашњавају као позајмљенице из османског језика без увида у период и путеве њиховог позајмљивања, а самим тим и могућност неосманског порекла.

2.3.2. Иако је највећи број турцизама у сх. језик ушао непосредно из османског језика током вишевековне турске владавине, никако се не смеју занемарити оне мање бројне речи турског порекла које су у сх. језику постојале и пре тог доба. Тумачењем ових турцизама бавило се више научника, али њихови резултати нису у потпуности укључени у лексикографске приручнике. Задатак ЕРСЈ ће бити да свим речима које спадају у такву групу да одговарајуће тумачење, чак и у оним случајевима када је посредник између сх. и другог турског језика био неки трећи језик, често мађарски, као што је то случај у одредници **багља**. Оно што отежава рад на комплетирању корпуса предосманских турцизама у сх. језику јесте недостатак свеобухватног историјског речника сх. језика, на основу кога би се тачно могла датирати прва писмена потврда позајмљене речи. У неким случајевима мораће се посегнути за лингвистичким средствима (фонетски облик позајмљенице, значење, потврђеност у другим, несуседним језицима) да би се могло одредити да ли неки турцизам може бити неосманског порекла. С друге стране, услед недостатка писаних споменика на тим турским језицима, није увек могуће са прецизношћу утврдити из ког је турског језика нека реч позајмљена⁸.

2.4.1. Једна од замерки је и та да из перспективе самог сх. језика није довољно пажње посвећено фонетским и акценатским варијантама, разликама у значењу међу самим турцизмима, као и између позајмљенице и етимона, насталим као последица секундарне семантичке адаптације.

2.4.2. У будућем ЕРСЈ, па тако и у Пробној свесци, неће се ићи на исцрпно навођење свих акценатских, као и локалних и прозирних фонетских варијанти сваког турцизма. Евентуалне занимљиве опаске или примедбе везане за овај аспект појединих лексема, или њихову семантику, биће наведене у трећем делу одреднице. Ова значајна питања по свом обиму премашују захтеве постављене пред један етимолошки речник и требало би да буду предмет проучавања појединачних студија и монографија. До данас, нажалост, није довољно пажње посвећено овим проблемима, а нарочито су по страни остала истраживања из области семантике⁹.

⁸ О овом проблему в. Петровић 1993: 110–112.

⁹ О секундарној семантичкој адаптацији код сх. турцизама в. Вјелетић 1995 и Петровић 1995.

2.5.1. Пета по реду замерка односи се на одсуство паралелних облика из других балканских језика приликом давања етимологије.

2.5.2. Ова примедба је умесна када се има у виду нпр. Шкаљићев или Кнежевићев речник у којима се паралеле уопште не наводе. Скоков етимолошки речник, који се појавио после поменутог два, у значајној мери је испунио овај захтев, наводећи код турцизама паралеле из других балканских језика. ЕРСЈ ће настојати да употпуни овај лексички материјал служећи се првенствено приручницима и радовима из осталих балканских језика објављеним у последњих тридесетак година¹⁰.

2.6.1. Последња у овом низу примедби односи се на то да је недостатак историјских података и речника довео до тога да је у речницима турцизама питање њихове хронологије готово потпуно занемарено.

2.6.2. Једини приручник за проучавање хронологије турцизама у сх. језику је РЈА, међутим, због некомплетног корпуса историјских и филолошких извора, потврда коју он даје није увек најстарији писани помен неке речи. Тај проблем је уочио Стаховски, који се једини озбиљно позабавио питањем хронологије турцизама у сх. језику и објавио монографију и допунски рад са истом темом (Stachowski 1967 и Stachowski 1969). У ЕРСЈ ће, кад год је то могуће, бити наведена најстарија потврда разматраних речи, на основу података из постојећих приручника и радова, чији ће корпус бити допуњен и самосталном ексцерпцијом старијих писаних споменика.

3. Ове начелне примедбе, као и могућност да се оне избегну у будућим свескама ЕРСЈ, навели смо пре свега због тога што нису биле уважене у речницима који обрађују турцизме у сх. језику. Међутим, и новијим етимолошким речницима језика у којима постоји већи број турцизама, као што је БЕР, могу се ставити мање или више исте методолошке замерке¹¹. Осим постојећих етимолошких речника, узор за етимолошку обраду турцизама у ЕРСЈ представљају и речи обрађене у појединачним ауторским радовима и студијама. ЕРСЈ би требало да, колико је то могуће, поправи или барем смањи обим уочених методолошких недостатака, а истовремено да задовољи критеријуме високо информативне лапидарности који су у складу са стањем у савременој етимолошкој лексикографији.

¹⁰ Обимнији материјал доступан нам је из бугарског и румунског језика, док је речник турцизама у албанском језику завршен, али још увек није изашао из штампе.

¹¹ Методолошке примедбе везане за турцизме у БЕР-у даје Менгес (Menges 1969–70).

4. ЕРСЈ ће, захваљујући пре свега обимној дијалекатској грађи, донети обиље нових, досада необрађених турцизама. У њему се ипак неће наћи сви турцизми забележени у сх. језику, већ ће се вршити селекција по критеријумима који важе и за друге позајмљенице. То значи да ће бити изостављене искључиво локалне позајмљенице, велики део лексике везане за ислам и оне речи које би требало да буду обрађене у оквиру термилошког речника. Ипак, основни критеријум одабира турцизама који ће ући у ЕРСЈ биће етимолошка занимљивост самих тих речи, као и то да оне на овај начин буду забележене у оквиру сх. језичког простора и шире, територије Балкана.

5. Једно од основних питања која се постављају пред писца сваке етимолошке одреднице, па и оних које треба да објасне турцизме, јесте које лексеме обрадити у оквиру заједничких одредница, а које од њих завређују посебну одредницу, односно да ли се одредити за критеријум по коме све речи потекле од истог корена треба сместити у једну одредницу (принцип гнезда) или објашњавати сваку реч понаособ („лексемни“ принцип)¹². То је ствар договорене концепције једног речника, а ЕРСЈ је одређен за један комбиновани, али у суштини претежно лексемни принцип. То значи да ће се приликом организације одредница турцизама у ЕРСЈ полазити од турских речи, а не од коренова, тако да ће се у оквиру једне одреднице наћи они турцизми који воде порекло од одређене турске речи. Изведенице са релативно прозирним домаћим и турским суфиксима (-*li*, -*ci*, -*luk*), уколико нису семантички осамостаљене или њихова семантика не одступа од регуларне, такође ће своје место наћи у оквиру те одреднице. Међутим, у случају да су сродне турске речи већ у самом турском језику семантички или формално осамостаљене, или на неки други начин завређују посебну пажњу, сх. лексеме које од њих воде порекло биће обрађене у засебној одредници. На пример, реч **зорлама** ће у ЕРСЈ имати посебну одредницу зато што води порекло од турске речи *zorlama* у истом значењу, која је била њен непосредни извор, а неће бити обрађена под одредницом **зор**, са којом је по пореклу сродна¹³. Иста је ситуација и са речима у одредницама **бара**¹ и **бара**² које су развојене, премда етимолошки сродне. Такође, ако саме сх. речи имају специфично значење

¹² Ови су термини преузети из словенске етимолошке лексикографије али се, унеколико модификовани, могу применити и приликом писања одредница са алоглотским лексемама. О овим принципима в. Бјелетић/Влајић-Поповић/Лома 1997.

¹³ На нивоу турског језика реч *zorlama* „оток, чир на руци или нози“ представља глаголску именицу од глагола *zorlamak*, али је у сх. језику преузета као самостална, независна лексема. БЕР, међутим, у овом случају има другачији приступ; он буг. *зорлама* „оток на телу животиње, као последица превеликог напора; болест од пренапрезања“ смешта s.v. *зор*¹.

или употребу, чиниће посебну одредницу без обзира на постојање других турцизама од истог етимона, в. **бара**³. Овај метод се разликује од Скоковог у ERHSJ, где се најчешће све сх. речи које воде порекло од етимолошки сродних турских речи налазе у оквиру једне одреднице. Он је различит и од метода у Шкаљићевом речнику (додуше, не увек доследно спроведеног) у коме је свака изведеница обрађена као посебна речничка одредница.

6. Одреднице у ЕРСЈ имају троделну структуру, па се ни оне са турцизмима ни по чему неће разликовати¹⁴.

6.1. За наслов одреднице код турцизама узима се сх. реч из књижевног језика, уколико постоји. Ако су забележене само дијалекатске потврде, носилац одреднице биће лексема која је по свом фонетском лику најближа етимону и са гледишта турског језика примарна, док ће све изведенице, настале било уз помоћ домаћих било страних средстава, бити навођене касније у првом делу одреднице. То значи, на пример, да је у одредници **бара**¹ носилац реч *бага*, а *багајлија*, суфиксом проширена вероватно још у турском језику и као таква преузета, односно *багавац* и друге на домаћем терену саграђене речи, следе иза ње.

6.2. У првом делу одреднице дају се изведенице, фонетске и акценатске варијанте са значењима а, по потреби, и примерима. Редослед навођења речи исти је као и у свим осталим одредницама. Деривати са прозирним турским суфиксима неће бити раздвајани од оних који су грађени уз помоћ домаћих творбених средстава. Овај део има за циљ да пружи адекватну слику о заступљености једне лексеме и њених деривата у сх. језику, њиховом ареалу, фонетским варијантама и дијапазону значења. На крају, када је то могуће, даје се најстарија писмена потврда.

6.3. Други део одреднице започиње етимолошким судом, потом се наводи етимон, а затим паралеле из других балканских језика¹⁵. Код турцизама, у овом делу одреднице биће дат само турски етимон, и то у фонетском лику који је најближи сх. речима, односно дијалекатски (уколико је могуће, из румелијских дијалеката) или староосмански облик, уколико је потврђен, а савремени књижевни само у њиховом одсуству (ПС s.vv. **бусија**, **бара**¹). Евентуални реконструисани дијалекатски или стосм. облици (на основу

¹⁴ Више о организацији и троделној структури одреднице в. Бјелетић/Влајић-Поповић/Лома 1997.

¹⁵ У овом делу, одреднице са алоглотском лексиком разликују се од оних са речима словенског порекла, код којих се најпре наводе паралеле из других словенских језика, а тек на крају даје прасловенска реконструкција.

уочених правила развоја османског језика) биће наведени у трећем делу. У другом делу ће се такође наћи само балканске паралеле, док ће друге словенске бити поменуте само изузетно. Даље порекло саме турске речи по правилу неће бити навођено у овом одељку¹⁶.

6.4. Трећи део одреднице резервисан је за етимолошку дискусију, навођење других мање или више вероватних етимологија, творбену, фонетску и/ли семантичку анализу, као и утврђивање ареала. У овом делу ће, по потреби, бити коментарисано порекло саме турске речи, без обавезног етимона, у случају да је дискутабилно или занимљиво са етимолошког или ширег лингвистичког становишта. Уколико се наводи арапски или персијски етимон турске речи, стајаће у латиницом транскрибованом лику.

6.5. ЕРСЈ свакако неће моћи да отклони све методолошке замерке упућене писцима етимолошких речника и речника турцизама, али ће у оквиру својих могућности (овде пре свега мислимо на постојање и доступност турских лексикографских извора) и уз помоћ резултата остварених на пољу усавршавања етимолошке обраде турцизама, као и прикупљањем лексема из новопубликованих извора, покушати да да један комплетнији и савремено обрађен корпус позајмљеница турског порекла у сх. језику.

¹⁶ Досада је углавном сматрано неопходним да се приликом тумачења турцизама наведе и њихово даље порекло. Међутим, са становишта сх. језика није пресудно да ли је нека реч турског, арапског, персијског, грчког или неког другог порекла; она је у сх. језик ушла преко турског и треба је сматрати турцизмом. Даље порекло турске речи предмет је проучавања етимолошког речника турског језика, и у нашем речнику биће поменуто и по потреби разматрано тек у трећем делу одреднице. За овакав начин тумачења турцизама у разним језицима најубедљивије се залагао Бернштејн (Бернштейн 1984: 9).

Из Увода у Прву свеску*

Концепција ЕРСЈ подробно је изложена у Уводу у *Огледну свеску* (стр. XI–XXI) и у прилогу Округлом столу о словенској етимологији одржаном у склопу краковског конгреса,¹ па ће овде бити изнета у основним цртама и у оним појединостима у којима је модификована током последњих пет година.² Уосталом, она се сада може ишчитавати из основног текста ове свеске, у мери у којој је доследно спроведена при уобличавању одредница у њој.

ЕРСЈ тежи обухвату свеукупног речничког блага српскога језика, изузев рецентних интернационализама и речи искључиво књишког карактера. Повлачење јасне границе према овим двама категоријама није увек лако; у дилемама се по правилу ишло пре на укључивање, него на одбацивање спорне грађе. У том духу је и према регионализмима заузет став нешто отворенији од оног прокламованог у *Огледној свесци* (стр. XVI). Тиме што поред основног лексичког фонда укључује и обрађује лексику свих штокавских говора, ЕРСЈ у извесном смислу представља, поред етимолошког речника, и збирни речник српских дијалеката, какав до сада није постојао ни као замисао. У нашој лингвистици изостали су и напори на обједињавању дијалекатске лексичке грађе на равни целог српског језика или његових макродијалеката, тако да стварање картотеке ексцерпцијом великог броја ситних дијалекатских извора за сараднике на ЕРСЈ практично значи удвајање њиховог основног посла, на које су се свесно одлучили у жељи да српској култури и светској науци пруже што исцрпнију лексикографску синтезу трајне вредности. Што се тиче ономастичког материјала, остало се

* *Етимолошки речник српског језика 1, А–АШ*, Београд 2003, 7–8, 10.

¹ Бјелетић/Лома/Влајић-Поповић 1997.

² Уп. и Влајић-Поповић/Петровић 2004 [реферат је прочитан на скупу одржаном 2001. године].

при селективном захвату у складу са начелима прокламованим у *Огледној свесци* (стр. XVII–XVIII).

Избор одредница у етимолошком речнику једног језика требало би да у највећој могућој мери означава збир оних етимона који одоздо, са дубљег дијахроног пресека, или споља, на лингвогеографском плану, условљавају састав његовог вокабулара. У те две категорије спадају реконструисане прајезичке (у нашем случају прасловенске) лексеме и страни предлошци позајмљених речи. Све што је плод унутарјезичке деривације неке од тих основних лексема треба, по правилу, сврстати под њу у оквиру једне одреднице. При том је могуће, па и пожељно, правити изузетке у два смера: давати статус посебне одреднице оним домаћим изведеницама које су се формом и значењем толико удаљиле од основних речи да се веза са њима изгубила у језичком осећању, и обратно, остављати под основном речју и понеке од оних њених деривата насталих још у прајезику или у страном језику из којег су заједно с њом преузети, у случају да су остали довољно тесно везани за њу у савременој језичкој свести.

Применом ових начела дошло се до концепције усвојене у ЕРСЈ, која укршта гнездовни приступ на синхроној идиоглотској равни са лексемним приступом у дијахроној и алоглотској перспективи. Тиме су избегнуте крајности од којих би једна била обједињавање свих с.-х. речи проистеклих из истог прасловенског или праиндоевропског корена под заједничком одредницом, као у Скоковом речнику (по том принципу би се, на пример, одреднице **аба**², **абено**, **анути**, **абити**¹ и **ацнути** из ове свеске све заједно нашле под **хабати**), док би друга, напротив, водила претераној фрагментацији раздвајањем сродних речи са посебним алоглотским етимонима, нпр. **араба** и **арабаџија**, евентуално и различитих дијалекатских ликова исте речи (у поменутом случају **раба**, **рабаџија**). Да се и овакво, „средње“ решење не би негативно одразило на прегледност речника и лакоћу сналажења у њему, прибегава се упућивању помоћу (полу)празних одредница. Из једне на другу одредницу упућује се помоћу њене насловне речи написане истом врстом слова као у наслову.

* * *

Методолошка начела и техничка решења примењена у ЕРСЈ плод су дугогодишњег сравњивања постојећих узора и туђих искустава са захтеви-ма које пред његове ауторе поставља властита грађа. Колико год да су помно бирана, она не морају бити коначна, нити се изузимају од конструктивне критике која би допринела да се у наредним свескама речника понешто у том погледу поправи. Још мање од такве критике треба да буде поштеђено

оно што је у овоме, као и у свакоме другом етимолошком речнику, најбитније — саме етимологије, преузете или предложене од стране ауторског тима. Изван круга општеприхваћених и давно утврђених чињеница, мало шта је у етимолошкој науци неспорно, и сваки нови предлог, колико год био добро одвагнут и опрезно формулисан, може рачунати пре на критичко преиспитивање и побијање него на безрезервно прихватање. Етимолошки тезаурус састављен само од позитивних факата и непобитних знања, ослобођен од свега хипотетичног, био би свакако веома користан, али и помало досадан; у сваком случају, такав је тешко замислив. *Етимолошки речник српског језика* пружа стручној јавности већ овом првом свеском штиво над којим се она, верујемо, неће досађивати. Препоручујући се њеној благонаклоности, аутори ЕРСЈ надају се да и у понеком случају када су усвојили решење које се у будућности може показати погрешним њихов труд није био узалудан, већ да ће својом брижљивом презентацијом грађе и објективном поставком проблема допринети, између осталог, и оповргавању властитих заблуда у корист научне истине.

Необично слово *a*-*

Етимолошки речник српског језика (у даљем тексту ЕРСЈ) израђује се у Етимолошком одсеку Института за српски језик САНУ и само је један од великих и фундаменталних пројеката наше науке о језику и културе уопште, који свој настанак дугују Павлу Ивићу — колико његовом визионарству, толико и његовој драгоценој особини да предано, истрајно и на крају успешно, спроводи у дело замисли у које дубоко верује.

Огледна свеска ЕРСЈ, издата у Београду 1998. године, заједничко је дело сарадника Одсека и проф. Павла Ивића¹. У њој су, упоредо са писањем пробраних одредница, постављани темељи концепције, методологије и формално-техничког лика будућег речника. Тиме је углавном окончана фаза едукације језгра колектива који је, ојачан и тим немалим лексикографским искуством, могао да прионе на припреме за редовну израду речника².

За почетак треба истаћи да темељи постављени у *Огледној свесци* у међувремену нису мењани. Напротив, ауторски колектив се чврсто држи зацртане концепције — како базичних поставки које се тичу теорије етимолошких истраживања, тако и конкретне етимолошке лексикографске праксе³. Она је оличена у лексемном поступку презентације грађе који је

* **Ј. Влајић-Поповић, С. Петровић: Неки методолошки проблеми у изради Прве свеске Етимолошког речника српског језика. *Живой и дело академика Павла Ивића, Суботица / Нови Сад / Београд 2004, 141–148.*** Овај рад је писан паралелно са израдом Прве свеске ЕРСЈ, која је у међувремену објављена [2003]. Недавно се појавила и прва, врло афирмативна, рецензија Прве свеске, в. Sędzik 2004 [за приказ Прве и Друге свеске в. Гудков 2010].

¹ За осврте и рецензије уп. Steinke 1999, Пипер 1999, Janýšková 1999, Ђокић 2000, Králik 2002.

² О самом пројекту и раду на речнику в. Влајић-Поповић/Бјелетић 1995, Ивић 1997, Бјелетић 1997, Бјелетић 2002.

³ То су, у оквиру компаративно-историјског метода, оријентација на речи а не на коренове, њихово сагледавање у непосредном окружењу из кога се тек накнадно успостављају

методолошки захтевнији него њему алтернативан, по савременим схватањима неадекватан, г н е з д о в н и поступак који је примењивао, на пример, Петар Скок у свом *Etimologijskom rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika*. ЕРСЈ ће нужно садржати и неке прелазне случајеве, али примат има први поступак. Сложеност која прати лексемни поступак изискује обиман методолошки апарат као инструмент којим се одређени сегмент аморфне грађе везане истом генетском нити издваја из тог заједничког корпуса тако да формира једну комплетну и конзистентну одредницу. У њој ће се наћи све релевантне потврде једне речи (питање хијерархизације тих потврда решава се на nižем нивоу)⁴, без потврда других сродних или сличних лексема или творби. Њима је место у њиховим сопственим одредницама, творбено и семантички посебним и целовитим, које пак треба да буду узајамно упућене једна на другу, односно на читав низ. Систем методолошких поставки додатно се усложњава због потребе да се поједине врсте речи третирају по различитим моделима, затим експресивне творбе различито од регуларних, позајмљенице другачије од домаћих речи, а понекад чак и читави корпуси са заједничким почетним словом различито од осталих.

Дакле, и поред опште етимолошке поткованости, значајног увида у принципе по којима су устројени остали словенски етимолошки речници као и властитог искуства са *Огледном свеском*, колектив ЕРСЈ је са преласком на обраду *in extenso* у оквиру Прве свеске морао да пронађе извесна нова методолошка решења која се нису могла унапред предвидети. Потреба за њима проистекла је из концепцијски већ утврђене ширине захвата у дијалекатску и историјску грађу, као и из генетских и формалних специфичности речи које садрже слово *a-* у иницијалној позицији. За етимолошку лексикографију релевантне су следеће особености тог корпуса:

- 1) релативно мали број речи словенског порекла, и сходно томе
- 2) релативно велики број позајмљеница (и то из више разнородних језика — највише из турског, италијанског, грчког, али и из немачког, мађарског, румунског, ромског)
- 3) пропорционално мноштво експресивних и оноματοпејских облика који измичу стандардном, егзактном етимолошком третману те често морају остати без коначног решења — на нивоу претпоставки градираних по

даље везе, генетске, територијалне итд., уп. Увод *Огледне свеске*, као и Бјелетић/Влајић-Повић/Лома 1997, Петровић 1997.

⁴ Тако се нпр. у оквиру одреднице **арслан** „лав; јунак“ налазе и облици *арслан*, *раслан*, *аслан*, *руслан*, *рслан*, док су етимолошки сродне речи **арсланага** „биљка зевалица“ и **арсланија** „стари новац“ обрађене у засебним одредницама.

вероватноћи, нпр., **апрц**, **андати** / **андарити се** / **андрљати** / **андркати**, **атарата** итд.

4) сразмерно бројни узвици и граматичке речи, нпр. **а** (узвик), **авај**, **авте**, **ај**, **ајме**, **ајс**, **ану**, **арја**, **арто**, **ах**, **аха**, **аша**² односно **а** (везник) **ако**, **али**, **ама**, **ано** (речца) итд.

5) релативна бројност речи које имају дублете на неко друго слово, најчешће на *x-* (ређе *j-*, *v-* итд.) што је плод фонетске нестабилности тих гласова, нарочито у иницијалном положају.⁵

Ова последња одлика речи на слово *a-* главни је, мада не и једини, генератор једне појаве која је у Првој свесци сразмерно честа, а то је „н е е т и м о л о ш к а“ лематизација којом се нарушава (неписано) правило имплицирања етимона насловом одреднице⁶. Другим речима, постоје случајеви када се једна иста реч која почиње на *xa-* јавља и са иницијалним *x-* и без њега, при чему је то *x-* етимолошко, односно представља део предлошка савремене *s-x.* речи, алоглотског чешће него идиоглотског. То конкретно значи да одреднице гласе **ајвар** уместо **хајвар**, **алва** уместо **халва**, **ам** уместо **хам**, **ала**² уместо **хала** итд. Метод по коме се одредница формира на слово *a-* уместо на неко друго (најчешће етимолошко) слово базира се на примени три основна критеријума (који и иначе важе за одређивање наслова одреднице) а по којима се избор носиоца одреднице међу фонетски разноликим облицима прави тако да у случају недоумице тј. у граничним случајевима предност имају:

- а) најфреквентније, тј. пропорционално најбројније потврде
- б) књижевни облици (над некњижевнима)
- в) дијалекатски облици из (ново)штокавских говора ближих књижевном стандарду над онима који то нису⁷.

У већини случајева је присуство иницијалног *x-* с е м а н т и ч к и и р е л е в а н т н о и само географски одређено. Тада се, у складу са горенаведеним критеријумима, одреднице смештају под слово *a-*, док на њиховом

⁵ Овде се не узимају у обзир случајеви протетског *a-* или префиксалног *a-* (< **xa-*). То је обично у вези са проблемом евентуалне идентификације, по неким још прасловенског, творбеног елемента **xa-* / **a-* у функцији експресивног префикса, у односима типа *алайча* : *лайча* (од *лайчи*, *лайраи*), *алајрдаси* : *лајрдаси* (од *лајрдаи*) итд.

⁶ Иако је још у *Огледној свесци* тај проблем уочен и илустрован једним паром дублета: **алити** „(раз)мазити“ : **халити** „прљати“, разлике његове сложености нису се могле предвидети.

⁷ На пример, за носиоца одреднице узима се облик турцизма потврђен у Србији пре него у Босни и Херцеговини, романизам са потврдом из Црне Горе пре него из Далмације итд.

етимолошком месту стоје само празне одреднице. Често се ови критеријуми укрштају или поклапају, као што је то случај код речи **алка**, где су примери без етимолошког *x*-бројнији, у стандардној и књижевној употреби и из дијалеката са подручја Србије, док су ови други мање фреквентни, углавном из старијих писаних извора и из босанскохерцеговачких говора. Поред наведених примера **ајвар**, **алва**, **ам**, **ала**² „неман“, такви су и **абер**, **аван**¹, **аван**², **авале**, **адум**, **азбашча**, **ала**³, **алајка**, **алал**, **алват**, **алов**¹, **алов**², **амајлија**, **амал**, **аман**², **аљма**, **атар**, односно **адићар** : *јадихар* итд.

Међутим, код мањег броја речи, обично домаћих али и неких страних, двојност облика са иницијалним *x*- и без њега семантички је исте релевантна тј. одређена значења или групе значења везују се за један од облика. Сходно критеријуму лексемне обраде, од таквих речи формирају се по две (изузетно и више) комплетне одреднице од којих се једна смешта под слово *a*- (са назнаком да је крајњи етимон нпр. на *x*-), а друга се формира на слово *x*- (са кратким упућивањем на сродну одредницу на слово *a*-), као нпр. **алити** „мазити“ : **халити** „прљати“; **ајдук** „натега“ : **хајдук** „разбојник“ итд.

Бројне етимолошки нејасне речи на *a*- смештају се на своје азбучно место чак и кад има индиција о њиховој евентуалној сродности са другим речима. Код вероватно домаћих речи, као што је **авет** „приказа“, за коју је већ изнета претпоставка да је пореклом од *јавиџи* (в. Skok I 78 s.v. *avet*), што иначе аутори ЕРСЈ доводе у питање, одредница се, независно од нашег везивања за основу **xav-*, ипак смешта под слово *a*-. То је у складу са поменутиим критеријумом фреквентности, а истовремено служи и надовезивању на постојећу етимолошку литературу.

За разлику од обичних префикса, где се префигирани облик стандардно не издваја као носилац одреднице, могући случајеви са префиксалним *a*-, услед његове нетипичности, посебности а најчешће и етимолошке проблематичности, по правилу се обрађују као засебне одреднице. Такви су нпр. **аврљ** „батина којом се млати воће“ (са протетским *a*- пред глаголом (*x*)*врљаџи* „бацати“), **алипав** „слабашан, увенуо, болешљив“ наспрам *лиџав* „id.“ (< псл. **lipavъ(jъ)*, ЭССЯ 15: 120)⁸. Слично, **апостола** стоји засебно, а не под **постола**, без обзира на то што почетно *a*- ту вероватно није префиксалног порекла, већ је резултат укрштања старог словенског назива за обућу и грецизма **апостол**.

⁸ У нашој одредници истовремено се помишља и на могућност извођења ове речи од псл. **xalera* / **xalipa*.

У случају етимолошки јасних, семантички уједначених, а формално тј. фонетски различитих речи са етимолошким иницијалним *x-*, облици на *a-* обрађују се у Првој свесци само као полупразне одреднице: **абити** „кварити“ упућује се на **хабати**, **ајати** „марити“ на **хајати**, **апта** на **хабат**, **асна** на **хасна**.

Дешава се и да дублет није реализован, тј. да постоји само облик на *a-*, посведочен једино у говорима који не познају *x-*, иако алоглотски предлогак садржи иницијално *x-*: **алалија** < тур. *halali*, **алов**² < мађ. *hal-ló*, ***аризати** < гр. *χαρίζω*. У таквим случајевима, разумљиво, речи се налазе на свом азбучном месту сагласно домаћим потврдама.

Једна од последица лексемног принципа лексикографске обраде јесу и бројне хомонимске одреднице, не само у случају „правих“, етимолошких хомонима (када се ради о речима различитог порекла), већ и тзв. „лажних“, семантичких хомонима (насталих удаљавањем и осамостаљивањем значења лексема истог порекла). Због поменуте особине корпуса на слово *a-* да садржи несразмерно мноштво речи алоглотског порекла, у Првој свесци логично доминирају прави хомоними: турцизам **арпа**¹ „јечам“ : **арпа**² „рогљаста мотика“, домаће **ала**¹ *interj.* и **ала**² „неман“ према турцизму **ала**³ „тетка“, као и турцизам **ар**¹ „стид“ према интернационализму **ар**² „мера површине“, затим и романизам **арија**¹ „ваздух“ : **арија**² „неплодно земљиште“ (неизвесног порекла, највероватније од тур. *örü*). Таквих хомонима има и међу истородним позајмљеницама: турцизми **алат**¹ „оруђе“ : **алат**³ „коњ риђе длаке“, **ашик**¹ „љубавник“ : **ашик**² „пиљак“.

Међутим, интересантно је да семантички хомоними постоје и међу позајмљеницама: **алчак**¹ „подлац, мангун“ : **алчак**² „влажно, мочварно место“ (оба од тур. *alçak*, истовремено придева и именице „низак; подлац; низија итд.“), **ас**¹ „прави; чист“ : **ас**² „царско имање“ (оба од тур. *has* „чист, непатворен; царски“). Посебно је занимљив случај пара хомонима који су оба неизвесног порекла, **арта**¹ „слој малтера“ : **арта**² „последњи играч у колу, заврћола“.

Још једна последица примене лексемног лексикографског поступка, укрштеног са принципом широког захвата у дијалекатску и историјску грађу, јесте извештан број одредница базираних на *хапаксним* или *уско локалним* потврдама. Такав методолошки приступ већ у раду на Првој свесци показао је своје предности и вредности за етимологију. Иако код низа таквих одредница нема јасних трагова њиховим етимолошким везама и пореклу (нпр. **аламбир** „вика, дрека“, **азап** „бећар“, **агија** „мах, подстрек“), а код неких се износе само претпоставке (нпр. **аба**² „болест“, **арија**² „неплодно земљиште“), у појединим случајевима — управо захваљујући уско локалним

потврдама — дају се објаснити друге изоловане речи или групе речи, разумети фонетски развоји, успоставити исправне етимолошке релације међу претходно неповезаним речима. Тако нпр. усамљено **аштук** „колска осовина“ (Врање, Лесковац) руши претпоставку да иза неколико потврда облика *ашлук* „id.“ (Љештанско, Драгачево, Гружа) стоји неки неизвесни турцизам, јер се иза свих њих јасно пројављује немачко **Achsenstück* (или **Achsenstock*) које је предложак врло распрострањеног војвођанског коларског термина *акшићок* „id.“ итд.

Међу новинама које Прва свеска због обраде *in extenso* доноси у односу на *Огледну свеску* јесте дистинкција између празних и *п о л у п р а з н и х о д р е д н и ц а*. Ове последње су одреднице које осим саме речи садрже још и њено значење и извор у коме је посведочена⁹, па тек онда одредницу на коју се упућује. Потреба за издвајањем овакве посебне категорије у крајњој линији је такође последица фонетске нестабилности иницијалних слогова који на првом или другом месту садрже вокал *-a-*. Другим речима, полупразна одредница се формира у случају да се одредница на коју се упућује не налази у истој свесци речника (касније ћемо имати додатни услов да се она не налази ни у некој претходној) већ у једној од предстојећих, читаоцу недоступних свезака. Поред овог основног, релевантни су и критеријуми да реч која формира полупразну одредницу није довољно позната нити широко распрострањена (независно од тога да ли је њена етимологија извесна) — што оправдава избор носиоца главне одреднице, или нејасна — тако да питање примарности облика остаје отворено. Засад се носећа одредница формира у складу са принципом бројности потврда. У Првој свесци полупразних одредница има тридесетак, међу којима су: **арболац** „дрвени ветар“ : **јарболац** „id.“, **адамет** „темељ“ : **вудамет** „id.“, **аста** „болестан“ : **хаста** „id.“ итд.

Као и *Огледна свеска*, и Прва свеска ЕРСЈ садржи изванредан број *п р а з н и х о д р е д н и ц а*. Критеријум за њихово формирање је двојак — или је за просечног читаоца фонетски лик те речи недовољно близак носиоцу главне одреднице (**авлија**² се упућује на **аф**¹, **алвитор** на **авдитор**, **алов**³ на **валов**) или се, пак, ради о познатој и распрострањеној речи, понекад ониму, обрађеној под општом или апелативном лексемом (**аљкав** се упућује на **аљкати**, **Авала** на **авале**, **анис** на **аниж**). Циљ формирања празних одредница, као и међусобно упућивање једних одредница на друге, састоји се у томе да се омогући ефикаснија и лакша употреба речника, али и да се повежу

⁹ По правилу је то неки значајнији извор, РСА или један од базичних дијалекатских речника — речју, није сваки облик, из ма које збирке речи, који одудара од основног корпуса потврда аутоматски квалификован да буде полупразна одредница.

сродне речи и укаже на постојање етимолошких гнезда. Тиме се донекле надомешћује перспектива целовитијег увида у фонетско, морфолошко и семантичко гранање речи истог порекла, која се иначе губи у лексемном лексикографском поступку (док је у гнездовном по правилу очувана).

Поређењем искустава у раду на *Огледној свесци* и на Првој свесци долази се до закључка да ће, по аналогији са случајем речи на слово *a-*, упркос постојању низа општих и широко примењивих методолошких поставки, корпус сваког наредног слова вероватно садржати одређене специфичности које ће аутори ЕРСЈ морати да препознају, дефинишу и савладају.

На крају треба нагласити да се велики број овде разматраних речи по први пут подвргава етимологизацији¹⁰, често из једноставног разлога што оне ранијим истраживачима нису биле познате. Не треба заборавити да је за појаву тог народног блага пред очима научне јавности Павле Ивић двоструко заслужан: прво зато што је као дијалектолог подстицао сакупљање грађе и издавање дијалекатских речника, а затим што је као оснивач пројекта ЕРСЈ створио услове да оне буду и етимолошки обрађене.

¹⁰ Од безмало седамсто одредница Прве свеске ЕРСЈ (међу њима је шездесетак празних и полупразних) готово свака трећа садржи српску лексику чије порекло до сада није било тумачено.

О семантици*

0.1. Етимолошка наука је током свог развоја прошла кроз неколико фаза. Прву фазу карактерише оријентација искључиво на спољашњу формалну сличност упоређиваних речи, другу — оријентација на фонетику и апсолутизација гласовних закона, трећу — оријентација на инфраструктуру, која обједињује морфологију и творбу, чиме се са коренске етимологије прешло на етимологију конкретних лексема, и најзад четврту — оријентација на семантику (тзв. „семантичке универзалије“, семантичке мотивације итд.)¹. Ова усмереност на значење речи позитивно се одразила на статус семантике у савременим етимолошким речницима.

0.2. У свакој лексикографији, па и етимолошкој, дефинисана је како основна структура одреднице, тако и низ других методолошких правила која, између осталог, омогућавају не само лакшу употребу већ и лакшу израду једног речника. Као што постоје узуси у презентирању материјала, навођењу паралела, цитирању литературе итд., тако треба тежити и максимално могућој унификацији излагања семантичке компоненте у оквиру етимолошке одреднице.

0.2.1. Прилог који следи поникао је из досадашњег практичног искуства на изради *Етимолошког речника српског језика* (ЕРСЈ). Примери су узети из рукописа Прве свеске која обухвата грађу на слово *a-*. Тај корпус је вишестру-

* М. Бјелетић, Ј. Влајић-Поповић: *Имплицитна и експлицитна семантичка објашњења у етимолошком речнику (на примеру Етимолошког речника српског језика), Зборник Мајнице српске за славистику* 63, Нови Сад 2003, 29–43. [За потребе рада коришћен је рукопис Прве свеске ЕРСЈ, тако да се овде наведени изводи из одредница не поклапају у потпуности са текстом у њиховим коначним верзијама, објављеним у ЕРСЈ 1, уп. нарочито одреднице *алиште, ада, ајдамак, апетати, ал¹, ајдук, аралук, арија¹*].

¹ Уп. Топоров 1994: 126.

ко специфичан², али обимом ипак довољно репрезентативан и релевантан за формулисање предлога класификације одредница према модалитетима излагања семантичке компоненте етимолошког објашњења у ЕРСЈ.

0.3. Троделна структура одреднице ЕРСЈ³ дозвољава двојачко третирање семантике: имплицитно и експлицитно.

0.3.1. Под имплицитним третманом подразумева се хијерархизација значења која се ишчитава из редоследа и распореда потврда наведених у првом делу одреднице. У идеалном случају, значења би требало да се ређају од основног тј. изводишног ка изведенима, логичним следом семантичких карика. Међутим, у пракси је ово ретко изводљиво јер се коси са другим хијерархијски вишим принципима низања облика, као што су формални критеријум (акценатске варијанте, творбене варијанте), ареална дистрибуција потврда, али и потреба за економисањем у излагању материјала.

0.3.2. Под експлицитним третманом подразумева се детаљно тумачење на први поглед неочекиваних или необичних семантичких прелаза, помака и развоја, које се смешта у трећи део одреднице.

0.4. Сходно примењеном поступку, може се издвојити неколико основних типова одредница: „проста“ (семантички коментар је имплицитан, в. параграф 1.0 нн.), „мешовита“ (семантички коментар је имплицитан, али делом и експлицитан, в. параграф 2.0 нн.) и „сложена“ (семантички коментар је експлицитан, в. параграф 3.0 нн.).

1.0. Просте одреднице су оне код којих је носилац одреднице реч — етимолошки мање-више неспорна — чији је дијапазон значења, без обзира на ширину, у границама регуларног и очекиваног, тако да семантички развој не изискује никакво посебно тумачење у трећем делу одреднице (мада може бити пропраћен кратким коментаром).

1.1. Најближе идеалном случају стоји нпр. одредница **аба**⁴, у којој ни зање значења није ометено другим захтевима лексикографског поступка: *аба* f. „грубо сукно“, „горња мушка хаљина“, „чохани прекривач за седло, *абајија*“; *абѣњак* m., *абѣњача* f. „капа од абе“; *абаџија* m. „занатлија који израђује одећу од абе; кројач“, *абаџиџка* f. „жена абаџијина/жена-абаџија“; *абаџилук* m. „абаџијски

² Релативно мали број речи словенског порекла, релативно велики број позајмљеница (из више разнородних језика), пропорционално мноштво експресивних и оноματοпејских творби, сразмерно бројни узвици и граматичке речи, релативна бројност речи које имају дублете на неко друго слово, уп. Влајић-Поповић/Петровић 2004: 142–143.

³ Уп. ОС XIII–XV, као и Бјелетић/Влајић-Поповић/Лома 1997.

занат“ < тур. *аба* „груба тканина, огртач (од абе)“ или пак **атар**: *а̇й̇а̇р* т. „земљиште које припада једном селу, месту, области“, „ограђено земљиште или имање“, *а̇й̇а̇р* „општинска територија“, „пољопривредно земљиште ван насељеног места“, *а̇й̇а̇р* „одређено подручје на коме лове рибари из једног места“, *а̇й̇а̇рица* ф. „мали брег који раставља атар“, *а̇й̇а̇риџа* т. „сусед по имању у истом атару“, сложеница *а̇й̇а̇рба̇нак* т. „начин окопавања винограда“, израз *закључа̇й̇и̇ а̇й̇а̇р* „вратити се последњи кући с њиве“, такође са х-: *ха̇й̇а̇р*, *ха̇й̇ари̇и̇ се* „граничити се“ < мађ. *határ* „пашњак, округ; граница; гомила камења“, такође и **ачити се** као једна од ономаатојејских одредница: *ачи̇и̇ се*, *ач̇и̇м се* impf. „развучено говорити“, „намерно говорити изопачено, неприродно, развлачећи речи; бенавити се, лудирати се“, „разметати се“, „пренемагати се при говору, разметати се“, „измотавати се“, „претварати се, правити се, симулирати“, „правити се моћан, бити охол“, „ругати се, кривелити се“, *ач*, -и ф. „глупак“.

1.1.1. Слична је ситуација и са одредницом **ага** која, иако семантички и творбено разуђенија, редоследом потврда јасно одражава поступност семантичког развоја: *а̇га* / *а̇га* т. „феудални власник земље некада у Турској“, „старешина и војнички чин у Турској“, „титула: господин, господар, газда (за муслимана)“, *а̇га*, ген. *а̇г̇е* / *а̇г̇е̇* „id.“, хипокор. *а̇га* „име одмила за оца или старијег сродника (девера)“, „сусед“, такође *а̇го*, дем. и хипокор. *а̇гица* т., *а̇гица* „име одмила за млађег девера“, *а̇габег* „старији брат“, деноминал *а̇говай̇и̇*, *а̇гу̇ј̇ем* / *а̇говай̇и̇*, -*у̇ј̇ем* impf. „бити ага; господарити, заповедати; живети као ага, уживати“, *а̇говай̇и̇* „id.“, *а̇гу̇це̇* „ужива“, *а̇говина* ф. „незаконито стечена имовина“, *а̇га̇лије* пл. „ниже муслиманско племство“, *а̇га̇ли̇(ј)ски̇* adj., adv. такође *а̇га̇ла̇р*, -*ара* т. „богат, имућан човек“, „нижи племић муслиманин“, *а̇га̇ла̇рски̇* adj., adv., *а̇га̇ла̇рси̇во* „чин и достојанство аге“, *а̇га̇лук* „id.“, „посед који припада аги“, „део прихода који се даје агама“, „осионост, самовлашће“, такође са х-: *ха̇га*, *ха̇гин*, *ха̇галук*, можда и *ха̇цалар* = *агалар* < тур. *а̇га* „господар, господин у ословљавању старијих и цењених људи; старији брат, брат у ословљавању, обраћању; богаташ, кулак“.⁴

1.2. Минимално одступање од прокламованог идеала срећемо у случају одреднице **апа**¹, где због фонетских и обличких варијанти долази до понављања неких значења: *а̇па* т. „отац“, *а̇по*, *си̇ар* *а̇па* „дед“, *а̇пица* dem.; такође са *ј*-: *ја̇па* „отац“, „таст, свекар“, (*си̇ари*) *ја̇па* „деда по оцу“, *си̇арја̇па* „id.“; деминутиви *ја̇пица*, *ја̇пица*, (*си̇ари*) *ја̇пек* < мађ. *ара* „отац; старији човек; предак; отац брачног друга“⁵ или у одредници **арњеви**, где је низ регуларних значења прекинут једним метафоричким (технички термин → анатомски термин): *арњеви* т. пл. „кръв, заклон од асура, платна или пружа на сељачким и коморцијским колима“, такође „ЛЕЋА ОД ЖИВИНЕ“. Нек баба јџе арњеве, а ти џми ба̇так; и

⁴ За именицу *ага* као термин сродства уп. Вјејетић 1995: 211–212.

⁵ Детаљније о синтагми *си̇ари* (*ј*)*а̇па* уп. Вјејетић 1996: 200–201.

арњови / *арљеви* „кров на запрежним колима“, „лучно савијена дрва за покривање кола“; *арањ*, *-рња* т. обично у множини „метална или дрвена шипка на коју се ставља церада на колима, тракторима и сл.“; такође *харњеви* < мађ. *ernyő* „кров на колима; сеница, хладњак; кишобран, сунцобран“.

1.2.1. Метафоричка значења (новац у фитонимији) садржи и одредница **аспра**: *àsīra* f. „стари турски ситан сребрни новац; најситнија новчана јединица“, „ХАЈДУЧКА ТРАВА, ACHILLEA MILLEFOLIUM“, *àsīriца* dem. „аспра“, „шљокица“, *àsīrīнка* „id.“; *асīrīнка*, *асīrīче* dem. „аспра“, „мушки надимак“; деноминал *àsīriићи* impf. „штедети“; придев *àsīrenī*, *-нā*, *-нō*, одатле *асīrèњāк* т., *асīrèњача* f. „кожна кеса за метални новац; тоболац“; такође са протетским *j-*: *jàsīra*: „новац, имање“, „име кози“, *jàsīra*; фитоними (*дебела*, *жуџа*, *цветиана*) *jàsīra* „ВРСТА ЦВЕЋА, ЉУТИЋ, RANUNCULUS; МЕТИЉ, LYSIMACHIA NUMMULARIA“, *jàsīra* „љутић, метиљ“, *jàsīro* n., *jàsīra* pl. „новац“, *jàsīriца* dem. „аспра“, „шљокица“, „презиме“, *jàsīrèнī* adj. „новчани (кеса)“, *jàsīreша* т. „среброљубац“, *òjàsīriићи се* pf. „обогатити се“ < од сргр. *ǰспрoв* < лат. *asp(e)rit* „оштар, груб“ укрштеног са *ǰспрoс* „бео“ → „сребрни новац“.

1.3. Одредница **арслан** је пример и формалне разноликости и значењског богатства где се у односу на оригинал развило само једно ново, антонимско значење: *àрслāн*, *-āна* т. „лав“, „јунак“, „љут, прек човек“; *арслāн* „снажан човек“; *арслāнче* n. dem. „лавић“; *àрсланчāд* f. coll.; такође *араслан* „лав“, *аслāн* „лав“, „младо, особито лепо, кршно, наочито чељаде“, *рслāн* т. „лав“, *раслāн* „НЕУГЛЕДАН“, *руслāн* „човек дугачке неуредне косе“; са метатезом *àрснāл* т. „лав; велики јунак“ < тур. *arslan* „лав; делија“.

1.4. Шири семантички дијапазон, уз неке преносе значења типа метонимије, метафоре, прелажење у друге терминологије итд., али још увек у логично очекиваним правцима, показује нпр. одредница **ам**: *ām*, *āма* т., *āмови* pl. „запрежна коњска опрема за вучу“, „спрега, пар коња“, „КАИШ ПРЕКО РАМЕНА И ГРУДИ ПОМОЋУ КОГА ЉУДИ ВУКУ ЛАЂЕ“; „КОНЧИЋ НА МЛАДИМ МАХУНАМА ШТО СЕ СКИДА ТАКО ШТО СЕ ОДРЕЖУ ОБА КРАЈА“, *ām* „комплетан прибор за упрезање који се ставља коњу на леђа“, „КОНОПАЦ КОЈИМ СЕ ВУЧЕ АЛОВ“; *āmīићи*, *āmīm* impf. „стављати ам, везивати каишима“, *āmим* „id.“; *заāmи* 3. sg. „везати нешто узлом у облику замке“; *āmīићице* n. „ПРЕЧКА КОД КОЛА НА КОЈУ СЕ НАМИЧУ ШТРАНГЕ“, „ПРЕЧКА НА КРАЈУ ОБРАМИЦЕ О КОЈУ СЕ ОКАЧИ ПРЕДМЕТ КОЈИ СЕ НОСИ“, *āmīиће* „id.“; и са *x-*: *xām* књиж., *xāmīићице*; овамо можда и *амџаклија* „КОНЧАСТА БОРАНИЈА“ < мађ. *hám* „запрежна коњска опрема; пар коња“. Излишност тумачења тих помака потврђује и постојање семантичких паралела садржаних у синонимном псл. **xomqъ* „јарам; рибарска мрежа; притка, пречка; лук, спона итд.“⁶. Једини коментар

⁶ О етимологији псл. **xomqъ* уп. Loma 2002.

који дотиче семантику заправо се односи на творбу: фитоним *амџаклија* можда укрштањем *ам* „конац код бораније“ са турцизмом *оџаклија*, уп. *оџак* у значењу „кућица при сејању поврћа“.

1.4.1. Слична је и одредница **алаша** где се на с.-х. терену из значења „чопор коња“ развија значење „руља, гомила“, а из „ждребе“ → „живахно дете“: *alāsha* f. „чопор младих коња пуштених у планину на испашу“, „млада кобила“, фиг. „БУЧНА РУЉА, ГОМИЛА“, „МНОШТВО, РУЉА“, такође *alāksha*, *ālāsh* m. „полудивљи коњ“, *alāshitsa* f. „ждребица“, *ālāshiche*, *-eīsha* n. „ждребе из алаше“, „ЖИВАХНО ДЕТЕ; ЛОШЕ ДЕТЕ“, *ālāshchād* f. coll. „ждребад“, такође о деци; *halāsh* m. coll. „коњи“ < тур. дијал. *alaşa*, „кљусе; товарна животиња; ђудљив коњ; бесна животиња (пас, бик, коњ)“. У трећем делу се само указује да у с.-х. језику преовлађује нијанса значења „диваљ, неукроћен“, као и претежно колективна употреба према сингулативној у турском.⁷

1.4.2. Овом типу одредница припада и **ахар** где је помак значења направљен у правцу амелиорације („стаја“ → „двор“): *āhar*, *-ara* m. „коњушница, стаја“, „КУЋА ИЛИ ЈЕДАН ЊЕН ДЕО ЗА МУШКАРЦА-ГАЗДУ И МУШКЕ ГОСТЕ“, „ДВОР, ГОСПОДСКА КУЋА“, такође *āar*, *ār* „коњушница, стаја за крупну стоку“, *ār* „проширење у старим варошким кућама код улаза у подрум, на које се стављају разни алати“, *xār*, мн. *xārovi* „коњушница“, „конак“, *jār* „стаја, коњушница“, *haḥar* „коњушница“, полусложеница *āhar-ōdaja* „ГОСТИНСКА СОБА“, *āhariskī* adj., *ārīcija* m. „коњушар“, такође *harīcija* < тур. *ahır* „коњушница, штала, стаја“, као и **антрешел** која садржи уобичајене помаке од конкретних ка апстрактним значењима, са само једним које изискује коментар: *anīrēshel* m. „место на седлу или самару између бисага или терета с обе стране“, „терет, тегиба, невоља“, „НЕРЕД У СОБИ“, *anīrēshel*, *anīrēshel* „оно што је додато на товар (на коњу или магарцу), оно што је сувишно“, израз у *anīrēshel(y)* „поврх свега, приде“, *anīrīshel* „средина самара“, *anīrīshelē*, *anīrēshal*, у *anīrēsh*, *inīrēshel*, *inīrēshal*, *inīrīshel*, *inīrēshē*, *inīrēshēi*, *uīrēshel*, *uīrēsh*, *īrēshel*, *īrēshel* / *īrēshān*, *īrēshān*, *-shā*, *īrēshēj*, изведеница *uīrēshelāk*, *īrēshelāk* — романизам, у вези са срлат. *intersellare* „ставити (коњу, магарцу и сл.) на леђа“, од *inter* „међу“ и *sella* „седло“. За значење „неред у соби“ Даничић мисли да се развило отуд што самар бива закрчен када се терет стави и на средину, у *anīrēshel*.

1.4.3. Одредница **аран** садржи неколико случајева конкретизовања оригиналног апстрактног значења „добар, ваљан“ → „снажан, развијен; домаћа животиња доброг соја“: *āran*, *-rna*, *-rno* поред *āran* adj. „добар, ваљан; леп, СНАЖАН, ХРАБАР“, *āran* „који је лепог изгледа, ОДРАСТАО, РАЗВИЈЕН“, „захвалан, благодаран“, *āran* „добар, здрав“, *ārno* n. „добро, добро дело“, *ārno* adv.

⁷ За најновију етимологију саме турске речи уп. Loma 2002a: 61–64.

„добро, лепо“, *арно* „добро, СНАЖНО“, *арне* „ЈАКО, ПРИЛИЧНО ЈАКО“, *арноћа* f. abstr. „доброта“, *арнуша* f. „крáva, овца или коза доброг соја“; и са х-: *харан*, *харно* adv., *харноси* f. < гр. *χάρις* „милост, љупкост; добротинство, захвалност итд.“ (као придев на -*ль* од грецизма *хар* f.).

1.4.4. Одредница **абер** показује интензификацију једног од споредних значења оригинала (у правцу даље пејоративизације, од „гласине“ до „сплетке, оговарања“). Са друге стране, ту се констатује да лексикографски регистровано значење „мар, појам итд.“ заправо не постоји независно, ван фразеологизма *ни абера немаи*⁸: *абер / абер* m. „глас, вест, новост; порука“, „обраћање пажње, обзирање“, „ПАЖЊА, МАР; ПОЈАМ“, „дознака, извештај“, *абер* „вест, новост; сплетка“, *абер / абёр* „id.“, такође *абар*, *абра* m. „id.“; *водић* *абрџе* „сплеткарити“, *аброве* *џроносић* (*износић* и сл.) „ОГОВАРАТИ“; *хабер* = *хабар*, -*бра*; синтагма *нема(ћи) ни абера* „НЕ МАРИТИ“; деноминал *аберић*, -*им* impf. „јавити, јављати“, *абџисаи*, -*ишем* „id.“; *абџија* m. „весник, гласоноша“, *абџија* „id.“; *абџија* m. „абердар“, *абџић* m. „id.“, *абџица* f. „абердарка“, *абџица* „id.“; *абрџица* m. и f. „она(ј) ко(ја) проноси аброве“, *абрџица* „id.“, *абрџице* n. „дете аброноша“, *абрџица* m. „id.“ < тур. *haber* „вест, глас, порука, саопштење, извештај; анегдота; гласине“.

1.4.5. Две одреднице са практично синонимним италијанизмима, **авертити** и **авизати**, показују како на нашем терену може доћи до истог семантичког развоја код независних позајмљеница („обавестити“ → „доћи себи; схватити“): *авџић*, -*им* (im)pf. „обавестити, упозорити, саветовати“, ~ *се* „ДОЋИ К СЕБИ, ОСВЕСТИТИ СЕ“; *авџић* „учинити да се (неко) разабере“; *авџић* *се* „ДОСЕТИТИ СЕ, РАЗУМЕТИ, СХВАТИТИ“, (*а*)*авџић* „обавестити“, *авџић*, -*ин* „id.“; *авџица* *се* impf. „СЕЋАТИ СЕ“, *авџица*, -*ијен*, и *авџица*, -*иш* pf., *авџица*, -*иш* pf., *авџица* *се*; такође *авџић* < ит. *avvertire* „обавестити; упозорити; приметити“, односно у другом случају: *авџица*, -*ам* pf. „обавестити, јавити; ДОСЕТИТИ СЕ“, *авџица* „id.“, *авџица* (*се*) „id.“, *авџица* *се* „ДОЋИ СЕБИ, СХВАТИТИ“, *авџица* „обавестити“, *авџица* „опоменути, обавестити“, *авџица* (*се*) „(ПРИ)СЕТИТИ СЕ“, *авџица* „чинити да се неко разабере“; *авџица* impf., *авџица* „упућивати, учити, обавештавати“, ~ *се* „досећати се“, *авџица* pf., *авџица*, *авџица* „обавестити“; трпни придев *авџица*, -*ана*, -*ано* „обавештен“, „СВЕ-СТАН, ОБАЗРИВ“, *авџица* „id.“; такође *авџица* (*се*) pf. „досетити се“, *авџица* *се* „прибрати се, доћи себи“, *авџица* *се*, *авџица* *се*, -*ујем* *се* impf.; поствербал *авџица*, -*а* m., -*и* f. „обавештење, порука; РАЗУМ, СВЕСТ, ПАМЋЕЊЕ, СЕЋАЊЕ“, *авџица* „саопштење, обавештење“, такође *авџица* f., придев *авџица*, -*зна*, -*зно* „обазрив; БИСТАР, ОШТРОУМАН“, „ПАЖЉИВ, СМОТРЕН, СВЕСТАН“, вероватно овамо и *авџица*, -*зна*, -*зно* „познат, јаван; прави, ноторан“ < ит. *avvisare* „(об)јавити; обаве-

⁸ Више о томе уп. Петровић 1999.

стити; опоменути“ или < ит. *avviso* „обавештење; оглас; мишљење, савет; опомена“. Ова одредница, односно коментар у њеном трећем делу: Skok полази од ит. именице *avviso* и глагола *avvisare* независно (слично и RJA, Musić, Lipovac-Radulović итд.), мада је, с обзиром на семантику, вероватније да је именица поствербал добар је пример како семантика може допринети прецизирању етимологије.

1.5. Посебну групу чине етнонимске одреднице **Арап(ин)**, **Арнаут** и **Арбан(ас)** које садрже разне називе животиња, биљака, предмета (обично оружја), ветрова, болести итд. мотивисане не само местом порекла, већ и другим специфичним особинама (физичким или психичким) или својствима која се везују за дати етнос.

1.5.1. Тако нпр. назив **Арап(ин)** најчешће постаје синоним за „црн, таман“: *Арајин / Арај*, множина *Араји* т. „припадник азијског народа“, „ЦРНАЦ, надимак ЦРНПУРАСТОМ човеку“, „коњ арапске пасмине“, *Арајин*, чак. *а́рај*, *Арај*, *а́рај* такође назив за разне животиње ЦРНЕ БОЈЕ (коња, пса, мачку, петла), „врста рибе“, „врста кромпира ЉУБИЧАСТЕ БОЈЕ“, „арапски коњ“, *арай* „коњ, пас“, „коњ ЦРНЕ ДЈАКЕ“, „човек ТАМНОГ ТЕНА“, *арайин* „арапски коњ“, *Арајица* coll., и пренесено „одважни, храбри људи“, *Арајина* f. augm.; *Арајка* f., ређе *Арајкиња*, *а́рајка* такође „ЦРНКИЊА“, назив за разне животиње црне боје, за разне врсте воћа и поврћа, *арайка*, *арайкиња* „кобила арапске пасмине“, *арайка* „ЦРНА МАГАРИЦА“, *а́рајке* f. pl. „велике или ЦРНЕ БОГИЊЕ“, *арайинка* „врста крушке“, *Арајче*, *Арајинче* n. dem., *Арајчад* f. coll.; *арайко* т., *арайлија* „арапски коњ“, *арайац* т. „зелеаста биљка *Scambe tatarica*“, *арайача* f. „врста сабље пореклом из Арабије“, *арайуша* „ЦРНОПУТА жена“, *арайеша* „id.“; придев *арайскӣ*, одатле назив земље *Арајскӣ* f. „Арабија“, покр. и *арайачки*: арапачки пасови „памучни појасеви“, *Арајџ* и у збирном значењу: Од Арапова доба „од давнине“, такође са (секундарним) х-: *Харай*, *харайски*; са аферезом а-: *рајне* n. „ЦРНО ЈАРЕ“, *рајка* f. „ЦРНА ОВЦА“, *рајча* т. „ЦРНИ ОВАН“ < тур. *Arap / Arab*.

1.5.2. Слично, назив **Арнаут** постаје појам за сточара или човека преке нарави, ЉУТОГ: *Арнауй / Арнауйин*, pl. *Арнауйи* „Албанац“, *арнауй* т. „ЉУТ, ПРЕК, НАГАО ЧОВЕК“, „БЕСАН коњ“, „врста дувана“, „врста пиштоља“, *арнауйин* „нагао човек“, „чобанин, сточар“, „западни или јужни ветар“, *арнауйин* „западни ветар“, *Арнауйин*, *Арнауйи*, *Арна(в)уйин*, *Арнуйин*, *Арнуйи*, *Рнауйи*, са секундарним х-: *Хрњауй*; *Арнауйица* f. coll., *Арнауйлија* „id.“, такође сингулативно „Албанац“, *арнауйлија* f. „врста мале пушке“, „западни ветар“, *Арнауйлук* т. coll., *Арнауйлак*, *Арнауйлак*; *Арнауйка* „Албанка“, *Арнуйка*, *Арнауйка*, *арнауйка* „врста пушке“, „врста народног кола“, „врста дугачке ЉУТЕ ПАПРИКЕ“, *арнауйка* „врста ситне љуте паприке“, *Арнауйкиња* „Албанка“, *арнауйкиња* „врста мале пушке; врста мале љуте паприке“, *Арнауче*, -*еиша* n. „албанско дете“, *Арнауче*, *Арнуче*; *Арнаучић* dem., *Арнаучићи* т. pl., *Арнучићи*; *Арнаучад* coll.; *Арнауйиш* „албанизовани Србин“, придев *арнауйскӣ*, *арнауцкӣ*, *арнауцки*, *арнучки* / *арнучки*, одатле *Ар-*

наушиџија реј., coll./sing.; *арнауџовац* „врста пиштоља“; деноминал (*џо*)*арнауџиџи* (*се*) (im)pf. „албанизовати (*се*)“, *џоарнуџиџи* (*се*) < тур. *Арна(v)ut* < гр. Ἀρναβίτης поред Ἀρβανίτης, у крајњој линији истог порекла као *Арбанас*. Такође *Arnavut biberi* „љута алева паприка“.

1.5.3. Знатно ужи репертоар значења садржи одредница **Арбан(ас)**: *Арбан*, *-ана* т. „Албанац“ само једном: горштака арбана и шкипа, *Арбанија* coll.; такође име земље, „Албанија“, чак. *Арбанија*; придев *арбанскџи*; *арбануша* f. „ВРСТА ЗИМСКЕ ЈАБУКЕ“; обично *Арбанас* „Албанац“, *арбанас* „ВРСТА ЦРНОГ ГРОЖЂА“, чак. *Арбанас*, топоним *Арбанаси* = *Арбанаси*, *Арбанос*, једном и *Арбанаса* т. (ради стиха), *Арбанашанин*, придев и прилог *арбанаскџи*, *арбанашкџи*, *Арбанашкџа* „Албанија“, чак. *арбанашки*, *арбанашкџи*; такође *арбанџски*; деноминал *арбанасиџи* (*се*) = *арбанашиџи* (*се*) — од имена старог града код Крује, гр. Ἄρβανον.

1.6. Неколико термина из религијске сфере показује извесне, мање-више очекиване помаке који не захтевају посебно тумачење.

1.6.1. Тако нпр. у одредници **арханђео** постоји низ значења везаних за искључиво српски обичај празновања крсне славе: *арханђео*, *-ела* т. „врховни анђеоло, старшина анђела“, *аранђеоло*, *аранђо*, *аранђо*, *архандио*, *арандио*, *-ђела*; *арханђел*, *аранђел*, такође „МЕСЕЦ НОВЕМБАР“, *ранђел*, *Ранђел* „ИМЕ ПРАЗНИКА; лично име“; *арханђел*, *аранђел*, *арканђеоло*, *арканђел*, *арканђел*; *ар(х)анђелов*, *Аранђелово* п. „Аранђеловдан“, *аранђеловац* „ОНАЈ КОЈИ СЛАВИ АРХАНЂЕЛО МИХАИЛА“, *аранђеловица* f. „ПОСТ ПРЕД АРАНЂЕЛОВДАН“, *аранђеловача* „ЧАША СА СЛИКОМ АРХ. МИХАИЛА“, *Арханђеловдан* т. „21. НОВЕМБАР, ПРАЗНИК АРХ. МИХАИЛА“, *Аранђеловдан*, *Аранђеловдан*, *Арканђеловдан*, *аранђеловскџи* adj. „аранђеловдански“, одатле *аранђеловиџак* „онај који слави Арх. Михаила“ < гр. ἀρχάγγελος „арханђеоло“, посредством цсл. **арханђелъ** / **арханђелъ**.

1.6.2. У одредници **апостоло** изведена значења везана су углавном за црквени обред: *ајосџоло* / *ајосџоло* т. „сваки од дванаест Христових ученика; проповедник хришћанства код неког народа; одушевљени поборник“, „БОГОСЛУЖБЕНА КЊИГА православне цркве која садржи дела и посланице апостолске“, *ајосџоло* „светац“, „ЦРКВЕНА ПЕСМА коју за време богослужења читају најбољи ученици“, „МАЊА ГОВОРНИЦА одакле се чита апостоло“, *ајосџоло* „ученик Христов и светац“, „књига апостолских посланица“, и ЛИ *Ајосџоло*, *-ола* т., хипокористик *Ајче*, *-ејча* п., *ајосџоло* „апостоло (библијски)“, заст. *ајосџо* / *ајосџо*, *-ола* „id.“, *ајосџолић*, *ајосџоличџи* т. dem.; *ајосџолиџа* „ЧИТАЧ АПОСТОЛА у цркви“; *ајосџолисати* impf., *ајосџоловати*; такође *ајосџоло*, *ајосџо*, *-ола*, *ајосџоло*, *ајосџоло*, *ајосџо*, *ајосџо*, *-ола*, једном и *ајосџо*; са аферезом ЛИ *Посџоло* т., *Посџоло*, *-ола* хипокористик *Посџо*, *-е* < гр. ἀπόστολος „посланик, изасланик“, преко стсл. **апостолаъ** или лат. *apostolus*.

1.6.3. У одредници **анатема** читав низ значења развија се тако што помен actionis прелази у помен (преноси се на превасходни предмет проклињања, тј. на нечисту силу, ђавола и сл.). Одатле се, с једне стране, развијају хидроними (с обзиром на представу о води као станишту нечисте силе), а са друге секундарна значења „обешењак“, „зла жена“, „насртљивац“: *анаџема* f. „проклетство, чин којим се неко изопштава из цркве“: *баџиџи на неког анаџему*; *анаџема џе / га / је / их било*, такође *анаџе га маџе било* и сл.; „НЕЧАСТИВА СИЛА, ЂАВО; ПРОКЛЕТНИК“, и *анаџема* књиж.; *Анаџема НАЗИВ ВИРА* у реци Градац код Ваљева; *анаџе маџе интерј.* за чуђење, *анаџемаџе!*, *анаџе га / џе*, *анаџегама* „проклет био!“; *анаџема*, *анаџема (га било)*; и без *a-*: *наџема* „обичај бацања проклетства“, „проклетство“, „ДЕМОНСКА СИЛА“, у изразима *наџема га / је било*, *наџема џе била*, *наџема џе убила*; *наџе-маџе*, *наџе га / џе*; *наџема* m. „НАСРТЉИВАЦ“; *анаџемски* у хидрониму *Анаџемски џоџок* код Београда, *наџемија* f. „бацање проклетства“, *анаџемник* m. „нечастива сила, ђаво; проклетник“, „НЕВАЉАЛАЦ, ОБЕШЕЊАК, НЕМИРКО“, *анаџемница* f. „нечиста сила, вештица“, „проклетница, опака жена“, (*a*)*наџемник*, (*a*)*наџемница*, (*a*)*наџемнице* p., *наџемник*, *анаџемњак*, *анаџемњачина* m. augm., *анаџемњача* f., *анаџемњак*, *анаџе(м)њак*, *анаџемњак*, *анаџењак*, *анемеџњак*, *наџемњак*, *наџемњак*, *анаџемче*, *анаџемчиџ dem.*, *анаџемсациџ (im)pf.* „бацити проклетство“, *анаџемсациџ* < гр. *ἀνάθεμα* „проклетство (црквени термин); проклета ствар“.

2.0. М е ш о в и т е одреднице су оне код којих је носилац одреднице реч — познате или вероватне етимологије — чији је семантички развој највећим делом регуларан и очекиван, али у оквиру њега постоје и таква семантичка гранања која захтевају додатно тумачење у трећем делу одреднице.

2.1. Најчешће су оне одреднице у којима се тумачи једно значење (ређе више):

ашпа *ашпа* f. „покретна дрвена полука“, „гвоздена полука која спаја важе [два паралелна салинца низ које се готове лађе спуштају у воду]“, „ручица, праљница; јако и тврдо дрво које се увлачи у главу истезала [справе за извлачење лађа на обалу] кад треба њиме вртети“, *ашпа* „жељезна шипка која двије стране навоза (важих) држи на потребној удаљености“, *ашпа* „КОПЉЕ ЗА ЗАСТАВУ“, *ашпа* dem. „полука на преси за цеђење маслина“; такође *аспа* f. „дрвена полука која се употребљава на бродовима“ < ит. дијал. (вен.) *аспа* „полука на витлу“. Значење „копље за заставу“ није резултат спонтаног развоја већ формалног наслањања на етимолошки различито *ашпа* „грета на прамцу; копље за заставу на броду“.

арга ¹ *арга*(ин) m., pl. *аргаџи* „најамни радник“, *аргаџ*, *аргаџ*, *-аџа*, *аргаџ(ин)*, *аргаџ(ин)*; такође *ргаџ*, *ргаџа* m., *ргаџин*, *иргаџ(ин)*; *иргаџ*, *харгаџ* „id.“; *аргаџ* „ЧЕТВРТИНА РАЛА КАО МЕРА ЗА ПОВРШИНУ“, *ргаџ* „ПОВРШИНА ЗЕМЉИШТА ПОД КУКУРУЗОМ КОЈУ ПРАШИЛАЦ МОЖЕ ОПРАШИТИ, ОКО-

ПАТИ ЗА ЈЕДАН ДАН“; изведенице *àргайкиња* f. „најамна радница“, *àргайка*, *àргайица* „id.“, *àргай̄ар* „аргатин“, *àрг̄ей̄ар*, *ргай̄ар*, *харгай̄ар*, *ргай̄ац*, *àрг̄ай̄ач*, *àрг̄ай̄аи*, *àрг̄ай̄ија* coll. „присилни рад, кулук“, *àрг̄ай̄лук* „id.“, *àрг̄ай̄л̄к*, *ìрг̄ай̄лук*; придев *àрг̄ай̄ск̄и*, одатле *àрг̄аӣӣина* / *àрг̄аӣӣина* f. „печалба“; деноминали *àрг̄аӣоваӣи* impf., *àрг̄аӣоваӣ*, *àрг̄аӣова̄ӣ*; *ìрг̄аӣоваӣи* / *ìрг̄аӣӣӣи*, *àрг̄̄е̄ӣаӣи*, *àрг̄̄аӣаӣ* „радити најтеже послове“, *рага̄ӣа̄ӣ*, *рага̄ӣаӣ* „теглити, вући“ < нгр. ἄργάτης (< ἔργάτης) „радник“. Значења која се односе на површину земљишта вероватно имају следећу генезу: „најамник“ → *, „дневни учинак једног најамника“ → „површина земљишта коју прашилац може опрашити, окопати за један дан“ → „четвртина рала као мера за површину“.

арч *àрч* m. „трошак“, „уτροшени, употребљени материјал“, „украс на оделу, прибор за украшавање одела“, „храна“, „ЛЕК“, „трошак, материјал, нарочити материјал за украс, сребро, злато, гајтан, свила и сл.“, *àрч*, *àрча* „id.“, *àрч*, *àрча* „трошак“, „материјал за украшавање одела“, „храна“, *àр̄ч*; такође са x-: *х̄àрч*, *х̄àрча* „трошак“, *харч* „id.“, „украс на оделу“, *àр̄чӣӣи* / *àр̄чӣӣи* impf. „трошити“, *àр̄чӣӣи* се „излагати се трошку“, *àр̄чӣӣи*, *àр̄чӣӣӣи*, *àр̄чӣӣ*, *àр̄чи* impf.; *ìзар̄чӣӣи*, *ìзар̄чи* pf., *ìд̄àр̄чӣӣи*, *ìд̄àр̄чи* pf.; и са x-: *х̄àр̄чӣӣи* (се), *ìсх̄àр̄чӣӣи*, *ìд̄х̄àр̄чӣӣи*; *àр̄чӣво* / *х̄àр̄чӣво* n. „трошак“, *àр̄чӣја* m. „онај који на свадби води надзор над јелом и пићем“, *àр̄чӣја* „id.“, *àр̄чӣбаӣа* „id.“; *àр̄ч̄лив* adj. „расипан“, *х̄àр̄ч̄лив* „id.“; *àр̄ч̄лӣја* „расипник“, *х̄àр̄ч̄лӣја* „id.“, *харч̄àлӣја* „пушка великог калибра“, *àрч̄àлӣја* „врста мале пушке украшене срмом“; сложеница *àр̄чӣяра* m./f. „мамипара“ < тур. *harç* „трошак, издатак; састојак (хране), сировина; цемент, малтер; гајтани, траке и сл. чиме се украшава одећа“. Значење „лек“, иначе непознато оригиналу, вероватно се своди на изворно „састојак“ (у рецептури за справљање лека).

асул *àсул* m. „добит, корист“, *àс̄ул*, *àс̄ъл* adj. indecl., adv. „ДОБАР, како треба“, *àс̄ал* „добар, честит, солидан, уредан“, *àсул* „МИРАН, ТИХ, ПОСЛУШАН“, *àс̄ал* adj. indecl. „добар, ваљан“, *х̄àсул* (*àсул*, *àсол*) „укусан, лепо приправљен“, *бӣӣи ха-сул* „смекшати“, *х̄àсул* „очишћен, уредан“, *х̄àсул* adv. „учињено, урађено“, *àсӯли* adj. indecl. „добар, напредан, користан“, *àсулан*, -лна, -лно „добар, миран (о детету)“, „повољан“, „који све одобрава“, „УШКОПЉЕН“, *àс̄ь̄ла̄ен*, -лна, -лно „добар, ваљан“, *àс̄ь̄л̄н*: Нес̄ь̄м б̄ш ас̄ь̄л̄н „није ми баш добро“, овамо вероватно и *àс̄ь̄лан* „свестан, при себи“; **х̄àсулан* „укусан (о јелу)“, изведенице *àсул̄ник* m. „миран, благородан човек“, „миран во“, *àсул̄ница* f. „мирно женско чељаде“, „мирна крава или овца“; глагол *àсул̄ӣӣи* impf. „производити; приправљати, СПРЕМАТИ (О КУПУ-СУ)“, *ӯàс̄ӯлӣӣи* pf. „људски урадити“, *ӯàс̄ӯл̄’им* „припремити (о њиви)“, (*ӯ*)*àсул̄ӣӣи* (im)pf. „умирити; уредити; КАСТРИРАТИ КОЊА“, (*ӯ*)*àсул̄ӣӣи* (се) „id.“, (*ӯ*)*àс̄ӯлӣӣӣ* „доводити у ред, чинити послушним; јаловити“, такође са x-: *х̄àсул̄ӣӣи* impf. „чинити, уређивати“, *àсо̄лӣӣи* impf. „уређивати, приправљати да нешто буде добро за намењену сврху“, *ӯàсо̄лӣӣи* „довести у ред“, *ух̄àсо̄лӣӣи се* „постати добар, укусан, какав треба (обично о јелу)“ < тур. *hasil* „добит(ак), корист, резултат; произведен, урађен, стечен, добивен“, тур. дијал. *hasil* „укусан“. За значење „укусиљен (о ку-

пусу)“ уп. тур. *hasillamak* „штавити кожу, киселити тесто“, *hasil* „слана вода (припремљена за штављење коже)“, за „шкопити“ исти глагол у значењу „чистити“ (уп. с.-х. *ḡoçisṡiṡiṡi* „ушкопити“), као и *hasillanmak* „привићи се, припитомити се (о животињама)“. Придев *асулан* „добар, миран“ могао би бити од тур. *asil* „главни, темелни“, особито с обзиром на тур. дијал. *asel-suz* „неваспитан“, уп. с.-х. дијал. *ṡiāčan* „присебан“, буг. *асъл* adv. „управо, тачно“, алб. *asëll* „урођен, изворан, исправан, тачан“. Није искључено да су се на нашем терену након губљења *х*- укрестили рефлекси тур. *hasil* и *asil*.

2.2. У неким случајевима тумачи се целокупан семантички развој но-сеће речи, што подразумева и реконструисање њеног изходног значења:

арзан *ārzān*, *hārzān* m. „поклон трговачког еснафа цркви у виду дебелих црквених свећа“ у атрибутивној служби уз свећа: *арзан свећа* „дебела свећа“, такође *арзòвāн*; овамо вероватно и *рзан* (*јасна свећа*) „смијешан лој и восак заједно“ — вероватно с.-х. изведеница од дијал. глагола (*х*)*аризаṡiṡi* „поклонити“ < *χαρίζω* „id.“. Творбено је *арзан* највероватније поименичени партицип специјализован у значењу „поклон у виду дебелих свећа“, а затим тај термин везан за цркву улази у народну песму лишен основног значења и сведен на атрибут свеће.⁹

алуга *àluga* f. „провалија, увала“, „густа шума“, „густа трава, густ коров, травуљина“, „закоровљено земљиште“, *алўга* „коров“, *àлуга* „id.“, „биљни густиш, увала са биљним густишем“, „увала, провалија; нагнуто, стрмо земљиште“, „велика шума“; такође са *х*-: *хàлуга*, топ. *Хàлуге* код Сарајева и Београда; изведенице *àлужина* augm. „густа трава, коров; биљка *Anthriscus vulgaris*“, *àлужица* dem., де-номинал *àлужиṡiṡi* impf. „запуштати неку њиву тако да обрасте у траву“, придев *алўжљив* „који је као алуга мрачан, непроходан“, *àлужасṡiṡi*, *àлугав*; такође *àлога* „провалија, увала“, *халога* „биљка *Sambucus ebulus*“, *àложан*, *-жна*, *-жно* adj. „који има корова, нечист“, *àложина* f. „густа трава, коров“, *халожина* „биљка *Clematis viticella*“; овамо можда и *àлока* „јаруга, провалија“ < псл. **xaloga* „ограда од коља повезаног сплетеним прућем“. Примарно псл. значење развило се на с.-х. терену у „густа шума“, да би затим из ове првобитне метафоре с једне стране настало значење „густа трава, биљни густиш, коров итд.“ (експресивном хиперболизацијом), а с друге — „провалија, увала“ (синегдохом).¹⁰

алиште *àliṡiṡiṡe* n. „нешто слабо, безвредно; рђава, слаба особа“, *àлиṡiṡiṡe* „брука, срамота“, *àлиṡiṡiṡa* (n. pl.?) „брука, бруке“, такође *àлиṡiṡiṡe* n. „слаб, рђав човек“ — вероватно од **xalište* (уп. мак. *алишиџе* „одело, комад одела, хаљина, одећа“, буг. *хàлиџе* „дебела простирка или покривач“). За с.-х. пејоративна значења тре-

⁹ Више о томе уп. ОС s.v. и Влајић-Поповић 1990.

¹⁰ За детаљну етимологију, семантички развој и нагласак уп. Лома 2000.

ба поћи од буг. *xàлицца* pl., рус. дијал. *хальё* и словињ. *халё* „старо одело, рите, прње“, одакле се развија значење „нешто безвредно“. Ове паралеле укажују да реч у јужнословенским језицима не може бити османски турцизам (тако Младенов). Облик *улишиће* тешко се може објаснити укрштањем са хомонимом *улишиће* „кошница“, већ је можда пре од * „испошћен, осушен“, са рефлексом псл. **vędl-* / **vędl-* „сушити (месо, житарице)“: с.-х. дијал. *удиши* „сушити“, *їодуђено месо*, слн. *voditi (proso)* „id.“, *povoјено (meso)* „сушено, димљено месо“, пољ. *wędlina* „суво месо“, *wędzić* „сушити“, чеш. *uzenina* „id.“, *uditi* „димом сушити“.

2.3. У појединим одредницама семантички помаци тумаче се семантичким паралелама односно наслањањем на одређени семантички модел:

ада *àda* f., ген. мн. *àdā* „острво (обично речно или језерско)“, „водоплавно земљиште; земља крај реке“, „шума на речном острву“, *àda* „острво“; деминутив *àдица* < тур. *ada* „острво“. Позајмљеница се уклапа у домаћи семантички модел и отуд развој „острво“ → „земља крај реке“, „шума на острву“ као у случају синонимног *лука* (< псл. **lǫka*, уп. и псл. **kosa* „aggregatio erosionis, promontorium“).

ајдамак *ajdàмак* m. „батина, мотка, врљика“, „било какав дрвени предмет употребљен у тучи“, „окомак“, *ajdàмак* „батина“, *ajdàмак* „id.“, „неотесанко“, „готован“; *ajdàмачићи* impf. „батинати“, *ajdàмача* f. „батина“, *ajdàмац* „врста кукуруза дугачког зрна“, *ajdàмина* „крупан, неспретан човек“; *андàмак*; *ajдак* / *ajдàк* „батина“, *ajдàк* „id.“, „зашиљено дрво, трн“, „велики пенис“, „незграпан мушкарац“; такође *хajдàмак* „тежак комад дрвета“ < тур. дијал. *haydamak* „скитница, ленштина, беспосличар“. До преласка апстрактног значења позајмљенице, посведоченог као с.-х. „готован и сл.“, у конкретно „батина, мотка итд.“ вероватно је дошло под утицајем домаћег модела са супротним смером семантичког развоја, од конкретног ка апстрактном, уп. нпр. *башина*, *кијак* и сл.

апетати *ajētai* pf. „ухватити, докопати се кога или чега“, *ajētai* се „наћи се с неким“, *ajētai* „прилепити (ћушку)“, *ajētai* „прилепити, залепити“, *ajētai* се „прилепити се (некоме), наметати се“; такође *ajētai* „прилепити (ћушку)“, *ajētai* pf. *ajētai* impf. „залепити“, *ajētai* „id.“, *ajētai* се „појавити се неочекивано, непозван, као уљез“, „лагати, обмањивати, оговарати“, „турити“, *ajētai* pf. *ajētai* impf. „убацити“, *ajētai* се, *ajētai* се „навалити, убацити се“ < вен. (a)*petar* „прилепити“. Позајмљеница је метафоричко значење „ошамарити и сл.“ вероватно развила по аналогiji са домаћим глаголом *л(и)јeиши* у чијој фразеологији постоји и семантика „залепити шамар“.¹¹

¹¹ Посебно је питање да ли се ту заиста ради о развоју значења глагола *лeиши* „conglutinare“ или је посредни облик глагола *лeиши* / *лeиши* „ударати“, уп. Влајић-Поповић 2002 s.v.

3.0. Сложене одреднице су оне у којима је носилац одреднице етимолошки проблематична реч те јој је самим тим тешко утврдити не само примарно значење већ и фазе и правце семантичког развоја. То додатно отежава излагање потврда у првом делу одреднице. Будући да нема познатог решења, у трећем делу се, полазећи од различитих могућности у избору примарног значења, предлажу и различити етимони, евентуално и фазе претпостављеног семантичког развоја. Значај семантике као фактора у изналажењу етимолошког решења највише долази до изражаја управо у оваквим одредницама.

ал¹ *ál, ála* m. „велика нечистоћа, прљавштина, блато, нечист“, „ђубре, буњак“, „смрад, лош задах, базд“, „рђаво имовинско стање, беда, немаштина, јад“, „нечовек, фукара, гад“, „врло сиромашан и запуштен човек, пуки сиромаш“, „бедна породица; сироти, бедни, сиромашни људи, сиротиња, убог свет“, „прљав, глибав човек“; *ál, -a* m. „који је слаб, мршав“, „велика беда, немаштина, сиромаштво“, „јак мршава особа“; *áлуља* f. „прљава, нечиста жена“, придев *улан* „јак сиромашан, бедан“, „јак мршав“, „ситан, закржљао (о плоду, семенци)“; *ало́ча* f. „неред у кући, лом, прљавштина“. У значењу „прљав(штина)“ вероватно од слов. **халъ*, уп. *халав* „прљав“, *халиџи* „прљати“, стсрп. *о̀халовати* „polluere“; у значењу „беда, сиротиња“ можда турцизам *хал* „стање, беда“; значење „мршав, закржљао“ као да је резултат укрштања претходна два. За тимочко *ало́ча* уп. буг. дијал. *ало́ча* „глупост“, али и *ало́к* „лаком човек; луд, глуп човек“.

амбрета *амбреџа* f. „сребрни женски украс на грудима“, *амбрџа*, „копча на сукњи, појасу, хаљини или блузи“, *амбреџа, омбреџа, имбреџе* f. pl.t.: Имбрете су од мједи, а по варошима у богатијех од сребра ... злата, а сиромаси мјесто амбрета имају споне, *ибреџе* f. pl. „украсне игле на женској одећи“. Ако се пође од значења „украсна плочица“, уп. ит. *ambrogetta* „id.“ (тако РСА); ако је изворно „копча“, онда се може поредити срлат. *membretum*, тј. ит. *membretto* „врста дугмади“ (тако Skok) — или је, с обзиром на варијанте са *u-*, од тур. *ibre* „игла“ (тако Шкаљић).

асма² *асма* f. „отвор на пећи која се ложи из собе“: Фуруна се ложи или из куће која има асму — отвор, каткад са гвозденим капцима, „земљана пећ која се ложи из собе“; такође са *x-*: *хасма* „id.“: Има пећи које се ложе споља и таке се зову „пећи на хасму“. Уп. тур. дијал. *asma* „метална шарка“, „дрвени, одозго затворени бадањ, укошен, усправно постављен, који служи за одвођење воде, а постављен је изнад точка који служи за окретање млинског жрвња“; могао би се претпоставити семантички развој: „метална шарка“ → „капак на отвору“ → „отвор на пећи“ → „пећ“. Са друге стране, уп. гр. *χάσμα* „отвор, зев, шупљина“, *χάσνιτι* pf. „издубити нешто“.

ајдук *ajdūk* т. „натега, направа (обично од тикве) за вађење течности из бачве“, *ajdūk, ajdūk, ajdūka, ajdūk*: Пререзана дршка лејке стави се у отвор бурета. На глави лејке је мали отвор одакле се устима извлачи ваздух. Кад се ајдук напуни, извуче се дршка из бурета и пиће се преточи у боцу или бокал. Можда метафора од *(x)ajdūk* „крадљивац (sc. пића из бачве)“, или метафора гајди са пискком, уп. *гајде* < тур. *gayda*; завршетак -ук у том случају можда према *дудук* „свира-ла“, уз секундарно наслањање на *хајдук*.

4.0. Посебну скупину чине одреднице чији трећи део садржи допунски семантички коментар или појашњење које се не односи директно на носећи део одреднице, већ на примере који се због своје дискутабилности не наводе у њеном првом делу.

4.1. Тај коментар може бити исправка или прецизирање неке дефиниције значења дате у извору:

аралук *araluk* т. „предсобље, трем“, „размак, простор између два предмета“, „рок, почек“, „пространа кућа“, *araluk / araluk* „споредна пролазна просторија у старим босанским кућама, мали ходник“, *araluk* „растојање између двају редова“, *araluk* „ходник, међупростор“; такође са х-: *харалук* < тур. *aralık* „размак, растојање, раздаљина, међупростор; отвор, рупа, пукотина, пролом; међувреме, интервал; прекид, пауза; узан пролаз, коридор; нужник, клозет; придев: полуотворен, отшкринут“ апстрактум од *ara* „простор између два предмета, интервал, место“. РСА има *araluk* „крађа, отмица“ и, од истог приносника, „оно што је украдено или отето“, у примеру: Најео се он аралука, па је зато тако дебео, што се тумачи од *харалии*. Погрешно је ту стављен пример: Али ће Турци уграбити аралук, кад нас ту не буде, и учинити крвно дјело, *уграбији аралук* ту треба схватити као „улучити прилику, наћи међупростор за деловање“.

араба *araba / araba* f. „обична теретна кола, најчешће са воловском запрегом“, „мера за запремину“, *araba, arabica / arabica* dem.; придев *arabanski*; *arabacija* т. „онај ко се бави превозом робе арабом“, *arabaci(j)ski* adj., *arabacijasi* impf. „радити као арабација“, *arabaciluk* т. „занимање арабације“, деноминал *arabacilukovai*; такође без а-: *раба* f., pl. *рабе; рабација, рабација; рабацови, рабацилук* т.; једном са х-: *хараба* < тур. *araba* „кола“. У примеру из народне песме: *сабљу иаше а арабу јаше* значење је пре „арапски коњ“, упркос Даничићу (RJA).

4.2. Некад се у трећем делу коментаришу облици који су формално или семантички блиски садржају одреднице, али је неизвесно да ли јој заиста етимолошки припадају:

арган *argan* т. „справа за дизање терета, витао, дизалица, чекрк“, „справа око грађе, козе итд.“, „високи ступ близу макине (млина) за маслине“, *арган* „стара

направа за извлачење једрењака из мора конопом (учвршћен дрвени ваљак)“; *áргaњ* „дизало“, *аргáњ* „окомита греда на торкулу“; *áргон* „справа којом се стишћу спорте да исцури уље“, *аргѓн* „врста конопа“; такође *арганѐл*, -ѐла т. „уже“, *арганѐл* „дуги, танки бродски конопац“; *арганѐ*, -ѐла „конопци за потезање мрежа“; и са *ј*-: *ја́рган* „витао“, „ступ на лађи на који се сидро вира“, *ја́рган* „јак округло ступац са ужетом којим се воденица при премештању привлачи обали“; деноминал *ја́рганиши* „привлачити воденицу или је потискивати од обале“; *ја́ргáњ*, -áња „пут, траг по којем коњ газу покрећући жрвањ на крупари, млину“ — преко ит. *argano* из гр. *ῥύανον*, за облике на њ- уп. вен. *argagno* < гр. *ῥύανιον*. Због разлике у значењу (упркос формалној подударности и ареалу) мало је вероватно да овамо спада *ја́рган* т. „вршњак, парњак, истогодишњак“ (Банија и Кордун), *ја́рган* (Бакарац и Шкрљево), *ја́рган* (Дуга Реса).

арија¹ *áрија* f. „ваздух, поднебље“, ^o*áрија*, *áрија*; *áрија*; такође *хáрија*; и „утваре, здухе“; овамо свакако и *áрија* „јара“, можда и „велика количина“ < ит. (вен.) *aria* „ваздух“. Упркос Скоку, фонетски и семантички остаје по страни *и́рија* „ружно време, снажан ветар, олуја“: ирија од вјетра, *и́рија* „срџба, бес“, које РСА и Лировас-Radulović изводе од лат. *ira* „гнев“, а сам Скок другде од лат. *furia*, или од лат. *aura* „дах ветра“.

асли *áсли* adj. indecl. „прави, исти, сушти; племенит“, *асли* „id.“, *áсли* adv. „доиста, управо, јамачно, вероватно; сасвим, потпуно; сва је прилика“, *асли* / *áсли* „поуздано, доиста“, *áсли* „збиља, дакако“; такође са *ј*-: *ја́сли* „id.“, „јамачно, вероватно; сасвим, потпуно“, *ја́сли*: Види како они иђе јасли (RJA, са дефиницијом значења „поносито“); са (секундарним) *х*-: *хасле*; *аслидáн* adv. „асли“, *асльдѓн* adj. „прави, потпуни“; у комбинацији са другим прилозима *асли-дибиду́з* „сасвим, до краја“, *асли-васли* „узалуд“ < тур. *ash* „главни, темељни“. Са формалне и семантичке стране није јасно спада ли овамо *áсáле* adv. „намерно“: Ваја *áсáле* оставила Јелаву непомужену (Ковачићи код Кладња).

5.0. Изложени материјал још једном је показао да скоро свака одредница представља проблем за себе, нарочито по питању семантичке компоненте. Како методологија израде речника захтева да не само формални, већ и семантички елементи одреднице буду максимално униформно и економично дати, семантички коментари морају бити уједначени и сведени на што мању, али истовремено довољну меру. То пред ауторе етимолошког речника поставља конкретан задатак да одреде границу између онога што се подразумева и онога што треба посебно објаснити, односно између имплицитног и експлицитног третирања семантике. Овај рад нуди један од могућих модела такве типизације одредница, који остаје отворен за допуне и модификације током даље израде *Етимолошког речника српског језика*.

О лексици тајних језика*

Основи концепције ЕРСЈ и методолошки приступ који се у њему примењује били су експлицирани у више наврата у радовима ауторског колектива¹ и у *Огледној свесци*, у којој су и илустровани избором репрезентативних одредница. У делу Увода *Огледне свеске* који је посвећен карактеристикама лексичког фонда који улази у ЕРСЈ указује се на то да терминолошку лексику, фолклорне креације и лексику из тајних језика,² скупа узев, одликује сразмерно велика фонетска варијантност и често проблематична референтна вредност,³ те су стога за њихова интегрална разматрања примерије специјализоване студије⁴ (ОС XVI). Третман лексике тајних језика одређује општа методолошка поставка да се овај лексички сегмент посматра као интегрални део балканскословенских тајних језика: „има се у виду исти етимолошки садржај, без обзира на различиту морфосинтактичку употребу (која варира у зависности од конкретне дијалекатске основе)“; техничко решење које одражава овај принцип састоји се у томе да се прво спецификује тајни језик, а домаће потврде прате и све расположиве потврде на балканскословенском плану (id. XVI–XVII). Изложени принципи примењени су у трима одредницама које у наслову имају арготичку лексему: **жвања** „сланина“, **марати**⁵ „тући“ и **мерати** „красти“ (id. s.vv.). Скрећемо пажњу

* М. Вучковић: Из лексике тајних говора. Лексика тајних језика у *Етимолошком речнику српског језика, Научни саставак слависти у Вукове дане 35/1*, Београд 2006, 461–471.

¹ Уп. нпр. Бјелетић/Влајић-Поповић/Лома 1997, Петровић 1997, Бјелетић 2002.

² У раду се напоредо употребљавају термини тајни језик (ТЈ), тајни говор и арго за социолекте са основном конспиративном функцијом, и то, пре свега, за варијетете људи одређеног заната, професије, али овде спадају и идиоми којима се служе особе са друштвене маргине, какав је, на пример, егавачки.

³ Детаљније о проблему утврђивања денотата нпр. у ботаничкој номенклатури в. Ђокић 2000, Ђокић 2006.

⁴ Уп. Sikimić 1996, Ђокић 2003, Вучковић 2004.

⁵ Ова одредница се заправо заснива на домаћим жаргонским потврдама из друге половине XX века, док су паралеле из ТЈ свирача у Македонији.

на то да се овде разматра једино случај када се арготичка лексика јавља као самостална лема у речнику.

Потреба за посебним студијама из ове области проистиче, поред осталог, и из чињенице да би методолошки ваљано засновано етимолошко разматрање овог лексичког сегмента требало да обухвати следеће (припремне) поступке: формирање што потпунијег корпуса лексике тајних језика на балканскословенском плану (па и ширем), поређење свих варијаната лексеме која подлеже етимолошком расуђивању, њено посматрање у лексичком подсистему тајног језика коме припада и увид у друштвено-историјски контекст функционисања тајних језика.⁶ Формирање корпуса отежава то што се већ сакупљена лексика тајних говора налази расута у најразличитијим врстама извора,⁷ а за њено даље прикупљање, ако није већ прекасно, последњи је тренутак. Како се корпус ЕРСЈ базира првенствено на Речнику Српске академије наука и уметности (РСА), а допуњава се додатном ексцерпцијом пре свега дијалекатских речника (ОС IX), јасно је да се у тој основној ексцерпцији ни издалека не обухвата сва досад објављена грађа из тајних језика. Такође треба имати у виду да, премда део грађе тајних језика у ЕРСЈ јесте посредован Речником САНУ, што ће се видети и из података о изворима арготизама о којима ће бити речи у раду, лексикографски третман те грађе у РСА није доследно спроведен (уп. Sikimić 1992: 276, нап. 7).⁸

Како арготичка лексика представља периферни и функционално секундарни део језичког система, може се поставити питање оправданости њеног уношења у етимолошки речник општег типа који у некој мери мора бити рестриктиван приликом селекције грађе. У прилог разматрању ове лексике у ЕРСЈ иде то што је лексика тајних језика нашла своје место у Скоковом етимолошком речнику, који има референтну вредност за ЕРСЈ као најрелевантније дело досадашње наше етимолошке лексикографије. Такође се, имајући у виду горепоменути балканскословенски карактер лексичког подсистема тајних језика, не може занемарити чињеница да арготичка лексика забележена у Бугарској и Македонији улази у *Български етимологичен речник* (БЕР).

⁶ О особеностима ономасиолошке и етимолошке анализе лексике која припада жаргону и аргоу на чешком корпусу в. Skalka 2000.

⁷ В. нпр. изворе за ТЈ слепаца, лопова и коцкара у напмени бр. 19.

⁸ Недоследност се огледа у томе што ова лексика није интегрално унета ни из оних извора који јесу ексцерпирани за РСА нити је уједначена употреба лексикографских квалификатора којима се прецизира њено место у лексичком систему нашег језика. О проблемима селекције и обраде жаргонске лексике у општим лексикографским приручницима и у специјалној лексикографији в. Bugarski 2003:108–120.

У наставку рада размотрићемо место лексике тајних језика у ЕРСЈ и указати на специфичности њене обраде и презентације илуструјући их примерима из прве две свеске ЕРСЈ.⁹ Рад на првим свескама показао је да ова лексика може бити заступљена и обрађена у речнику на више начина, који одражавају различит однос између ових речи и осталих сегмената лексичког система. Испоставило се заправо да се арготизми могу наћи на различитим местима у структури одредница ЕРСЈ. Одреднице ЕРСЈ имају троделну структуру: у првом делу се доносе домаће потврде лексеме и њени прозирни деривати из различитих извора, у другом делу се износи суд о пореклу речи и евентуалне паралеле у другим језицима, а у трећем делу се детаљније образлаже етимолошки суд, дају подаци који имају посредне везе са етимологијом разматране речи или се указује на лексеме чија веза са насловном није потпуно извесна (ОС XIII–XIV). Дакле,

- (1) арготичкој лексеми може бити додељена засебна одредница,
- (2) арготизам се може, као потврда, уврстити и у први део одреднице чија насловна реч не спада у овај лексички подсистем,
- (3) арготизам се може навести као паралела из других језика у другом делу одреднице,
- (4) и, на крају, арготизам се може коментарисати у трећем делу одреднице.

(1) У *Огледној свесци* је био разматран једино случај када се арготизам јавља као насловна реч. У Првој свесци ЕРСЈ такве су биле одреднице **апсик** „добар, леп“ и **аре** „јест, има“,¹⁰ а на слово *б-* биће, на пример, одредница посвећена лексичкој породици у којој ће се наћи арготизми *банаљчкѝ*, *банаѝи* и др. РСА доноси следеће потврде:

банаљчкѝ „тајни, професионални (о језику зидара Осаћана)“: Њихов [зидара] тајни језик ... мештани зову „дунђерски“, а мајстори у Осату (у

⁹ Прва свеска која обухвата речи на *а-* објављена је 2003. године, а у току је израда Друге свеске у којој ће се наћи део лексике на *б-*. За специфичне одлике корпуса који је ушао у Прву свеску ЕРСЈ и неке методолошке новине проистекле из обраде те грађе в. Влајић-Поповић/Петровић 2004.

¹⁰ У Првој свесци ЕРСЈ дошло је до одступања у начину презентације потврда арготичких одредница у односу на *Огледну свеску*: у *Огледној свесци* се потврде из осталих, балканскословенских језика нижу одмах иза домаћих потврда, дакле у првом делу одреднице, што је одраз поставке да се сегментација балканскословенских тајних језика не поклапа са границама стандардних језика на чијој су територији ови идиоми забележени, док се у Првој свесци речника структура ових одредница усаглашава са структуром осталих, у којима се паралеле из других језика наводе у другом делу одреднице.

Босни), бањачки (баначки) или баналачки (С. Тројановић). Они [Осаћани] имају свој посебан начин рада, као и један посебан тајни „баналачки“, са много романских и албанских речи измешани, језик (В. Ђоровић).

На наведеном примеру из студије С. Тројановића, *Ваџра у обичајима и живојоу српског народа* (Тројановић 1930: 301), базирају се још две празне одреднице: *бањачкѝ* и *б̄аначкѝ* у РСА за чије се значење и пример употребе упућује на лексему *баналачки*. Из истог извора ексцерпиране су и следеће потврде: *б̄аначѝ* „говорити баналачким језиком“ = *б̄аначѝ* и *наб̄аначѝ*, *наб̄аначѝ* „наложити, потпалити (ватру)“.

Пореклу лексеме *баналачки*, посведочене код истог аутора, само из другог извора (Тројановић 1925–26), посвећена је у Скоковом речнику посебна одредница: „Kako ti zidari iz arbanskog jezičnog materijala stvaraju svoj tajni jezik, dodajući naše sufikse, izvjesno je da je ovome pridjevu, kojemu nije zabilježen akcenat, osnova arb. glagol *banoj* ’živim, stanujem’ s našim *-lac*“ (Skok 1: 105).

Додатном ексцерпцијом добија се знатно богатија грађа која омогућава уочавање творбених и семантичких односа између појединих лексичких јединица:¹¹

б̄аначѝ impf. „радити, градити; ударати, тући и сл.“, ~ *бук̄ѝш̄ѝ* „окопавати кукуруз“ (Грђић-Бјелокосић 1900: 590; Шћепановић/Ђукановић 1997: 141), *б̄аначѝ* „радити; сећи“, *з̄абаначѝ* орм̄ањљѝку pf. „посећи дрво“ (Anonim 1955: 90, 94), *наб̄аначѝ* „израдити, начинити“, ~ *ж̄ару / ж̄ару* „наложити ватру“ (Грђић-Бјелокосић 1900: 591; Anonim 1955: 93; Шћепановић/Ђукановић 1997: 144), *наб̄аначѝ* шумноћу „израдити нешто лепо“ (Anonim 1955: 93), *наб̄аначѝ*, *наб̄аначѝ* „наложити, потпалити (ватру)“ (РСА), *раз̄баначѝ* „разбити“ (Anonim 1955: 93; Шћепановић/Ђукановић 1997: 145), *з̄баначѝ* „скинути“ (Шћепановић/Ђукановић 1997: 143), *уб̄аначѝ / уб̄аначѝ* „убити“ (Грђић-Бјелокосић 1900: 591; Anonim 1955: 94; Шћепановић/Ђукановић 1997: 147), ~ *креку* „заклати кокош“ (Шћепановић/Ђукановић 1997: 147), *убаначѝ* „тући“, *забањачѝ* impf. „закопавати“ (Anonim 1955: 94), *набањачѝ* „градити“ (Грђић-Бјелокосић 1900: 591; Anonim 1955: 93; Шћепановић/Ђукановић 1997: 144); *банеж* m. „(г)радња, рад, посао“ (Грђић-Бјелокосић 1900: 590; Anonim 1955: 90; Шћепановић/Ђукановић 1997: 141), *бањеж / бањеж* „id.“ (Anonim 1955: 90), *бањак / бањак* m. „мајстор“, *бањачкѝ* adj. „мајсторски“ (Anonim 1955: 90; Шћепановић/Ђукановић 1997:

¹¹ Две напомене о изворима: Грђић-Бјелокосић 1900 не акцентује грађу, али је наводи мо на овај начин да бисмо избегли понављање облика и значења који би се разликовали само по томе што у овом извору речи нису акцентоване, а у осталима углавном јесу; Шћепановић/Ђукановић 1997 доноси збирни корпус који укључује и материјал из ранијих извора, а овде су наведене само потврде из њихове сопствене грађе.

141), *бањачкѝ*, *бањачкѝ* „дунђерски (о ТЈ зидара Осаћана)“ (РСА), *Бањачкѝ* f. „Босна“, *бањалица* / *бањалица* f. „четка“ (Anonim 1955: 90), „рука“ (Anonim 1955: 90; Грђић-Бјелокосић 1900: 590; Шћепановић/Ђукановић 1997: 141), *бањалица* „id.“ (Anonim 1955: 90; Шћепановић/Ђукановић 1997: 141), „мајсторица“ (Anonim 1955: 90), *бањалачкѝ* adj. „дунђерски (о ТЈ зидара Осаћана)“; *бањайи*, *бањам*, *бањайи*, *бањам* impf. „говорити бањалачким језиком“ (РСА).

Изложена грађа сугерише да треба кренути од глагола који је на плану творбе подложен префиксацији и имперфектизацији и представља полазиште за даљу деривацију, а при том има велики значењски потенцијал чију конкретну семантичку реализацију одређују различите објекатске допуне¹² и комуникативни контекст.

У литератури се може наћи и друга претпоставка о пореклу ових арготизама коју су изнели аутори са бољим увидом у тајни језик коме они припадају. Иван Поповић остаје у оквиру албанске етимологије, с тим што етимон налази у глаголу *ba/n/* „правим, радим“ (цитирано према Станишић 1995: 107).¹³ Алб. глагол *běj* (тоск.) / *bāj* (гег.) (аорист *-ra / -na*) у значењу „(у-, на-)чинити, (на-)правити, градити, изграђивати, производити, стварати, (у-)радити, припремити, (з-)готовити, родити“ и са још разуђенијом семантиком коју реализује са номиналним допунама и у изразима за шта в. нпр. FShS s.v. *běj*, може представљати одговарајући изворник горенаведеног глагола који такође карактерише широк семантички опсег.

У тајном језику зидара у Бугарској забележени су арготизми истог основног значења: *бѝрам* „правим, градим“ (Мраченик, Карлово), *бѝрам* „радим“ (Брацигово, Пештера) за које се претпоставља да потичу од облика *běra*, 1. sg. аориста истог алб. глагола (БЕР 1: 100; Кацори et al. 1984: 35).¹⁴

(2) Лексеме из тајних језика могу се наћи и међу потврдама у првом делу одреднице која иначе не припада овом лексичком подсистему, уп. у Првој свесци ЕРСЈ *аѝкиња* „лепа, допадљива жена“ ТЈ зидара (Чемерићић) која је наведена s.v. **ат**¹ „коњ“.

Лексемама из гевачког и егавачког ТЈ просјака, слепаца и коцкара могле би се допунити неарготичке потврде глагола *башиѝайи*. Лексема ни-

¹² Неке од допуна наведене су у изворима лексике овог ТЈ, али претпостављамо да тиме њихова „листа“ није исцрпљена, већ је отворена и да зависи од контекста у коме се комуникација на ТЈ одвија.

¹³ Исто Халими 1954: 81, 82 и Anonim 1955: 89 — „I samo ime ovoga govora je šiptarsko: *ban* (= čini) = raditi (s našim formantima: banački ili banjački, banjac, banjalica, banjež)“.

¹⁴ Уп. и *бѝрам* „градим, зидам“, *бѝрувам* „градим, радим на градилишту“ (зидари, Гоце Делчев) (Кацори et al. 1984: 36–37).

је потврђена у РСА,¹⁵ док је, на пример, у дијалекатском речнику ускочког говора забележен повратни облик *башиџаџи се* рф. „погордити се, понети се“ (Станић 1990–91/1: 28), дакле у значењу за које се може претпоставити да је секундарно у односу на основно „ударати“,¹⁶ присутно у лексици ТЈ (в. доле). Примарна семантика посведочена је код префигираног облика овог глагола из Црне Горе: *избашиџаџи* рф. покр. „истући, измлатити“ (РСА). Арготичке потврде глагола *башиџаџи* и његових деривата су следеће:

башиџаџи impf. „ударати“, *одбашиџаџи* рф. „отворити“ (Полицијски гласник 1897/6: 47, 9: 71), *џдбашиџала* рт. рф. ас. „потукла“ Ириг (Каракашевић 1899: 128), *разбашиџана унча* „разбијен дућан“, *убашиџан леваџи* „убијен човек“ (Полицијски гласник 1897/4: 31), Ерић га убашто! „Бог га убио!“ (Кућаћ 1877: 39); *башиџало* п. „бубањ; звоно“ (Кућаћ, Каракашевић l.с.), *разбашиџавци* т. рл. „кључеви“ (Полицијски гласник 1897/1: 8).¹⁷

У РСА је од наведених лексема нотирана једино именица *башиџало*, као и њима сродан глагол *башинуџи* „ударити“, посведочен у примеру: *Башини га у аниџу!* „Удри га у главу“ из истог извора из ког је за РСА ексцерпирана и лексема *башиџало* (Каракашевић 1899: 129).¹⁸ На основу овог глагола Влајић-Поповић 2002: 254–255, уз резерву према етимологисању лексике тајних језика, реконструираше интензивирани облик **башиџаџи* који би дао као *nomen instrumenti* именицу *башиџало*. Горенаведене лексеме из истог тајног језика из ког потичу и разматрани арготизми *башинуџи* и *башиџало*, посведочене у више различитих извора, несумњиво потврђују опрезно изнету реконструкцију, која је са њима престала то да буде.

¹⁵ Лексема *башиџаџи* impf. безл. покр. „смети, усуђивати се; бити способан (за нешто)“ (РСА) фонетска је варијанта глагола *басџаџи* и према томе представља хомоним у односу на *башиџаџи* „ударати“.

¹⁶ За семантичку везу „ударати“ и „гордити се“ уп. нпр. *кдсиџи се* „тући се, клати (о пчелама, стоци итд.); гордити се, шепурити се“, *бџсаџи* / *бџсаџи се* „ударати се, бити се пеницама или шакама (у прса и сл., у болу, очајању, кајању; разметању)“, *бџсаџи се* „правити се важан, истицати се“ (Влајић-Поповић 2002: 84, 99, 225, 250). О овом развоју значења на словенском плану, међу континуантима псл. **бахати*, в. ЭССЯ 1: 134.

¹⁷ О континуитету једног дела арготичке лексике, и то баш из ових ТЈ, у жаргонским варијететима може сведочити управо ова лексема, уп. нпр. потврде из жаргона из друге половине XX века: *башиџаџи (се)* „тући (се)“, *забашиџаџи* „ухапсити; сакрити“, *забашиџаџи баљаз* „умукнути, зачепити уста“, *одбашиџиџи* „отворити; обити“, *џдбашиџаџи (се)* „убити (се)“, *башиџаниџа* „туча“ (Андрић 1976), *башиџаџи се* „тући се“, *избашиџаџи* „истући“, *одбашиџаџи* „истући; отићи“, *одбашиџаваџи даску* „отварати врата“, *убашиџаџи* „убити“, *башиџа(ње)* „тучњава“, *башиџери* „они који се туку“ (Sabljak 1981). О вези између тајних језика и савременог жаргона в. Sikimić 1992: 276.

¹⁸ Последњи објављени том РСА закључује лексема *одврзиваџи*.

У егавачком аргџу забележена је лексема *барлијаџи* „говорити“ (Полицијски гласник 1897: 71), која је потврђена у експресивном значењу „баљезгати, говорити којешта, наклапати“ у РСА (s.v. *барлијаџи* / *барлијаџи*) и у Речнику српских говора Војводине (РСГВ s.v. *барлијаџи*). Будући да је потврда из Полицијског гласника једина арготска потврда у изворима овог и њему блиских ТЈ који нам стоје на располагању,¹⁹ а да, с друге стране, постоје неарготске потврде са експресивним значењем, има основа да се доведе у питање арготички статус ове лексеме. Наиме, не треба искључити могућност да ју је сакупљач речи овог ТЈ сврстао међу арготизме „заведен“ управо експресивношћу и(ли) дијалекатским карактером лексеме *барлијаџи*, услед чега она може бити мање семантички транспарентна. Међутим, гледано са чисто функционалног становишта, семантичка непрозирност овог глагола доприноси конспиративности комуникације и квалификује га за припадност арготској лексици, иако он заправо, по свој прилици, потиче из другог лексичког сегмента (експресивне, дијалекатске лексике).²⁰

(3) Лексеме из балканскословенских, и шире, балканских ТЈ могу се наћи у другом делу одредница које нису базирани на лексици ТЈ, међу паралелама из других језика, уп. у Првој свесци ЕРСЈ s.v. **аламан** „гладница; готован; мангуп и сл.“ потврде из бугарских ТЈ: *аламан* „човек; Турчин“ (зидари, Гоце Делчев) и *аламанин* „Турчин“ (зидари, Брацигово).

На слово *б-*, s.v. *бахџаџи* „трескати, лупати, итд.“, међу паралелама из других језика, могле би бити наведене неке од потврда из македонских ТЈ зидара: *бафџам*, (*из*)*бџџам* „(ис)тучем“, *убовџам* „убијем“ Шлегово (Ховенберг/Марков 1955: 15, 20); и просјака: *бафџам* „тучем“, *бафџало* „батина“ Прилеп (Цепенков 1896: 273), *бџџам* „тучем“, *бџџалка* „пушка“ Македонија (Гџбјов 1900: 868), *убафџаџи*²¹ „убити“ Охрид (Русић/Шмаус 1936: 132).²²

¹⁹ То су за егавачки, ТЈ просјака и егавачки, ТЈ лопова и коцкара: Михајловић 1980, Вук, Кућаџ 1877, Полицијски гласник 1897, Каракашевић 1899, Ђорђевић 1900: 163–164; за ТЈ слепаца и просјака из Македоније и Бугарске: Шишманов 1895 = Цепенков 1896, Чилев 1900, Гџбјов 1900: 870–875, Русић/Шмаус 1936, Rusić 1960, Воденичаров 1988.

²⁰ Уп. нпр. Sabljak 1981: 17 у напомени о ауторовим недоумицама везаним за селекцију материјала дијалекатског порекла услед тога што се многи изрази „nalaze na kolebljivim, difuznim i neutvrđenim granicama između različitih jezičkih kodova, jer mogu pripadati dijalektu, lokalizmu, žargonu i šatrovačkom govoru“.

²¹ У списку речи македонског аргџа из извора Русић/Шмаус 1936 глаголске лексеме су дате најчешће у првом лицу презента, а понекад и у императиву, док је ово једина потврда у реконструисаном инфинитиву. Треба имати у виду да је рад писан на српско-хрватском.

²² Уп. неарготичке мак. потврде: *бавџа* „гацати; лупетати, трућати“, *забавџа* „забасати; почети лупетати“, за чије се треће значење упућује на *забувџа* „почети лупати, ударати

Потврде из ТЈ просјака у Македонији доприносе разрешавању евентуалних дилема око порекла већ помињаног арготизма *башиџало* из ТЈ просјака забележеног на с.-х. терену. Наиме, Влајић-Поповић 2002: 255 предлаже још једно могуће тумачење: „Уосталом, како је у питању тајни језик, треба рачунати и са бугарско-македонском фонетиком, тј. са могућношћу да је *-иџ-* < *-иј-*, односно да је именица изведена од **bat-ja-ti* < **batati* 'ударати'“. Фонетски лик потврда из македонског ТЈ просјака не говори у прилог ове алтернативне претпоставке.²³

У РСА је забележена лексема *бандавџла* f. „затвор, хапс“ из Црне Горе и квалификована је као покрајинска реч. У дијалекатском речнику говора рожајског краја посведочена је њена варијанта *бандавџља* са примером: Отишћеш ти мене у бандавељу (Hadžić 2003: 19).

Лексема *бандавџла* могла би бити у вези са ромским *band-* „везати, бацити у окове, закључати, затворити“, уп. потврде из балканских дијалеката: *band(j)àva*, *pandava*, *phándav* (Wolf 1960: 50), *phandav* „затворим, ухапсим“, *phandavav* „држим затворено“ (Uhlik 1983: 449 s.v. *zatvorim*).

У кругу балканске арготичке лексике могу се наћи паралеле које бацају светло на порекло и формални лик ове лексеме, а које могу послужити као аргументи у прилог предложеном тумачењу њеног порекла. У бугарском аргоу постоји читава лексичка група, забележена у више извора, за коју Костов²⁴ 1956: 419 претпоставља исти предлогак: *пандџиз* „затвор“, *пандџизја* „затварам“, *пандџизим* „арестујем“, *пандџизчия* „затвореник“.²⁵ У једном грчко-ромском варијетету лексемом *pandi* означава се „затвор“ (Sechidou 2005: 76).

снажно; почети скитати; почети мучити се“, *набавџа се* „натрпати, набити; натронтати (се); натрабуњати; изударати; најести се“, *џобавџа (се)* „гацати мало; лупетати мало; бактати се чим мало“ (РМЈ). Иако ове потврде поседују разгранату семантику, пада у очи да се, бар у овом извору, за основни, непрефигирани облик не бележи и основно значење „ударати“.

²³ Изгледа да вокализам основа мак. арготизама потенцира проблем прасловенске реконструкције вокала основе на који указује Влајић-Поповић 2002: 217–225 у вези са с.-х. материјалом. У ЭССЯ 1: 137, 3: 115 се реконструишу оба облика: **bъхъtati (se)* и **baxъtati (se)* (облик са вокализмом *-a-* само на основу лужичких потврда), а књижевни еквивалент мак. арготизама: *бавџа* „гацати; лупетати, трућати“ наводи се међу континуантима основе са полугласом. SP 1: 464–465 доноси једино облик са полугласом у основи и међу јсл. потврдама овог глагола не бележи мак. потврде. У сваком случају, претходно речено не умањује вредност лексема из македонских ТЈ као додатног аргумента у корист примарне претпоставке Влајић-Поповић о припадности с.-х. арготизма *башиџаџи* континуантима псл. основа **bъx-*, (?) **bax-* (Влајић-Поповић 2002: 255).

²⁴ Његово тумачење преузима касније и БЕР 5: 42 s.v. *пандџиз*.

²⁵ Ухлик је забележио травнички локални шатровачки израз *џендуџех* „затвор“ настао, по његовом мишљењу, са малом изменом вокала и померањем аспирације на крај речи, од

У формалном погледу лексема *бандавела* се уклапа међу жаргонизме који се завршавају на *-(в)ела*, укључујући и варијанту са *-(в)ело* са акцентом на пенултими: уп. нпр. *маравела* f. шатр. „туча, тучњава“ (Ј. Хам, РСА), *ковавело* n. шатр. „лаж, неистина“ (Р. Чолаковић, РСА), *кидавела* „бежање, бекство, бежи!“; *кидавело* шатр. „бежи!“ (Андрић 1976), *кидавело* шатр. „бежи, кидај“ (А. Вучо, РСА).²⁶

Занимљиво је да су арготизми исте формалне структуре, са завршетком на *-έλα*, акцентовани на пенултими, посведочени, с почетка прошлог века, у дортици (*ντόρτικα*), једном ромско-грчком тајном језику. Триандафилдис је забележио три такве лексеме: *κουραβέλα* „соитус“, *πρασάβέλα* „лаж“, *τσο(υ)ρέλα* „крађа“ за које је изнео претпоставку да су настале супстантивизацијом одговарајућих ромских глагола (Triandaphyllidis 1924: 10, 14, 17).²⁷ Скрећемо пажњу у вези са првом потврдом из дортике да је лексема идентичне форме и значења регистрована и у нашој опсценој лексици, уп. *куравела* „сношај“ (Шипка 1999: 101).

Уколико су управо изложена запажања основана, онда би се у другом и трећем делу одреднице ЕРСЈ посвећене лексеми *бандавела*, у својству паралела из других језика, могла навести арготичка лексика забележена у Бугарској и Грчкој.

(4) И на крају, лексика ТЈ може бити изложена и коментарисана у трећем делу неке неарготичке одреднице. У Првој свесци ЕРСЈ такав случај представљају арготизам *аниџа* / *ваниџа* / *фаниџа* „глава“ и његови деривати из ТЈ просјака и зидара који су протумачени као метафоре мађаризма *анта*²⁸ „хумка, обично као међник“.

У овом раду смо покушали да укажемо на то да се, услед сложености веза арготичке лексике и осталих сегмената лексичког система, ова лексика може наћи на различитим местима у структури одредница етимолошког речника: у својству самосталне одреднице, али и допунске потврде или паралеле у неарготичкој одредници. Могуће су различите опције у погледу

истозначне гурбетске речи *phandipe*, изведенице од горенаведеног ромског глагола *phandav* (Uhlík 1954: 25)

²⁶ Жаргонизми *кидавела* и *иџуџавела* послужили су Б. Сикимић 1999: 83 као илустрација утицаја ромског на (савремени) жаргон који се не огледа само у лексичком позајмљивању већ и у преузимању ромских морфолошких средстава, у наведеним примерима конкретно у коришћењу ромске глаголске морфеме.

²⁷ Оваква творба је још продуктивнија у ромско-грчким варијететима из Епира у којима је, према Sechidou 2005: 71, већина именица женског рода изведена од окамењеног глаголског облика у трећем лицу.

²⁸ Од мађарског *hánt* „груда земље, бусен, смрзнута земља“ (ЕРСЈ 1: 168).

степенa рестриктивности уношења лексике ТЈ и сличних лексичких подсистема у речник општег типа какав је ЕРСЈ, али треба имати у виду чињеницу да у неким случајевима ова лексика може садржати драгоцену грађу која поткрепљује или усмерава тумачење лексема које саме по себи нису арготичког карактера. Већ је предочавана потреба да се изради библиографија извора ове лексике, као и радова и прилога посвећених њеном изучавању,²⁹ а следећи, врло користан корак било би формирање корпуса како појединих аргоа тако и збирног и то на ширем, пре свега, балканском плану.

²⁹ Уп. Михајловић 1980: 165, нап. 2.

Уз Трећу свеску*

Етимолошки речник српског језика „престројава се у ходу“, што тај ход, у најмању руку, не убрзава. Амбиција да се начини етимолошки тезаурус не би била лако ни брзо остварива ни кад је реч о језицима са краћом историјом и знатно мањим корпусом. У случају српског језика, недостатак збирне базе дијалекатске лексике и ваљаног историјског речника околност је која никако не олакшава њено остварење. Чињеница да су код Срба досад изостале те и неке друге нужне предрадње ипак не пружа довољан изговор да се одустане од почетне тежње ка свеобухватности захтева и свестраности приступа, тим пре што, с обзиром на савремене тенденције у науци и образовању код нас и у свету, сваком годином постаје све извесније да је у питању посао који се овде и сада ради једном за свагда. Свесни да је што потпунија документованост облика речи и њихових употреба у времену и простору први и најважнији предуслов успешне етимолошке анализе, и даље ширимо круг дијалекатских извора ексцерпираних за ЕРСЈ, а, почев са овом свеском, знатно темељније ексцерпирамо све оне историјске изворе који су остали изван домашаја Даничићева *Рјечника из књижевних сѣтари-на српских* и *Рјечника хрватскога или српскога језика* Југославенске академије. При том у већој мери него до сада потврде, како савремене тако и историјске, илуструјемо одабраним примерима, како би речи могле бити што боље сагледане у своје језичком и културном контексту. Критички став према непосредним лексикографским изворима више пута нас је, посебно у случајевима хапакских облика и значења, приморао на проверу њихових података, што је значило додатни утрошак времена, али се неретко показало оправданим.

Прихваћено „средње“ решење између гнездовног и лексемног система није спасло ЕРСЈ гломазних одредница, којих у овој свесци има неколико,

* *Етимолошки речник српског језика* 3, БЕ–БЈ, Београд 2008, 5–6.

пре свега глаголских, са веома богатом семантичком разуђеношћу и деривацијом. Ко год се бавио овим послом схватиће да се речничка обрада једног таквог, великог лексичког гнезда при којој се тежи да сваки поједини његов члан нађе своје право место у деривационој хијерархији, како формалној тако и семантичкој, а да се не изгуби из вида слика целине, ближи захтевима озбиљне монографске студије. При презентацији грађе у првим деловима таквих одредница предност дајемо семантици, полазећи од сазнања да су хомонимне и заправо етимолошки подударне изведенице могле настајати у разна времена и на више места из различитих значења основне речи. Неизбежна цена таквог поступка јесу понављања истих ликова у оквиру једне одреднице. При међусобном поређењу тих „великих“ одредница, пажљивом читаоцу неће промаћи одређене неуједначености техничке природе; оне су овог пута свесно остављене јер одражавају наша сопствена колебања, у нади да ће подстаћи дискусију која би омогућила да се за наредне свеске усвоје што боља трајна решења.

На пољу етимолошке анализе, рад на ЕРСЈ од почетка се одликовао настојањем да се поредбена основа у односу на оно што нуде стандардни приручници прошири мање познатим, слабије коришћеним и теже приступачним изворима, пре свега дијалектолошким. И у овој свесци има више случајева у којима су тако добивени подаци пружили путоказ за нове етимолошке предлоге и решења, на општесловенској, балканској, па и на праиндоевропској равни.

Као и досад, трудили смо се да дискутујући поједине речи узимамо у обзир сву досадашњу литературу о њима, како етимолошку, тако и другу (етнографску, археолошку итд.), што је, разуме се, циљ коме се тежи али који је, са растом научне продукције код нас и посебно у свету, све теже остварив. Свесни смо да допунски списак секундарне литературе у овој свесци илустрuje колико ту нашу тежњу ка исцрпности, толико и њену илузорност. Једино што можемо тврдити јесте да ниједан научно релевантан рад није намерно прећутан.

Ниједан, па ни овај етимолошки речник не може имати претензију да да коначан суд о пореклу и изворном значењу сваке разматране речи. Наша уздржаност у том погледу огледа се у знатном броју речи остављених без децидног етимолошког суда. Каткада иза тога стоји дилема између више могућих етимологија — у таквим случајевима од ове свеске употребљавамо формулацију „Подложно различитим тумачењима“ — а неретко немогућност да се у овом тренутку каже нешто више од пуког нагађања, те други део напросто гласи „Нејасно“. Такве, до даљег непрозирне речи ипак су пуноправно уврштене, како би се на њих скренула пажња будућих истраживача.

У збиру, мали одсечак азбуке обрађен у овој свесци броји преко 600 одредница и под њима обрађених више хиљада речи, у којима се сагледавају различити пресеци језичке, етничке и културне историје Срба и њима сродних и суседних народа. Читајући је, не само етимолози, већ и језикословци других усмерења, а такође стручњаци из широког круга историјских дисциплина могу доћи до нових сазнања и надахнућа за властита истраживања. Надамо се да ће читаоци и корисници ЕРСЈ ценити наш напор да презентујемо што богатију и поузданију фактографију на што прегледнији начин, али не тражимо од њих да благонаклоно превиде пропусте и погрешке, којих у сваком делу ове врсте нужно има. Скретање пажње на недостатке нашег рада само ће допринети његовом успешнијем одвијању у будућности.

Шта све један етимолог мора да зна*

0.1. Етимолошка лексикографија, она истраживачка и свеобухватна, која је оријентисана на састављање етимолошких речника типа тезауруса, по природи ствари настоји да не заостаје за актуелним трендовима и достигнућима у самој етимолошкој науци. Једно од тих достигнућа свакако је и модеран методолошки поступак, који подразумева уважавање свих релевантних језичких фактора (не само фонетике, прозодије, морфологије, творбе, већ и семантике, хронолошке и дијалекатске раслојености лексике, ареалне дистрибуције позајмљеница итд.) чијом се правилном интерпретацијом у највећем броју случајева долази до ваљаног етимолошког тумачења.

0.2. Међутим, нису ретки примери када ни темељна лингвистичка аргументација не доводи до задовољавајућег решења. У таквим случајевима етимологија нужно посеже за чињеницама које нуде друге дисциплине: етнологија, историја, историја религије, ботаника, зоологија итд., пратећи на тај начин све изразитију оријентацију модерне науке ка интердисциплинарности. Значај ових екстралингвистичких фактора увелико је препознат и признат у етимолошкој теорији, али и пракси, тако да их савремени етимолошки речници све више третирају као неопходан елемент етимолошког поступка.

0.3. Међу словенским етимолошким речницима *Етимолошки речник српског језика* (ЕРСЈ) можда понајвише користи екстралингвистичке чињенице, било у циљу додатне аргументације етимолошког тумачења, било у циљу илустровања историјата развоја речи. То му у великој мери омогућава

* М. Бјелетић, Ј. Влајић-Поповић: Екстралингвистички фактори у етимолошким истраживањима (на примеру *Етимолошког речника српског језика*), *Зборник Мајнице српске за славистику* 73, Нови Сад 2008, 57–70. [За потребе рада коришћен је — поред ОС и ЕРСЈ 1, 2 — рукопис Треће свеске, тако да се овде наведени изводи из одредница не поклапају у потпуности са текстом у њиховим коначним верзијама, објављеним у ЕРСЈ 3, уп. нарочито одреднице *бедва*, *бикуља*, *бирлен-бир*, *белодух*].

троделна структура одреднице, чији је последњи део резервисан за коментаре различитих врста.¹

0.4. Овај рад се базира на корпусу прва три тома ЕРСЈ, као и *Огледне свеске* која им је претходила, обима од близу 900 страница и преко 2000 етимолошких одредница,² од којих је знатан број проистекао из претходних радова или студија — дакле, изнето тумачење често је плод озбиљних и вишкратних проматрања или конкретне речи или бар њене шире лексичке породице, семантичке групе, творбеног типа, класе позајмљеница итд.

0.5. Циљ рада јесте презентација и класификација оних случајева из досадашње праксе у раду на ЕРСЈ у којима су приликом етимологизације узимани у обзир различити екстралингвистички фактори. Они се крећу у широком распону од низа конкретних чињеница (нпр. изглед животиње или биљке, карактеристике терена, начин припремања хране, пољопривредне и занатске технике итд.) преко историјских сазнања, обичајног права, до разноврсних елемената духовне културе (митологија и религија, обреди, деције и пастирске игре итд.).

0.6. Како удео екстралингвистичких фактора у садржају одредница није увек подједнак, материјал се излаже уз истовремено градирање њиховог утицаја на доношење коначног решења. Сходно томе, анализиране одреднице условно се сврставају у две основне групе које садрже решене односно нерешене случајеве етимолошких проблема.

1.0. У групу решених случајева спадају одреднице са речима које су досад на било који начин — задовољавајући или незадовољавајући — биле тумачене у етимолошкој литератури, а екстралингвистички фактори постојећа решења или подупиру, или прецизирају, или оспоравају, или релативизирају, или пак побијају. На основу тога екстралингвистички фактори се у овој групи одредница класификују у 5 подгрупа.

1.1. У прву подгрупу спадају екстралингвистички фактори којима се, у функцији допуне лингвистичких фактора, постојећа етимологија потврђује, подржава или подупиरे — било на нивоу српског језика, било на дубљој хронолошкој равни (нпр. прасловенској). Усвојена решења не морају бити нова, али нове потврде из српског језика и пропратна објашњења могу пружати додатну потпору.

¹ Уп. Бјелетић/Влајић-Поповић/Лома 1997; ОС XIII–XV.

² Корпус који је овом приликом размотрен показао је да међу речима у чијем тумачењу екстралингвистички фактори играју значајну улогу апсолутно преовлађују именице, уз ретку појаву придева и глагола и скоро потпуно одсуство других врста речи.

врах „гомила (снопова за вршидбу, жита, пасуља, земље); гумно са житом за вршу; вршај“ — постојећа словенска етимологија додатно се учвршћује новим српским дијалекатским материјалом, а њен статус псл. дијалектизма (од псл. **vorxъ* „вршење“) објашњава се историјским подацима: Ареал с.-х. именице ограничен је на ји. Србију и надовезује се на македонско-бугарски. На ширем словенском плану реч је о (источно)јужнословенско-источнословенској изоглоси јер је вршење помоћу волова и коња било скоро једини начин вршидбе на Балкану, у зап. Украјини, Русији, Полесју, Румунији, док су зап. Словени користили други вид вршидбе — млаћење (ОС 20; Вјелетић 1991: 162–164).

оловина „врста старинског пића сличног пиву ... најчешће од јечма“ — постојећа словенска етимологија додатно се потврђује српским примерима из етнографских извора: Од псл. **olъ*, **ol-ovina* ... Географска дистрибуција на слов. терену указује на реликт очуван на периферији језичке територије ... с.-х. потврдама се успоставља континуитет изоглосе на јсл. тлу (етнографски опис из ји. Србије искључује могућност да је посредни учена реч) (ОС 62–63; Влајић-Поповић 1997³).

бедва „кулук, моба“ — етимолошки неспорна реч (термин, као и реалија, ареално ограничени: стерп. **БѢДВА**, од 1330, континуирано до данас у ји. Србији) чији се историјат допуњаје новим историјским и дијалекатским потврдама као и етнографским описом: Од *бедити* у изворном значењу „силити, приморавати“ ... Бедвити је мобити, набедвити или набедити значи сазвати мобу (ЕРСЈ 3: 30–31).

1.2. У другу подгрупу спадају екстралингвистички фактори којима се постојећа етимологија прецизира, допуњава или модификује. Овакве интервенције могу се односити како на прецизирање формалне структуре постојећег етимона, тако и његовог датирања, ареала или непосредног извора преузимања (у случају позајмљеница).

рукав „манџа“ — досадашња тумачења од псл. **rokanъ*, изведенице слабо потврђеним суфиксом **-avъ* од **roka*, коригују се захваљујући етнографском опису реалије: У првом делу несумњиво *рука* < **roka*; завршни део или дериват *и*-основе у псл. **na-roky*, **-ъve* „наруквица“, или, пре, композициони елемент у вези

³ У раду се наводи поменути етнографски опис: „Пиво ... у пиротском округу зове се аловина. Пеку овас у сачу, који је најпре добро угрејан и мешају дрвцетом ... кад се добро раскока меће се у ‘каче’ — чабрицу и попари врелом водом. Овас у тој врућој води прокисне и дигне се на површину ... буде готово за 3–4 дана. Чабрица ... поклопи се удешеним данцетом и замаже тестом да ... нема додира са ваздухом и да не ветри. То је та аловина коју после точе и пију, или изјутра место ракије, или за ручком место вина ... у недостатку јачег алкохолног пића. Аловина слади и кисе ... пију [је] и место кафе изјутра по једну винску чашу ... Исто овакво пиће и на исти начин прави се и од јечма“.

с глаголом *обуџи*: **roko-ovъ* „део одеће за руку“. Изворно су рукави били посебан део одеће, за шта поред горњег значења уп. *рукав(у)и*: „И данас се у тим крајевима граде рукави одвојено, а стан од кошуље одвојено. Рукави најчешће и нису од истог платна од кога је остала кошуља, обично је <sic!> од бољег платна, често су прошарани везом, памуком или свилом. Жене често дарују некога само рукавима од кошуље без осталих делова који чине једну кошуљу.“ Елезовић наводи и запис из Девичког катастиха: *Писа Велика рукаве* (тј. приложи их на дар манастиру) (ОС 67–68).

Бач „село у Бачкој“ (од мађ. *Bács* < сттур. титуле *baŷa*, преко личног имена) — иако је на нивоу српског језика порекло топонима неспорно, у одредници се прецизира етимологија мађарског предлошка, на основу паралеле из истог културноисторијског круга: Пре него лично име могла би то бити (аварска?) варијанта исте титуле **baŷači*, с обзиром на обичај, карактеристичан за номадске народе, да се за име управног средишта узима неизмењен назив управника, уп. рус. *Астрахан* од хазарског *As-tarxan* „управник (*tarxan*) Аса (Алана)“ (ЕРСЈ 2: 269–270).

амин „нека буде тако“ — тумачење овог библијског термина, неспорног гречизма (од гр. *ἀμῖν*), прецизира се културноисторијским фактором: Пада у очи распрострањеност облика *амин* у католичком Приморју, што ће бити појава паралелна са облицима хагионима *Илија*, *Варвара*, *Влахо*, који су у вези са вековном владавином Византије у Далмацији (ЕРСЈ 1: 150–151).

бараба „пропалица; скитница, пробисвет“ — на основу првих записа речи прецизира се непосредан извор њеног преузимања: Од сев.-ит. *barabba*, вен. *baraba* „id.“, вероватно посредством нем. дијал. (аустр.-бав.) *warāwa*, *barāwa* „радник физикалац, који иде од места до места тражећи посао; скитница; пропалица“ ... Изворно назив за италијанске надничаре на градњи путева и пруга и у каменоломима; значење „радник физилакац, надничар“ развило се тек у немачком ... У грађи РСА нема потврда ранијих од краја XIX в. (Пожега, Дубица на Уни, Левач), што као да потврђује ширење са северозапада у доба изградње железнице (ЕРСЈ 2: 180–181; Бренеселовић 2007).

1.3. У трећу подгрупу спадају екстралингвистички фактори којима се постојећа етимологија експлицитно побија, при чему се у већини случајева нуди алтернативно решење.

багрем „дрво *Robinia pseudacacia*“ — чињеница да је багрем увезен из Америке искључује његово прасловенско порекло, а изглед биљке етимолошкој вези са *багар* „пурпур“ претпоставља извођење од *багриџи*: Ограничен на јсл. простор, овај дендроним чини се домаћим назвањем нове врсте увезене око 1600. у Европу из сев. Америке ... Поставља се питање мотивације, која се тешко да видети у изворном значењу *багрен* „црвен“, будући да је багремов цвет бео; пре би се могло радити о пасивном партиципу од *багриџи* „(по)тамнети“, с обзиром на црнкасту боју багремове коре (ЕРСЈ 2: 54–55).

јандрога „морска риба иверак, плат *Pleuronectes flesus*“ — раније тумачење побија се везивањем ихтионима *јандруга* „речна риба црвенперка, *Scardinius erythrophthalmus*“ са словенским панданима: Од псл. **rьdr-oga* < **rьdrь* „црвен“ ... Ихтионим [*Scardinius erythrophthalmus*] означава неколико врста рибе које се одликују црвеним пигментом у очима или на перајима ... Тумачење морског ихтионима из гр. ἀνδρόραξ „*Uranoscorus scaber*, небоглед“ мало је вероватно с обзиром на могућност везивања за сазвучне називе слатководних риба (ОС 42–43 s.v. **јандруга**; Влајић-Поповић 1995: 198–200).

аниџајес „врста дечије игре у којој дечаци наизменично прескачу једни друге“ — запис текста који се изговара у току игре с једне стране упућује на вероватно решење, а са друге побија постојеће тумачење: Ако се пође од облика и контекста у примеру из Госпића [*анџаис*: бир топус бир мамус анџаис], можда од тур. *ancağız*, 1. pl. fut. од *антак* „спомињати“ ... Молова изводи тур. деминутивним суфиксом *-džajes* од *аниу* „чигра“ у језику балканских Татара, но из описа у изворима види се да посреди није игра чигром (ЕРСЈ 1: 167).

1.4. У четврту подгрупу спадају екстралингвистички фактори којима се постојећа етимологија (у целини или делимично) доводи у сумњу и/ли се предлаже ново тумачење.

бадњи „предбожићни“ — једно од постојећих тумачења (од *бдеџи*, као калк лат. *vigiliae* „бдење уочи празника Христовог рођења“) поткрепљује се изворним податком из историјске етнографије који истовремено побија претпоставке о претхришћанском пореклу хеортонима: Сам обичај уношења бадњака први пут је забележен 1272. у Дубровнику: In uigilia Natalis Domini post uesperum nauclerii et marinarii de Ragusio ueniunt ad dominum comitem in castellum et secum deferunt ceronem unum de ligno et ponunt eum in igne gaudento ... С обзиром на ограничен ареал овог култног термина мање су вероватни покушаји да се изнађу његови претхришћански, прасловенски или још праиндоевропски корени. Трубаčov помишља на везу са струс. *бдынъ* „надгробни стуб“. Иванов/Топоров везују **бъdn-* са вед. *áhi-* *budhnyà-* „змија дубина“, где се други део своди, заједно са лат. *fundus*, гр. *πυθμῖν*, нем. *Boden* итд., на пие. реч за „дно, основу“; семантички оквир пружао би „основни“ мит о богу-громовнику који убија змаја као подлога новогодишњег ритуала (ЕРСЈ 2: 68–69).

бабун „богумил“ — на основу етнолошких паралела из круга шаманизма доводи се у сумњу тумачење изнето у московском прасловенском речнику: Од стерп. *бабоуць* „богумил, патарен“, спорног порекла ... По Бернекеру од **baboniti* / **babuniti*, између осталог „врачати“, док ЭССЯ изводи глагол од именице, коју реконструише као **babonь* / **babunь* / **babona* и своди на редуликован корен **bhā(n)-*, просуђујући везу са **baba* „старица“, која се огледа у мак. *бабун* „човек смежурана лица“, с.-х. *бабоња* „мушкарац налик на бабу“, *бабуна* „жена са

злим очима“ као секундарну; треба, међутим, узети у обзир и да је ћосавост, „баболикост“ стандардна црта шамана (EPCJ 2: 35–36).

јагњед „црна топола, *Populus nigra*; јасика, *Populus tremula*“ — етимологија која се предлаже поткрепљује се једним од својстава дрвета (премда се не одбацује ни традиционално тумачење, такође засновано на спољним карактеристикама биљке): Прасловенски фитоним **agn'edъ* (поред **ogn'edъ?*). Вероватно сложеница од **ogn'ъ* „ватра“ и глаголске основе **ed-* „палити, горети“ < ие. **i(n)dh-* / *aidh-*, уп. стинд. назив свештеника задуженог за паљење обредне ватре *agnidh-* / *agnim-indhá-*, можда и лат. формулу *ignem indere*. Смисао назвања **agn'edъ* био би „дрво за потпалу“, уп. неологизам *йалу-дрвце* као калк немачког *Zündholz*: за палидрвца се у модерној индустрији користи управо црна топола, јер се лако цепа и споро гори. Не може се искључити ни традиционална етимологија псл. **agneđъ* од **agne*, *-ete* „јагње“, по вунастој цвасти тополе која подсећа на јагњеће руно (ОС 41–42; Лома 1996: 28–29 о култном значају тополе).

бата¹ „врста мишоловке која се састоји из две дашчице постављене под оштрим углом, између којих се ставља мамац“ — уместо Скокових контрадикторних тумачења, предлажу се два могућа решења, од којих се једно заснива на изгледу реалије, а друго на њеној функцији: Можда у вези са *байи* „штап, батина“ као првобитни дуал „два бата“ (уп. горе опис реалије) или као поствербал од *байиайи* „ударати, лупати“ (EPCJ 2: 233).

амбрета „сребрни женски украс на грудима“ — у конкуренцији неколико недовољно уверљивих тумачења, предлаже се извођење од турцизма *имбреји* тј. *ибреји* „чудо, изненађење итд.“ (< тур. *ibret*) засновано на народном веровању: ... није искључена ни семантичка веза са овом речју, ако се узме да су украси ове врсте служили као амајлије, јер се веровало да ће девојка у чију се лепоту „зачуде“ поружнети или умрети (EPCJ 1: 148).

1.5. У пету подгрупу спадају екстралингвистички фактори усмерени пре свега ка подржавању суштински нових етимологија, што за последицу има посредно или непосредно дезавуисање претходно важећих тумачења.

ала² „неман; непогода“ — на бази јужно- и севернословенских фолклорних и митолошких података реч се тумачи као словенска, чиме се искључују уврежена извођења из турског и грчког језика: Псл. **xala* „стихија“ → „чудовиште, демон“ вероватно поствербалног порекла, уп. у кашупском поред *xala* синонимно *oxala* „биће или ствар великих размера“, према с.-х. дијал. *оала* „маскирани члан коледарске групе“ поред *хала* „обредна маска јелена“ (EPCJ 2: 96–97; Бјелетић 2002⁴).

⁴ У раду се наводе бројни описи але забележени у етнографским изворима: ... „некакво црно и страшно биће у виду ветра које убија људе својим дахом“ ... „црни ветар који иде земљом. Где год прође, мора да духне вијор, који врти као сврдао“ ... „огромно, тамно као об-

андрак¹ „ђаво, враг, нечиста сила итд.“ — за реч досад тумачену од различитих алоглотских предлогака, на основу етнографских потврда синонимног и сазвучног *кондрак* / *кандрак* предлаже се нова, идиоглотска етимологија: Вероватно са уметнутим *-d-* и протетским *a-* од **нрак* < **нрав* < псл. **norvъ* поред **po-* / *pa-norvъ* > *ѿндрѿв*. Уп. и варијанту са *ко-*: *кондрак* (*-аћ*) „ситно живо биће, црв који се према народној празноверици увлачи под кожу човека и узнемирава га; немиран дух, ђаво, враг који не да човеку да се смири на једном месту, пундравац“; одатле и *кандрак* = *андрак* ... Корен је исти као у *ѿонираѿи*; изворно значење било би „(црв) који понире (у човека, животињу)“ ... одатле „нечиста сила (у човеку)“ (ЕРСЈ 1: 161–162).

Сићево „име неколико села у Србији“ — ново тумачење орнитонима од кога је изведен овај топоним предлаже се на основу веровања везаних за дату врсту птице: Стари словенски топоним, изведен од псл. назива за птицу **sy(k)t'ъ*. Име мале шумске сове *Aegolius funereus* нема директне континуанте у јужнословенским језицима, али топоним *Сићево* поред источнојужнословенске фонетске варијанте *Сишѿевец* омогућује да се оно прецизније него до сада реконструираше на псл. равни са **-t'-* или **-kt'-*. До сада је довођено у везу са ономаатопејским глаголом *сикаѿи* „дичати“, будући да глас ове птице подсећа на дечји плач; ако се остане при ономаатопеји, реконструисана формација могла би се најпре везати са итеративом **syk(ъ)tati*, но могуће је да се ради и о архаичној сложеници **sykt'ъ* < **su-uktjos*, уп. стинд. *sūkta-* < **su-ukta-* „добро речен“, такође и орнитоним „*Turdus Salica*“ ... Ова врста ћука била би тако названа из еуфемистичких разлога, зато што се веровало да њено жалобно оглашавање слуги на зло, уп. и значење другог дела латинског назива *funereus* „погребни, злокобни“ (ОС 68; Лома 1994: 118).

2.0. Под нерешеним случајевима подразумевају се одреднице са речима које досад нису биле регистроване, па самим тим ни разматране у етимолошкој литератури. Узрок томе лежи пре свега у чињеници да су многе од њих „откривене“ тек у новије време, са појавом нових дијалекатских извора. Тумачење ових речи објективно представља највећи допринос ЕРСЈ српској, словенској и балканској етимологији. И у овим одредницама значајан је удео екстралингвистичких фактора, било да они доводе до коначног решења, било да га само имплицирају. Екстралингвистички фактори се у овој групи одредница сврставају у 3 подгрупе.

2.1. У прву подгрупу спадају екстралингвистички фактори којима се или потврђује, или искључује лингвистички могуће решење предложено у ЕРСЈ.

лак биће, јак вихор који уништава све унаоколо“ ... „велика змија која реп спушта до земље а главу крије у облаку“ ... „змијолико биће с коњском главом“ ... „велика и груба змијурина с великим крилима“ ... „змија троглавкиња“ итд.

батоглав „морска риба безмек, *Uranoscorus scaber*“ — опис рибе потврђује етимологију која се предлаже: Сложеница од *баи* „маљ, млат“ и *глава*. Риба *Uranoscorus scaber* има несразмерно велику главу у односу на тело (ЕРСЈ 2: 249).

бановац „пелинђул, *Artemisia annua*“ — податак о станишту биљке искључује потенцијално тумачење: Нејасно. За извођење од *бан* „владарска титула“ не види се семантичка мотивација. Како *Artemisia annua* не спада у барске биљке, слабом се чини могућност реконструкције **багновац* од псл. **bagnō* / **bagnъ* „блато, мочвара“ (ЕРСЈ 2: 164).

2.2. У другу подгрупу спадају екстралингвистички фактори који доводе до етимолошког решења када то није могуће на основу искључиво лингвистичких средстава.

бабац „оболели плод шљиве, рогач“ — изглед оболелог плода шљиве са семантичке стране оправдава етимологију која је са формалне стране очигледна: Вероватно од *баба* „старица“ као метафора за облик оболелог плода ... уп. навод из књиге *Болесџи воћака*: Убрзо после прецветавања шљиве, могу се видети поред плодова природног облика и плодови чудноватог изгледа, извијени у виду рога или пасуља, због чега су у разним крајевима добили посебне називе, као: рогачи, пасуљаре, бабурци, бапке и томе слично. У односу на здраве плодове, који су овални и глатки, плодови погођени гљивичном болешћу *Taphrina pruni* подсећају на остарело, збављено лице (ЕРСЈ 2: 29–30).

бик⁴ „плод татуле, *Datura stramonium*; плод враголића, *Tropa natans*“ — на основу описа плода објашњава се неочекивани семантички помак, чиме се решава етимологија фитонима: Од *бик* „*taurus*“, због бодљикавости плода, који ... и наличи бичјој глави. Сасвим младе чауре [татуле] зову се „теоци“, а зреле „бикови“ ... Зато се зове бик, што оће да убоде ко бик (ЕРСЈ 3: 247).

задулица „недозрела смоква“ — опис изгледа воћке у фази сазревања условљава етимологију која се предлаже (у крајњој линији од *дуџи*, *дџем/дужем* „надимати (се)“): Најприје је задулица, чим се задуне [„надује“] (ОС 30 s.v. *дули*; Воруџ/Влајић-Роровић 1986).

бабушка „врста гљиве, *Phallus impudicus*“ — изглед и употреба гљиве допуњавају етимолошко тумачење које се предлаже: Редупликација псл. **bux-* „надимати се“ ... Остаје неизвесно да ли се с.-х. назив за *Phallus impudicus* изворно односио на саму гљиву, чији се веома брз раст може оком пратити, или на њено округло плодносно тело, будући да оно личи на друге предмете који се исто или слично зову: храстовој шишарци, чахури, пупољку. Карактеристичан облик гљиве описан научним називом *phallus* < гр. *φαλλός*, рус. *чертовое яйцо* за њено плодносно тело, лат. *verpa* „смрчак“ досл. „мушки уд“ омогућује да се давање бабушке кравама да би се париле схвати као чин имитативне магије (или је гљива прави афродизијак?). У *бабушина* „пухара“, као и у научном називу *Lycoperdon* (гр.: „вуч-

ји прдеж“) семантички моменат је надутост гљиве која кад се притисне пуца испуштајући карактеристичан звук (ОС 5–6; ЕРСЈ 2: 38 s.v. **бабушка**²).

девејоџуг „биљка линцура, *Gentiana lutea* L.“ — веровањем о лековитости биљке објашњава се њен назив: Тимочки фитоним *девејо-џуг* је варијанта од псл. **devę-silъ* „биљка са деветоструком (лековитом, магијском) силом“ > с.-х. *devesilъ*; елемент *џуг* у овом фитониму [< псл. **togъ* „чврст, жесток, неукротив“] имао би слично значење: „снажан, силан“ ... Оваква назвања изражавају веру у лековитост и магичну моћ биљке. Линцури, са којом су се Словени упознали на југу Европе, та својства се приписују у великој мери (ОС 73 s.v. ***туг**).

бикуља „витица, плетеница косе“ — на основу историјских података наизглед домаћа реч тумачи се као позајмљеница: Вероватно од нем. *Wickel* ... Нем. реч означавала је у моди осамнаестог века, када су мушкарци носили плетеницу пуштену низ леђа, траку којом је та плетеница увијана, а онда и перику (јер је у моди било ношење вештачке косе) (ЕРСЈ 3: 250–251).

арзан „(дебела) црквена свећа“ — тумачење се предлаже на основу податка да је у питању „поклон трговачких еснафа или имућнијих породица цркви у виду дебелих црквених свећа“: Вероватно изведеница од дијал. глагола (*х*)*аризаџи* „поклонити“, изворно „поклон цркви, заветни дар“ (ОС 30; ЕРСЈ 2: 200–201; Влајић-Роповић 1990).

алачуга „смотуљак, завежљај“, у изразу *дићи алачугу на мачугу* „проскитати се; одати се неморалу; ударити бригу на весеље“ — на основу увида у номадске обичаје изабран је конкретан турски предложак: Вероватно од тур. *alaçık, alacık* „номадски шатор, колиба“ ... Наведени израз презриво алудира на номадски обичај сељакања при којем се преноси не само покућство, него и кућа од лаког материјала (ЕРСЈ 1: 114–115).

бирлен-бир „витешка игра, мушка и женска, налик на труле кобиле“ — етнографски опис игре подупире раније претпостављену етимологију турске речи: Вероватно у вези са тур. *birdirbir* „врста игре у којој се играчи међусобно прескачу, труле кобиле“. Порекло тур. речи није сасвим јасно. Може се повезати са тур. *bir* „један“. Тице претпоставља да име долази од брзалице коју играчи изговарају. Да је он можда у праву сведочи и Чемериџићев опис ... ова игра има шест фигура од којих свака има своје име које играчи изговарају док прескачу један другог. Прва је *бирлен-бир*, затим следе: *ићи комџир*, *џирица кайарница*, *Мара њејелуша*, *беш*, *џурам фес*. Из овога се јасно види да је, осим код четврте, у основи број, у три случаја преузет из турског, док је једном (*џирица*) преведен (ЕРСЈ 3: 297).

Ба „село у Колубари“ — антропогеографским описом подржава се немачко порекло топонима: Вероватно од нем. *Bach* „поток“. Име вероватно потиче од саских рудара, на чије присуство, поред чињенице да је ту у XVI–XVII в. посведочен рудник, упућује и усмена традиција, а на село се пренело са горњег тока Љига, који у њему извире и кроз њега протиче, уп. опаску Љ. Павловића: „Бах је село

особеног типа, каквога нема на Балканском полуострву ... речног типа. Чим Љиг сиђе од извора у раван, одмах испод водопада, с једне и друге стране, поређане су куће ... уз реку“ (ЕРСЈ 2: 14).

Бадивук „презиме муслиманске породице у Вучитрну“ — једна од предложених етимологија даје се на основу записаног предања: Императивна сложеница где је други члан *вук*, док се први може различито тумачити. По традицији коју преноси Елезовић, у основи је надимак који је породица понела пошто је некад њена биволица *вука* који ју је напао *набола* на рогове и тако га донела кући: у том случају ваљало би претпоставити у првом слогу редуковану базу *бѣд-* од *босѣи*, која је могла најпре настати управо у императиву (ЕРСЈ 2: 66–67).

2.3. У трећу подгрупу спадају екстралингвистички фактори којима се имплицира највероватније или остала могућа решења. Ту се налазе и речи којима би место заправо било у претходној подгрупи, али се оне, због принципијелне уздржаности, нарочито кад су у питању хапакси, у ЕРСЈ квалификују као нејасне, недовољно јасне и сл.

бајмак „кривоног (о коњу; човеку)“ — непосредан извор позајмљивања речи прецизира се на основу историјске чињенице: Вероватно у вези са тур. дијал. *таутак* „id.“ ... Постоји могућност да су ову реч, баш у облику **bajmak*, проширили Черкези који су до 1999. године живели на Косову и Метохији (ЕРСЈ 2: 87–88; Петровић 2004: 161).

басанка „врста крушке“ — трећа понуђена етимологија дата је на основу изворног податка за историју воћарства: Можда скраћено од *јерибасма* „сочна, крупна жута крушка [она која не пада на земљу]“. У ареалном погледу мање је вероватна веза са *басанка* „врста бундеве“. Или од **Елбасанка*, по граду Елбасану у Албанији, где Евлија Челебија у XVII в. помиње „надалеко чувене крушке које теже свака једну оку“ (ЕРСЈ 2: 220).

белодух „зељаста ливадска биљка *Anthyllis vulneraria* која се употребљава у народном лекарству, а служи и за бојење пређе у жуто“ — на основу описа биљке усмерава се правац истраживања њеног порекла: Нејасно. На изглед придевска сложеница као *милодух* „пријатног мириса, селен, *Levisticum*“, уп. рус. *духи* „кита цвећа, мирисног зеља“ ... Како, међутим, ни *Anthyllis vulneraria* ни *Althaea officinalis* нису ароматичне биљке, а **bělъ* се не употребљава за мирисе, можда треба поћи од значења „беле сржи“, уп. *душа* „срж, срчика (биљке)“ (ЕРСЈ 3: 118).

башура „увијач од овчје коже или бурага којим се ... обавија стопало преко чарапа“ — на основу описа реалије, назив се доводи у везу са *бахор* „трбух, бураг“ и тако имплицира решење: Кад се баориште скине са баора, онда се баор осуши, па се и њим зими завијају ноге и то се зове башура (ЕРСЈ 2: 286)

баков „буца од липовог дрвета којом рибари ударају моруне и јесетре да их онесвесте“ — опис реалије имплицира једно од могућих решења: Не-

јасно. Будући да се ради о меком дрвету чији удар треба само да онесвести рибу, није искључена веза са *бак*, *баковина* „спољашњи меки слој дрвета“ (ЕРСЈ 2: 108).

бакула² „иловача за лонце“ — на основу описа технологије израде грнчарије предлаже се етимологија досад нерегистрованог и неетимологисаног хапакса: Нејасно. С обзиром на то да се ради о сировини за лонце који се пеку, уп. можда стерп.-цсл. **вѣкъ** „креч“, слн. дијал. *bek* „отворено огњиште, ватра која се пали изван куће, на којој ујесен суше плодове или лан“ (ЕРСЈ 2: 112).

обара „житка маса од укисељеног кукурузног брашна која се користи у грнчарству“ — на основу описа грнчарске технике термин се издваја из породице глагола *барийи* „кувати“: Значења *ѡбара*, *обарисаѡи* „потопити, потапати печену керамику у обару“, *обараѡи* „id.“: Усијани се лонци ваде из жежнице мотком обарачом и „обарају се“ у дрвеном кориту ... Лонци се „обарају“ да буду јачи — не морају нужно спадати овамо (сама та маса се не кува!), већ можда под *варѡи* „штитити“ (**ob-vara* „заштитна глазура“?) (ЕРСЈ 2: 205 s.v. **барити**).

бадањ² „пласт, гомила, хрпа“ — на основу описа технике прављења снопова предлаже се етимологија: Најпре *nomen resultativum* од (*на-ѡри-*)*бадаѡи*, в. *бадаѡи* „бости“ и тамо нарочито називе за оруђе којим се ради око сена *набад*, *набадањ*, *набадина*, *набадња*, *обадак*, уп. опис уз овај последњи: Снопови се [жита] слажу у крстачје. Крстак има седамнајст или дваест и један сноп. Одозгор се крстак обатком прибоде. Обадак је штап, ко прст дебел, по фати дугачак и заоштрит (ЕРСЈ 2: 62).

бара² „кућица за пасуљ“ — опис реалије указује на једну од могућих етимологија досад нерегистроване и неетимологисане речи: Најпре исто што и *бара* „влажно удубљење у земљи“: *кућица* у овом значењу је јамица ископана у земљи за сађење одн. сејање поврћа као боб, грашак, кромпир, кукуруз, и у тој јамици је свеже копана земља влажнија него на површини, уп. пример: Не може у суху земљу [кукуруз] сијати, већ у кућице зрно по зрно, а онда се по потреби залива водом (ЕРСЈ 2: 180).

3.0. Осим екстралингвистичких фактора који утичу на доношење етимолошког суда, у ЕРСЈ улазе и други историјски, географски, етнографски, митолошки, фолклорни, књижевно-историјски итд. подаци који од њега чине не само лингвистичко, већ и штиво од ширег културноисторијског значаја.

апостолка „врста сандале“: Сандале нису спадале у традиционалну народну ношњу, и представа о њима стицала се преко црквеног живописа, отуда и синоним *исусовке*. Иначе се на подручју распрострањености речи *аѡосѡлка* није сачувао стари слов. назив *ѡосѡла*, потиснут мађаризмом *ѡѡѡла* (ЕРСЈ 1: 179–180).

арделија „врста шљиве“: Можда од турцизма *ардал* „сластица“ (шљиве су се користиле за прављење пића званог (*х*)*ардалија*) (ЕРСЈ 1: 195).

баба² „иста реч као *баба* 'старица' у различитим фолклорним специјализацијама“: Реч *баба* се у народној култури користи за означавање женских митолошких ликова и духова, болести (уп. и мак. *бајка* „заушке“, буг. *бабици* pl. „цревне глисте код деце, *Oxyurus vermicularis*“, укр. *бабици* „болови, колике у трбуху“), атмосферских појава (уп. и мак. *баби* pl. „последња три дана марта“, пољ. *babín mróz* „октобарски мраз“), астрономских објеката (уп. пољ. дијал. дљуж., чеш. дијал. *babu* pl. „сазвежђе Плејаде“, рус. дијал. *бабы* „id.“, укр. *баби*), календарских датума (уп. нпр. буг. *бабинден* „дан после зимског св. Јована, посвећен заштити од бабица“), ритуалних предмета (уп. мак. дијал. *бабка* „пужева кућица на дететовој глави против урока“, буг. дијал. *бапчинки* pl. „пужеве кућице као украс на плетеницама (косе)“ и сл.) (ЕРСЈ 2: 16–18).

баба⁷ „главна уздужна греда на коју се ослањају попречне“: Предмети се у пару називају бабом и дедом када се један, „мушки“, умеће у други, „женски“, ставља на њега одозго, и сл.: *баба* „женска копча“ : *деда* (или *бабац*) „мушка копча“; *баба* „поклопац“ : *деда* „притискивач на поклопцу“, такође о деловима воденице поточаре који се увлаче један у други, о предњем и задњем делу самара у које се умећу штице итд. (ЕРСЈ 2: 20–22).

баба¹⁶ „назвања разних биљака различито (а у неким случајевима секундарно) мотивисана псл. **baba*“: Деноминација је могла бити мотивисана коришћењем биљака у народној медицини (*Plantago*, *Salvia*), или, као у случају разних врста гљива, њиховом сличношћу са изгледом старе жене. Код двосложних назива основни семантизам садржан је у другом члану (*уво*, *жила*, *коса*), па семантичка вредност присвојног придева (*бабин*, *бабју*) често није битна. Постоје и називи за чији је постанак везана нека легенда или народно веровање, нпр. *мајчина* (> *бабина*) *душица*. У већини пак случајева вероватно се ради о паретимолошком, секундарном наслањању на реч *баба* након губљења свести о првобитној мотивацији назива (ЕРСЈ 2: 25–26; Бјелетић 1996).

Багдат „Багдад“: На том месту постојало је мање насеље већ у доба персијске власти, да би 726. постало престоница арапског калифата. Преко ратова турског доба ово име је ушло не само у образоване кругове, него и у народ (ЕРСЈ 2: 49).

Баталаге: „село у ваљевској Тамнави“: Месно предање, да се село прозвало по неком Турчину „Батал-аги“, побија рани помен његовог имена, тек неколико година пошто је Турска са падом Београда 1521. коначно завладала тим крајевима (ЕРСЈ 2: 237; Лома 1998: 98–99).

батар¹ „већа корпа од прућа, котобањ“: Овај назив спада у велику породицу речи распрострањених у разним европским језицима, чије је основно значење „суд за вино; бачва, боца“, али се оно местимце грана у „мех“, „велика корпа“, „корпа са поклопцем“, „кошница“ ... Заједнички етимон овим речима види се у стрг. *πυτίνη* / *βυτίνη*, чије значење „боца за вино оплетена прућем“ указује на древну праксу заштите глинених посуда приликом транспорта и истовремено указује на још једну могућу семантичку спону између „бачва“ и „кошара“ (ЕРСЈ 2: 239–240).

бигар „сига, седра, шупљикав кречњак“: Мешање синонима *сига*, *багра* и *бигар* на тлу Србије може се илустровати податком да се поток *Бигар* налази код села *Сига* (ОС 10–11).

јалкунићи само у народној песми: *џу се џићи јалкунићи легу*. Фолклорни назив вероватно грчко-латинског порекла, од лат. *alcyon* < грч. ἄλκυών „птица водомар или зимород, *Alcedo ispida*“. Суфикс *-ићи* за ознаку младунаца као у *џијићи*, или можда према грч. -ίδες у изведеници ἄλκυονίδες ἡμέραι > лат. *dies alcyonides* „алкионски дани“, период тихог времена око зимске краткодневице, када се веровало да водомари легу младе; по миту, те дане је Зевс подарио Алкиони, претвореној због несрећне љубави у женку водомара, да би могла на миру извести своје птиће. И у народној песми је назначено зимско време поменом „снега до кољена“; она је забележена у Дубровачком приморју, где је био могућ утицај писане на усмену књижевност; овај мотив класичне митологије је по свој прилици непосредно црпен из латинских писаца као што су Хигин или Овидије. ... Класична реминисценција уклопљена је у већ постојећу фолклорну формулу типа *џићи језубићи*, *џићи брадићи* (ОС 42).

4.0. За разлику од формалних елемената, који су по дефиницији законити, и семантичких, који испољавају знатан степен закономерности, те и једни и други приликом израде одредница могу бити униформно и економично дати,⁵ презентација екстралингвистичких фактора — како је показао и овај рад — не подлеже никаквом шаблону. У којој ће мери ови фактори бити укључени у састав одредница зависи од концепције самог речника. У принципу су могуће две опције: или се екстралингвистички фактори врло рационално наводе за потребе етимолошког тумачења, или се у речник уносе и неки релативно редундантни подаци из области општег знања. Изложени материјал показује да ЕРСЈ комбинује обе опције тумачећи тако не само порекло речи, већ и осветљавајући са разних аспеката историјат њиховог настанка. Овакво обиље екстралингвистичких података на први поглед може деловати као оптерећујуће за један етимолошки речник, али с обзиром на његову амбицију, да кроз настанак и развој лексике у што већој мери одслика културну историју, испоставља се као оправдано и корисно.

⁵ Уп. Бјелетић/Влајић-Поповић 2003: 42.

О „малом“ етимолошком речнику

Једнотомник — између популарног и научног речника*

0. Већина словенских, као и осталих европских језика, има модерне, најчешће једнотомне етимолошке речнике — по правилу настале након завршетка рада на обимним вишетошницима (нпр. *Snoj* за словеначки, *Rejzek* за чешки, *Wogůs* за пољски, Шапошников за руски језик).

1. Српски језик се у том погледу налази у специфичној ситуацији. Иако за њега (односно за српско-хрватски) постоји релевантан етимолошки речник (*Skok*), тај приручник је данас већ застарео (методолошки, у погледу коришћене литературе) и непотпун (не садржи обиље грађе која се појавила након његовог објављивања).¹ С обзиром на те околности, осамдесетих година прошлог века покренут је капитални пројекат новог свеобухватног етимолошког речника српског језика (ЕРСЈ), са најширим захватом у све штокавске говоре.² Будући да је у питању дугорочан подухват, чија ће реализација трајати годинама,³ временом је сазрела идеја о изради једнотомног речника који би нашој стручној и широј јавности представио етимолошку интерпретацију основног лексичког фонда српског језика.⁴

2. Према првобитној замисли овај речник је требало да буде намењен широкој публици, те је он по својој структури и неким методолошким ре-

* М. Бјелетић, Ј. Влајић-Поповић: Једнотомни етимолошки речник српског језика (методолошки аспект), *Зборник Майице српске за славистику* 83, Нови Сад 2013, 171–180.

¹ За списак новије литературе и извора уп. ЕРСЈ 1: 13–29; 2: 5–11; 3: 7–14.

² Детаљније о томе у Предговору ОС, VIII–IX.

³ Поред *Огледне свеске* (1998), до сада су објављене три свеске ЕРСЈ (2003, 2006, 2008), које обухватају речи од *а* до *бјенуџи*.

⁴ Тог посла се подухватио део ауторског тима који ради на ЕРСЈ — Александар Лома, Јасна Влајић-Поповић, Марта Бјелетић и Снежана Петровић.

шењима сличан научно-популарним речницима (в. § 6.1.). Међутим, убрзо је дошло до промене концепције. Одлучено је да се повисе методолошки захтеви обраде и да се она у границама предвиђеног захвата спроведе што темељније, уз обавезно преиспитивање, у целини и у појединостима, досадашњих етимолошких решења у складу са актуелним ступњем развоја историјске и компаративне лингвистике. Непосредан исход тога посла био би речник намењен првенствено стручној јавности, који треба да пружи научни допринос на пољу словенске, балканске и индоевропске етимологије. Посредно би, на једној страни, из њега проистекла мрежа обрађених чворних тачака лексичког фонда која би олакшала и убрзала даље писање великог речника, а на другој страни он би послужио као основица за краће и популарније верзије које би испуниле иницијалну сврху подухвата.⁵

3. Избор одредница извршен је на основу *Речника савременог српског књижевног језика с језичким саветником* Милоша Московљевића, који садржи око 50.000 насловних речи.⁶

3.1. Из тог корпуса издвојено је око 7.500 лексема основног лексичког фонда.⁷ Језгро садржи близу 4.000 најосновнијих и најфреквентнијих речи које не захтевају дефинисање значења (нпр. *али, бресква, дирајџи, ја, кућа, леј, њосле, чешајџи се, шума*). У ширем кругу се налазе такође општепознате, али мање фреквентне речи (нпр. *вајџијџи, гуњ, елем, ждрал, зајџиуријџи се, издашан, насумице, облајоран, џиријџи, рајџосиљајџи се, џиресејџи, ћаскајџи*), као и речи које припадају различитим регистрима и стиловима књижевног језика, уз које ће, према потреби, стајати семантичка дефиниција (нпр. *асџик, ћилкош, живојџис, наргиле, обојак, резеда, џиандем, ћумез, ујџива, црнорџизац, чајџирља, шеврдајџи*). Намера је да се за почетак обради само лексика ужег језгра, а да се остатак уврсти у друго, проширено издање.

⁵ У нашој средини несумњиво постоји интересовање за етимолошке приручнике, о чему сведоче скоро распродата издања прве три свеске ЕРСЈ. У даљој перспективи треба размишљати и о специјализованим етимолошким речницима (в. Бјелетић 2011: 296).

⁶ Речник је први пут издат у Београду 1966. године под насловом *Речник савременог српскохрватског књижевног језика с језичким саветником*, затим је фототипски прештампан 1990, а за ову прилику је коришћено треће издање из 2000. године, технички исправљено и усаглашено са савременим правописом. Осим оптималног обима, предност овог речника је и у томе што није оптерећен неологизмима који су ушли у српски језик током последњих пет деценија.

⁷ Овај број се веома приближава већ препознатој оптималној вредности од око 8.000 одредница колико би требало да обухвата једнотомни етимолошки речник једног језика. Ову општу процену Králik (2008: 189) подупире подацима о просечном броју одредница које садрже једнотомници словенских језика, нпр. Шанский/Боброва (око 10.000), Snoj (8.583 у првом издању, 9.415 у другом), Rejzek (преко 11.000), Boryś (4.600), Gluhak (1.800).

3.2. Овако дефинисан циљ подразумева да — у оквиру фонда домаће лексике — статус самосталних одредница имају само речи књижевног односно стандардног језика. Историјске и дијалекатске потврде не обрађују се посебно већ се помињу онда када су релевантне за тумачење насловне речи.⁸

3.3. Када су у питању речи страног порекла, носиоци одреднице могу бити не само позајмљенице као давно преузете и адаптиране стране речи које се више не осећају као такве (нпр. *занай̑и, ина̑и, кечига, ливада, рачун, хиљада, чорба, џак*) и одомаћени калкови тј. семантичке преведенице (нпр. *закључи̑и, излог, кишобран*), већ и оне туђице (варваризми, интернационализми, технички термини) које чине део општег савременог лексикона (нпр. *авион, лак, узур̑ира̑и, фо̑ишеља, херој, церемонија, чоколада, ш̑орет̑и*). За шири круг интернационализама, неологизама и терминологија појединих струка читаоци ће и даље морати да консултују речнике страних речи.⁹

4. Структура одреднице је четвороделна, при чему су сегменти јасно графички истакнути.

4.1. Први део садржи насловну реч, њену граматичку квалификацију, хронолошко одређење тј. датирање првог помена, затим пробране изведенице и изразе, а на крају и историјске потврде (старосрпске, српскословенске), уколико постоје.¹⁰ Семантичка дефиниција насловне речи даје се према потреби — у првом кругу по изузетку (нпр. у случају хомонима), а у другом онда када се процени да је то неопходно. Потоњи критеријум важи и за све изведенице наведене у првом делу одреднице.

4.1.1. Код одабира насловне речи поштује се лексемни принцип, што значи да се етимолошко гнездо разбија до нивоа посебног представљања формално-семантички осамосталених облика, какви су нпр. глаголски парови *дера̑и̑и* : *-дира̑и̑и, кида̑и̑и* : *-кину̑и̑и*; глаголско-именичко-придевски низ *клони̑и̑и се* : *кнону̑и̑и* : *кла̑а̑и̑и се* : *̑оклон* : *склон*; заменичко-придевски низ *се(бе)* : *засебан* : *ме̑јусобан* : *̑осебан* : *̑рисебан* итд. Разлог за издвајање у посебну одредницу може бити и сопствена етимолошка проблематика разматране речи, нпр. творбено проблематично *да̑жбина* према

⁸ О употреби дијалектизама у функцији етимолошке дискусије в. Влајић-Поповић 2013.

⁹ Поменути речници (в. § 0.) међусобно се разликују по степену укључивања интернационализама и неологизама (детаљније о неким од њих в. Králik 2001: 72–71; id. 2008: 189).

¹⁰ Старосрпске и српскословенске потврде иницијално се бележе у већем броју и дају се оригиналним писмом, а за грчке речи се користи алфавет (сходно правилима ЕРСЈ). У популарној верзији предвиђа се селективно навођење историјских потврда у савременој ћириличној транскрипцији, а грчког у латиничној.

да̄ӣи, семантички осамостаљено *доб̄ӣӣ* према *бӣӣи* ‘esse’, русизми *со̄ӣс̄ӣвен*, *с̄ӣособан* према *се(бе)*. Због ограничености речника на основни лексички фонд дешава се да носилац одреднице не буде исходна реч већ њена најфреквентнија изведеница, нпр. *звожђе* уместо *звонд*, *колац* уместо *кол*, *мајица* уместо *маја*.

4.1.1.1. Празне одреднице су намењене лакшем препознавању оних изведеница које се помињу и/ли тумаче на другом месту тј. под основном речју. Често је упућивање само олакшица за читаоце — код провидних веза као што је нпр. *веч̄ӣӣ* на *век*, *кӯӣњак* на *кӯӣ*, *ӣре̄ћи* на *ӣћи*. Понекад се празном одредницом указује на мање очигледне везе какве постоје међу паровима различитих типова, нпр. *изо̄й̄ачӣӣӣ* и *о̄й̄ак*, *ӣас̄* и *ӣо̄јас*, *ӣос̄ӣан* и *с̄ӣава̄ӣӣ*, као и на дублете, нпр. *гре̄й̄сӣӣӣ* и *греба̄ӣӣӣ*, *ӣада̄ӣӣӣ* и *ӣас̄ӣӣӣ*, евентуално на суплетивне основе, нпр. *јесам* и *бӣӣӣ*, *мене* и *ја* итд. Осим тога, празним одредницама се несамосталне глаголске основе упућују на одговарајућу одредницу, нпр. *-валӣӣӣ* на *ва̄ља̄ӣӣӣ*, *-весӣӣӣ*, *-ведем* на *водӣӣӣӣ*, *-весӣӣӣ*, *-везем* на *возӣӣӣӣ*, *-лива̄ӣӣӣ* на *лӣӣӣӣ*, *-не̄ӣӣӣ* на *носӣӣӣӣ*, *-зрей̄ӣӣӣ* на *назрей̄ӣӣӣ*. Изузетно се празне одреднице односе на ретке али етимолошки занимљиве речи, протумачене у склопу других одредница, нпр. архаизам *заувар* под интернационализмом *харизма*.

4.1.1.2. Речи без статуса посебне одреднице понекад се објашњавају у оквиру „туђе“ одреднице, са којом нису у етимолошкој већ у некој другој вези, нпр. *ласан* s.v. *лак*, *огрозд* s.v. *грозд*, *ӣла̄ј̄ваз* s.v. *оловка*, *ӣре̄й̄е̄ӣџ̄ӣка* s.v. *јасика*, *ӣӯлӣӣан* s.v. *лала*, чиме ће се знатно увећати број етимолошки обрађених речи.

4.1.2. Доследно се даје граматичко одређење како насловне речи одреднице, тако и њених изведеница. У принципу се наводе само генитивски завршетак и ознака рода за именице, завршетак презентске основе и ознака вида за глаголе, завршеци женског и средњег рода за придеве, ознака врсте речи за непроменљиве речи, а тек по изузетку и додатна одређења, ако постоји двострука парадигма глаголске промене, алтернативна именска основа, ако је неки падеж осим генитива јединине битан за етимолошку дискусију итд.¹¹

4.1.3. Датирање се за старије помене врши на нивоу века, а за скорије документоване речи, ако је то у извору назначено, и тачном годином прве писмене потврде. За први помен насловне речи узимају се и њене посредне

¹¹ Граматичка информација је у научно-популарним речницима различито заступљена, у неким чак и потпуно изостаје (в. Králik 2008: 190).

потврде (путем деривата, ономастике), уколико су посведочене раније од ње саме.¹²

4.1.4. Одабир изведеница врши се по комбинованом критеријуму који, с једне стране, настоји да прикаже творбени потенцијал насловне речи, а с друге тежи селективности изостављањем сасвим прозирних или пак секундарних деривата. Крајњи циљ је да се поброје реално коришћене речи које ће, пошто се једном нађу у првом делу одреднице, затим аутоматски бити евидентирани и у регистру на крају речника.¹³

4.2. У другом делу одреднице даје се порекло насловне речи.

4.2.1. Ако је у питању реч прасловенске старине (било аутохтона, било позајмљена), ту се даје њена прасловенска реконструкција и наводе паралеле из свих словенских језика.¹⁴ Исти принцип важи и за позније позајмљенице општесловенске распрострањености. Код млађих домаћих изведеница упућује се на изходни српску реч, етимологисану у самосталној одредници, нпр. *дакле* на *одакле*, *новац* на *нов*, *йоклон* на *клонийи* (*се*).

4.2.2. Када су у питању позајмљенице, у другом делу се по могућству даје непосредан страни предлошак (турски, грчки, мађарски итд.). У случају појединих интернационализама и међусловенских позајмљеница није увек могуће установити непосредни извор преузећа, па се тада наводи и њихов крајњи етимон. За разлику од домаћих речи, код којих се путем паралела из сродних језика долази до прасловенског предлошка, за позајмљенице се паралеле из других језика наводе у трећем делу одреднице, зато што нису од истог значаја за утврђивање етимологије речи. Код калкова се даје страна реч која је послужила као модел за домаћу творбу.

4.3. Трећи део је намењен дискусији везаној за најразличитија питања: изложено етимолошко тумачење, детаље творбе, семантичке помаке, податке који се тичу културне историје речи итд. Он по правилу почиње навођењем дубљих, балтских и осталих индоевропских паралела и евентуално праиндоевропског предлошка за домаће (прасловенске) речи односно одговарајућих пандана позајмљеницама (за грецизме и турцизме из балканских, за романизме најпре из романских, за интернационализме из главних европских језика итд.).

¹² Поменути речници се међусобно разликују и у погледу хронолошког одређивања одредница (в. Králik 2001: 74; id. 2008: 191).

¹³ О различитим приступима навођењу деривата у поменути речницима в. Králik 2001: 74; id. 2008: 190.

¹⁴ У овом погледу ће се српски речник разликовати од већине поменутих једнотомника (в. Králik 2001: 74–75; id. 2008: 191–192).

4.3.1. Етимолошка тумачења своде се на пет основних случајева: а) решене етимологије (нпр. *глув*, *дебео*, *казан*); б) модификована или прецизирана постојећа решења (нпр. *гlačаџи*, *јасан*, *казна*); в) проблематизована општеприхваћена решења (нпр. *грана* : *граница* : *грануџи*, *каџак*, *леџеџи*); г) нова решења (нпр. *боговеџан*, *гломазан*, *сираџи*; *гоџов*, *длака*, *луд*);¹⁵ д) речи које и даље остају нејасне (нпр. *галама*, *клевеџа*). Код речи без општеприхваћеног тумачења аргуменују се два, евентуално три могућа решења, од којих једно може бити и ново, ауторско. Новине изложене у случајевима б), в) и г) могу се односити на различите хронолошке равни интерпретације речи: српско-хрватску, јужнословенску, прасловенску или индоевропску.

4.4. У четвртм делу се сумарно цитира коришћена литература пошто се у тексту одреднице не прецизирају аутори појединих решења. На првом месту је по правилу Skok, затим за домаће речи следе прасловенски, индоевропски или речници појединих словенских језика (уколико је решење преузето из њих), док се за позајмљенице наводе специјализовани речници и референтни етимолошки речник дотичног језика. Евентуални чланци или студије посвећени разматрању речи наводе се на крају. Знак да је у одредници изнето сасвим ново решење стоји на концу тог низа.

5. Речник ће бити снабдевен уводом, списком литературе и скраћеница, као и регистром српских речи поменутих у одредницама.

6. У току рада на речнику испоставило се да изненађујуће велики број речи основног лексичког фонда заправо нема јединствено прихваћено тумачење (нпр. *брава*, *гоџов*, *куџаџи*, *моџика*, *ручак*).¹⁶ Стога се тај рад не своди на компилацију из постојеће литературе, него доноси и знатан број нових решења (односно предлога или бар нових поставки проблема), од којих су нека садржана у већ објављеним радовима аутора речника, док се поједина формулишу по први пут (в. § 4.3.1.)¹⁷ — што је у складу са стручном наменом овог лексикографског подухвата (в. § 2.).

6.1. Из свега изложеног јасно је да описани речник представља својеврстан компромис између популарног и научног. Популаран је само по форми: избор речи је типичан за такве речнике, нема дефиниција значења, не

¹⁵ Понуђена тумачења само српских речи, о којима је мало или нимало писано, и оних општесловенских, о којима већ постоји богата литература, представљају различите нивое доприноса словенској етимологији.

¹⁶ Та чињеница је у складу са Мејеовом „рачуницом“ да је само једна десетина индоевропске лексике етимолошки јасна (в. Králik 2001: 75).

¹⁷ Подробно о доприносу неких конкретних ауторских решења из српског једногмника славистици и индоевропеистици в. Loma 2011; id. 2012.

даје се комплетан творбени инвентар, не прецизирају се аутори појединих етимолошких тумачења, а с друге стране — ванлингвистичке занимљивости, атрактивне читаоцима, помињу се кад год је то могуће. По својој суштини овај речник је научан: садржи прве помене, паралеле из свих словенских и многих несловенских језика, продубљену дискусију, нова решења, податке о експанзији наших речи у суседне језике, а све то на бази најновије етимолошке литературе — славистичке, балканолошке и индоевропеистичке.

6.2. Сви горепоменути етимолошки речници последње генерације нашла су своје место негде на скали између популарног и научног. Посматран у том контексту, методолошки профил нашег речника показује се као специфично најближи капиталним етимолошким речницима словенских језика (какви су за своје време били нпр. *Vasmer* или *Machek*). Упркос ограничености на основни лексички фонд, за то га квалификује управо садржај трећег дела одреднице (в. § 4.3.). Превага научне компоненте над популарном у великој мери је условљена чињеницом да се овај једнотомник ради у функцији вишетомног *Етимолошког речника српског језика* (в. § 1.–2.)¹⁸.

7. Као илустрација описаног методошког поступка у прилогу се наводи узорак од осам одредница којима су представљене речи различитог порекла.

гвџђе -а п. (XIV), такође *гвџџа* pl. ‘кљуса, замка, клопка’, *гвџџен* adj., *гвџџара*, *гвџџарија* f. coll. ◀ Од стсрп. **ГВОЗДИЕ** (читај: *гвоздје*) coll. ‘клинови (као део воденичног прибора)’, даље и ‘метал од којег се клинови кују’ ▲ Семантички помак је био извршен до XV в., када се први пут бележи придев *гвозден* у примени на ножеве. С.-х. заст. *гвџџ* ‘клин, ексер’ је од псл. **gvozdь(jь)*, уп. стсл. **ГВОЗДЬ**, **ГВОЗДИИ**, мак., буг. *гвозд*, пољ. *gwóźdź*, длуж. *góźdź*, глуж. *hózdź*, рус. *гвоздь*, укр. *гвоздь/гвізь*, блр. дијал. *гоздзь*, вероватно у вези са псл. **gvozdь* ‘шума’, стсрп. **ГВОЗДЬ** ‘исто’, данас са-

мо у топонимији (*Гвоздац*), ако се узме да је реч изворно означавала зашиљен дрвени колац (уп. сличну семасиологију код **бџр**). Из других ие. језика пореди се гот. *gazds* ‘колац’, стисл. *gaddr* ‘колац, шпиц’, срисл. *gat* ‘врбова граница’ < ие. **ghazdh-*, даље срп. *gass* ‘изданак’, лат. *hasta* ‘мотка, држаље, копље’ (< ие. **ghast-*), а са друге стране, нем. *Quast(e)* ‘кита, ђуба; песа’ (< ие. **gyos-d-*). ● Skok 1: 643; ЭССЯ 7: 185–186; SP 8: 317–318; ESJS 201 s.v. *gvozdь*.

дџпасти (се) -џаднџм (се) pf. (XV), *дџадаџи се* impf., *доџдљив* adj., *доџдљивосџи* f. ◀ Провербална сложеница од

¹⁸ Имајући у виду Малкилову поделу научно-популарних речника на оне који настају на основу монументалних научних речника и оне који се пишу као претходница таквим речницима (в. Králik 2008: 188), овај једнотомник би, упркос томе што је велики речник већ започет, ипак припадао другој групи.

до и пасти ▲ Нерефлективно *доиасѣи* у народном говору значи ‘доћи, стићи’, нпр. у НП: *црни Арай њод Солун доиаде*, ‘прискочити’: *Војин њаде а Јован доиаде*, | *ѡе уваѣи рањена Војина*, ‘припасти некоме, снаћи га’: *а ѡако ѡе мука не доѡала*, већ стрп.: *и јако би их која ѡешкоћа доѡала оѡи које годѡ сѡране* (XV в.). Та значења су стара, уп. слч. *dopadnut* ‘пасти; испасти, свршити се; ухватити, затећи некога (на делу)’, чеш. *dopadat* ‘падати, затицати, доспевати; испадати’, пољ. *dopaść* ‘долетети, дојурити, насрнути’. Претпоставља се да је у рефлексивном значењу ‘свиђати се, годити’ реч у српско-хрватском (од XVIII в.), као и у слн. *dopásti*, *-pádem* (од XVI в.), семантичка преведеница нем. *gefallen* (у изразима као *es gefällt mir* ‘допада ми се’), која се раширила са кајкавско-чакавског северозапада; немачко значење ‘добро, како треба пасти’ вероватно се развило преко коцкарске терминологије. Међутим, распрострањеност овог значења на целом штокавском подручју и у бугарском (*допадам (се)* ‘одговарати, одговарати намени, бити сличан; свиђати се’ = *допадна ми (се)* ‘одговара ми, свиђа ми се’), као и то што се среће у народној поезији (*ниједан се не доиаде були*), указује на могућност домаћег развоја, у којем је посредујућа карика могло бити значење ‘оставити утисак, учинити се’ (ЦГ, Дубр.), нпр. *доиаде му се слаба* ‘учини му се рђава (пушка)’, уп. чеш. *dopadat* такође и у значењу ‘личити’. ● Skok 2: 615a s.v. *pásti*²; Михајловић 1982–1984: 83; Snoj 118–119; Kluge 337.

ѡзлет -а m. (XIX), *ѡзлеѡнѡик* m., *ѡзлеѡнѡичкѡи* adj. ◀ Поствербал од *ѡзлеѡ(ј)еѡи*, в. **лѡтети**, као калк за нем. *Ausflug* ▲ Нем. реч се изводи од *ausfliegen* ‘изле-

тети’ и изворно је означавала први лет младих птица и прво пролећно излетање пчела, од XVIII в. и привремен одлазак људи из места боравка. ● Skok 1: 290 s.v. *lètjeti*; Kluge 75.

јѡлов -а, -о, adj. (XIV), *јѡловѡсѡи*, *јѡловица* ‘јалова овца’, *јѡловина* f., *јѡловиѡи* impf. ‘кастрирати’, *ѡјаловиѡи*, *ѡзјаловиѡи* se pf.; стрп. **ѡловѡ** (**ѡвѡца**, **ѡвѡвѡ**) ◀ Од псл. **(j)alovъ(jь)*, уп. цсл. **ѡлова** adj. f., **ѡловѡ**, мак. *јалов*, буг. *јлов*, слн. *ја-лов*, слч., чеш. *jalový*, глуж., длуж., пољ. *jalowy*, рус. *яловый*, укр. *яловий*, блр. *ялавая* adj. f. ▲ Псл. придев има тачне паралеле у лет. *ālava* ‘јалова крава’, лит. дијал. *olaus* ‘неожењен’, ако се не ради о позајмљеницама из словенског, што с обзиром на одсуство *j-* у њима није вероватно. Балтски облици говоре у прилог секундарности ликова без *-ov-* слн. дијал. *jāl* и рус. дијал. *јалая*. Из употреба јасно излази да се придев првобитно примењивао на јалове женке домаћих животиња, пре свега на краве и овце које не дају млеко, а тек секундарно на неплодне мужјаке, жене, мушкарце, земљиште итд. Као сточарски термин, могао би бити псл. позајмљеница из дијалекта иранских Скита у којем је *d* прелазило у *l*, изведен од (хипотетичног) скит. **ālu-* ‘храна’ = ав. *ādū-* ‘жито’, согд. **dwk < *ādu-ka-* ‘исто’, од корена који је у **јѡсти**, с обзиром на то да се јалове животиње кољу за јело. Против везе са лет. *jels* ‘сиров, незрео’, лит. *jelas* ‘неслан, пресан’ и даље са гр. *ἄλος* ‘некористан, узалудан’ (о стварима) говоре и семантика и фонетика (бсл. **ālavas*, без **j-*). ● Skok 1: 751–754; ЭССЯ 1: 67–68; NIL 212; Vaillant 4: 440; A. Loma, SEB 1/2000: 347.

кѡпа -е f. (XIV), *кѡпица* dem., *кѡпѡѡина* augm.; стрп. **капа** ◀ Од познлат. *sappa*

‘капуљача; плашт са капуљачом’ ▲ Изворно значење лат. речи чува се у романским језицима: ит. *sappa*, шп. *sapa*, фр. *chape* ‘(свештенички) плашт, мантија, (мушка) кабаница’; из романског и сргр., нгр. *κάπ(π)α* ‘огртач’, алб. *kápë* ‘плашт са капуљачом’. У герм. и слов. језицима се преко ‘капуљача’ развило данашње значење: нем. *Kappe*, енгл. *cap*, рус. *капа*, буг. *капа* ‘капа’. Стрп. *каџа* се односи на део одеће православних свештеника и монаха, пре на монашки огртач са капуљачом него на капу; као термин из сфере православног хришћанства вероватно је дошао грчким посредством. Напротив, стрп. *каџуч* (одећа световних лица) изводи се из ит. *sappuccio* ‘капуљача’. Одатле изведено име фрањевачког реда „мале браће“ *каџуцина*, путујућих калуђера-просјака одевених у мантије са капуљачама, преузето је у скорије време као *каџућино* < ит. *sappucino* или *каџуцинер* < нем. *Kapuziner*. Тај напитака, настао у Бечу, назван је тако јер својом смеђом бојом подсећа на капуцинску одору. Уп. **пелерина**, изворно ‘одећа ходочасника’. Семантички развој у ‘капа, покривало за главу као засебан део одеће’ условио је да реч у свом првобитном значењу буде замењена изведеницом *каџуљача*, начињеном према *кукуљ-ица*, *кукуљ-ача* < лат. *cucullus* ‘капуљача’, уп. **закукуљити**. В. **капџт**, **капџла**. ● Skok 2: 38–39; Snoj 256; БЕР 2: 213; Vasmer 1944: 7.

лџчити -џм impf. (XIII), *од-*, *раз-* pf.; стрп. **отъ-**, **раз-лоџчити** ◀ Од псл. **lǫčiti*, *lǫčq* (*se*), уп. стсл. **лжчити**, мак. *лачи*, буг. *лъча*, слн. *lǫčiti*, слч. *lúčit’ sa*, чеш. *loučiti*, длуж. *lucyś*, пољ. *lączyc*, рус. дијал. *лучить*, укр. *лџчити*, блр. *лучыць* ▲ Псл. глагол је итератив-каузатив од **lękti* ‘кривити’ (уп. **лџчати се**,

лџк, **лџка**) и има блиске формалне паралеле у лит. *lankýti*, *lankai* ‘навраћати, посећивати’, лет. *liucīt*, *lioku* ‘савијати, покретати, усмеравати’. Изворно сточарски термин: *‘усмеравати грла стоке да се једна од других одвоје или окупе’ (уп. *лучийи жагањце од оваца*); симплекс **lǫčiti* поред ‘раздвајати’ у северним слов. језицима значи и ‘окупљати, повезивати’, што је последица утицаја превербалних облика, с једне стране **ot-*, **orz-lǫčiti*, с друге *сџ-lǫčiti*. В. **џлука**. Није сродно са **слџчџј**, где је -у- од псл. **u* а не од **ǫ*. ● Skok 2: 324–325; ЭССЯ 16: 132–134; 162–163.

мириџати *мириџем* impf. (XV), *за-*, *на-*, *џо-мириџаџи* (*се*) pf., *мириџ м.*, *мириџсан*, *-сна*, *-сно*, *мириџлав* adj.; стрп. **миџсати** ◀ Од гр. *μυρίσαι* ‘намирисати’ ▲ Балкански грецизам, уп. буг. *мириџам*, рум. *a miroși* ‘њушити’. Гр. глагол изведен је од гр. аор. *μύρωσαι* од *μύρονεῖν* = *μυρίζεῖν* ‘мазати мириџлавим уљем’, а ово од именице *μύρον* п. ‘мириџлаво уље за мазање, парфем’, која је и сама ушла у старосрпски као **миџо** (писано и **мџо**) ‘освештано уље за помазивање’ (уп. *мироџомазаџи*, *мироџомазаник*), такође ‘мирисна течност из моштију светаца’ (уп. светитељско име Стефана Немање *Симеон Мироџочиви*). Именица *μύρις* (уп. буг. *мириџ*, рум. *miros* ‘њух’) је поствербалног постања. Сходно своје пореклу, испрва је имала значење козметичког средства и пријатног мириса, али је временом истисла слов. *воњ(a)* као неутралан назив за сваки предмет опажања чулом њуха и сузила му значење на непријатан мирис, **зџдах** (уп. **воњати**, српсл. **благаа воња** ‘пријатан мирис’), а делимично је потиснула и **њуџ** у значењу чула, па се каже *чуло*

мириса; за дѹх *‘мирис’ в. милòдох s.v. мѣо. Уп. мирòђија. • Skok 2: 428–429; Vasmer 1944: 99; БЕР 4: 116–117.

сѣбља -e f. (XV) сѣбљасѣ adj., сѣбљица dem., сѣбљѣрка f.; стерп. **сѣбља**, **сѣбља** [читај: сѣбја] ◀ Општесловенска позајмљеница из непознатог извора, уп. мак. сѣбја, буг. сѣбја, сѣбља, слн. sѣblja, слч. šablja, чеш. šavle, длуж. zablа, sablа, пол. szablа, струс. сѣбља, рус. сѣбля, укр., блр. шѣбля ▲ Реч је најраније посведочена у руском летопису где означава оружје турских народа, Хазара, којима су Словени плаћали данак у VIII в., и Печенега, под 968. годином. Код Срба се јавља у XV в. као назив за карактеристично оружје османских Турака; од приближно истог времена посведочена је и у пољском као и у мађарском (szablyа); словенским, а можда и мађарским посредством ширила се даље по Европи, уп. рум. sѣbie, алб. (дијал.) sѣblѣ, sѣbjѣ, мађ. szablyа, ит. sciabola,

лит. šīðblė, šðblė, лет. šable, нем. Säbel, Sabel, затим хол. sabel, фр., енгл. sabre, шп. sable. У мађарском реч нема етимологије (старо извођење од szab ‘сећи’ одбацује се као творбено неприхватљиво) и пре је позајмљена из словенског (српско-хрватског?) него обратно, али се не тумачи ни из словенских језичких средстава. Вероватно је, као и сама релија коју означава, источног порекла, иако досадашњи покушаји тумачења из турских и, шире, алтајских језика (киргиског, протобугарског, тунгуског) нису изнели на видело убедљив етимон. Код Словена изгледа да се ширила са истока на запад; изворни лик јој се може реконструисати и као *sabl’a (са етимолошким l) и као *sablja. • Skok 3: 181–182; Фасмер 3: 541; Bezlaj 3: 212; Snoj 636; БЕР 6: 398–399; Borys 590; EWU 1379; Kluge 778; Г. Добродомов, *Этимология* 1968: 192–194; М. Stachowski, SEC 9/2004, 133–141.

Од индоевропског до словенског и назад*

0. Етимолошки речник српског језика (ЕРСЈ) конципиран је као тезаурус који при свом широком захвату и постепеном напредовању само с времена на време наилази на индоевропеистичке проблеме (уп. Loma 2013). Другачије је с пројектом сажетог етимолошког речника српског језика, који се упоредо одвија од 2010. године и са својим планираним обимом од око 3500 одредница треба да се интензивно позабави знатним делом општесловенске основне лексике, јер нам је намера да он буде више од компилације из постојећих речника намењене лаицима.¹ Овде ће бити поднет извештај о досадашњем истраживању, произашао претежно из обраде речи на *л-* и *љ-*. Од 117 обрађених одредница око пет шестина (98) су словенске, већина њих баштињене речи установљеног прасловенског, односно општесловенског порекла. Ипак, има их релативно мало које су на дубљој временској равни неспорно и до краја етимолошки расветљене. Нека дубоко укореењена тумачења показују се као проблематична при критичкој провери на актуелном ступњу индоевропске језичке компарације. Из појединачних случајева проистиче неколико општијих питања која вреди изнети пред компетентне читаоце.

1. Неправилни гласовни односи — морфолошки условљени?

У току друге половине претходног века наша сазнања о индоевропској морфологији толико су се продубила да су се на смени двају миленија могли појавити такви приручници као LIV и NIL, који полако отпремају у

* A. Loma: *Von Indogermanischen zum Slavischen und zurück. Probleme und Perspektiven einer vertiefenden Wortforschung in Bereich der slavischen Sprachen*, *Metody etymologické praxe* (= *Studia etymologica Brunensia* 14), Praha 2012, 122–133. Превео Жељко Степановић.

¹ Поред аутора рада на овом пројекту ангажоване су Јасна Влајић-Поповић, Марта Бјелетић и Снежана Петровић.

пензију многозаслужни Покорнијев речник (Pokorny). Оштрије разликовање између примарних и секундарних образовања значајно је сузило маневарски простор коренској етимологији. Етимолошко истраживање у појединим областима индоевропеистике стоји пред изазовом да подвргне провери нека наслеђена тумачења. И при пројектовању словенске баштињене лексице на прајезичку раван не мало тога приказује се у новом светлу, пред чим не смемо затварати очи, ако нам је стало да речи реконструисане за позни општесловенски проследимо дубље у прошлост. Провери треба пре свега подвргнути оне етимологије које се заснивају на претпоставци неправилних гласовних односа. С тачке гледишта праиндоевропске творбе и морфологије, неке од њих моћи ће да се оправдају и да се у оквиру новоустановљене фонетске законитости протегну на даље случајеве, док за већину осталих ваља тражити веродостојнија тумачења.

1.1. Ово последње изгледа да је случај са везом претпостављеном у московском речнику (ЭССЯ 16: 139 ff.) између **logъ* ‘гај, шумарак, рит’ и **lōka* ‘ливада уз реку’, која рачуна са неправилном фонетском променом **nk > *ng* у корену **lenk-* ‘крив, савити’. По нашем мишљењу, боље је поћи од смењивања назализоване и неназализоване основе код глагола **legti, lego*. Наиме, његов поствербал **logъ* показује широк семантички паралелизам са **logъ*, што чини се даје право да другу реч у основном значењу ‘ниско положено место’ сматрамо варијантом прве. Док је **logho-*, с обзиром на гр. **λόχος*, стисл. *lag*, гал. *logan* ас. sg., старо и још прајезичко образовање, **longho-* је могло свој назал преузети из презентске основе тек у општесловенској (или балтословенској) епохи.²

1.2. Има, додуше, случајева где је тешко порећи смену звучних и безвучних сугласника на завршетку корена. Један такав представља псл. **lubъ* ‘кора (дрвета)’ насупротив **lupiti* ‘љуштити, гулити’. Пре него ли на „експресивну промену“ *b* у *p*³ овде би се могло помишљати на неутрализацију опо-

² Овамо спада и лит. *lėngė* ‘комад земље у низини, мала ливада у виду удубљења, ливадица између два обронка’, струс., рус. дијал. *лѣга* ‘ниско мочварно место’ пре него ли у породицу лит. глагола *langóti* ‘љуљати се’ (тако ЭССЯ 15: 52 f., Fraenkel 355). Претпоставка **lungho-* поред **loug(h)o* у слн. дијал. *lug*, стполь., поль. дијал. *lug*, полап. *laug*, словињ. *līg*, од корена који је у псл. **lǫga* ‘кашика’, алб. *lugë* ‘исто’, *lug* ‘удубљење, валов’, са становишта творбе изгледа мало вероватна; облици без назала дају се објаснити као секундарни — позајмлени из дијалеката с *q > u* или наслонени на *luža* ‘локва’, уп. ESJS 7: 441. Дерксен (Derksen 288), по нашем мишљењу, иде предалеко кад и овде (уп. нап. 3) претпоставља супстратно порекло.

³ ЭССЯ 16: 158. Derksen 289 узима у обзир и ‘a substratum origin’.

зиције звучан : безвучан унутар атематске флексије, развој у којем је учествовао и балтски, уп. лит. *laĩbti* ‘копати, чепкати, огулити, свући’, *lioba* ‘кора (дрвета), љуска’ поред *lĩpti* ‘љуштити, гулити’. Паралеле изван балто-словенског подручја, стисл. *laupr*, стенг. *leap* ‘котарица, риболовна врша’, лат. *liber* < **lubro-* ‘луб, књига’ овде сведоче о примарном **b*.

1.3. Варирање завршног консонанта могло је бити проузроковано превојем суфикса унутар именичке парадигме, понекад с тешким последицама по препознатљивост примарног првобитног лика корена, тако да облици који су у стварности међусобно повезани бивају одвојено етимологизирани. Од корена који лежи у основи псл. **lapa* ‘шапа’, с.-х. *loīar* ‘лопата за печење’, лит. *lõpas*, лет. *lāps* ‘закрпа, крпа’, лит. *lāpas*, лет. *laps* ‘лист’, гот. *lofa*, стисл. *lõfi* ‘равна шака’ итд. (ЭССЯ 14: 27, Fraenkel 339 f., 385 f.) постоје у балтословенском различите *t*-изведенице, уп. нпр. псл. **lapъtь* / **lapъtь* ‘крпа, закрпа’, **lorъta* ‘лопта’ (првобитно ‘у игри с лоптом палица у облику лопате’), *lopata* ‘лопата’, лит. *lopeta*, *lopetà* ‘исто’, стпрус. *lopto* ‘лопар’ (ЭССЯ 14: 32; 16: 78 f.), које се све могу извести из апофонске *t*-основе типа пие. **népōt-* / **népot-* / **nept-* ‘нећак; унук; потомак’,⁴ чији су варијантни флективни облици лексикализовани независно једни од других. Нулти превојни ступањ основе **lāpt-* замењен је, изгледа, на слов. тлу редукованим **lāpət-*, где је сварабхактички полувокал служио очувању морфолошке границе, свакако стога што је у словенском, за разлику од балтског, група **pt* била нестабилна и на два различита начина бивала упрошћена, најчешће у *t*, нпр. **netъjь* ‘нећак’ < **neptios*, стсл. **ГЪЕТИ**, **ГЪЕВЪ** ‘гребати’, понекад у *st*: **nestera* ‘нећака’ < **nepter-*, **stryjъ* ‘стриц’ < **pH₂tr(u)(i)ios*,⁵ рус. цсл. **ГЪЕСТИ**, **ГЪЕВУ** ‘гребати’.⁶ Но већ пре уметања вокала реч **lāp(e/o)t-* у својим косим падежима могла је претрпети обе горе поменуте фонетске промене, чиме је настала, с једне стране, лексичка породица псл. **lata* ‘уметак, латица’, с друге стране, рус. дијал. *lácт(a)* ‘уметак у рукаву испод мишице, лопата весла, лопар...’, које се обе фонетски могу свести на **lapt-* и семантички тешко дају одвојити од **lapъtь* итд.⁷

⁴ Акценатски тип првобитно је могао бити не само амфидинамички него и протеродинамички или анакинетички, уп. NIL 521, нап. 1.

⁵ Уп. најскорије NIL 555 s.v.

⁶ Компромисни облик с-х. *грейсиш*, *гребем*. Могуће је да је промена *pt* > *st* старија, док је *pt* > *st* уследила тамо где је *pt* на морфолошкој граници остало очувано дуже или аналошки реституисано.

⁷ У ЭССЯ 14: 42, 45, 47 s.vv. то није уочено.

2. „Коренска проширења“ или образовања флективних основа?

2.1. Уверљиво тумачење псл. **lun'ati* / **lun'ati* у с.-х. *луњаѿи*, дијал. *лињаѿи* ‘луњати’, буг. дијал. *луњям* ‘исто’, рус. дијал. *лынять(ся)* ‘избегавати, дангубити’, као итеративних образовања од **lu(p)nqti*, *ly(p)nqti* ‘пра-скати, оборити, јурити (и др.)’⁸ даје повод да се и **lutati* > с.-х. *луѿаѿи*, **lytati* > буг. *литам* ‘исто’, рус. *лытáть* ‘избегавати, дангубити’ просуде као интензивни на *-tati* од истог корена **leub-* / **leup-*, уп. значење с.-х. *луѿаѿи се* ‘лутати’, за образовање *луѿеѿаѿи* ‘брбљати’, дијал. ‘рђаво радити’. Варијанта с *pt* > *st* (в. горе 1.3.) може се препознати у **lusta* ‘кришка хлеба, љуска’, где би деривациона основа најпре могао бити глаголски придев на *-to-*. Веза претходно наведене речи с лексичком породицом глагола **lupiti* ‘љуштити итд.’ препозната је додуше у ЭССЯ 16: 203, али је тамо на страни 200 s.v. **luspa* (‘љуска и др.’) интерпретирана на начин на који су стварни односи пре затамњени него расветљени, тако што се тврди да је у основи корен **leu-* / **lou-* с различитим „проширењима“ *-p-*, *-sk-*, *-sp-*, *-st-*, *-zg-*.⁹ Међутим, оно што одиста постоји јесте горепоменути (1.2.) балтословенски корен **leup-* / **loup-* ‘(о)љуштити’.¹⁰ Фонетски ликови **leusk-*, **leusp-* у псл. **luska-* / **l'uska* ‘љуска, крљушт’, лет. **luspa* ‘исто’, *lauška* ‘уломак, крхогина’ насупрот псл. **lupiti* ‘љуштити’, лит. *lūpti* ‘исто, гулити’, *laupyti* ‘разбити, раздробити’ могу се тумачити из презентске основе **lup-ske-/o-*, где се чини да се група *psk* с једне стране упростила у *sk*, а с друге стране у *sp*.¹¹ Обично се очекује *sk* од *psk*, док *sp* указује на *ps* с палаталном варијантом суфикса **-sk-* као у индоиранском (стинд. *-cch-*, ав. *-s-*); за развој *ps* > *sp* уп. стсл. **спати** у Зографском јеванђељу за *psati* < *psati* ‘писати’. Иначе, словенски показује непалатално **-sk-* у **jъskati*, што се, као и варирања између **-ks-* и **-ks-*, најбоље тумачи Мејеовом дисимилацијом, о чему смо се на другим местима у више наврата изјашњавали.¹²

⁸ Уп. Влајић-Поповић 2002: 172, 208–209.

⁹ Што се тиче глагола **lutati* (поред **lytati*) — где изгледа посредни је *set*-корен (с.-х. *луѿаѿи* < *луѿаѿи*) — он се *ibid.* 212 своди истовремено на два Покорнијева корена, **(s)leu-* (sic!, у: Рокоту 962 s.v. **(s)leu-* ‘лабав (који виси)’, реконструисано готово искључиво на основу германских језика) и **leu-* / **leuə* ‘одсећи, раздвојити, одвојити’ (= **leuH-* LIV 417). Између осталог, ЭССЯ ставља овамо чеш. дијал. *loutati* ‘жвакати, полако јести’, које пре наставља псл. **glъtati* ‘гутати’.

¹⁰ LIV 420. Од **lup-skati* полази већ Вајан (Vaillant 1974: 122).

¹¹ Derksen 292 претпоставља укрштање **lup-* и **lusk-*.

¹² Уп. псл. *ѿросо* поред с.-х. *ѿроха* > *ѿроја* ‘исто’ насупрот зап.-тох. *proksa* f. pl. ‘житарице (или сл.)’ (Loma 2011), псл. **čermъsa* поред **čermъxa* ‘смордљика’, лет. *crmkša* ‘сремза’ итд. (Loma 2007б).

2.1.1. Варијанта **luzga* од **luska* је двозначна. Ако према ad hoc претпоставкама „спонтаног“ озвучења као *nk > ng* у **lqgъ* треба остати крајње уздржан (уп. горе 1.1.), мора се у сваком случају признати да постоје сегменти лексике где се одиста дешава слободна смена звучних и безвучних консонаната. Реч је о домену ономатопејског и експресивног образовања, нпр. **pryskati* / **bryskati* / **bryzgati* ‘бризгати’. Тако се може и **luzga* као варијанта од **luska* тумачити секундарном експресивизацијом, али с обзиром на горенаведену чињеницу, да бсл. **leup-* води порекло од **leub-*, овде би се смело помишљати и на прогресивну асимилацију *bsk > bzg*.

2.1.2. Ако се допусти развој *bt > bd* поред нормалног *pt > t*, изгледа могућа веза између **lebdēti > с.-х. лебђ(j)ēti*¹³ поред *lebdāiui ce, lebdēiui ce* ‘тетурати се’, **lep̄tati* ‘лепршати’, **lepetati* ‘исто, полетети (о лептиру, слепом мишу итд.)’¹⁴ и **letēti, letjō* ‘летети’, вероватно **leptēti < *leb-(V)t-*¹⁵ Додуше, доста тога говори у прилог традиционалном извођењу последњег облика од **lektēti*,¹⁶ иако оно са гледишта гласовних закона није без замерки¹⁷.

2.2. Тамо где је морфолошка анализа двозначна, могу помоћи семантички резони. Псл. **lišiti* своди се једногласно и вероватно с правом на ие. корен **leik^u-* ‘оставити иза, удаљити се од’ (LIV 406–408)¹⁸, са проширењем *-s-*. Но поставља се питање да ли се то *-s-* преко придева псл. **lixъ < *leik^uso-* своди на именску *s-*основу, одражену у млав. *raēkah-* н. ‘напуштање’, гр. ἐκ-λήτης,

¹³ Осим с.-х., иста глаголска основа јавља се у чеш. *lebdušē* ‘птица трептаљка, Anthus’, за семантику уп. с.-х. *īpreiīāyka* ‘исто’ према *īpreiīaiui* ‘трести’; трептаљка спада у род плиски које се на руском зову *трясогузки*, названих по томе што тресу репом.

¹⁴ Где се полази од корена **lep-* са *t*-проширењем, уп. најскорије ЭССЯ 14: 116 f., 125 ff.

¹⁵ На **-b-* указује поређење с лат. *labāre* ‘климати’, ствнем. *lappa*, нвнем. *Lappen* ‘крпа, дроњак’, нисл. *lapa* ‘лабаво висити’, гр. λοβός ‘махуна, ресица на уху’ итд. За с.-х. *leiīiup* в. 3.1.

¹⁶ Пре свега веза са лит. *lėkti, lekiū* ‘летети’, лет. *lėkt, lecu* ‘скочити’, псл. **laxati* ‘журити, летети, лебдети’ од дезидеративне основе **lak-s-*, **lastavica* од интензива какав је у лит. *lakstyti* ‘летети тамо-амо’ (уп. најскорије ESJS 7: 404, 410). Постоји и трећа могућност анализе, као **le-ptē-ti*, с експресивним префиксом као у с.-х. *leiṛxaiui, leiṛuiui* поред **ryxati* ‘лепршати, лебдети’, **ryxoti* ‘залепршати, узлетети’ (уп. Бјелетић 2006: 115 ff., где су наведени други мање јасни примери), који би се у крајњој линији сводио на редуплицирани слог ономатопејског корена од **le-lē-jati* ‘лелујати’. У том случају, у **letēti* имали бисмо посредну континуанту пие. **pētH₂- / *ptH₂-* (од)летети’ (припадност **p̄ta* ‘птица’ овом корену је спорна).

¹⁷ Очекивало би се испред предњих самогласника ***let’eti > стсл. **lešēti*, чеш. ***le-cēti*, рус. ***lečēt’*.

¹⁸ Непосредни рефлекс **leik^u-* у словенском јесте стсл. **ОТЪЛЕКЪ** ‘остатак’ = лит. *ātlai-kas* ‘исто’, стинд. *atirēka-* м. ‘исто, вишак’ али нема глагола који би одговарао лит. *likti, liekiū*, лет. *likti*.

-ές ‘недостајући, недовољан’ (уп. NIL 451), или — што начелно изгледа вероватније — треба поћи од глаголске основе **leik^us(o/e)*- која се јављала у дезидеративу, уп. гр. футур λείψω, и у сигматском аористу, уп. млав. *paiti. raēxšīša* ‘нека би напустио’ 2. sg. (LIV 407). Да би се установио деривациони след, треба се осврнути на семантику. Наиме, постоји оштар контраст у распону значења између **lišiti* заједно са његовим превербалним изведеницама, где је он прилично узак, и придева **lixъ*, код којег је веома широк: ‘непаран, прекомеран, сувишан; пуст, празан, слободан; жесток, љут, бесан; смео, храбар, одважан; чио, окретан, брз; спретан, лукав, подмукао, неоснован, лажан, неискрен, лажљив; ништаван, безначајан, јадан, мали, кус; јефтин; слаб, болешљив; неукусан; лош, зао, opak; штетан, отрован’. Стога смо склонили да у **lišiti* видимо каузатив перфектива/интранзитива **lixṇoti* ‘преостати’ заснованог на аористу **lēik^us-*.¹⁹ Занимљиво је да се балканска реч с.-х. *liūcaīti* ‘липсати’, буг. *liunc(в)ам* ‘изостајем, гинем’, алб. *lipsem*, рум. *lipsec* изводи из средњогрчког сигматског аориста ἔλειψα.²⁰ Што се тиче **lixъ*, биће у праву они који претпостављају да би у једном делу својих значења то био поствербал од **leik^us-*, док би друга била у вези с лит. *liesas* ‘мршав, сувоњав’, лет. *liēss* ‘исто’, лит. *liesti* ‘мршавети’;²¹ према томе, у словенском је могло доћи најпре до фонетског поклапања **leik^uso-* и **leiso-*,²² а онда до семантичког укрштања између та два придева, које је изгледа накнадно утицало и на семантику обају глагола **lišiti* и **lixṇoti*, али само у ограниченој мери.

2.2.1. Додатно бисмо довели у питање припадност псл. именице **lišajь* ‘лишај, осип, маховина’ овој лексичкој породици. Обично се она изводи од **lixъ* ‘зао’ или, као **‘преостатак’*, од глагола **lix-* (ЭССЯ 15: 152–154), чиме се одваја од свог грчког синонима λειχήν, који се као **‘лизач’* сврстава у породицу глагола λείχω (Frisk 2: 102; Chantraine 629). Ипак, ниједно од ових тумачења не намеће се са семантичке стране, а веза између словенске и грчке речи остаје вероватна. Однос гр. χ и слов. х (> š испред суфикса **-ēio-*) претпоставља ретко ие. **kh*. Првобитно можда **‘оно што се гребе’*, примењено на осип који сврби, у вези са стинд. вед. *REKH-/LEKH-* ‘гребати, чешати’ < ие. **leikh-* (?).²³

¹⁹ Акцентат према рус. дијал. *lixнуть* ‘погинути’; у с.-х. дијал. *lixнуйи* ‘утећи’ биће секундаран према *liūšīti*.

²⁰ Који је у односу на ἔλιψω секундаран; за семантички развој уп. претходну напомену.

²¹ Уп. најскорије ESJS 7: 423, с литературом.

²² Са *s > x* иза *i* у словенском; у балтском је прелаз *s > š* у овој позицији могао изостати.

²³ Традиционално се претпоставља прасродство стинд. глагола са гр. ῥεῖκω ‘разбијам, кидам’, лит. *riēkti* ‘сећи, ново земљиште први пут орати’, што би претпостављало пие.

3. Именске сложенице и *vřddhi*-изведенице

Полазећи од претпоставке да је прасловенски у својој ранијој предисторији поседовао већу склоност ка грађењу именских сложеница него на оном развојном ступњу који је досегао кратко пре свога распада средином првог миленијума, на којем се његов лексички фонд реконструише, у више наврата смо покушали да изнесемо на видело старе сложенице тамо где су обично биле виђене суфиксалне изведенице или, једноставно, непрозирне структуре. Поред више појединачних расправа ту спада и један програмски чланак (Loma 2003), где се разматрају, између осталог, словенски примери за тзв. *vřddhi*-сложенице. Недавно нам је бављење речима које почињу на *l-* дало повода да неколико својих старих тумачења преформулишемо а нека поново размотримо.

3.1. Својевремено смо претпоставили да сложеница **let(V)-pyr-*, дословно ‘који лети на ватру’, првобитно о лептирици, лежи у основи не само с.-х. називу *лей(ũ)уп*, него и псл. **letopyrь* ‘слепи миш’, с варијантом **netopyrь* која се тумачи табуистичком преобликом као **nedvěďь* < **medvěďь* ‘медвед’.²⁴ Из горенаведеног разматрања о псл. **letěti* ‘летети’ (2.1.2.) произлази као могућа реконструкција **lept(V)-pyr-*, која допушта да се варијанта *лейũп* протумачи дисимилацијским губљењем другог *p* које се догодило пре него што је прво *p* испало испред *t*.

3.2. У ЭССЯ (32: 81) реконструише се уз знак питања псл. **olbь* ‘лабуд’ само на основу с.-х. дијал. *лѣб* из Црне Горе. Српско-хрватска реч је свакако хапакс, али вероватно није конструисан облик, на шта се тамо сумња. Једина потврда у РСА (11: 143) потиче од песника Јована Јовановића Змаја, али не из његовог песничког дела, него из његове збирке речи из Војводине и других српских области, која је настајала између 1898. и 1902. и која може важити као поуздан извор дијалекатске лексике, чак и у случајевима као што је овај, где се њен податак не може проверити каснијим потврдама. Ако је реч стара и сме се узети за непосредан рефлекс ие. **albhos* ‘бео’, она пока-

**(H)reikH₂-*. Ипак ово повезивање није сигурно (уп. Mayrhofer EWAia 2: 457: „вероватно“), и тиме остаје отворено питање да ли се стинд. *r- / l-* у овом корену своди на **r* или **l*.

²⁴ Loma (2003: 275). Обично се обратно у облику на *le-* види реинтерпретација наводно првобитног **ne(k)to-pyrь* ‘ноћни летач’, са иначе непосредоченом *o*-основом **nekto-* као првим чланом. Ие. **puHr-* ‘ватра’ иначе је одражено у псл. **pyriti* ‘распиривати ватру’, **pyra* ‘ломача’, као други члан сложенице можда и у **opyrь* ‘вампир’ ~ гр. *ἄλπιρος* ‘без ватре, недодирнут ватром’, првобитно о умрлом чије тело није подвргнуто обавезујућем обичају спаљивања, и које стога узнемирава живе, пре свега своје сроднике. Овакво тумачење прва је предложила Лукинова (1986: 123).

зује очекивану интонацију коренског слога, насупротив изведеним облицима с.-х. *lǎbūd*, пол. *labędź*, чеш. *labut*, који претпостављају дуг вокал на почетку речи. Напоредност кратких и дугих самогласника у првом слогу неких ознака за животиње и биљке као с.-х. *gǎlēb* насупротив псл. **golq̄bь* ‘голуб’, **agnędъ* поред **ognędъ* ‘црна топола’, **aso-korъ* поред **oso-korъ* ‘исто’ сводила би се, по нашем мишљењу, не на превој у оквирима ларингалне теорије него пре на секундарно *vřddhi*-извођење, којим једна врста бива означена према другој сличној (Loma 2003: 271 f.). Стога се акутска интонација може морфолошки објаснити и не смета извођењу словенског назива за птицу из ие. **H₂elbh-*, упркос Дерксену (Derksen 365–366), који непотребно прибегава претпоставци „швебеаблаута“ **H₂lōbh-*.

3.2.1. Насупрот томе не видимо формалну могућност да се одржи одавно и безмало општеприхваћена веза међу германско-словенским називом за лабуда и општесловенским именом биљака *Artiplex* ‘лобода’ и *Chenopodium* ‘гушчија нога’, цсл., стерп. **ЛОБОДА**, с.-х. *lobōda*, мак. *лобода*, буг. *лђбода*, слн. *lebēda* / *loboda*, слч. *loboda*, дијал. *lebeda*, чеш. *lebeda*, глуж. *loboda*, длуж. *loboda*, стпољ. *loboda*, пол. *lebioda*, рус. *лебедá*, дијал. *лободá*, укр. *лободá*, блр. *лебядá*, дијал. *лабадá*. Постоји, додуше, сазвучност међу називима за птицу и биљку, а литавски пружа семантичку паралелу с *balānda* ‘баштенска лобода’: *balañdis* ‘дивљи голуб’ према *bālti* ‘постајати бео’ (Fraenkel 31) која сугерише тумачење фитонима као ‘бела биљка’ („бела“ баштенска лобода заправо има светлозелене листове; доња страна листова гушчије ноге је брашњасто бела). Пре двадесет и две године указали смо на другачију могућност тумачења која полази од истог поређења²⁵ — и наилази на исту фонетску потешкоћу. Наиме, реконструкција **olboda* / **elbeda*, која важи још од Бернекера, испоставља се као фиктивна у светлу јужнословенских облика, који јасно указују на то да у првом слогу није било ликвидне метатезе, и намећу нам свођење на псл. **loboda*. То је схватио још Фасмер,²⁶ који упркос томе остаје при извођењу из ие. **albh-* ‘бео’, слично Derksen 366, који указује на необичну метатезу ликвида у с.-х. *pōb*; ипак, у јужнословенском се поред тога јавља и очекивани облик с **or-* > **ra-* у стсл. **РАВЪ**, што није случај с *лободá*²⁷; у ЭССЯ 6: 18 s.v. **elbeda* и 32: 50 f. s.v. **olboda*

²⁵ Облик **olbdo-bda-* као синоним за *Chenopodium*, нем. *Ganse-fuß*, досл. ‘гушчија нога’ (Лома 1990: 95).

²⁶ Vasmer (2: 21 f. s.v. *lebedá*): „Праоблик **olboda* (Berneker 698) не слаже се с јужнословенским облицима на **lo-*, тамо се очекује **la-*.“

²⁷ Нема добрих основа да се у обзир узме позајмица из севернословенских језика у јужнословенске, као што се то претпоставља за *роб* (уп. М. Snoj у: Bezljaj 3: 187).

нема ни помена о фонетским проблемима; исто тако ни код Бориша (Вогуś 281 s.v. *lebioda*). Ако се пође од псл. **loboda*, етимон не треба тражити у ие. **albh-* (< **H₂elbh-*) а вероватно ни у семантици „белог“. Могла би постојати веза с речима у значењу ‘коров, шипражје итд.’ реконструисаним у ЭССЯ као **lobazъ / *lobozъ (*loboza)*, **lobuzъ / *lobъzъ*, **lobozъje / *lobuzъje*, **lobuzina* (15: 239 f.), **labuzъ / *labъzъ* (14: 7) и досад поређеним са стинд. *libujā-* (од Ригведе) ‘пузавица, лијана’²⁸, грчким (< стперс.?) називом мирисне биљке²⁹ λάβυζος.³⁰ Ако би ту спадала и **loboda*, ваља имати у виду да су не само лобода него и гушчија нога културне биљке, за какве се називи често зајме („путујуће речи“).

3.3. Vṛddhi-образовање треба претпоставити и у **lipa*, с.-х. *līpa*, лит. *līpa* < бсл. *lėipā*,³¹ ако се устраје на његовом извођењу из корена без ларингала **leip-* ‘лепити’³², позивајући се на лепљиву липину лику;³³ могло би се помишљати и на лепљиву течност коју лети луче лисне ваши настањене на липи. То дрво је, међутим, по истој особини, „липовој роси“, могло бити названо и ‘које лије (**leiH-*) воду (**H₂p-*)’; сложеница **leiH-H₂p-o-* понела би у балто-словенском акутску интонацију. За образовање уп. **urt-H₂ep-* у слов. **vьrtьpъ*, перс. *girđāb*.³⁴

4. Преиспитивање основног значења речи

У три случаја претпоставка другачије семантичке мотивације од досад прихваћене, води новим поређењима на индоевропској равни.³⁵

²⁸ Поређење с осет. ирон. *lyvzæg* ‘ладолеж, Convulvulus’ (I. Gerschewitch у: Mayrhofer KEWA 3: 104, уп. сад Mayrhofer EWAia 2: 479; у: Абаев 2: 59 с варијантом *nyvzæg* без етимологије) омогућава да се претпостави стара индоиранска реч, а не позајмљеница из неког неиндоевропског језика у старондијском.

²⁹ Коју је према Атенеју (Deipnosophistae XII 8) и Хесихију (s.v. κίδαρις) користио персијски краљ заједно са миртом, али је била скупља од ове.

³⁰ Преглед досадашње литературе у ЭССЯ I.c. Одбацују Frisk 2: 67, Chantraine 626.

³¹ Тако Friedrich 1970: 90–91: „a secondary vṛddhi formation from a nominal **leipo-*, or a verbal **leip-* ‘to smear with fat, stick on, adhere to’ ...“.

³² LIV 408 f. Сувише одлучно звучи изјава: „The acute root precludes a connection with **leip-* ‘smear’“ (Derksen 279). Ларингални налаз је такође двосмислен за ие. реч за ‘лан’; на основу лат. *linum*, стир. *līn* ‘мрежа’, гот. *lein*, ствнем., стенг. *līn* она би се могла свести на **leiH-* јер се лан при обради потапа, уп. ЭССЯ 17: 89 f., али облици с кратким самогласником у корену псл. **льнъ*, лит. *linas*, гр. λίνον говоре против таквог извођења.

³³ Тако између осталих Friedrich I.c., Г. Ф. Одинцов у: ЭССЯ 15: 114–116.

³⁴ Лома 2007а. Овим поређењем поткрепљује се мишљење да у лит. *ūpe* ‘струја, река’ према стпрус. *ape* ‘поток, мала река’ треба претпоставити редуковани ступањ пие. **H₂ep-* пре него ли неки други корен, уп. сад и NIL 311 ff.

³⁵ Треба нагласити да се сва три разматрања ослањају на грађу прикупљену у LIV.

4.1. Псл. **listъ* ‘лист’ нема општеприхваћене етимологије. Традиционално се са лит. *laĩskas* своди на различита проширења ие. корена **lei-*.³⁶ Ради се заправо о корену **lē(i)-* ‘пуштати’, реконструисаном у Покорнијевом речнику (Рокону ббб), којим се ни семантички ни фонетски не објашњавају балтословенски облици (како литавски, тако и словенски, с.-х. *lūcīu* претпоставља корен с кратким дифтонгом), а осим тога тај реконструкт је застарео; уместо њега реконструишу се данас два корена, **leH₁-* и **leid-*, али ниједан од њих не исказује семантику ницања. Но не мора се словенска ознака за ‘лист’ безусловно сводити на ‘изданак’. Замислимо је да у основи лежи опозиција између пролазног лишћа (**listъ*), које у јесен опада, и зимзелених четина (псл. **xvoja*, **ščetina*, **jъgъla*).³⁷ У том случају, штошта би говорило у прилог извођењу из корена **leit-* у тох. АБ *l(a)it-* ‘одлазити, опадати’, гот. *af-, bi-, ga-, us-leiþan* ‘одлазити, нестајати’, млав. *raēθ-* ‘умрети’ (LIV 410); реч **listъ*, која с обзиром на стсл. **ЛИСТВИЕ, ЛИСТОВЪНЪ, ОБЛИСТВЪНЕТИ** итд. изгледа да је била *u*-основа, дала би се свести на инфинитив-супин **leit-teu-*, док се *laĩskas* може тумачити као поствербал од итеративне основе на *-ske/o-*, какву имамо у тох. *litk-* ‘отпасти, удаљити се’.

4.2. У псл. **ljutъ* посреди би могао бити глаголски придев на *-to-* са герундивним значењем: **H₂leu-tó-* од **H₂leu-* ‘држати подаље’ у тох. *Balask-* ‘исто’, гр. ἀλέομαι ‘избегавам’, ἀλύσκο ‘бежим’ (LIV 278). Различите примене слов. придева на људе, животиње (нпр. рус. *лютый зверь* ‘грабљива звер’, одатле лит. *liotas* ‘лав’, с.-х. *љуџа змија* ‘змија отровница’), на укус, временске прилике (*љуџи мраз*), на земљиште (*љуџи криш*) могу се свести на основно значење **‘којег треба избегавати, држати подаље’*. Од досадашњих тумачења за **ljutъ* у више наврата поновљено поређење с велш. *llid* ‘гнев’, с обзиром на неизвесну фонетску историју келтске речи, није одвећ убедљиво, а извођење од корена **leu-* ‘одсећи, одвојити’, *leu* / **læu-* ‘камен’³⁸ тешко да нас ближи задовољавајућем решењу.

4.3. Традиционална етимологија која **ludъ* ‘луд, умоболан, суманут’, **luditi* ‘обмањивати, варати, мамити’ заједно с гот. *liuts* ‘лицемеран’, *luton* ‘обмањивати, заводити’, лит. *liūdti, listi, liūstū, liūdaū* ‘бити/постајати жалостан, снужден, утучен’, *liūdnas* ‘тужан’ сврстава под корен **leud-*, откад ју је 1870. претпоставио Шмит (J. Schmidt) и прихватио Бернекер у свом речни-

³⁶ Тако најскорије Трубачов у: ЭССЯ 15: 144, који полази од глагола **listati*. У ESJS 7: 426 даје се предност томе међу тамо наведеним покушајима тумачења.

³⁷ Иначе изражена паром **bēla gora* ‘листопадна шума’: **čьrna gora* ‘четинарска шума’.

³⁸ Петлева 1981, за њом О. Н. Трубачев, ЭССЯ 15: 231–236, уп. Рокону 681–683, ESJS 7: 433 f.

ку (Verneker 743 ff.), није озбиљно оспоравана³⁹ иако семантичке релације уопште нису јасне. Оне изгледају још проблематичније када се узму у обзир формулаичне и свакако древне употребе као с.-х. *лудо чедо*, формула којом се у народним песмама означава напросто дете, углавном новорођенче, али понекад и петнаестогодишњи дечак. Вук (470б) преводи придев у овој употреби као ‘unreif, immaturus’ и примећује да се у Приморју он може применити и на младице купуса и паприке. Једина старосрпска потврда речи у Даничићевом речнику (Даничић 2: 21), из једне повеље издате 1302, могла би такође бити индикативна. Она гласи: *Ѧ кога се ѡвѣѣте лѡдѣ ѡтѣрокѣ, теѣѣ цѡ комѡ испакости, да Ѧ томѣ господаѣ не иѡѡѡ, нѣ да снѡѡѡ крѡвца. Яко ли крѡвѣ ѡчини дѣѡѡѡѡѡ, да га пода господаѣ.*⁴⁰ Ова правна одредба нема много смисла ако се ради о неком душевном болеснику који упркос томе бива позван на одговорност за своје поступке. Склони смо да схватимо *луд оѡѣрок* као ‘обесправљен роб’, тим пре што реч *оѡѣрок* такође значи ‘дете’, те синтагма *луд оѡѣрок* тачно одговара обрту *лудо чедо* усменог песништва. Етимолошки ће *ot-rokъ* (**ot-* ‘од’ и **rek-ti* ‘рећи’) пре бити ‘онај који нема права да говори, али није нем’, дакле правно незрела особа, него ли ‘дете које још није проговорило’.⁴¹ Штавише, у следећој реченици иста особа бива означена речју *дјеѡѡѡѡѡ* коју очигледно овде треба схватити као ‘слуга’, али која етимолошки значи ‘мало дете’. Дакле, овде *луд* не би имало никакве везе с менталним поремећајем већ би, као и *оѡѣрок* и *дјеѡѡѡѡѡ*, било узето из појмовног круга ‘детињства’ да се значи особа која се с правног становишта сматра неодраслом. Тако се може и у **ludъ* видети друштвени термин са сличним основним значењем, које би овде било *‘недорастао’ < *‘онај који (још) расте’, од пие. **H₁leudh-* ‘расти’, при чему би **ludъ* < **H₁leudh-* имало тачну паралелу у стинд. вед. *-rodha-* ‘растући’⁴²; за семантички развој уп. и лат. *liberī* ‘деца’, ако се узме да је у основи значење ‘они који расту’.⁴³

4.3.1. Од ‘дечији’ могло се развити ‘неразуман’, и то преко ‘детињаст’, као еуфемистички опис, уп. нарочито коришћење придева *νῆλιος* код Хомера, што у изразу *νῆλια τέκνα* ‘малолетна деца’ одговара фрази *лудо чедо* из

³⁹ Уп. најскорије ЭССЯ 16: 168 s.v.

⁴⁰ Најновије издање у ЗСПП 343 и д., где је упоредо дат и латински нацрт повеље, у којем нажалост недостаје одговарајућа одредба.

⁴¹ Фасмер 3: 172–173 s.v., уп. Трубачев 1959: 46–47.

⁴² У називу дрвета *nyag-ródha-* ‘надоле растући’, уп. NIL 245, 247.

⁴³ Интерпретација као *‘слободно рођени’ коју је дао Бенвенист (Benveniste 1969, 1: 324 f., најпре у *Revue des études latines* 14/1936: 51 и д.), недавно је прихваћена у: de Vaan 338, где је ипак примећено да назив италијанског бога плодности *Liber* сведочи о томе да је корен **H₁leudh-* и у латинском првобитно значео ‘расти’.

српских епских песама, док се за одрасле употребљава као (благ) прекор, уп. нпр. Od. IV 31 f. где Менелај говори свом слуги: „Некад ниси био луд (νήπιος), али сад говориш лудо попут дечака (πάϊς ὡς νήπια βάζεις)!“. Слична формула у српским епским песамама: *Јеси мудар, ал' бесједиш лудо*⁴⁴ пружа нам извесну представу о етикецији индоевропског јуначког песништва.⁴⁵ Што се тиче глагола **luditi*, његово првобитно значење чува се вероватно у блр. *лудзіць* ‘излећи јаја (о кокошки)’, док се друге употребе могу тумачити преко сличног развоја као у енгл. *to kid* ‘ругати се, варати’, премда семантичко подударање са гот. *luton* пружа основ да се допусти укрштање два ие. корена у словенском.

5. Закључак

Надамо се да је овде представљени исечак текућег рада на сажетом етимолошком речнику српског језика предочио настојање да се тим делом словенска етимологија унапреди и ухвати корак са актуелним истраживањима у области индоевропеистике.

⁴⁴ Вук 471а s.v. *лудо*, уп. нпр. СНП 2: 37⁰, 15 f.

⁴⁵ Гр. *νήπιος*, узевши у обзир Хесијеву глосу *νήπιον ἄφρωνον* и мик. *na-pu-ti-jo*, тумачи се као сложеница од негирајућег *ve-* и глаголског корена од *ἠπίω, ἄπίω* ‘звати’, при чему изворна семантика остаје нејасна (Frisk 3: 157 има у виду основно значење ‘који (још) не може разветно звати’, но ипак примећује: „Али мала деца се ипак обично веома добро оглашавају“; уп. Chantraine 751). Овде, као и код лат. *īnfāns, -antis* ‘беба’, дословно ‘који не говори’, вероватно треба узети у обзир „социјалну“ интерпретацију каквој је овде дата предност у случају псл. **ot-rokъ*.

Ништа без дијалеката*

0. Будући кратки етимолошки речник српског језика (КЕРС) неизбежно ће се поредити са сличним савременим приручницима који обрађују основни лексички фонд појединих словенских језика (нпр. *Snoj* словеначког, *Rejzek* чешког, *Wańkowski* и *Woryś* пољског, Цыганенко, Шапошников и Березович/Галинова руског језика). С једне стране, биће то типичан једнотомник чије су одреднице (као и већина у њима садржаних изведеница) општепознате речи српскога језика — што значи да нестандартни слојеви лексике остају изван његовог захвата. Са друге стране, овај ће речник бити специфичан по неколико основа.

1. Различити аспекти особености КЕРС проистичу из конкретних историјских и актуелних околности везаних за српску етимолошку лексикографију уопште¹ (в. нпр. Увод ОС; Бјелетић 2011). Не улазећи у детаље тих посебности, овде ћемо размотрити једну од њих коју чини незанемарљива заступљеност дијалекатске лексике у будућем речнику.²

1.1. Иако етимолошки једнотомници по природи ствари нису прескриптивни, једна од функција КЕРС биће да ширем кругу корисника приближи

* **Ј. Влајић-Поповић: Дијалекатска лексика у кратком етимолошком речнику српског језика, *Српски језик* XVIII, Београд 2013, 247–252.**

¹ Све то профил КЕРС наизглед чини релативно старинским, ближим словенским етимолошким речницима ширег или чак знатно ширег захвата (као што су били Махексов чешки и Фасмеров руски пре приближно пола века или Бернекеров пре читавог столећа), него горепоменути концизни и сведени савременим панданима. Потребне тренутка условиле су и одређење ауторског тима да у овај речник — истовремено популарне намене и стручног карактера — укључи и одређене културно-историјске садржаје (више о овоме в. Бјелетић/Влајић-Поповић 2013). За детаље о неким конкретним доприносима на ширем плану словенске и индоевропске етимологије, до којих се дошло током рада на овом речнику, в. Лома 2012.

² О значају дијалекатских речи у етимолошким истраживањима код нас није много писано, в. нпр. Skok 1957: 17–19, новије и Влајић-Поповић 2011.

чињеницу да није сва некњижевна и нестандартна лексика истовремено и неправилна, односно да протумачи и оне речи (или облике) свакодневног језика чија је употреба оправдана у неком посебном контексту (осим дијалекатског и у регионалном, историјском, поетском, социјалном — што понекад доводи до укључивања и друге нестандартне лексике која се онда квалификује као покрајинска, застарела, песничка, колоквијална, кroatизам — али то остаје ван оквира овог рада).

1.2. Структура одреднице КЕРС је троделна (не рачунајући завршни сегмент са литературом): први део садржи евентуалне основне варијанте и пробране изведенице насловне речи, други део доноси етимон — за позајмљенице се на томе и завршава, а за домаће речи се на њега надовезују паралеле из словенских језика, док је трећи део посвећен концизној али продубљеној дискусији: етимолошко тумачење се осветљава са фонетског, творбеног или семантичког становишта, коментаришу се паралеле, изоглосе, значајни синоними, културна историја речи — за домаћу лексику у словенском и индоевропском контексту, за позајмљенице у релевантном окружењу. Функција дијалектизама условљена је њиховом позицијом у одредници КЕРС.

1.3. Дијалекатске речи у КЕРС потичу из свих језика: највише их је из српског (такве се налазе у првом и/ли трећем делу, изузетно и у другом), затим из других словенских језика (у другом и/ли трећем делу), а немали број их је из несловенских језика (првенствено балтских али и других индоевропских и неиндоевропских), које се срећу код домаћих речи по правилу у трећем, а код позајмљеница и у другом делу одреднице (в. § 4.1.).

2. Д о м а ћ и дијалектизми се налазе у првом и/ли трећем, изузетно и у другом делу одреднице.

2.1. У првом делу дијалектизми показују најчешће само мање или веће в а р и ј а ц и ј е, претежно фонетске (нпр. *де*, *ди*, *ђе* s.v. **где**; *лајџа* s.v. **лопта**; *грк* s.v. **горак**; *кафез* s.v. **кавез**)³, а ређе граматичке и/ли творбене и семантичке (нпр. генитивски завршетак *-еџа* према стандардном *-а* s.v. **говно**; средњи род *лале*, *-еџа* према стандардном женском на *-е* s.v. **лала**; женски род *расо*, *-оли* према стандардном мушком са генитивом на *-ола* s.v. **расол**; значење ‘шума’ s.v. **гора** или ‘леп’ s.v. **личан**; друкчији облик и значење дијал. *мочвар* ‘влага’ s.v. **мочвара**).

³ Као посебна класа у оквиру ове групе, и то само из категорије сложеница, могли би се означити дијалектизми који од стандарда одступају зато што одражавају другачији непосредни предложак позајмљивања: дијал. *мејтер* према нем. *Meter* за разлику од књиж. **метар** (s.v.) које је од фр. *mètre* и сл.

2.2. У другом делу одреднице дијалектизми се срећу искључиво у функцији прецизног одређивања етимона, нпр. *лиџ* ‘површина глатка као саливена’ од кога је изведен књижевни облик **литица** (s.v.); *ива* ‘руб, поруб’ чија је изведеница на *-ица* дала књиж. **ивица** (s.v.); *маја* ‘вунени или памучни део одеће, ношен испод кошуље’ чији је деминутив на *-ица* дао књиж. **мајица** (s.v.); *меџаџи* ‘вејати’ s.v. **меџава**.⁴

2.3. У трећем делу одреднице дијалектизми се срећу првенствено у функцији **а р г у м е н т а** за понуђену етимологију (нпр. *гамав* ‘који гмиже’ s.v. **гамад**; именица *себица* у акузативској синтагми у *себице* ‘сваки дан, без прекида’ односно прилог *узасебице* ‘заредом, у низу’ s.v. **себичан**) или служе дискусији о **алтернативи** већ постојећем тумачењу (нпр. *гарван* s.v. **гавран**; *куруџи* ‘пушити; ложити; горети’ s.v. **квар**; *лахаџи* s.v. **ластаница**), понекад и само ради **коментара** или додатног осветљавања неког фонетског, творбеног, семантичког аспекта етимологије која се заговара: паралелизам *ложница* / *лажница* s.v. **лобања**; *гудаџи* као глагол на *-ати* (за разлику од књиж. **гудети** (s.v.)) од кога је изведен *nomen instrumenti* *гудало*; дијал. облици *славај* и *славаљ* као ближи псл. предлошку **solvъjъ* него књиж. **славуј** (s.v.); дијал. *кол* као рефлекс псл. **kolъ*, са ширим слов. ареалом него његова изведеница, књиж. **колац** (s.v.); *година* ‘тиха киша’ s.v. **година**; *масџиџи* ‘мазати’ s.v. **маст**; евентуално се налазе у **осврту** на сродне, хомонимне или синонимне речи (*уџ*, *вуџ* ‘змија’ s.v. **гусеница**; *дабрина* ‘густа хладовина’ s.v. **дабар**; *ласан* и *ласџ* ‘лакоћа’ s.v. **лак**).

3. Инословенски дијалектизми се налазе у другом и у трећем делу одреднице.

3.1. У другом делу словенски дијалектизми се, у својству паралела српској речи, највише користе у **место** књижевне речи која за дотични језик није посведочена — а таквих је релативно много због бројности језика који се пореде (нпр. чеш. дијал. *hlotoznuj* ‘здепаст, јак’ s.v. **гломазан**; рус. дијал. *дел* s.v. **део**; мак. дијал. *киџа* ‘букет, свежањ, кићанка’, рус. дијал. *киџа* ‘стабљике врежастих биљака’, блр. дијал. *киџа* ‘свежањ, нарамак, сноп’ s.v. **кита**; рус. дијал. *кадъ* ‘посуда; мера запремине’ s.v. **када**; пољ. дијал. *лоні*, рус. дијал. *лунъ*, блр. дијал. *лани* s.v. **лане**; рус. дијал. *сойм*, *сујм*, *суџм* s.v. **сајам**), ређе кад документују облик или значење **ближе** нашем него што је то књижевна реч дотичног језика: нпр. разлика у роду чеш. дијал. *hr-*

⁴ Не само ван ове групе, већ и мимо сваке категоризације, из методолошких разлога остају прасловенски дијалектизми, који се — такође у другом делу одреднице — наводе као предлошци неких домаћих речи (нпр. **гађати**, **газити**, **лутати**, **марити**, **мачка**) пошто они представљају коначне етимоне, а не елементе аргументације којима се долази до етимона.

ba, према књиж. *hrb* и пољ. дијал. *gurba* према књиж. *garb* s.v. **грба**; разлика у суфиксу чеш. дијал. *konopja* према књиж. *konopě* s.v. **конопља**; рус. дијал. *моховина* према књиж. *мох* s.v. **маховина**; блр. дијал. *капыто* према књиж. *капыт* s.v. **копито**; читава синтаagma рус. дијал. *белый лук* ‘*Allium sativum*’ према књиж. *чеснок* s.v. **лук**.

3.2. У трећем делу одреднице словенски дијалектизми се користе такође (в. § 3.1.) уместо недостајућег књижевног облика дотичног језика као фонетски, творбени или семантички а р г у м е н т и у дискусији (нпр. рус. дијал. *гомоз* ‘тушта и тма’ s.v. **гмизати**; мак. дијал. *брак* ‘веселе’ s.v. **брак**; рус. дијал. *непристойно* ‘неукусно’ s.v. **слан**), евентуално као илустрација в а р и ј а н т е основног етимона (нпр. мак. дијал. *гџбајница* и слн. дијал. *gubanica* < псл. **gъbanica* s.v. **гибаница**; чеш. дијал. *stará svatbí* f. према књиж. *starý svat* m. s.v. **сват**), понекад и у функцији заговарања или побијања алтернативне етимологије (целе одреднице или једног њеног дела): рус. дијал. *бгать* ‘кривити’, рус. дијал. *обыгать* ‘умотавати’ < псл. **бъгати* s.v. -**гнути**; чеш. дијал. *lokáč* ‘барица у удубљењу на путу’, буг. дијал. *локало* ‘појило за прасе’ < псл. **lokati* уместо досад преферираног етимона лат. *lacus* s.v. **локва**; пољ. дијал. *kłesać* ‘притискати, гњечити’ говори у прилог евентуалног извођења од псл. **kłesati*, уместо вероватнијег псл. **kle(p)sati* s.v. **клесати**; рус. дијал. *ляля* ‘кума’ s.v. **лала** имплицира да хипокористик *лале* није нужно турцизам већ да може бити и домаћа реч.

4. Несловенски дијалектизми се по изузетку налазе у другом, а по правилу у трећем делу одреднице.

4.1. У другом делу одреднице дијалектизам се среће само у случају када представља прецизнији етимон него што је то књижевна реч изворног језика, нпр. тур. дијал. *kalup* уместо књиж. *kalup* s.v. **калуп**, мађ. дијал. *kíp* уместо књиж. *kep* s.v. **кип**, тур. дијал. *mahana* уместо књиж. *behane* s.v. **мана**.

4.2. Несловенски дијалектизми такође стоје уместо књижевних речи (уп. § 3.1., 3.2.), првенствено у функцији дискусије (нпр. лет. дијал. *glendi* 2. sg. imp. ‘тражи’ s.v. **гледати**; норв. дијал. *alla* ‘велико корито (од издубљеног дрвета)’ s.v. **лађа**; швед. дијал. *linda* ‘угарена земља’ s.v. **леди-на**; нем. дијал. *deide / teite, dāddi* ‘отац, старац’ s.v. **дед**). Понекад се овакви дијалектизми наводе само зато што имају фонетски лик ближи српској речи него што је то књижевни облик дотичног језика (нпр. лит. дијал. *arēlis* ближе је него књиж. *erēlis* нашој именици **орао** (s.v.)); евентуално због веће семантичке подударности (нпр. значење лит. дијал. *mótė* ‘мајка’ ближе је нашем него књиж. ‘жена, супруга’ s.v. **мати**).

4.2.1. У завршници трећег дела одреднице, где фигурирају позајмљенице из српског (или словенског) у друге, пре свега суседне, несловенске језике, постоји једна специфична ситуација: из лингвогеографских и/ли социолингвистичких (а не компаративно-историјских) разлога, те позајмљенице у дотичним језицима често немају статус књижевних већ дијалекатских или застарелих речи — отуд повремена заступљеност паралела из суседних језика само кроз дијалектизме: нпр. рум. дијал. *a găzi* s.v. **газити**; нгр. дијал. γγόλους, γκόλιος s.v. **го**; тур. дијал. *kaşa* и нгр. дијал. κάσ'α s.v. **каша**; алб. дијал. *sablë, sabje* s.v. **сабља**.

5. Већ на овом ограниченом узорку од педесетак одредница потврђује се сврсисходност употребе дијалектизама у КЕРС пошто етимологија, како би испунила своју сврху подробног и аргументованог тумачења порекла речи — чак и у речнику популарне намене какав је КЕРС — мора да игнорише границу између нормираног стандарда и дијалекатске лексике. Одмерено и промишљено укључивање некњижевне лексике у кратки етимолошки речник српског језика истовремено задовољава потребе корисника (в. § 1.1.) и доприноси убедљивости интерпретације.

Поглед у будућност

Београдски етимолошки пројекти и њихов компаративистички значај*

Пројекат новог етимолошког речника српскохрватског језика отпочео је Павле Ивић 1983. године,¹ са првобитним циљем да се допуни етимолошки речник Петра Скока (Skok) који се појавио десетак година раније. Скоковом делу требало је, пре свега, придодати дијалекатску лексику коју аутор није имао пред собом. Али како тада у Београду није било изграђених етимолога (сам Ивић је био пре свега истакнут и светски познат дијалектолог, додуше са прворазредном компетенцијом у историји језика), морало се почети, у Институту за српскохрватски језик, како се у то време звао, са стварањем радног тима од младих почетника — класичара, слависта, оријенталиста. Требало је да прође деценија и по па да овај подухват да своје прве плодове. Године 1998. појавила се *Огледна свеска* (ОС), где је у Уводу образложена и са 135 одредница илустрована концепција речника. У односу на почетну, она је у међувремену измењена у двоструком смислу. На првом месту, искристалисало се сазнање да је Скоков речник не само непотпун с обзиром на свој захват, већ и да је у обради обухваћене лексике прилично застарео. Наиме, постумно објављено дело Петра Скока (умро 1956. године), спада међу велика остварења етимолошке науке једне епохе која је данас већ више од пола века иза нас. Одатле произлази потреба да се све тамо прихваћене етимологије у светлу новијих истраживања преиспитају,

* А. Loma: *Die Belgrader etymologischen Projekte und ihre indogermanistische Relevanz, Denkströme. Journal der Sächsischen Akademie der Wissenschaften 10, Leipzig 2013* (у штампани). Предео Жељко Степановић.

Чланак је проистекао из реферата под насловом „Zum etymologischen Thesaurus des Serbischen und Verwandtem“ изложеног на Међународном скупу поводом 190. рођендана Аугуста Шлајхера (5. *Jenaer Mai-Kolloquium: Schleichers Erben — 200 Jahre Forschung zum Baltischen und Slawischen*, Jena, 11–12. Mai 2011).

¹ О историји нашег пројекта в. Бјелетић 2007.

допуне, побољшају и преформулишу. Стога је донета одлука да се изради етимолошки тезаурус који би обухватио целокупно дијалекатско и историјско језичко благо. Ускоро потом и сам предмет пројекта био је ревидиран. Из политичких, а не научних разлога током деведесетих година и Срби су се, као и Хрвати, одрекли двојне ознаке „српскохрватски“. Тако је Одељење за језик и књижевност САНУ одлучило да наш пројекат преименује у *Етимолошки речник српског језика* (ЕРСЈ). У том тренутку већ је била спремна за штампу *Огледна свеска* која је, сходно првобитној концепцији, укључивала неке чакавске и кајкавске одреднице; стога је она објављена без језичког одређења на насловној страни, а надаље се наше ексцерпирање ограничило на оно што се са становишта историје језика може сматрати српским, то јест, поред књижевног језика — с изузетком неологизама и рецентних позајмљеница — на штокавске говоре.² Павле Ивић је за живота још редиговао *Огледну свеску* и у њој суделовао као коаутор. Од његове смрти 1999. године пројекат води писац ових редова. Између 2003. и 2008. године објавили смо три свеске речника са 1853 одреднице на 911 страна.³ При том треба имати у виду чињеницу да премда одреднице нашег речника нису организоване као код Скока у велике лексичке породице (где се под једну лему сврставају све речи које се свде на исти прасловенски корен или воде порекло од истог страног предлошка), оне ипак чине минимална гнезда тако што се у првом делу леме хијерархизовано (тј. према деривационом следу) наводе све изведенице од насловне речи. На тај начин је у досадашње три свеске етимолошки обрађено још неколико хиљада речи. Чињеница да у азбучном редоследу наш посао није одмакао даље од средине слова Б и да су од објављивања Треће свеске протекле три године, а да се ове [2011] године не очекује нова свеска, свакако мора изазвати забринутост код свих којима је стало да за свога живота виде напредак пројекта и, можда, његов завршетак. Да бисмо убрзали рад, распоредили смо се у овом тренутку у три колосека, тако што од почетка године млађи део тима ради на Четвртој свесци, док

² Границу је због прелазних дијалеката тешко повући и она се свакако не може подударати са модерним националним идентитетом („српски“, „хрватски“, од новијег времена и „црногорски“, „бошњачки“), али се такво разграничење углавном оправдава основним циљем подухвата да се што потпуније реконструише старосрпски лексички фонд, јер је старосрпски својим дистинктивним обележјима јасно издвојен у кругу средњовековних јужнословенских језика. Ипак, за оне који се овом проблематиком баве непристрасно, са полазишта историје језика и компаративне лингвистике, остаје препоручљив сложен назив „српскохрватски“ или „српско-хрватски“.

³ *Етимолошки речник српског језика* (ЕРСЈ), Београд, Свеска 1: А–Аш 2003, Свеска 2: Ба–Бд 2006, Свеска 3: Бе–Бј 2008.

старији сарађују на новоотпочетом пројекту дигитализације српске дијалекатске лексике, истовремено пишући једнотомни етимолошки речник који ће обухватити око 3500 одредница основног лексичког фонда. Овај нови подухват треба да тече упоредо са формирањем базе података за „велики“ речник. Он има двоструки циљ. С једне стране, „мали“ речник је усмерен на шири круг читалаца и треба да послужи у сврху образовања и наставе. С друге стране, надамо се да ће се при тако фокусираном пресеку лексичког фонда разрешити многи чворови српскохрватске етимологије и изнаћи смернице за даљи рад на тезаурусу. У том погледу, верујемо да ће се читање овог речника исплатити и стручњацима.

Циљна група стручњака којој се окреће етимолошки речник српског језика јесу пре свега слависти и балканолози, и донекле индоевропеисти, бар они који читају ћирилицу и поседују елементарно знање српскохрватског. Поводом јубилеја Аугуста Шлајхера хтели бисмо да се у овом сумарном представљању наших етимолошких пројеката усредсредимо на њихов компаративистички, а нарочито индоевропеистички значај.

Став нашег истраживачког тима (који се у међувремену почео називати „Београдска етимолошка школа“) према индоевропској реконструкцији може се описати као мање или више уздржан. У Уводу *Огледној свесци* пише:

„Стога реконструкција у ЕРСЈ по правилу остаје на прасловенском облику лексеме, не упуштајући се у њене даље индоевропске везе ... Једино када је реч као таква — а не само њен корен — у прасловенском наслеђена из праиндоевропског, наводе се њени рефлекси у разним индоевропским језицима и из њих изведен индоевропски праоблик (*veitāx* < ие. **uetusos*). Тиме се удовољава основном постулату савременог етимолошког речника, чији је предмет историја и праисторија речи, а избегавају се неизвесности ‘коренске’ етимологије. Ауторски колектив ЕРСЈ се ипак не одриче права да, у границама својих могућности, предлаже поједина нова решења на дубљем, индоевропском плану у случајевима када оцени да може допринети исправнијем тумачењу појединих лексема и творбених категорија“ (ОС XV–XVI).

За примену овог начела *Огледна свеска* даје неколико примера, као што су поређење општесловенског **agn'edъ* / **ogn'edъ* ‘црна топола’ са стинд. *agnīdh-*, *agnim-indhā-* ‘свештеник задужен за паљење обредне ватре’ уз указивање на употребу ове врсте дрвета која споро гори за производњу палидрваца (ОС 41–42), или, свакако интересантније, случајеве у којима изолована словенска дијалекатска реч има мање или више прецизне паралеле у другим ие. језицима. Тако се *бабушка* ‘врста гљиве, *Phallus impudicus*’ пореди са лит. *bobāusis* ‘смрчак’ (ОС 5–6), а *мега, мига* ‘ситна киша у виду магле’ са стинд. *meghā-*, ав. *maēya-* ‘облак’ (ОС 55–56). Исправна или не, ова

поређења имају као заједничко то што дубљу етимологију словенских лексема заснивају на паралелама које сродни језици пружају за реч у целини, у два од три случаја чак за сложеницу.

Ово ограничење у домену индоевропске реконструкције делом је принципијелно, а делом условљено објективним и субјективним околностима. Једна од њих је та што се у Београду и Србији индоевропеистика никад није развила као предмет на студијама, тако да од почетка у нашем колективу постоји само један сарадник с одређеном индоевропском компетенцијом. Реч је о писцу ових редова, који има јаку личну одбојност према такозваној коренској етимологији и задовољава се тиме да уз помоћ компаративног метода реч као такву проследи што је могуће дубље у преисторију, до балтословенске или праиндоевропске равни, јер дубље од тога, где почиње слободна игра с коренима, коренским проширењима и непродуктивним суфиксима, већ осећа „врелину пакла“, па је из сличних разлога склон да даје предност могућности непосредног извођења речи из страног извора над унутарјезичком етимологизирајућом „акробатиком“. Као пример може се навести тумачење општесловенске речи **xaloga* ‘ограда’, за коју се предлаже извођење преко скитског из грч. *φάλαγξ*, ак. *φάλαγγα* (Јома 2000).

Три године касније, у Првој свесци нашег речника под одредницом *алуга*, за даље порекло прасловенске форме само је указано на поменути чланак, а да тамо предложена етимологија није наведена (ЕРСЈ 1: 135). Био је то отклон и у поређењу с *Огледном свеском*, иза којег је стајала уздржаност јединог индоевропеисте у тиму пред искушењем да на колективно дело стави превише личан печат. Стога наша Прва свеска, која, уосталом, садржи само речи на *a-*, од којих је тек мали број наслеђен, није особито препоручљиво штиво за индоевропеисте. С наредним двома свескама ствар већ стоји другачије, јер се стање у словенској етимолошкој лексикографији у међувремену променило. Осамдесетих и деведесетих година прошлог века изгледало нам је као да се реконструкција општесловенског лексичког фонда на дубљој равни може мирно препустити ауторима двају прасловенских речника. Али како од почетка новог миленијума краковски речник (SP) стоји пред словом *x-*⁴, а московски (ЭССЯ) се подједнако дуго издаје без Трубачовљевог руковођења⁵, аутори етимолошких речника појединих словенских језика треба да се осећају позванима да и сами узму учешћа у извршавању

⁴ У транскрипцији SP **ch-*; последњи објављен том је 8. из 2001. године којим се завршава слово *g-*.

⁵ Последња објављена свеска је 38. из 2012. године, завршена одредницом **otъtegnoti* (*se*) [стање из априла 2013]. Квалитет обраде словенске грађе и прасловенских реконструкција остао је исти и након смрти покретача и дугогодишњег руководиоца овог подухвата, али

тог задатка. Између осталих, лепе доприносе на том пољу дали су брњански етимолошки речник старословенског језика (ESJS)⁶ и етимолошки речник словеначког језика (Bezljaj) који су завршили Метка Фурлан и Марко Сној. Тако смо се и ми са Другом и Трећом свеском вратили својој старој пракси из *Огледне свеске* и надаље настојимо да прасловенске и општесловенске етимологије продубимо где год компаративни увиди за то пружају могућност. И даље нам остају важне пре свега паралеле подударности на лексичкој равни. На пример, s.v. **бат**² пореди се псл. дијал. **bътъ* ‘главна грана дрвета, стабљика’ са грч. φυτόν ‘биљка’ (EPCJ 2: 232) а s.v. **бадњи** (ibid. 69) наводи се Топоровљево поређење речи *бадњак* са стинд. (*áhi-*) *budhnyà-* ‘змија дубинâ’, иако се тамо, из културноисторијских разлога, даје предност другачијем извођењу.⁷ Из Треће свеске може се навести разматрање о могућој вези између псл. **besěda* ‘говор, разговор, саветовање’ и стинд. хапакса *bahiḥ-sád-* ‘који седи напољу’ (EPCJ 3: 177–179), које преко језичких залази у културноисторијска питања, те је морало бити детаљније изложено у посебном чланку (Лома 2007в: 208–214). И даље су то, међутим, само ретки индоевропеистички екскурзи који ће се, надамо се, умножити већ зависно од тога колико ће се други сарадници, нарочито млађи, усмеравати према компаративним истраживањима изван словенског домена.

Ипак, хтели бисмо и овде да скренемо пажњу на један правац истраживања који је од почетка у жижи нашег интересовања, јер он може индиректно довести до сазнања релевантних за индоевропеистику. Ради се о речима које свакако потичу из прасловенског периода, али чија историјска распрострањеност у словенским језицима указује на њихов дијалекатски карактер унутар познопрасловенског језичког континуума. Наш колектив се посветио истраживању дијалекатске лексике које иде у дубину, тако што увек настојимо да реч ослободимо њене изолованости; то неретко води повлачењу нових изолекса на словенској дијалекатској карти у смеру југ-север, из којих се може нешто наслутити о предисторијским племенским формацијама и путевима њиховог досељавања. Понекад такви налази излазе из оквира проучавања словенских старина, тако што се у њима рефлектују језички и културни контакти старих Словена са суседним племенима: балтским, германским, иранским. Ради се, дакле, о изолексама познопрасловенског доба релевантним за индоевропеистику. Као одраз раних међује-

је амбиција да се пружи оригиналан допринос на плану дубљих, индоевропских етимологија мање приметна.

⁶ Последња објављена свеска је 15. из 2010. године, завршава се са св.

⁷ Хришћански превод лат. *vigiliae (Natalis Domini)* ‘Бадње вече’.

зичких контаката може се, на пример, навести српски дијалектизам *глашци* ‘лоптасто олово на рибарској мрежи’, који нам даје право да заједно с укр., блр. *глазки* у истом значењу датирамо позајмљеницу из герм. **glāsa-* (пољ. *glaz* ‘шљунак’, рус. *глаз* ‘око’) већ у познопрасловенску епоху (Лома 2004). Уз то иду и налази које бисмо назвали „међујезичке изолексе“. Поређење псл. дијал. **vrtъръ*, изворно ‘вир’, с персијском сложеницом *girdāb* (Лома 2007а) суочава нас са словенско-иранском изоглосом која, како се могло и очекивати, обухвата управо југоисточни део прасловенског простора, тј. дијалекте који леже у основи украјинског и источнојужнословенских језика.⁸ Ипак, не протежу се све јужнословенско-севернословенске изолексе тако што би у новонасељеним земљама напросто понављале дијалекатске односе из доба пре сеобе. Оне које показују највећи отклон од таквог усмерења биле би јужнословенско-балтске изоглосе, које нису ограничене на лексичка подударана већ се протежу и на фонетске одлике. С.-х. *гркљан* не може се одвојити од општесловенског **gьrtanъ* у истом значењу, али има најближу паралелу у литавском синониму *gurkl̥ys*, с којим не само да дели суфиксално проширење *-l-*, него и заједнички развој **tl > gl*, својствен балтском, али и староновгородском дијалекту источнословенског. Ако се *гркљан* заиста своди на **gьrtil'-anъ*, облик са већ извршеном променом *tl > kl* морао је бити донет са севера на Балкан, јер иначе би на јужнословенском тлу *tl* дало *l*. Заправо се такви налази уплићу у сноп изоглоса који старосрпски простор повезује са северозападним руским.⁹ Историјски се ова појава може тумачити претпоставком раног таласа досељавања са подручја словенско-балтског мешања, за шта постоје и ономастички показатељи.¹⁰

Ако су реконструкција прасловенског лексичког фонда из времена око средине првог миленијума н.е. и истраживање лексичких односа међу познопрасловенским дијалектима последњих деценија узнапредовали, чему су допринели и етимолози из „Београдске школе“, рекло би се да словенска етимологија не држи баш корак с данашњом индоевропеистиком. У пројектовању прасловенских речи на дубље језичке нивое, закључно са праиндо-

⁸ Сличну распрострањеност показује горепоменућа реч **xálqqa*.

⁹ Уп. Лома 2010а и в. доле нап. 10. Овде се отвара ново истраживачко поље за оне који, као наш тим, врше систематско истраживање јужнословенске дијалекатске лексике, које се може показати плодноним и за балтистику.

¹⁰ Западноруски хидронимски пар балтског порекла *Вољ* са својом притоком *Вонец* понавља се на српском тлу као *Ваја* : *Увац*; чак изгледа да се име староруског племена у данашњој северозападној Русији и Белорусији, које је настало мешањем словенских колониста с балтским супстратом и на чијој територији се развио староновгородски дијалекат, *Кривичи*, понавља као *Кричи* на старосрпском тлу. Подробије Лома 2010.

европским, остаје широк простор за проверу старијих тумачења и трагање за новим решењима. Аутори етимолошких речника треба да буду свесни тога ако теже вишем од пуке компилације, чак и када се ради о сажетим и популарним приручницима. Прилоге изучавању индоевропских језика и култура не треба очекивати само од ЕРСЈ у његовом постепеном напредовању, већ и од нашег „малог“ речника у скоријој будућности. Полазећи од основне лексике српског језика, по правилу нећемо своје кратке приче о речима завршавати прасловенским реконструкцијама некритички преузетим са друге стране, већ смо спремни да ту и тамо „закопамо“ дубље, па и на неким одавно освештаним местима словенске етимологије. Да се не ради само о празном обећању, може се у овом тренутку илустровати двама чланцима непосредно проистеклим из рада на „малом“ речнику. Оба се увелико ослањају на увиде у индоевропску морфологију глагола остварене у „Лексикону индоевропских глагола“ (LIV) који представља осетан помак у односу на Покорнијев речник (Pokorny). Намеће се утисак да између праиндоевропског и општесловенског глаголског система остаје празан простор који се може ту и тамо испунити новим етимолошким предлозима. Као што је познато, позни праиндоевропски поседовао је богат репертоар језичких средстава за градњу глаголских основа, који је у балтословенском прилично редукован, и што се тиче образовања глаголских основа очувао се само у малом броју глагола с превојем и назалних презента, али је на лексичкој равни могао оставити досад незапажене трагове. Поређење с.-х. *в(ј)еі̯ромеі̯ина* с рус. дијал. *ветромят* ‘рупа у зиду брвнаре’ поред израза с.-х. *в(ј)еі̯ар меі̯е*, рус. (*ветер*) *метѐт* ‘веје (снег)’ дало је повод за претпоставку да се у словенском првобитна парадигма **meto*, **mesti* раздвојила на два фонетски и семантички различита глагола, тако што се на једној страни развио **meto*, *mesti* ‘мести’ из инфинитивне основе, а на другој је **meto*, *mesti* ‘мешати, бућкати’ настао из назалног презента. Код **vednōti* ‘венути’ вероватно треба поћи од перфективне форме **uveđnōti* и назалног презента изведеног или од ие. речи за воду, **au-end-* ‘исушити се’, у превоју с **und-* у стинд. *unátti*, 3. pl *undánti* ‘потапати, наквасити’¹¹ или од корена **H₂e-n-d-* у **oditi* ‘димити’, без назалног инфикса у гр. *ázesthai* ‘исушити’, хет. *had-* ‘исто’.¹² Проблематична веза између **vezati* ‘везати’, **vezti* ‘вести’, **qza* ‘узица’, **qze* ‘уже’ може се тумачити тако да је и ту у основи назални презент, овога пута од сампрасарана-корена **ueg(h)- / ug(h)-* у стир. *-fighter*,

¹¹ Вероватно и у рус. *удить* ‘зрети (о зрну), надути’ < псл. **qd-* < ие. **und-*.

¹² У том случају би ваљало поћи од (секундарног) *e*-ступња **ed-*, а **v-* би се сводило на прелазни глас настао у хијату у провербалном облику **u-v-ed-*.

fāig ‘ткати’.¹³ Поред ових случајева које детаљније разматрамо на другом месту,¹⁴ недавно се Трубачовљева етимологија псл. придева **gotovъ* ‘готов, завршен’, која га као *‘спреман за идење’ своди на супин корена **g^uǎ-* (< **g^u(e)H₂-*) ‘ићи’ и најизгледнији је од досадашњих покушаја тумачења те речи, дала поткрепити у ширем компаративном контексту, који између осталог укључује ведске дативе-инфинитиве као *gātave* поред *gántave* и на њима засноване герундиве на *-tavya-*, као и стгр. глаголске придеве на *-τέος*, при чему се нулски вокализам корена словенске речи тумачи из првобитне протерокинетичке флексије глаголских именица на *-t(e)u-* (Loma/Vlajić-Popović 2012). Ту, дакле, имамо индикацију да се важна улога коју су глаголске именице, нарочито оне на *-t(e)i-* и *-t(e)u-*, играле у времену пре распада прајезика на појединачне језике и у раној фази њиховог развоја, у балто-словенском не само одразила у именским облицима глагола као што су инфинитив и супин, већ је могла оставити понеки траг и изван глаголског система.

У току нашег рада на сажетом етимолошком речнику умножавају се запажања и претпоставке о дубљем пореклу словенских речи из основног лексичког фонда, што у целини ставља у изглед допринос компаративној лингвистици који ће надмашити оно што се на том пољу очекује од једног оваквог лексикографског подухвата.

¹³ Претпоставка сличног превојног односа омогућава да се с.-х. *видати* ‘лечити’, полазећи од значења *‘вадити (болест, повреду)’ као основног, веже са *вадиити* (и о убоју, грозници, чинима), **uH₂d-* > *vyd-* поред *ueH₂d-* > **vad-iti*, уп. лат. *vādō*, *-ēre* ‘ићи’, *vādāre* ‘газити кроз воду’, стисл. *вада* ‘исто’, првобитно *‘ићи упадајући, извлачити стопала из воде, снега, песка итд.’.

¹⁴ Лома 2010б; тамо даља библиографија.

Разно

Дијалекатска лексикографија – покретачка снага етимологије

Ово излагање се надовезује на претходна два у истом циклусу о дијахронијским проучавањима српског језика (проф. А. Ломе о нашој историјској лексикографији и М. Бјелетић о *Етимолошком речнику српског језика* у словенском контексту). На нама је данас да се позабавимо етимолошком лексикографијом као огранком дијахронијске лексикографије, што ћемо учинити помоћу неколико конкретних примера одредница *Етимолошког речника српског језика* (у даљем излагању ЕРСЈ) посвећених речима различитог порекла. Истовремено би ваљало да одмах одговорим на питање које је некеме можда на врх језика али се уздржава да га постави: какве везе има наслов овог излагања са тематским циклусом у коме се оно налази, са дијахронијском лингвистиком? Наравно, етимолошки речник јесте део историјске лексикографије, али откуд ту дијалектологија тј. дијалекатска лексикографија?

Као што вам је вероватно познато, а на то вас је подсетило и претпрошло предавање проф. Ломе, литература на коју се данас можемо ослонити за историјске потврде наше лексике прилично је оскудна. Стога је етимологија, наша и не само наша, принуђена да се довија, да се при реконструкцији старијих фаза лексичког развика или праблика речи, у одсуству одговарајућих, благовремено записаних историјских потврда, задовољи њиховим сурогатом. Такву замену пружају управо дијалекатски речници будући да грађа из народних говора у огромној мери може да компензује недостатак историјских података. Ове чињенице били су свесни још дијалектолози почетка двадесетог века (Шахматов и други), а у новије време ју је — духовито и надасве сликовито — дефинисао Н. И. Толстој: „Савремени дијалекатски пејсаж је ... дијахронија развијена у простору“, односно „Савремени словенски дијалекатски пејсаж је у односу на многе појаве нешто као дијахро-

нија развучена у простору, у којој се временски след развоја системā или њихових фрагмената манифестује у територијалној пројекцији“.¹

Ову мисао смо усвојили, и у разним приликама је истичемо и промовишемо, зато што је вишеструко потврђена и нашим искуством са бројним домаћим дијалекатским речницима. Осим тога, и етимолози који се баве већим словенским језицима — онима који се могу похвалити знатнијим корпусом писаних извора и богатијом историјском лексикографијом (као што су руски, пољски, па и чешки) — итекако се ослањају на дијалекатску грађу. Уопште није претеривање ако се каже да је последњих деценија главна покретачка снага словенске етимологије управо дијалекатска лексикографија тј. њен процват широм словенског света. Као што смо чули пре две недеље у излагању М. Бјелетић, један од најбољих етимолошких речника који се тренутно пишу, *Slow-nik etymologiczny kaszubszczyzny*, заправо је дијалекатски етимолошки речник [у међувремену је он завршен, изласком 6. тома 2010. године, а кашупски је 2005. године добио статус регионалног језика]. Са друге стране, капитални прасловенски речници, московски *Этимологический словарь славянских языков* и краковски *Slownik praslowiański*, били би незамисливи — односно не би били ово што јесу, већ само нешто прерађене верзије својих претходника, Миклошића и Бернекера — да не почивају на огромној, и стално растућој основи нове дијалекатске лексике из свих словенских језика.

Али вратимо се на наш терен. Како је већ примећено у Предговору *Огледне свеске* ЕРСЈ, етимолошка истраживања у нас имају извесну традицију, али не и континуитет. Њихов скоковити пут може се пратити од Барића и Будимира, преко Поповића и Михајловића, до Ивића и у новије време Пижурице, док су последњих десетак година на београдској лингвистичкој сцени постојано присутни чланови ауторског тима ЕРСЈ. Слична, мада у исходу срећнија ситуација, одликовала је загребачку средину током XX века — где је, у условима солидно развијене романистике Петар Скок, као најобразованији, најрадозналији и најагилнији међу тамошњим романистима, далеко превазишао границе своје основне струке, упутио се у славистику и балканологију те се подухватио писања етимолошког речника који је насловио *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (ERHSJ). Он сām није доживео да своје дело заврши и изда, већ су то учинили његови ученици: тек петнаест година

¹ „Нынешний славянский диалектный ландшафт в отношении многих явлений представляет собой нечто вроде развернутой в пространстве диахронии, в которой временная последовательность развития систем или их фрагментов манифестируется в территориальной проекции“ (Н. И. Толстой, Некоторые проблемы сравнительной славянской семасиологии, *Избранные труды I. Славянская лексикология и семасиология*, Москва 1997, 12–43, посебно стр. 15).

по Скоковој смрти, у Загребу је 1971–1974. објављен речник у четири импозантна тома са око десет хиљада одредница. Ове податке често истичемо — не случајно, већ да бисмо указали на проблематичност (међу колегама филолозима иначе доста распрострањеног) уверења да ми данас у Скоковом речнику имамо етимолошки речник српског језика. То из више разлога једноставно не стоји. Технички, тај речник је распадом бивше државе за нас постао недоступан (барем у редовној продаји и по нормалној цени). Али од много веће, и то суштинске важности јесте чињеница да је тај речник данас застарео, не само методолошки, већ пре свега ограниченошћу грађе коју разматра. Наиме, Скок је умро пре готово пола века (1956), а током последњих петнаестак година живота и иначе није могао најажурније да прати сву литературу. Стога је његов етимолошки речник методолошки узоран на нивоу науке уочи Другог светског рата: приређивачи су у библиографију унели и низ наслова објављених након Скокове смрти — чак су поједине од њих узели у обзир у извесним одредницама,² али на основу тих спорадичних случајева не може се рећи да Скоков рукопис одражава стање словенске етимологије, нити српске и хрватске дијалектологије, у складу са датумом његовог издавања, осмом деценијом двадесетог века. Истине ради треба истаћи да је, чак и у односу на своје фактичке савременике — не само Младеновљев бугарски и Махеков чешки већ и веома цењен Фасмеров руски — Скоков етимолошки речник заиста врло обиман и исцрпан, како у грађи тако и у коментарима. Скок је био етимолог од формата и добре интуиције, али посао којег се латио по природи ствари надилази снаге једног човека и меру људског века.

Навођење ових детаља може деловати као дигресија, али није. Наиме, имајући пред собом, односно иза себе, ту огромну и ипак заокружену грађевину Скоковог речника, ми као његови следбеници, што се више бавимо етимологијом — а последњих година и етимолошком лексикографијом — све боље поимамо вредност Скоковог дела те имамо потребу да му одајемо дужну пошту и признања за труд и страст које је уложио у ERHSJ. Истовремено, све више смо свесни његових недостатака.

Међутим, чак и независно од те наше вишеструко специфичне ситуације, примери неких других словенских језика (да не говоримо о осталим европским) показују да се етимолошки речници пишу на бази искуства и осварења претходника, али у готово свакој генерацији лингвиста наново — да сад не залазимо у детаље, о томе се говори у Предговору *Огледне свеске*.

² Својеврстан куриозитет представљају одреднице, не сасвим ретке, на чијем крају је цитиран неки Скоков рад из међуратног периода, а да при том његов садржај није узет у обзир при формирању саме одреднице.

Речју, све да је Скоков речник и био апсолутно савршен и ажуран на нивоу 1956. године, данас би требало писати нов етимолошки речник српског језика. Јер, објективно највећи недостатак ERHSJ чини одсуство дијалекатске грађе — пре свега из источних крајева некадашњег заједничког језика (али и из западних, нарочито чакавских и кајкавских области).

Ако погледамо шта се у српској лексикографији појавило после Скока, указује нам се сва мера објективне застарелости његовог етимолошког речника. Пре свега, Скок није имао један такав тезаурус какав је *Речник САНУ* (о компоненти народног језика у њему нема потребе говорити), а даље на списку новитета стоји преко стотину озбиљнијих наслова који доносе или лексику појединих терминологија као и речи одређеног порекла, или дијалекатских речника и значајнијих збирке речи које Скок никада није видео. Подсетићемо на само неке од њих: Поповићеви грецизми у српском језику, Кнежевићеви и Шкаљићеви турцизми, германизми Штридер-Темпове и Шневајса, Хадровићеви мађаризми, Гамулескуови румунизми, Станишићеви албанизми као и низ тематских монографија: Шицова о географској терминологији, Симоновићев ботанички речник, Катићев медицински, Лексика рибарства — слатководног Михајловића и Вуковићево (као и Вињина монографија о морској фауни), Бошњаковићева пастирска терминологија, као и коларска у Војводини, Комадинићкина ткачка из Драгачева, терминологија куће и покућства Г. Вуковић итд. — да наведемо само оне које најчешће користимо. Сви досад поменути наслови од изузетног су значаја за састављање етимолошког речника, али право богатство и основ за улазак у једну нову, вишу сферу етимолошке обраде чине десетине дијалекатских речника и других извора дијалекатске лексике, глосара уз дијалектолошке описе појединих говора, посебне збирке речи, објављене или у рукопису (похрањене у грађи *Речника САНУ*), као и огромна ономастичка и нарочито топономастичка грађа, публикована или не, али сакупљана током последњих пола века. Као посебне монографије издати су дијалекатски речници нпр. Петровићев Кордуна и Баније, Митровићев Лесковца, Живковићев Пирота, Златановићев Врања, Манићев Лужнице, Станићев Ускока, Вујичићев Прошћења, Липовац-Радуловићкин ји. Боке, Мусићев сз. Боке, бачких Буњеваца Пеића и Бачлије, а недавно је почео да излази и *Речник српских говора Војводине* — досад два тома, а- до д- [у међувремену је завршен са изласком 10. тома 2010. године]. Петар Скок је исцрпно користио првих десетак бројева *Српског дијалектолошког зборника* (Белићеву ји. Србију, Елезовићево Косово, Милетићеву Црмницу, Вуковићеву Пиву и Дробњак), али не и оно што је у том часопису излазило после II светског рата: Пешиканову стару Црну Гору, Николићеву ваљевску Колубару, Вујовићеве Мрковиће, Стевовићеву Гружу,

Симићев Левач, Тешићево Љештанско, Ћупићеве Бјелопавлиће и Загарач, Богдановићев Бучум и Бели Поток и Алексинац, Ћирићеву Лужницу, Ћукановићево Горње Цапарде и Драгачево, Томићеву Сваницу и Радимљу, Марковићеву Црну Реку, Динићев Тимок, Стијовићкине Васојевиће, Кашићкине Конавле, Златковићева три фразеолошка речника пиротског говора — да не набрајамо сад даље обимом мање, али често одличне збирке речи, између осталог и из *Прилога проучавању језика* и других извора који описују општу или тематски специфичну, али изворно дијалекатску лексику нпр. Мрча, Кривог Вира, Гораждевца, Шумадије, Златибора, Шајкашке, Ловре итд.

Осим све наведене грађе из нашег језика коју Скок није имао на располагању, њему би исто толико (ако не и више) недостајала достигнућа дијалектологије других словенских језика чија лексика такође пружа драгоцене паралеле нашим речима, истовремено омогућавајући реконструисање прасловенског лексичког фонда — чијим се етаблирањем даље олакшава успостављање етимологија наших речи, барем оних домаћег порекла.

Дакле, свако излагање о нашем ЕРСЈ неизбежно се своди на поређење тог речника и Скоковог ЕРНСЈ, у глобалу и у детаљима. Како је Прва свеска ЕРСЈ, на слово *а-*, готово коначно уобличена, то је поређење лакше спровести.

Скоков речник на слово *а-* обухвата 80 страница, садржи 380 одредница (од тога чак 54 посвећене појединим суфиксима), многе које иду у ред интернационализама, као и бројне локализме, нарочито италијанског порекла. У сегменту на слово *х-* он има 103 одреднице на *ха-* од којих је око трећина (тачније њих 39, углавном турцизама и мађаризама: *хабер*, *хадум*, *хаир*, [*хајдук*], *хајвар*, *хал*, *хала¹*, *хала²*, *халал*, *халас*, *халка*, *халуга*, *халва*, *хам*, *хамал*, *хаман*, *хамшиан*, *ханџав*, *хар¹* = *аризаџи*, *хар²* = ‘стид, срам’, *хараб* = *араба*, *харач²* = *арч* ‘трошак’, *харар*, *харба* = *арбија*, *хардов*, *харзлак*, (*х*)*ас*, *хасаба*, *хасна*, *хасас*, *хасџа-лук* ‘болест’, *хашаш* (*учиниџи*), (*х*)*аџар*, *хаџур* = *аџар* ‘милост’, *хавала*, *хаван*, *хавли(ја)* ‘пешкир’, *хавра* ‘синагога’, *хавуз*) због уважавања начела фреквентности и ареалне дистрибуције, у ЕРСЈ сврстана под слово *а-* (као *абер*, *ајвар*, *алва*, *ардов*, *алас* итд.).

Прва свеска ЕРСЈ на слово *а-* тренутно има око 650 одредница (не рачунајући тзв. празне одреднице које проистичу из лексемног лексикографског поступка, за разлику од Скоковог гнездовног), тако да се грубо може рачунати да је скоро два пута обимнија од одговарајућег сегмента ЕРНСЈ (380 – 54 + 39 = 365, што је приближно половина од 650).

Двостубачна табела која следи упоредо приказује релевантне делове садржаја неколико парова одредница два етимолошка речника српског језика, Скоковог ЕРНСЈ и ЕРСЈ (уазбучених према поретку у ЕРСЈ). У другој колони истакнути су поједини елементи (по критеријуму фреквентности: ареал,

семантика, творба, фонетика, фразеологија — са конкретним примерима) у којима ЕРСЈ (по правилу у првом делу одреднице) доноси нешто више у односу на ЕРНСЈ. Према прилици, кратко се указује на оно што је у другом или трећем делу одреднице ЕРСЈ битна новина у поређењу са ЕРНСЈ.

<p>HALITI s.v. hála² „zahod“ ... Denominal na <i>-iti</i>: <i>haliti</i>, <i>halaviti</i> „prljati, gnusiti“ = <i>àlit</i>, <i>-im</i> (Kosmet) (<i>u-</i>) „maziti, navikavati nekoga na poklone“. Odatle postverbal <i>ùala</i> m., f. „razmaženo čeljade“ Balkanski turcizam arapskog podrijetla ... iz oblasti kućanstva.</p>	<p>АЛИТИ¹ <i>àliī</i>, <i>-im</i> impf. дијал. „мазити, чинити размаженим“ + битна исправка етимолошког тумачења + ареал: Призрен, Лесковац, Левач и Темнић, Тимок, Пирот, Врање итд. + семантика: „ударити, улубити“, „ћакнут“; <i>разáлњак</i> „неуредан и неодговоран човек“, <i>ùala</i> „навика“ + творба: префикси <i>на-</i>, <i>о-</i>, <i>йо-</i>, <i>раз-</i> II део: Од псл. дијал. *<i>xaliti</i>, уп. буг. <i>алим</i> „(раз)мазити“ ... рус. <i>нахál</i> „дрзник, неваљалац“, <i>подхали́м</i> „размажен човек“ III део: Итеративно образовање са дужењем <i>a < o</i> од *<i>xoliti</i>, уп. рус. <i>хóлитъ</i> „бринути се о некоме, неговати некога“; за „ударити“ уп. рус. дијал. <i>хóлитъ</i> „шибати, ударати“ ... итд.</p>
<p>НАМ <i>ham</i> m. (Vuk, 18. v.) <i>hamiti</i> (Belostenec, Voltić) <i>hamati</i> (ugarski Hrvati) <i>amište</i> (Donja Podravina) „vagir“ Кратка напомена: Имају и češ., sln., ukr., rum. Od madž. <i>ham</i> < stvnjem. <i>hamo</i>.</p>	<p>АМ <i>âм</i>, <i>áма</i> м. Вук > РСА + ареал: Загарач, Криви Вир, Левач, Врање, Тимок, Лесковац, Косово, Подриње, Војводина + семантика: „спрега, пар коња“, „каиш преко рамена уопште“, „каиш за алов“, „кончић на махунама“, vb. „везати каишем (уопште)“ + творба: <i>уамујем</i> „спојити две нити у једну“ II део: мак. <i>ам</i>, буг. <i>хамъ</i>, и остали језици конкретно; на крају обазриво о изворној етимологији: ... веровајино од немачког.</p>

<p>НАМАЈЛИЈА s.v. hamal <i>hamajlija</i> f. (Vuk, 16. v.) = <i>hamalija</i> 1° „zapis koji štiti čoveka od zla“ 2° „kutija u kojoj se čuva takav zapis“ 3° „čaranje uopšte“ 4° „vrsta jabuke“ (Užička nahija) Deminutiv <i>-ica</i> bug. <i>hamajlija</i>, arb. <i>haimaili</i></p>	<p>АМАЈЛИЈА <i>amájlija/amàjlija</i> f. „тали-сман“ + ареал: БиХ, Војводина, Прошћење, ... Бјелопавлићи, Призрен, Мостар, Пећ, ... Кључ, Левач, Купиновац + семантика: „ромбоидан облик“ <i>на амајлију</i> „у облику издуженог ромба“ <i>амајлика</i> „врста ситне шаре на ћилиму“, „школска торба“, „пешкир ... на буклији“, „русомача, <i>Capsella bursa pastoris</i>“, „мало а дуго парче материје или земље“ + творба: <i>амајлијаш</i> + фонетика: афереза <i>мајлија/ма̀јлија</i> II део: + рум. <i>hamaili</i></p>
--	---

Јасна Влајић-Појовић*

* Предавање *Етимолошки речник српског језика и дијалекатска лексикографија*, одржано у оквиру циклуса „Дијакхронијска проучавања српског језика“, Лингвистичка трибина Института за српски језик САНУ, 3. април 2003. године.

Дугорочан и далекосежан подухват

Даме и господо, уважени чланови Српске академије, драге колеге,

Једна стара грчка изрека гласи: μέγα βιβλίον, μέγα κακόν „велика књига — велико зло“. На први поглед, једна књига од нешто преко двеста педесет страна, колико броји ова која је пред нама, не даје повода да се та изрека примени на њу. Но ако се има у виду да је то тек прва свеска речника, у којој је заступљено са преко пет стотина одредница само прво од тридесет слова азбуке, и да се даља израда тог речника и при бољим условима него што су садашњи тешко може одвијати бржим ритмом од једне свеске и просечно једног слова годишње, лако је простом рачуницом доћи до једне прилично обесхрабрујуће процене обима и трајања започетог посла, који се са тог гледишта заиста може учинити „великим злом“, особито у овом нашем времену. И грчка изрека коју сам навео настала је у једном одређеном раздобљу историје грчке књижевности, када се састављање монументалних спегова обима једне „Илијаде“ или „Одисеје“ сматрало превазиђеним и осуђивало као залудна работа, а предност се давала краткој епској форми, такозваном епилију. Слично томе и наше данашње време преферира оно што се лако и брзо производи и троши, а нема много разумевања за бављење дугорочним пројектима какав је овај, који досежу, па и превазилазе оквире једног радног и људског века — нарочито ако се они не свде на рутинско одрађивање посла, већ изискују непрестано, доживотно усавршавање и истраживање. Ово је време када врачарски храм Св. Саве, замишљен да се гради опека на опеку, камен на камен, ужурбано изливамо из бетона; када књигу треба што брже и са што мање трошка (и труда) написати, а затим што успешније „промовисати“ и, по могућству, што боље продати, у дословном и пренесеном смислу. Овој књизи није потребна таква „маркетиншка“ промоција. Она је само један скромни камен, једна опека, коју полагамо на, верујем, чврсто изграђен темељ; када једнога дана, за који ја лично нисам сигуран да ћу га видети, буде завршен и кров, биће то сигурно прибежиште свакоме

кога искрено заокупља прошлост не само српскога језика, него и српскога народа и свих оних народа и језика који су са њиме историјски и генетски повезани; прибежиште како од злонамерних оспоравања, тако и од некритичког и нарцисоидног самовеличања које нам само може штетити (и већ је итекако штетило). У том смислу не бих се задовољио карактеризацијом „подухват од националног значаја“. Као што нико други осим нас и боље од нас не може у овој ери свеопштег загађења природе сачувати наше воде, наше шуме и наш ваздух, и као што тај задатак не треба да вршимо само због себе самих и своје земље, него и ради добробити целе планете и свеукупног човечанства, тако и брига за матерњи језик и извршење фундаменталних задатака на том пољу представља обавезу коју немамо само према властитом потомству. Сваки истински успех свакога појединог народа на таквим задацима доприноси побољшању духовне атмосфере у целом овом нашем — ипак малом — свету.

Опростите ми ако сам употребио неке крупне речи и ако је то звучало као да величам подухват чији сам сâм део. Учинио сам то само да бих истакао далековидост човека за кога бих више од свега желео да је данас овде присутан, а волим да верујем да на неки начин то ипак јесте: покојног академика Павла Ивића, који је пре двадесет година засновао и осмислио пројекат Етимолошког речника српског језика, и водио га преко петнаест година, све до своје смрти. Успомени на њега ауторски тим посветио је овај скромни почетак, у нади да ће речник једног дана, када буде завршен, представљати још један споменик том великом научнику и прегаоцу.

Немојте погрешно схватити метафоре храма и споменика: далеко смо од тога да на скромни плод свога рада гледамо као на светињу. Ову прву свеску издали смо свесни властитих објективних и субјективних ограничења; већ сада, након непуна четири месеца, нашли бисмо сами штошта да у њој поправимо, како у појединостима, тако и у самој концепцији. У том смислу искрено се надамо свакој добронамерној примедби, поправци или допуни, са које год стране дошла, и настојаћемо да је на овај или онај начин уградимо у коначну синтезу.

Прошла су времена када се један човек, макар то био и великан попут Петра Скока, могао сам латити оваквог посла. Етимолошки речници конципирани попут нашег, типа тезауруса, који теже што потпунијем обухвату лексике једног језика и издају се на дуге рокове у низу сукцесивних свезака или томова, изискују тимски рад. То потврђују сви слични подухвати који се тренутно одвијају у словенском свету: етимолошки речници старословенског, бугарског, белоруског и украјинског језика, прасловенски речници који излазе у Москви и у Кракову. И ова свеска дело је тима за који је било по-

требно доста времена да се састави и оспособи. Данас о његовим члановима већ можемо говорити као о Београдској етимолошкој школи, која је у последњих десетак година стекла међународну репутацију и у току је са развојем своје науке у светским оквирима, дајући му и сама запажен допринос. Поред одбрањених и објављених магистарских радова и докторских дисертација из области пројекта, о томе сведочи знатан број чланака у водећим часописима код нас и на страни и саопштења на међународним скуповима публикованих у њиховим зборницима, а такође чланство три најстарија члана тима у Етимолошкој комисији Међународног славистичког комитета.

Ако у овој средини за пројекат ЕРСЈ буде било елементарног разумевања, овом релативно младом тиму неће недостајати истрајности да овај посао настави у годинама који долазе и да га приведе крају, уводећи благовремено у њега нове, свеже снаге.

*Александар Лома**

* Говор на промоцији Прве свеске *Етимолошког речника српског језика*, Трибина Библиотеке САНУ, 25. новембар 2003. године.

Речник за стручњаке и „сладокусце“

Када је планирала овај циклус предавања о специјалним речницима српског језика, проф. Даринка Гортан-Премк је за референта о овом речнику вероватно предложила баш мене имајући у виду да сам ја један од најстаријих учесника у његовој изради. Та чињеница ме с једне стране препоручује за вечерашње предавање, а са друге представља хендикеп — управо зато што сам један од аутора самог речника, као и неких теоријских радова о њему, плашим се да немам неопходну дистанцу према њему, тј. да се моји критерији о томе шта се подразумева а шта треба посебно објаснити неће увек подударити са вашим предзнањима. Али покушаћу.

Да бих вам наговестила о чему се ту ради, за почетак ћу поменути само неколико занимљивих случајева. Из овог речника можете сазнати, на пример:

- да *аврљ-баврљ* није нека измишљотина, већ права реч, прилог чијем се пореклу може ући у траг на основу именице *аврљ*;
- да је глагол *акайи*, који сви осећамо као колоквијалан и дијалекатски, заправо стара реч, широко распрострањена у већини словенских језика, и то у различитим значењима;
- да су *ајвар* и *кавијар* у ствари једна иста реч, само позајмљена различитим путевима;
- да *авлија* баш и није прави турцизам, већ изворно грчка реч коју смо примили преко турског, и да је пореклом исто што и учена реч *аула*;
- да српски језик на слово *а-* има барем тринаест узвика и седам везника;
- да у српском језику има чак шест различитих речи које све гласе *ала*, док неких других, такође на слово *а-*, има по две-три, нпр. *аван*, *аба*, *алай*;
- да наша *Авала* заправо и није нека планина, већ само „преграда“;

- да топоним *Азбуковица*, име предела у западној Србији, нема никакве везе са *азбуком* (иако се тамо данас ради на обнови неких манастира, који су своједобно били центри писмености), већ је преобликована синтагма *Хас Буковица*;
- да *аће* није само шлагер са најновијих реклама којима нас бомбардује хемијска индустрија, већ стара српска реч, словенског порекла, везник у значењу „ако“.

Уз помоћ овог речника можете да добијете опкладу да су нпр. *ашов* и *алас* речи мађарског порекла, али и да се уверите да међу њих сасвим спада и *асџал*. Наиме, он и јесте хунгаризам и није, пошто је мађарска именица словенског порекла — заправо исто што и наш *сџо*, само у старијем облику *сџол*, коме су Мађари додали тзв. протетско *а-* пошто не могу да изговоре групу *сџ* на почетку речи.

Иако је наша тема само једна свеска једног речника, она нужно даје повода — или чак изискује — да се упоредо макар дотакну још нека друга питања: прво једно опште, о етимологији као грани науке о језику и о природи и саставу етимолошког речника у целини, а потом и једно конкретно, о реалним условима у којима је формирана радионица у којој се тренутно пише *Етимолошки речник српског језика*.

Због свих ових најава и наговештаја до сад смо пропустили да се осврнемо на то откуд уопште етимолошки речник у овом циклусу о специјалним речницима.

Сви речници о којима је досад било говора на овој трибини — деривациони, асоцијативни, електронски, обратни — заиста су специјални, и то се види већ на први поглед, по њиховој нестандартној форми. Речник о коме говоримо вечерас, етимолошки речник, у први мах делује као нормалан, обичан речник са одредницама које се нижу азбучним редом, са граматичким одређењима иза наслова одреднице, наведеним значењем речи, иза чега следи извор из којег је реч преузета. Међутим, он је итекако специјалан. Посебност етимолошког речника лежи у његовом садржају, у начину на који су речи у њему описане — односно у самој чињеници да је он етимолошки. Овде би ваљало подсетити се шта је заправо етимологија. Најкраће речено, то је грана науке о језику која проучава порекло и развој речи. Овај термин је — као и већина назива наука — грчког порекла и значи „наука о стварном, правом, истинитом“ (подразумева се: пореклу речи), за разлику од оног које нам се чини да јесте. Да би било јасније на шта се то мисли, о каквом се то откривању оног правог — а покривеног велом нетачног, погрешног — ради, навешћемо неколико нама савремених примера речи чије би порекло, кроз пар стотина година, могло да мучи неког етимолога: ... они који не знају ен-

глески лако могу мислити да је именица *чек* изведена од глагола *чекайши*, а не позајмљена из енгл. *check*. Фудбалски навигачи који не читају речнике свакако верују да је *лажирана* утакмица она којој је унапред, лажно „намештен“ резултат, а не пада им на памет да је тај придев пореклом од француског глагола *lache* „препустити“ — дакле, и тај трик, препуштање победе, измислио је неко пре нас. Овакав начин тумачења, односно домишљања о пореклу речи само на основу асоцијација које оне буде у сопственом језику, има свој стручни назив, такође грчког порекла, *п а р е т и м о л о г и ј а* „споредна, лажна етимологија“ односно у нашој лингвистици (по узору на немачко *Volksetymologie*), то се зове и народна етимологија, некад и пучка етимологија.

Али вратимо се правој етимологији. Етимолошки речник је крајњи резултат етимолошких истраживања једног језика. У њему се речи сагледавају, како се то стручно каже, у дијахроној перспективи, тако што се прати и описује њихов творбени и семантички развој током историје једног језика. То подразумева систематизовање историјских и дијалекатских потврда лексике, коришћењем компаративно-историјског метода лингвистичке анализе усмерене на генетски сродне и на суседне језике. У конкретном случају српског језика, то значи поређење са осталим словенским језицима са којима он дели заједничко порекло, као и са језицима који чине или су бар чинили (у неком историјском тренутку или дужем периоду), његово непосредно окружење — пре свега са околним балканским језицима. Тај контакт је умео да буде свеобухватан, интензиван и дуготрајан (нпр. у случају турског језика), или пак ограничен — било тематски (нпр. грчки језик у црквеној терминологији), било временски (нпр. немачки језик у средњовековном рударству), или пак географски (нпр. мађарски језик у Војводини).

Иако се у вези са етимолошким речником вазда помиње придев *историјски*, њега никако не треба бркати са класичним историјским речником који само износи историјске потврде речи, на основу свих расположивих односно за грађу речника одабраних писаних извора дотичног језика, не упуштајући се у тумачења. Конкретно, *Рјечник из књижевних сџарина српских* Ђуре Даничића, поред застарелих, старосрпских речи као што су *аџиџаг*, *злойаџник*, *џаџиџ*, садржи и неке стандардне, књижевне, које и данас користимо, нпр. *аџрил*, *врџи*, *госџодар* и сл., али ту је избор ограничен на речи које су постојале још у средњем веку, и то само у књижевности и административном језику, а све што о њима можемо сазнати јесте основно значење и извор у коме су записане — што обично доводи до податка о години првог помена. Ти подаци, поред осталих савремених потврда, улазе у етимолошки речник.

Даље, иако етимолошки речник садржи и многе стране речи, он никако није речник страних речи. У један речник типа Вујаклијиног

[данас је референтан наслов *Велики речник страних речи и израза* И. Клајна и М. Шипке], улазе пре свега интернационализми, учене речи високог општег стила које припадају широком кругу тематских и термилошких области — науке, технике, медицине, психологије, математике, филозофије, права, уметности, као што су *йеринийеграција*, *редунданћностћ*, *йролиферација*, *хййойрофија*, *алиер его*, *енкаустиобиолић*, *зооиййолић*, *кјаро-скуро* итд. Такве речи — а пре свега појмови које оне означавају — у великој мери су непознате — истовремено и непотребне — обичним говорницима једног језика просто зато што оне и нису део разговорног и народног језика. И то не само нашег народног језика, већ ниједног, ни савременог немачког ни француског. Ако ћемо право, иако речници страних речи врве од грчких речи, огромна већина њих не могу се наћи ни у речницима старог грчког (*йелефон*, *йелеграф*) нити новогрчког народног језика у коме такође нема речи *зооиййолић* „камен са животињским отиском“ коју су тек у новије време, за своје стручне потребе, сковали геолози. Ако речник страних речи и садржи неку страну реч која, пошто означава неку реалију из свакодневног живота, истовремено чини и део народног језика, објашњење у њему је крајње штуро, понекад и нетачно: тако се код Вујаклије *алай* „оруђе“ само кратко упућује на арапско *алеј* (ћирилицом!) док у етимолошком речнику та реч изгледа другачије (в. ЕРСЈ 1: 112 s.v. *алай*¹).

И најзад, добар етимолошки речник садржи много дијалекатских речи, али он свакако није дијалекатски речник. Ако некога занима како се — по кућама и на пијаци — говори у Пироту, Тимоку, Лесковцу, Ваљевској Колубари, Драгачеву или Горњим Цапардама, он ће потражити неки од речника из ових крајева који су издати самостално или у оквиру нашег престижног часописа *Српски дијалектолошки зборник* (узгред, ове године се навршава 100 година како је он покренут, студијом Александра Белића о говорима југоисточне Србије). Речи из таквих речника, будући део народног језика, улазе у етимолошки речник, али не редом већ селективно, под условом да се од стандардне лексике разликују по најмање једном критеријуму: прозодијском, фонетском, творбеном, граматичком, семантичком, географском (нпр. ако су посведочене у неочекиваном ареалу) итд. Дешава се понекад да и такозване *х а п а к с н е* потврде, речи са једном потврдом у нашем језику, уђу у етимолошки речник, али за то тек треба да испуњавају строге услове које аутори постављају на основу свог искуства и интуиције — да јесу, или личе на словенске реликте, да су балканизми или да, према реалији коју описују, има индиција да могу бити део корпуса позајмљеница које су иначе заступљене на одређеном терену или у одговарајућој терминологији итд.

Пошто смо побројали шта све етимолошки речник није, треба да кажемо шта он јесте. Етимолошки речник у себи садржи више речника у једном: и описни, и историјски, и речник страних речи, и дијалекатски — али то није механички збир него синтеза садржаја свих њих у једном новом амалгаму. Речи су ту сврстане под одреднице које су организоване на одређени начин, тако да их што боље попишу и опишу, нудећи на крају једно извесно, или више могућих тумачења. Речи којих нема у историјским речницима и речницима страних речи налазе своје место и тумачење у етимолошком речнику.

Нажалост, обични, описни речници српског језика — нити Матичин *Речник српскохрватскога књижевног језика* који је комплетан, нити велики, заправо енциклопедијски *Речник САНУ* који покрива и књижевни и народни језик — али само до слова О — не доносе податке о пореклу речи (осим кратке назнаке кад се ради о страним речима, што се опет своди на Вујаклију у једној широј али концизнијој верзији). Неки већи језици имају и такве описне речнике, или се они пишу. Ако имате среће да дођете до неке стручне библиотеке која поседује Скоков ERHSJ, и ако сте срећне руке па та библиотека има комплет тог речника који укључује и његове индексе, вероватно ћете наћи тумачења за већину речи које вас интересују. Али за многе и нећете. Наиме, Петар Скок, изврсни загребачки романиста и балканолог који је временом постао и добар слависта, умро је одавно — има томе већ пола века — не стигавши да заврши свој речник (иначе касније постумно издат на основу рукописа у коме су неке одреднице биле довршене, а неке баш и нису). Највећи његов недостатак је грађа, сви подаци који су се појавили накнадно, у последњих педесетак година, и то на српском терену.

Наша је за вечерас задата тема да говоримо о *Етимолошком речнику српског језика* на основу његове Прве свеске, која садржи само речи на слово А- (њих око 700). Евентуалне заинтересоване читаоце можемо упутити на *Огледну свеску* овог речника (издату од истих издавача у Београду 1998), која са својих 135 пробраних одредница обухвата сва слова, од А до Ш, али-и до широка, са свега две речи на слово А-.

Ако се неко запита зашто тек сад, у XXI веку, Прва свеска ЕРСЈ, одговор је једноставан: раније није могла бити написана, јер то није имао ко да уради. Како лепо стоји на почетку Предговора *Огледној свесци*, етимолошка проучавања у Срба имају традицију — али се не могу похвалити континуитетом. А овакви подухвати не бивају без надограђивања и таложења труда и искуства неколико генерација. О томе сведоче етимолошки речници свих већих европских језика, чак и неких мањих али срећнијих него што је српски, за које се данас већ пишу етимолошки речници друге или треће генерације (словенач-

ки, бугарски, мађарски, албански ...). Одбор за етимолошки речник при Српској академији наука и уметности као и Етимолошки одсек при Институту за српски језик САНУ основани су тек 1983. године, чиме је напокон остварена замисао академика Павла Ивића да се тако заокруже дијакхронијска проучавања српског језика. Колектив се дуго састојао од само једног до два члана, а тек последњих петнаестак година физички стасава критична маса истраживача потребних за тај посао. Сарадници су се самообразовали до потребних профила — поред сербокroatиста још и слависта, балканолога, оријенталиста, романиста (изнова морамо да подсетимо да се одговарајућа настава — која би студенте припремила за етимолошка истраживања, не изводи ни на једном нашем факултету). Тек у последњој деценији прошлог века формирала се тзв. Београдска етимолошка школа, расла и сазрела до таквог стадијума да почне да издаје речник, што се види из начина на који се богатила њена научна продукција [в. Изабрану библиографију сарадника на крају овог Зборника].

Сама чињеница да Прва свеска покрива слово *A*- резултирала је специфичним генетским саставом речи које су у њу ушле, па је том проблему посвећен цео један рад [в. Влајић-Поповић/Петровић 2004]. Наиме, у Првој свесци се налази врло висок проценат *п о з а ј м љ е н и ц а* свих врста (има ту речи из турског, италијанског, грчког, али и из немачког, мађарског, руског, албанског, ромског ... чак и из тајних језика).

Наспрам тога стоји релативно врло мали број *д о м а ћ и х* р е ч и, што је последица историјског развоја словенских језика: речи које су у прасловенско доба почињале на самогласник *A*- добиле су тзв. протетско *J*- чиме су аутоматски промениле своју адресу у речнику. Конкретно, псл. **agne* (сродно са лат. *agnus*) претворило се у *јагње*, **ablъko* је постало *јабука*, **asenъ* ... *јасен* итд.). Тако се десило да је избор домаћих, изворно словенских речи на слово *A*- ограничен на неке специфичне категорије, као што су:

а) *г р а м а т и ч к е* р е ч и, узвици и везници, нпр. *а* (као узвик), *авај*, *авџе*, *ај*, *ајме*, *аис*, *ану*, *арја*, *арџо*, *асџи*, *ау*, *ах*, *аха*, односно *а* (као везник), *ако*, *али*, *ама*, *амо*, *ано* (речца) итд.

б) речи настале од *о н о м а т о п е ј е* или експресивне речи, не увек јасног порекла и значења, али које ипак јесу део нашег језика: *а(лам)џри*, *андарџи* / *андрџаџи* / *андркаџи*, *аџара-џаџара*, *аварљ-баврљ* итд.

в) речи које имају *д у б л е т е*, двојнике на неко друго слово, али је губитком почетног гласа — најчешће је то *X* (ређе *J* или *B*) — дошло до њихове „селидбе“ у корпус речи на слово *A*- (то се првобитно дешавало у дијалектима, а онда су поједине такве речи продрле и у књижевни језик: **алаџи* „пипати“ < псл. **xalati*, *ајдук* „натега“ < *хајдук*, *алов* < *валов* итд.).

Пошто смо овим унапред нагостили неке опште одлике садржаја одредница Прве свеске *Етимолошког речника српског језика*, погледајмо сада конкретно како изгледа њихова форма.

Одредница ЕРСЈ је троделна (смисао те тројне сегментације детаљно је образложен и илустрован још у *Огледној свесци*, а теоријски је разрађен у раду који је презентирао на Округлом столу о словенској етимолошкој лексикографији, одржаном на XII међународном славистичком конгресу у Кракову августа 1998. године [в. Бјелетић/Влајић-Поповић/Лома 1997]. Овакав модел је наизглед сложен, али заправо је једноставан, логичан и прегледан. Из перспективе корисника он је изразито практичан, јер чини речник употребљивим на више нивоа. Ауторски колектив је до оваквог структурно-техничког решења облика одреднице дошао након вишегодишњег промишљања и таложења својих позитивних и негативних искустава са читањем многих етимолошких речника, словенских и несловенских језика. Већина новијих речника одредницу сегментира на два дела, раздвајајући први, у коме се износи грађа, од другог, који након неког графичког знака — или у наставку, у истом реду, или увођењем новог реда — доноси етимолошко решење, паралеле и аргументацију [Фасмер, DELI, ESJS]. Аутори ЕРСЈ ипак налазе да је троделна структура идеална форма за речник, детаљан и богат дискусијом, какав је ЕРСЈ.

Први део почиње насловом за који се, стандардно, узима књижевни облик речи — уколико га она има (*ада*, *асида*), или пак онај дијалекатски који је формално најближи књижевном језику екавске варијанте (**абаиши се*, **алаиши...*). Н а с л о в је визуелно истакнут троструко: хелветиком, болдом и нешто већим фонтом, при чему није у курзиву нити садржи акценат. П р в а п о т в р д а је поновљена реч из наслова, али у курзиву и акцентована, са граматичким одређењима, значењем и убикацијом и изворима, а после ње се нижу остале потврде, градиране по степену деривације, семантичком дијапазону и у принципу — од кога се неретко у пракси мора одступити — сортиране тако да прате географски распоред од југозапада ка североистоку. На самом крају првог дела налази се податак о најстаријем помену речи и извору у коме се он налази, графички маркиран тако што је одвојен дугом цртом. Богатство деривата драстично варира од одреднице до одреднице, што зависи од барем два фактора: прво од тога у којој мери дотична реч уопште има изведене облике (нпр. *акреј* их нема, *ава* је деривационо врло продуктивна реч), а са друге стране има речи чији су деривати толико осамостаљени у језичком систему, да заслужују своје посебне одреднице. До њиховог осамостаљивања дошло је или током развоја, у оквиру самог српског језика (нпр. *алав* и *аловаиши*),

или су оне наслеђене као различите речи, што значи да свака од њих понаособ има пандане у словенским језицима, или су пак као посебне речи преузете из неког страног језика, у коме су оне већ постојале као независне лексеме (нпр. горепоменућа *алва* „посластица од брашна, масла и шећера“ међу своје стандардне и регуларне изведенице чије значење директно извире из основног, не укључује именицу *алвалук* „част у пићу или новцу, напојница“, која је самостална реч још у турском).

Други део почиње концизним етимолошким објашњењем порекла речи иза кога следе њене паралеле у другим језицима: за домаће речи то су њихови пандани у словенским језицима, који се нижу — у смеру казальке на сату, од јужнословенских језика преко западнословенских до источнословенских, а за позајмљенице се дају њихови парњаци у другим суседним или балканским језицима, уколико су дотичне речи позајмљене у још неки језик осим српског, што најчешће јесте случај, барем код балканизама. У принципу, овим се завршава део одреднице намењен ширем читалаштву. Етимолошки суд може бити различито формулисан — у идеалном случају каже се нпр. „Од псл. **a* сој.“ али ретко се може донети тако кратак, јасан и неопозив суд. Често је он у извесној мери релативизиован тако што почиње са „Вероватно од тога и тога“ или са „Можда од тога и тога“, иза чега ипак следе паралеле које дотична реч има, генеалогске или из окружења. Међутим, није мали број случајева када је суд садржан у само једној речи — „Нејасно“, која чини цео други део одреднице. Тада у трећем делу по правилу следи коментар, неретко врло исцрпан.

Трећи део садржи етимолошку дискусију, евентуално извесно појашњење неког детаља из другог дела, и као такав намењен је стручнијим или барем радозналијим читаоцима. У случају стандардних речи неспорне етимологије у трећем делу се даје само литература у којој је раније донето или последњи пут пренето већ постојеће тумачење порекла дотичне речи. Уколико тумачења има више, наводе се — укратко — само она из пера репрезентативних аутора, и то рангирана по степену вероватноће, према нашој процени. У случају да је наш суд услован, образлажу се дилеме или резерве према понуђеном тумачењу.

Величина, тј. обим ових делова варира, и апсолутно и релативно. У принципу, код стандардних речи — а таквих је у овој свесци најмање (*азбука*, *ајвар*, *алаји*, *ашов*) — први део је највећи а трећи најкраћи, док обим другог зависи од бројности паралела. Међутим, постоје многи екстреми: нпр. *авеји*, *аламуња* имају огроман први и трећи део, док се други састоји од само једног реда.

Многи етимолошки речници имају тзв. празне одреднице које се састоје од само једне речи, дате у формату наслова, у којима се упућује на одредницу у којој се о тој речи заправо говори — овде су то по правилу одреднице које се налазе у Првој свесци (*амељ* → *авељ*, *алнуџи* → *алиџи*, *алка*² → *арка*). Поред тога, специјалитет ЕРСЈ чине одреднице које смо назвали полупразне, зато што садрже још и значење и убикацију речи за чије се тумачење упућује на одредницу која није на слово *А-*, већ на неко даље слово, па ће се наћи у ко зна ком наредном тому Речника (*адаманиџ* → *дијаманиџ*, *адамей* → *вудамей*, *алов* → *валов*, *андрога* → *јандрога*).

Дакле, ево какве се све речи могу наћи у Првој свесци ЕРСЈ:

- граматичке;
- ономатопејске;
- застареле (са крстићем и без њега): *†аџиџаг*, *†араксаџи*, *авгуџар*;
- религијске: *анђео*, *арханђео*, *аџосџол*, *аџиџазма*, *анаџема*;
- митолошке: *авей*, *аждаја*, *акреј*, *ала*, *андрак*;
- оними: *Адам*, *Арбуџина*, *Агарјанин*, *Арбанас*, *Арај(ин)*, *Арнауџ(ин)*, *Авала*, *Азбуковица*, *Азбресница*, *Ариџе*, *Арнајево*, *Ардомиле*, *Ашања*;
- хомоними: *ала*^{1, 2, 3, 4, 5, 6}, *аба*^{1, 2, 3}, *алаџ*^{1, 2, 3}, *ашик*^{1, 2}.

Да резимирамо:

Овај речник је писан истовремено за барем три категорије корисника: за општу публику и за шири круг колега лингвиста србиста, али исто тако и за најужи круг колега етимолога и компаративиста, пре свега слависта али и балканолога — дакле за оне којима су подаци из српског језика битни за њихов рад на проучавању словенских етимологија и балканских изоглоса. Због ширине захвата грађе ЕРСЈ и због знатне интердисциплинарне оријентације аутора ЕРСЈ, корисне податке у њему могу наћи и истраживачи других хуманистичких наука, историчари, фолклористи, етнологзи, правници, психолози. У сваком случају, ЕРСЈ се може читати на разне начине, и редом и селективно, на прескок — не баш као *Хазарски речник*, али захваљујући техничкој обради одредница, различити корисници могу га користити на различите начине:

1) Обичан л а и к може лако да препозна жељену реч у болдираном наслову одреднице којим почиње први део, и да одмах пређе на други део одреднице који почиње тумачењем њеног порекла. Дакле, за основну оријентацију — или инстант информацију — довољно је бацити поглед на истакнути наслов и на почетак другог дела који се издваја знаком пуног кружића.

2) Колеге лингвисти, с р б и с т и различитих профила као што су лексиколози, дијалектолози, дериватолози, семантичари итд. — у зависности од својих конкретних потреба или тренутних интересовања — имају на располагању комплетан први део, са свим (нама) расположивим потврдама из српског језика. Према прилици, њих други део може занимати у целости, или само до границе основног етимолошког објашњења порекла речи. Осим изузетно, они се вероватно неће упуштати у праћење петитом штампане дискусије у трећем делу одреднице.

3) Колеге е т и м о л о з и, било да су слависти или балканолози, најчешће ће бити незаинтересовани за други део одреднице, пошто је њима тај садржај у принципу већ познат. Међутим, веома ће их занимати први делови у којима ће они тражити примере досад непосведочених творби или значења, тј. нове потврде наших дијалекатских речи које евентуално чине пандан неким њиховим „проблематичним“ речима, које тако добијају шансу да буду етимолошки протумачене. Управо за овакву публику, за одабране светске стручњаке у области етимологије намењени су трећи делови одредница ЕРСЈ. Да не будемо патетични — али просто је истина да се они првенствено пишу као наш допринос славистици, балканологији, компаративистици, па и науци о језику уопште.

4) И најзад, бићу слободна да кажем да у потенцијалне кориснике *Етимолошког речника српског језика* спадају и с л а д о к у с ц и. Њих замишљам као људе мало дубље интелектуалне радозналости и отворености који у садржају овог речника, читаног редом, на прескок или на неки од помнутих профилисаних начина, налазе подстицаје за различита размишљања и даља трагања. Она се не морају нужно тицати само језика у ужем смислу, већ целокупне наше стварности коју језик одражава.

Као што и сами можете закључити на основу изложених узорака, већ на слово *А*- речи има много, проблеми са њиховим тумачењем су разни и не могу се сви осветлити — ја сам само хтела да вам укажем на неке од аспеката садржаја ЕРСЈ, покушавајући да будем мало са једне стране, као аутор, мало са друге, као читалац. Вама би требало да буде лакше — ви имате само једну улогу. Хвала!

*Јасна Влајић-Појковић**

* Предавање *Етимолошки речник српског језика — Прва свеска*, одржано у оквиру циклуса „Специјални речници српског језика“, Коларчева задужбина, 18. март 2005. године.

Ишчитавање прошлости из језика

У овој јубиларној прилици дозволите ми да скренем пажњу на то да и Етимолошки одсек Института за српски језик САНУ идуће године, која је већ на прагу, слави мали јубилеј, четврт века постојања. Та скромна годишњица неће бити повод за неке прославе, већ ћемо је обележити радно, изласком Треће свеске *Етимолошког речника српскога језика*, која је при крају, и зборника радова са прошлогодишњег међународног симпозијума „Словенска етимологија данас“, који је пред штампом. Већ је, дакле, скоро двадесет и пет година колико траје овај пројекат, један од оних које је утемељио Павле Ивић, један од ретких људи у нас у чијој се визији нису сукобљавали суштински научни и темељни национални интереси. О историјату нашег пројекта већ је у више наврата говорено и писано, најскорије у прилогу колегинице Бјелетић у зборнику посвећеном овој прослави. Ту су све суве чињенице, године, бројке и имена, а ја бих се у овој прилици задржао на неким општијим темама.

Допустите, дакле, да пођем од једне опште констатације: покретање овог пројекта било је почетак озбиљног и систематског бављења етимологијом у Срба. Ту одиста немамо неке велике традиције, ни у поређењу са неким народима са којима се у другоме иначе можемо поредити. Модерна етимолошка наука поникла је у крилу индоевропске компаративне лингвистике. Вероватно већ сама чињеница да ни на једном српском универзитету никада нисмо имали праву индоевропеистику доста тога објашњава. Њено постојање било би подстицај и ослонац нашим славистима да продубе своје увиде према дијакронији уопште и пре свега према пореклу речи. Водећи етимолози у словенском свету одвајкад су били индоевропеисти са тежиштем на славистици или слависти са индоевропеистичким видцима. Тај шири видокруг у Срба су, пре него наши слависти, стекле поједине колеге из других филологија: класични филолози, романисти, германисти. Тежиште њиховог интересовања самим тим лежало је на другој страни, у изучавању

старих језика, посебно палеобалканских, и тек су повремено правили излете у словенску етимологију, не увек срећне, јер су њихови славистички увиди били ограничени и недовољни. Наиме, етимологија је у свом најбољем и најпоузданијем виду историјска дијалектологија, само са већим степеном реконструктивности и хипотетичности. Павле Ивић био је један од водећих светских дијалектолога, који је подједнако владао синхронијом и дијахронијом, поседовао је сасвим озбиљна знања из компаративне лингвистике, а нема сумње, и „етимолошку жицу“, оно што се не стиче пуким асимиловањем факата. Стога је сасвим природно што је управо он осетио потребу да се не задовољимо Скоковим, колико год монументалним, постумним делом, него да приступимо писању новог етимолошког речника српскохрватског, или, како је то доцније сужено, српског језика.

Подухват, који је он водио до своје свакако преране смрти, био је несумњиво потребан и оправдан, али и смео, због тога што се почињало практично ни од чега. Хиљаду деветсто осамдесет треће године у Србији и у Срба није било никога ко би се са пуним правом могао назвати етимологом. Данас нас има, и то један пристојан број са одређеним међународним угледам. Како се то десило? Најпре тако што је, срећним избором сарадника, дошло до споја оних интересовања која у своме збиру чине етимолога. У том тренутку нико од нас који смо били и сада смо још на овом пројекту није имао тридесет година; најмлађи ако су се тек били родили. Етимолошки одсек постао је и остао велика учионица где старији обучавају млађе, усмеравају их и подстичу на што брже напредовање у науци, и формално, оно које се исказује кроз благовремено стицање магистарских и докторских титула у области научног бављења, и суштинско. Створила се, и остала, као неки дух који прожима овај одсек, жеља да се знања шире и продубљују, од властитог образовног профила — славистичког, класичарског, оријенталистичког — ка другим областима не само науке о језику него и науке уопште, јер је етимологија, као мало која друга дисциплина, упућена на интердисциплинарност. Повући границе својим интересовањима погубно је за етимолога, јер оно што се одражава у грађи којом се бави, речима, заправо је свеукупност људског погледа на свет у одређеним етничким, географским и временским пресецима. Треба бити, у потребној мери, историчар, етнолог, географ, геолог, ботаничар, зоолог, и још штошта друго. Уз то, поседовати практичну лингвистичку компетенцију, а у нашем случају то значи макар читати све словенске и све светске језике, а богомаи и балканске. Када, на пример, у некој другој области почетника кад вам се представља питате које језике зна, а он каже „енглески и француски“, ви кажете „одлично!“, а ми питамо „а

немачки?“. Што није већ стечено редовним образовањем, надокнађује се у ходу, самоучки, без роптања, и тако до пензије.

Са стране гледано, наш посао је незахвалан. Изискује не само многа знања која се стичу, проширују и продубљују малтене доживотно, него и много што рударског копања, што пипавог рада. Треба имати у виду да се етимолошки речник српског језика пише без неких потребних предрадњи. Немамо ваљан историјски речник нити пак збирни речник српских дијалеката. Да не говоримо о електронским базама података, какве другде поодавно постоје. Упркос томе, тежимо ка исцрпности, сматрајући да се наш посао ради једном за свагда. Искључивши рецентне слојеве позајмљеница и неологизама, који се лако препознају и улазе у речнике страних речи намењене широкој публици, настојимо да укључимо целокупно лексичко благо српског језика. Готово две хиљаде одредница у прве три свеске које покривају сегмент азбуке од А до БЈ довољно сведоче о томе, тим пре што се провидне изведенице не обрађују засебно, већ под основном речи. У нашем послу нема једноставних и лаких фаза. Већ писање првог дела одреднице који садржи потврде значи оцртавање ареала, предочавање формалне варијантности и успостављање каткад врло сложеног деривационог стабла. Етимолошки суд у другом делу никада се не даје по аутоматизму, пуким преузимањем из раније литературе. Често се од њега уздржавамо, али онда, у трећем делу, указујемо на разне могућности интерпретације. Уосталом, за многе речи и немамо од чега поћи, јер су оне у нашем речнику први пут постале предмет научне пажње. Већина наших одредница заснива се на истраживању које изискује и знање и време. Уз то, постоји захтев лексикографске обраде да се што више тога каже на што мање простора. А готово о свакој речи може се написати чланак пристојне дужине, о некима чак и књига. Тамо, где таквих посебних студија нема, а потребне су нам да се на њих у речнику позовемо, сами их пишемо. Нуспроизвод рада на речнику су такви радови у часописима и зборницима, а такође посебне монографије посвећене ширим сегментима лексике или општијим појавама у њој. Парадокс је наше научне политике да се при вредновању нашег пројекта такви радови више цене од самог речника који је његов основни циљ. Но о томе нећемо говорити данас, можда ће бити речи сутра на округлом столу. У сваком случају, сарадници Етимолошког одсека успевали су досад да, поред свог основног посла, пишу научне радове који су својим квантитетом и квалитетом наш пројекат довели на сам врх у области језика и књижевности. Осим тога, остварују интензивну међународну сарадњу која се огледа кроз студијске боравке у водећим центрима и размену са њима, учешће на елитним међународним скуповима из области словенске етимологије, њихово организовање, члан-

ство три члана Одсека у Етимолошкој комисији од којих је један у текућем мандату председник те комисије. Говори се о „Београдској етимолошкој школи“. Можда је такав назив преураћен, али у сваком случају он казује да се овде нешто озбиљно ради. А да је тако, можемо потврдити само ми сами, даљим излагањем српског етимолошког речника. Осим нашег труда и ентузијазма, за то је потребна и подршка са стране, пре свега препознавање ширег националног и међународног значаја нашег посла од стране институција које нас наткриљују и финансирају. За свеобухватан и темељан етимолошки тезаурус какав радимо потребно је доста времена и вероватно више генерација, али када га једном уз довољно разумевања и стрпљења буду имали, Срби ће из њега можда боље него из било чега другог моћи да сагледавају своју, а други њихову, језичку, културну и етничку прошлост.

*Александар Лома**

* Реферат под насловом **Пројекат „Етимолошка истраживања српског језика и израда Етимолошког речника српског језика“**, одржан на Међународном научном скупу „Стање и перспективе науке о српском језику“ (поводом 60 година Института за српски језик САНУ), Свечана сала САНУ, 17. децембар 2007. године.

У вечитој потрази за *ѝра-*

Поштоване колеге,

Пре него што кажем неколико речи, желела бих да изразим своје задовољство што ово признање примамо управо на овом факултету, и то баш у овој сали, јер сам у њој, заједно са једном сјајном генерацијом студената славистике, слушала своја прва предавања. Посебно ми је драго што данас овде видим и наше професоре, људе који су нас својим знањем уводили у чаробан свет словенских језика и књижевности. Њима свакако припада један део овог признања.

Други, и највећи део, припада мом колективу, Етимолошком одсеку Института за српски језик САНУ. Његово оснивање иницирао је управо професор Ивић. Жеља му је била да српски језик, као и сви остали словенски и европски језици, добије један модеран, научно утемељен и широко заснован етимолошки речник. Окупивши групу младих сарадника-почетника, у којој сам се, срећом, нашла и ја, професор Ивић нам је, на себи својствен, ненаметљив начин, поставио високе критеријуме, али нас није спутавао. Свако од нас имао је слободу да се бави оним темама које га највише привлаче. Тако смо, рецимо, у својим магистарским радовима писали о грчким и румунским позајмљеницама, родбинској терминологији, стању проучености турцизама, фитонимима, лексици тајних језика итд.

Из наше мале радионице до сада су, поред близу три стотине научних радова и приказа, изашле *Огледна свеска* и две свеске *Етимолошког речника српског језика*, као и три монографије: *Етимологија и мале фолклорне форме*, *Историјска семантика глагола ударања*, *Исковрнути глаголи*, а ускоро се надамо и четвртој — о турцизмима у српском призренском говору. Уз њих свакако морам да поменем и књигу *Пракосово*, која својим симболичним насловом показује да ми, шта год да проучавамо — фолклор, народну епiku или језик — увек тражимо оно *ѝра-*, без чијег разумевања тешко да можемо објаснити садашњост.

Међутим, свега овога вероватно не би било без озбиљног рада, међусобног разумевања и свести да се велики подухвати, као што је израда речника једног језика, могу остварити само заједничким трудом и колегијалном сарадњом. У данашње време појединци могу писати једнотомнике, али капитална дела могу створити само сложни колективи.

Ја имам привилегију да будем члан управо таквог једног колектива. Њега чине вредни, тихи, скромни људи, који воле свој посао и могу много да пруже. Због тога награду „Павле Ивић“ схватам као признање свима нама, нашем залагању и заједништву, оном духу прегалаштва и радости истраживања које нам је у наследство оставио наш професор.

*Марија Бјелејић**

* Говор поводом доделе награде „Павле Ивић“ за књигу *Исковрнуџи глаголи*, Филолошки факултет у Београду, 10. јануар 2007. године.

Београдска етимолошка школа

Биковина, биколићи, бик-рабоџа, бѣкуља, билан, билангѡв

Ово што сам управо изговорио звучи најпре као нека басма, и нисте чак могли бити сигурни који је језик у питању. Ипак је српски. То што сте чули само је мали исечак из Треће свеске *Етимолошког речника српског језика*, која је у припреми за штампу — низ од шест узастопних наслова одредница, мање-више насумично одабран, јер је ова, као и претходне две свеске, препуна речи за већину којих чак ни најбољи зналци нашег језика нису никад чули, речи застарелих и дијалекатских, прикупљених из народних говора од Дубровачког приморја до Старе Планине, од Палићког језера до Шаре, са целе територије српског језика и из његових енклава у расејању. Тек повремено у том низању проблесне нека позната, још ређе — нека обична, свакодневна реч, под којом се гнезди маса њених прозирних изведеница којима није дат статус посебне одреднице. Упркос томе, у досад обрађеном сегменту азбуке од А до БЈ, има преко хиљаду и осамсто одредница, на преко осамсто страна. Шта садржи и чему служи такав речник, чије ће се излагање мерити деценијама, а обим десетинама хиљада страна? Овој публици вероватно не треба да објашњавам разлику између етимологије и ентомологије. Већина вас зна и за тротомни *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* Петра Скока, монументално дело које представља не само трајан споменик своје аутору него је и даље драгоцен приручник за широк круг слаvista, балканолога и индоевропеиста. Скок, који је умро 1956, а највећи део рада на речнику обавио пре Другог светског рата, трудио се да обухвати све познато речничко благо старог и савременог језика и да узме у обзир сву релевантну литературу. Проток времена учинио је да већ почетком седамдесетих година, када је Скоков речник постумно издат, он, при свој својој вредности, буде у много чему застарео. Поред вишедеценијског заостатка у праћењу секундарне литературе, у њему се већ тада осећала неравномерна заступљеност дијалекатске грађе на штету лексике источних српских говора,

што није била Скокова кривица, већ одраз реалног стања у времену када је једини расположив извор био Елезовићев *Речник косовско-меџохиског дијалекта*, који је иначе Скок ревносно ексцерпирео. Отада су објављени многи нови дијалекатски извори, особито из јужне и источне Србије. Исте, 1974. године, када се у Загребу појавио последњи, четврти том Скокова речника са регистрима, почела су излазити оба прасловенска речника, московски и краковски, која у мери свога захвата неизмерно олакшавају етимолошка истраживања појединих словенских језика, пре свега пружајући потребне поредбене увиде. Имајући у виду све те околности, један од највећих лингвиста друге половине двадесетог века, покојни Павле Ивић, дошао је на идеју о потреби писања новог етимолошког речника српскохрватског језика. Она се почела остваривати када је у том циљу 1983, на Ивићеву иницијативу и под његовим руководством, основан Етимолошки одсек при Институту за српски језик САНУ. У кадровском погледу почело се од нуле. У Београду није било школованих етимолога, није то био ни сам Ивић. Постепено су, један по један, довођени млади људи, почетници у науци — по основном образовању слависти, класични филолози, романисти — који су свој научни профил изграђивали радећи магистарске и докторске тезе из тематског оквира словенске и балканске етимологије. Требало је десетак година да се уобличи мали тим оспособљен да приступи остваривању овог обимног и сложеног посла. У свом језгру он је остао исти до данас. Поред мене, тренутно га чине три доктора и два магистра филолошких наука, и један истраживач-приправник. Са сазревањем тима расле су амбиције. Према почетној замисли, посао се сводио на допуњавање Скока. Коначно се дошло до закључка да треба кренути од почетка и писати нови, свеобухватан речник — тезаурус. Исти исход недавно је добила идеја о допуњавању Фасмеровог етимолошког речника руског језика. Грађа је у међувремену толико нарасла а етимолошка литература се тако намножила да се учинило целисходнијим приступити писању сасвим новог речника, чега се прихватио Александар Аникин. Петнаестак година након почетка нашег пројекта, 1998, концепција новог речника изнесена је и илустрована у Огледној свесци. У међувремену је, на иницијативу Српске академије, назив речника и пројекта промењен у *Етимолошки речник српског језика*. У складу с тим, из даљег захвата избачене су чакавске и кајкавске одреднице, тј. лексеме којих нема на штокавском тлу, а задржан је и даље се ексцерпира чакавско-кајкавски поредбени материјал. Огледну свеску још је стигао да уреди и да у њој дâ свој удео Павле Ивић. Прва свеска речника појавила се 2003, друга 2006, трећу издајемо ове године. Ритам излагања условљен је пре свега карактером посла, који се ради једном за свагда, и стога у првом плану има темељитост и исцрпност.

Настојимо да обухватимо и протумачимо језичко благо свих штокавских говора. То се могло видети већ из сегмента Треће свеске који сам на почетку навео. Чине га одреднице *биковина* „врста јабука“ (Хрватска), „врста грожђа“ (Куманово) — просуђено као нејасно, *биколиџи* „умиљавати се“ (Далмација), „закупити“ (Црна Гора) — настало депрефиксацијом од *обиколиџи* „опколити“, *бик-работџа* „најинтензивнији период пољских послова“ (Сврљиг) — хибридна сложеница са првим делом тур. *bük, büyük* „голем“, *бикуља* „витица, плетеница“ (Србија, Војводина, Славонија) — од нем. *Wickel, билан* „каиш, део коњске опреме“ (Србија, Босна и Херцеговина) — од тур. *bilan, билангов* „велики чекић“ (Банат) — можда од мађ. *pillangó* „лептир“. Од свих ових речи код Скока налазимо једино *биколиџи*, на једном месту исправно а на другом погрешно протумачену, *билан* у Шкаљићевом речнику турцизама, преостале четири се први пут етимолошки разматрају. Укупан сразмер етимолошки обрађених и необрађиваних речи у нашем речнику није много различит од овог узорка. Овај посао никако није компилаторски и преписивачки, него у највећој мери сакупљачки и истраживачки. Он је у односу на друге сличне подухвате у свету отежан изостанком неких потребних предрађњи. У недостатку збирне базе српске дијалекатске лексике ексцерпирамо велики и све већи број извора. У недостатку доброг историјског речника, ослањамо се на Даничића и Рјечник Југославенске академије и где год можемо допуњавамо их. Инсистирамо на концизности, а опет су нам одреднице сразмерно велике, неке прави мали чланци. То је најпре стога, што настојимо да у првом делу одреднице реч што боље документујемо, у погледу њене фонетске варијантности, акцента, ареала, семантике, деривације. Кратак етимолошки суд у првом делу проширује се обавезним навођењем паралела из других језика. Где год постоје дилеме или су потребна додатна појашњења, а то је већином случај, излажу се у трећем делу. Етимолошку обраду одликује висок степен оригиналности. Тамо где постоје, уважавају се раније изнета тумачења, но и када их прихватамо, она често у појединостима бивају прецизирана, допуњена и исправљена. И код тих речи које су већ биле предмет етимолошког разматрања висок је проценат нових предложених етимологија. Тако ће читалац Прве свеске сазнати да *ала, хала* није турцизам, како се век и по мислило, него прасловенска реч, а читалац Друге свеске да *башиџина* није позајмљеница из црквенословенског или бугарског неко домаћа, српско-хрватска изведеница. У Трећој свесци читаћете одредницу *бисџар*, где се показује да наш дијалекатски облик *брисџар* није секундаран, него још прасловенски и старији од облика са једним *-р*, и да је тај придев у етимолошкој вези са глаголом *брисаџи*. Многи нови етимолошки налази до којих се дошло у току рада на речнику бивају подробније

изложени у радовима сарадника, објављиваним у часописима и зборницима радова у земљи и иностранству. Заједно са речником, они представљају достигнућа онога што се, четврт века након што се, како смо рекли, пошло од нуле, већ назива „Београдском етимолошком школом“. Признање београдским етимолозима је и чланство троје њих у Етимолошкој комисији Међународног славистичког комитета, учешће сарадника Одсека на свим значајнијим скуповима из ове области у последњих петнаестак година и организација међународног научног скупа „Словенска етимологија данас“ у Београду септембра 2006. године, чији се зборник управо ових дана шије у штампарији. Они од вас који га буду читали стећи ће, верујем, добру слику о актуелном стању ове дисциплине и о нашем месту у њој.

*Александар Лома**

* Излагање у оквиру разговора о зборнику *Шездесет година Института за српски језик (I и II)*, Коларчева задужбина, 29. фебруар 2008. године.

Дуг Павлу Ивићу

Поштоване колеге,

Бројни су разлози због којих ми је велика част и задовољство што данас и овде примам награду коју додељује Славистичко друштво Србије.

Веома ми је драго што је Одбор за доделу награде *Павле Ивић* одлучио да награди и једну књигу чија тематика не спада у ужу област славистике, већ се бави прожимањем словенских и несловенских језичких елемената, српских и турских. Једна се значајна црта наше историје и традиције — заједнички живот са различитим цивилизацијама и културама на Балкану — као у временско-просторној жижи сакупљала и вековима трајала управо у Призрену. Од живог сплета притока, сведочанстава међусобних утицаја српског и других језика и култура на том простору, данас је преостало тек нешто налик пресахлом кориту, траг у времену, а само једну од понорница тог некада богатог слива чини рукописна збирка речи Димитрија Чемерицића, на основу које је ова студија и написана. Професору Слободану Реметићу дугујем захвалност што ми је тај драгоцен рукопис предао на чување и за истраживање.

Задовољство ми је што награду примам баш овде, на Филолошком факултету, на коме је започело моје образовање као оријенталисте, наставило се израдом магистарске и докторске тезе и прерасло у трајан позив истраживача утицаја турског језика и културе на српски. Моји професори, Славољуб Ђинђић, Дарко Танасковић и Анђелка Митровић, поред осталих, заслужни су што оријенталистички стуб ове књиге има добре темеље.

Посебну ми радост причињава то што награда носи име Павла Ивића. Не само зато што се ради о једном од највећих српских лингвиста, него и стога што је професор Ивић основао Етимолошки одсек Института за српски језик САНУ, у коме ја већ више од двадесет година радим. Управо ми је он указао на неке од најважнијих тачака ослонца неопходних за исправно тумачење порекла турцизама. Сећам се како ме је, приликом нашег првог

разговора у посластичарници *Загреб*, питао знам ли зашто је турска реч *köprü* ‘мост’ код нас преузета у облику *ћуџрија*? Тада, будући тек свршени студент, одговор нисам знала. Тим питањем, а и тактичним објашњењем које је потом уследило, професор Ивић желео је да ми предочи неопходност познавања и турских и српских дијалеката и њиховог историјског развоја за поуздано етимологисање турцизама у српском језику. Да може да види ову данас награђену књигу, сигурна сам да би се и он обрадовао колико је његов ондашњи саговорник на том пољу напредовао.

Не мали део овог признања припада и колегама из Етимолошког одсека, др Јасни Влајић-Поповић, др Марти Бјелетић и академику Александру Ломи. Ова књига је на много начина плод сарадње, стручне и људске, која у Етимолошком одсеку постоји од његовог оснивања. Посебно ми је задовољство што награду примам баш ове године, када се обележава тридесет година настанка тог одсека и почетка рада на *Етимолошком речнику српског језика*. Резултати ове ‘Београдске етимолошке школе’ биће, надам се, ускоро доступни у виду јубиларног зборника радова сарадника посвећених овом пројекту, где ће се наћи и њихова комплетна, богата библиографија. Тиме ћемо се и ми, представљајући пресек тродеценијског рада, на извештан начин, одужити свом оснивачу, Павлу Ивићу.

Желела бих да завршим подсећањем на један одомаћени турцизам који се може наћи у *Етимолошком*, као и у оба данас награђена речника и који их на сликовити начин повезује. То је *аманеџ* ‘завештање, оно што се некоме повери на чување и старање’. На сваки од ових речника може се гледати као на *аманеџ* — Димитрија Чемерицића, професора Павла Ивића и професора Милете Букумирића, са којим ми је посебна част што ову награду делим.

*Снежана Пејровић**

* Говор поводом доделе награде „Павле Ивић“ за књигу *Турцизми у српском џризренском говору*, Филолошки факултет у Београду, 24. мај 2013. године.

Литература*

- Абаев** — В. И. Абаев: *Историко-этимологический словарь осетинского языка I–V*, Москва / Ленинград (Санкт-Петербург) 1958–1995.
- Андрић 1976** — Д. Андрић: *Двосмерни речник српског жаргона и жаргону сродних речи и израза*, Београд.
- Безлай 1967** — Ф. Безлай: Опыт работы над словенским этимологическим словарем, *Вопросы языкознания*, 1967/4, Москва, 46–54.
- Безлай 1973** — Ф. Безлай: Petar Skok. Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Uredili akademici Mirko Deanović i Ljudevit Jonke, surađivao u predradnjama i priredio za tisak Valentin Putanec; knj. I, A–J. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Zagreb, 1971, *Этимология 1971*, Москва, 373–383.
- Безлай 1975** — Ф. Безлай: Petar Skok. Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Knjiga druga: K — poni!. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Zagreb, 1972, *Этимология 1973*, Москва, 181–190.
- БЕР** — *Български етимологичен речник*, София 1971–.
- Березович/Галинова** — Е. Л. Березович, Н. В. Галинова: *Этимологический словарь русского языка*, Москва 2011.
- Бернштейн 1984** — С. Б. Бернштейн: К изучению тюркизмов (турцизмов) в южнославянских языках, *Славянское и балканское языкознание. Язык в этнокультурном аспекте*, Москва, 5–10.
- Бјелетић 1994** — М. Бјелетић: О неким експресивним глаголским префиксима, *Говори њиризенско-џимочке обласџи и суседних дијалеката*, Ниш, 351–358.
- Бјелетић 1996** — М. Бјелетић: Од девет брата крв (фитоними и термини сродства), *Кодови словенских кулџура. Биљке 1*, Београд, 89–101.
- Бјелетић 1997** — М. Бјелетић: Изабрана библиографија радова сарадника Етимолошког одсека Института за српски језик, *Славистиџка I*, Београд, 187–191.
- Бјелетић 2002** — М. Бјелетић: Пројекат Етимолошког речника српског језика, *Славистиџка VI*, Београд, 125–134.

* Овде се не дају скраћенице радова из цитираних речничких одредница, будући да се њихова разрешења могу наћи у ОС и ЕРСЈ.

- Бјелетић 2002** — М. Бјелетић: Духовна култура Словена у светлу етимологије: јсл. (х)ала, *Dzieje Slowian w świetle leksyki*, Kraków, 75–82.
- Бјелетић 2006** — М. Бјелетић: *Исковрнуџи глаголи. Тиџови експресивних љревербалних форманаџа (на српском и хрвајтском језичком маџеријалу)*, Београд.
- Бјелетић 2007** — М. Бјелетић: Пројекат „Етимолошка истраживања српског језика и израда Еџимолошког речника српског језика“, *Шездесеџ година Инстџиџуџа за српски језик САНУ*. Зборник радова I, Београд, 151–170.
- Бјелетић 2011** — М. Бјелетић: Резултати и перспективе српске етимолошке лексикографије, *Грамаџика и лексика у словенским језицима*. Зборник радова с међународног симпозијума, Нови Сад / Београд, 289–299.
- Бјелетић/Влајић-Поповић 2003** — М. Бјелетић, Ј. Влајић-Поповић: Имплицитна и експлицитна семантичка објашњења у етимолошком речнику (на примеру *Еџимолошког речника српског језика*), *Зборник Маџиџце српске за славистџику* 63, Нови Сад, 29–43.
- Бјелетић/Влајић-Поповић 2013** — М. Бјелетић, Ј. Влајић-Поповић: Једнотомни етимолошки речник српског језика (методолошки аспект), *Зборник Маџиџце српске за славистџику* 83, Нови Сад, 171–180.
- Бјелетић/Влајић-Поповић/Лома 1997** — М. Бјелетић, Ј. Влајић-Поповић, А. Лома: Нивои етимолошке анализе и сегментација одреднице у ЕРСЈ, *Зборник Маџиџце српске за филологију и лингвистџику* XL/1, Нови Сад, 9–19.
- Бјелетић/Лома 2004** — М. Бјелетић, А. Лома: Допринос Павла Ивића етимологији и ономастици, *Живои и дело академика Павла Ивића*, Суботица / Нови Сад / Београд, 131–140.
- Бориш 1981** — В. Бориш: *Звоно и комоњџи се* — реликти архаичне словенске лексике у штокавским говорима, *Наш језик* XXV/1–2, Београд, 68–73.
- Бренеселовић 2007** — Л. Бренеселовић: *Бараба* — један европски дијалектизам, *Наш језик* XXXVIII/1–4, Београд, 71–105.
- Варбот 1992** — Ж. Ж. Варбот: Связи значений и семантическая реконструкция в этимологии, *Wiener slavistisches Jahrbuch* 38, Wien, 233–241.
- Влајић-Поповић 1995** — Ј. Влајић-Поповић: О неким псеудогрецизмима у новијој српскохрватској етимолошкој литератури, *Јужнословенски филолог* LI, Београд, 197–202.
- Влајић-Поповић 1995а** — Ј. Влајић-Поповић: Alemko Gluhak, *Hrvatski etimološki rječnik*, Zagreb 1993, August Cesarec, 832 стр., *Јужнословенски филолог* LI, Београд 1995, 338–348.
- Влајић-Поповић 1997** — Ј. Влајић-Поповић: Сх. оловина „старинско пиће налик пиву“, *Кодови словенских кулџура*. Храна 2, Београд, 163–169.
- Влајић-Поповић 2002** — Ј. Влајић-Поповић: *Истџоријска семанџика глагола ударања у српском језику. Преко еџимологије до модела семасиолошког речника*, Београд.
- Влајић-Поповић 2011** — Ј. Влајић-Поповић: Српска етимологија између дијахронije и дијалектологије, *Грамаџика и лексика у словенским језицима*, Нови Сад / Београд, 323–336.

- Влајић-Поповић 2013** — Ј. Влајић-Поповић: Дијалекатска лексика у кратком етимолошком речнику српског језика, *Српски језик XVIII*, Београд, 247–252.
- Влајић-Поповић/Бјелетић 1995** — Ј. Влајић-Поповић, М. Бјелетић: Словенска етимолошка лексикографија и нови етимолошки речник српскохрватског језика, *Задужбина VII/31*, Београд, 5.
- Влајић-Поповић/Бјелетић 2009** — Ј. Влајић-Поповић, М. Бјелетић: Павле Ивић као покретач савремених етимолошких истраживања српског језика, *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* LII/1, Нови Сад, 67–75.
- Влајић-Поповић/Петровић 2004** — Ј. Влајић-Поповић, С. Петровић: Неки методолошки проблеми у изради прве свеске *Етимолошког речника српског језика, Живој и дело академика Павла Ивића*, Суботица / Нови Сад / Београд, 141–148.
- Воденичаров 1988** — П. Воденичаров: Езиково взаимодействие в един таен говор (говора на слепците-просјаци от село Добърско, Разложко), *Съпоставително езикознание XIII/2*, Софија, 23–26.
- Вук** — В. Стефановић Караџић: *Српски рјечник (1852)*, Београд 1986.
- Вучковић 2004** — М. Вучковић: *Бошачки — њајни језик Средске и Сиринића*, Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Београд, магистарски рад у рукопису.
- Грђић-Бјелокосић 1900** — Л. Грђић-Бјелокосић: Баналачки (раднички, дунђерски) језик, *Гласник Земаљског музеја у Босни и Херцеговини XII*, Сарајево, 587–591.
- Гудков 2010** — В. П. Гудков: Етимолошки речник српског језика / Оснивач академик Павле Ивић. Израдили Марта Бјелетић, Јасна Влајић-Поповић, Александар Лома и Снежана Петровић. Уредио Александар Лома. Св. 1–2. *А–Б*. Београд, 2003–2006, *Етимологија 2006–2008*, Москва, 285–288.
- Гъбјов 1900** — П. К. Гъбјов: Принос към българските тайни езици, *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина XVI–XVII/1*, Софија, 842–875.
- Даничић** — Ћ. Даничић: *Рјечник из књижевних сѣarina српских I–III*, Београд 1863–1864.
- Ђокић 2000** — М. Р. Ђокић: Огледна свеска: Етимолошки одсек Института за српски језик, Београд 1998, 149 стр., *Лингвистичке актуелности I/3*, Београд, 23–27.
- Ђокић 2003** — М. Ђокић: *Српско-хрватски филономски деривати на -ика у индоевропском контексту (са посебним освртом на семасиологију назива за дање биљке у класичним језицима)*, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, магистарски рад у рукопису.
- Ђорђевић 1900** — Т. Ђорђевић: Белешке о тајним језицима (у Алексинцу), *Караџић II/8–9*, Алексинац, 156–164.
- ЕРСЈ** — *Етимолошки речник српског језика*, Београд 2003–.
- ЕРСЈ 1** — *Етимолошки речник српског језика 1*, А–АШ, Београд 2003.
- ЕРСЈ 2** — *Етимолошки речник српског језика 2*, БА–БД, Београд 2006.
- ЕРСЈ 3** — *Етимолошки речник српског језика 3*, БЕ–БЈ, Београд 2008.
- ЭСБМ** — *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, Мінск 1978–.

- ЭССЯ** — *Этимологический словарь славянских языков*, Москва 1974–.
- ЕСУМ** — *Етимологічний словник української мови*, Київ 1982–.
- ЗСПП** — *Зборник средњовековних ћириличких ћовелъа и ћисама Србије, Босне и Дубровника*, књ. 1 (1186–1321). Приредили В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик. Редиговао Д. Синдик, Београд 2011.
- Ивић 1997** — П. Ивић: Етимолошки пројекат САНУ, *Славистиќа* I, Београд, 113–115.
- Каракашевић 1899** — В. Каракашевић: Гусле и гуслари, *Лейћојис Мајице српске* 198, Нови Сад, 123–130.
- Каџори et al. 1984** — Т. Каџори, У. Дукова, П. Асенова: Към характеристиката на тайните говори в България, *Съоставително езикознание* IX/1, София, 29–43.
- Костов 1956** — К. Костов: Цигански думи в българските тайни говори, *Известия на Института за български език* IV, София, 411–425.
- Куркина 1977** — Л. В. Куркина: Славянские этимологии. IV (словен. *škr̥t*, с.-хорв. *рћiti*, слав. **strukъ* / **strоkъ*), *Этимология* 1975, Москва, 13–28.
- Куркина 1997** — Л. В. Куркина: К проблеме региональных элементов в этимологическом словаре (на материале лексики сербохорватского языка), *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистиќу* XXXIX/2, Нови Сад, 19–27.
- Лома 1985** — А. Лома: Из топонимије Србије, *Ономајолошки ћрилози* VI, Београд, 105–118.
- Лома 1990** — А. Лома: Позајмљенице из непознатог језика у прасловенском, *Јужнословенски филолог* XLVI, Београд, 87–122.
- Лома 1994** — А. Лома: Језичка прошлост југоисточне Србије у светлу топонимастике, *Говори ћризенско-ћимочке обласћи и суседних дијалеката*, Ниш, 107–136.
- Лома 1996** — А. Лома: Окамењена имена. Прилог познавању предсловенских остатака у оронимији Црне Горе, *Наш језик* XXXI/1–5, Београд, 121–132.
- Лома 1996а** — А. Лома: Два словенска назива за црну топоу и Аполон као божански огањ, *Кодови словенских кулћура. Билје* 1, Београд, 23–30.
- Лома 1997** — А. Лома: Српскохрватска географска имена на *-ина*, мн. *-ине*: преглед типова и проблеми класификације, *Ономајолошки ћрилози* XIII, Београд, 1–26.
- Лома 1998** — А. Лома: Ђаволје кумство, *Брајистићво* 2, Београд, 91–106.
- Лома 2000** — А. Лома: Праслав. **xalоga* < др.-греч. *φάλαγγ-* и скифский переход *f* > *x*, *Этимология* 1997–1999, Москва, 87–96.
- Лома 2004** — А. Лома: Незабележан досега апелативен рефлекс на праслав. **glazъ* в јужнославянските езици, *Български език* LI/4, София, 5–10.
- Лома 2007а** — А. Лома: Одна славяно-иранская изоглосса в области словосложения: ст.-слав. *вѣтъпѣ* : н.-перс. *girdāb*, *Этимология* 2003–2005, Москва, 117–123.
- Лома 2007б** — А. Лома: Два српска дијалекатска архаизма на балтословенском плану: *ћренсла* (и сл.) ‘*Prunus radus*’, *ћремесла* ‘дијафрагма’, *Словенска ећимологија данас*, Београд, 307–323.

- Лома 2007в** — А. Лома: **Rěčъ*, **slovo*, **besěda* — етимологија и семантичка праисторија, *Јужнословенски филолог* LXIV, Београд, 199–216.
- Лома 2010а** — А. Лома: Етимологија и дијалектологија у дијахроној перспективи. Из искуства рада на Етимолошком речнику српског језика, *Теорија дијахронијске лингвистике и проучавање словенских језика*, Београд, 89–101.
- Лома 2010б** — А. Лома: Праиндоевропски глагол и словенска етимологија, *Јужнословенски филолог* LXVI, Београд, 279–291.
- Лукинова 1986** — Т. Б. Лукинова: Лексика славјанског јазычества, *Этимология* 1984, Москва, 119–124.
- Михајловић 1980** — В. Михајловић: Једна цртица Симе Милутиновића као подстрек Вуку за чланак о „гегавачком“ језику, *Зборник за славистику* 18, Нови Сад, 165–167.
- Мурзаев 1984** — Э. М. Мурзаев: *Словарь народных географических терминов*, Москва.
- ОС** — Етимолошки одсек Института за српски језик САНУ, *Огледна свеска*, Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 15, Београд 1998 (уредник свеске П. Ивић, аутори М. Бјелетић, Ј. Влајић-Поповић, П. Ивић, А. Лома, С. Петровић и Б. Сикимић).
- Петлева 1981** — И. П. Петлева: Этимологические заметки по славянской лексике. X (слав. **l'itъ*), *Этимология* 1979, Москва, 42–50.
- Петровић 1993** — С. Петровић: Историјат и стање проучавања турцизама у српскохрватском језику, *Зборник Мајице срјске за филологију и лингвистику* XXXVI/2, Нови Сад, 71–127.
- Петровић 1995** — С. Петровић: Неки турцизми у српскохрватској кулинарској терминологији, *Јужнословенски филолог* LI, Београд, 223–232.
- Петровић 1997** — С. Петровић: Турцизми у Етимолошком речнику српскохрватског језика, *Зборник Мајице срјске за филологију и лингвистику* XL/1, Нови Сад, 117–124.
- Петровић 1999** — С. Петровић: *Ни абера нема*, *Наш језик* XXXIII/1–2, Београд, 90–98.
- Петровић 2004** — С. Петровић: Путеви лексичког позајмљивања на Балкану, *Balkanica* XXXIV, Београд, 157–172.
- Пипер 1999** — П. Пипер: Огледна свеска. Уредник Павле Ивић. — Београд, Етимолошки одсек Института за српски језик САНУ, 1998. — 99 стр. (= Библиотека Јужнословенског филолога, нова серија, књ. 15), *Јужнословенски филолог* LV, Београд, 143–149.
- Полицијски гласник 1897** — *Полицијски гласник*, Београд.
- Поповић 1884** — Ђ. Поповић: *Турске и друге источанске речи у нашем језику*, Гласник Српског ученог друштва, књ. 59, Београд.
- ПС в. ОС.**
- Путанец 1986** — В. Путанец: Югославская этимологическая лексикография, *Славянская историческая и этимологическая лексикография (1970–1980 гг.)*. *Итоги и перспективы*, Москва, 192–204.

- Радић 1993** — П. Радић: О српско–македонским лексичким паралелама (дијалектолошки аспект), *Јужнословенски филолог* XLIX, Београд, 113–136.
- Реметић 2000** — С. Реметић: Библиографија радова академика Павла Ивића, *Јужнословенски филолог* LVI/1–2, Београд, 7–49.
- РМЈ** — *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски појмувања*, Скопје 1986.
- РМСМХ** — *Речник српскохрватскога књижевног језика* 1–6, Нови Сад / Загреб 1967–1976.
- РСА** — *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* САНУ, Београд 1959–.
- РСГВ** — *Речник српских говора Војводине* 1–10, Нови Сад 2000–2010.
- Русић/Шмаус 1936** — Б. Русић, А. Шмаус: Гуслар Ванђел из Охрида, *Прилози проучавању народне поезије* III/1, Београд, 119–133.
- Сикимић 1996** — Б. Сикимић: Слојеви фолклорног текста, *Српски језик* I/1–2, Београд, 163–174.
- Сикимић 1999** — Б. Сикимић: Суперишка, *Свети речи* 9–12, Београд, 82–83.
- Славски 1957** — Ф. Славски: Принципи за съставяне на етимологичен речник на славянски език, *Езиковедски изследвания в чест на академик Стефан Младенов*, София, 263–271.
- СНП 2** — *Српске народне џезме*. Скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Караџић, књига друга, Беч 1845.
- Станић 1990–91** — М. Станић: *Ускочки речник* 1–2, Београд.
- Станишић 1995** — В. Станишић: *Српско-албански језички односи*, Београд.
- Стаховскиј 1965** — С. Стаховскиј: Заметки о методологии етимологических исследований турецких заимствований в сербско-хорватском языке, *Этимология* 1964, Москва, 56–69.
- Толстой 1978** — Н. И. Толстой: О непоследовательности первой палатализации славянских задненебных согласных, *Linguistica* XVII, Ljubljana, 33–47.
- Толстой 1978а** — Н. И. Толстой: О непоследовательности первой палатализации славянских задненебных согласных в славянских языках II, *Filologija* 8, Zagreb, 355–361.
- Топоров 1994** — В. Н. Топоров: *Из индоевропейской этимологии* V (1), *Этимология* 1991–1993, Москва, 126–154.
- Тројановић 1925–26** — С. Тројановић: Прилог тајним језицима. (Из мојих забелешака.), *Јужнословенски филолог* V, Београд, 222–226.
- Тројановић 1930** — С. Тројановић: *Вајра у обичајима и животиу српског народа*, Српски етнографски зборник XLV, Београд.
- Трубачев 1957** — О. Н. Трубачев: Принципы построения этимологических словарей славянских языков, *Вопросы языкознания* 1957/5, Москва, 58–72.
- Трубачев 1959** — О. Н. Трубачев: *История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя*, Москва.
- Трубачев 1963** — О. Н. Трубачев: О составе праславянского словаря, *Славянское языкознание. V Международны́й съезд славистов*, Москва, 159–196.

- Трубачев 1986** — О. Н. Трубачев: Праславјанска лексикографија, *Славјанска историческа и етимологическа лексикографија (1970–1980 гг.)*. Итоги и перспективи, Москва, 10–17.
- Халими 1954** — К. Халими: Арбанашке речи у нашим тајним језицима, *Гласник Етнографског музеја у Београду* XVII, Београд, 75–90.
- Ховенберг/Марков 1955** — Х. Ховенберг, Б. Марков: Прилог кон тајните јазичи, *Македонски јазик* VI/1, Скопје, 4–21.
- Цепенков 1896** — М. К. Цепенков: От Прилеп. Таен просяшки разговор, *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина* XIII, Софија, 271–273.
- Цыганенко** — Г. П. Цыганенко: *Этимологический словарь русского языка*, Киев 1989.
- Чемериќић** — Д. Чемериќић: збирка речи из Призрена (грађа РСА).
- Чилев 1900** — П. Чилев: Тајният език на слепците в Битолско, *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина* XVI–XVII/1, Софија, 876–878.
- Шанскиј/Боброва** — Н. М. Шанскиј, Т. А. Боброва: *Этимологический словарь русского языка*, Москва 2003⁵.
- Шапошников** — А. К. Шапошников: *Этимологический словарь современного русского языка* 1–2, Москва 2010.
- Шипка 1999** — Д. Шипка: *Ојсцене речи у српском језику*, Београд / Нови Сад.
- Шишманов 1895** — Ив. Д. Шишманов: Бележки за българските тајни езици и пословечки говори, *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина* XII/2, 15–50.
- Шћепановић/Ђукановић 1997** — М. Шћепановић, П. Ђукановић: Бањачки (тајни језик осаћких мајстора), *Српски језик* II/1–2, Београд, 131–152.

* * *

- Anonim 1955** — Banjački govor na području Srebrenice, *Bilten Instituta za proučavanje folklor* 3, Sarajevo, 85–96.
- Bańkowski** — A. Bańkowski: *Etymologiczny słownik języka polskiego*, 1–2–, Warszawa 2000–.
- Benveniste 1969** — E. Benveniste: *Le vocabulaire des institutions indo-européennes* 1–2, Paris.
- Berneker** — E. Berneker: *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, А–могъ, Heidelberg 1908–1913.
- Bezljaj** — F. Bezljaj: *Etimološki slovar slovenskega jezika* I–V, Ljubljana 1977–2007.
- Bezljaj 1977** — F. Bezljaj: Petar Skok. Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika [Knjiga prva, A–J (1971); Knjiga druga, K — poni¹ (1972); Knjiga treća, poni² — Ž (1973)], *Radovi ANUBiH* LX, Sarajevo, 21–60.
- Bjeletić 1991** — M. Bjeletić: О poreklu nekih reči iz istočne Srbije, *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* XXXIV/2, Нови Сад, 159–169.
- Bjeletić 1995** — M. Bjeletić: Turcizmi u srpskohrvatskoj terminologiji srodstva, *Јужнословенски филолог* LI, Београд, 203–221.

- Bjeletić 1996** — M. Bjeletić: Hungarizmi i germanizmi u srpskohrvatskoj terminologiji srodstva, *О лексичким њогајмљеницама*, Суботица / Београд, 199–208.
- Bjeletić/Vlajić-Popović 1993** — M. Bjeletić, J. Vlajić-Popović: On Serbo-Croatian Verb *gegati se* „to stagger“, *Балканско езикознање / Linguistique balkanique* XXXVI/2, Софија, 93–99.
- Boryś** — W. Boryś: *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005.
- Boryś 1995** — W. Boryś: Z historii prasłowiańskich przymiotnikowych tematów na *-u-*. Oboczność **plytъ* : **plytvъ* : **plytkъ*, *Studia z językoznawstwa słowiańskiego*, Kraków, 35–39.
- Boryś 1996** — W. Boryś: Archaizmy w leksyce kaszubskiej, [in:] H. Popowska-Taborska, W. Boryś, *Leksyka kaszubska na tle słowiańskim*, Warszawa, 159–249.
- Boryś/Vlajić-Popović 1986** — W. Boryś, J. Vlajić-Popović: Srpskohrvatsko dijalekatsko *đūli* „nedozreli“, *đūlōvan* „buđav“, *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* XXIX/1, Нови Сад, 87–90.
- Bugarski 2003** — R. Bugarski: *Žargon*. Lingvistička studija, Beograd.
- Carnoy 1959** — A. Carnoy: *Dictionnaire étymologique des noms grecs de plantes*, Louvain.
- Chantraine** — P. Chantraine: *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*, Paris 1968–1980.
- Derksen** — R. Derksen: *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*, Leiden / Boston 2008.
- de Vaan** — M. de Vaan: *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*, Leiden / Boston 2008.
- Đokić 2000** — M. Đokić: O homonimiji u fitonimiji: stgr. ἀνδράχνη i sh. *jandrašika*, *Јужнословенски филолог* LVI/1–2, Београд, 411–420.
- Đokić 2006** — M. Đokić: Iz srpsko-hrvatske fitonimije (1): *rmanj*, *Studia etymologica Brunensia* 3, Praha, 73–85.
- EIEC** — J. P. Mallory, D. Q. Adams: *Encyclopaedia of Indo-European Culture*, London / Chicago 1997.
- ERHSJ** в. **Skok**.
- Esih 1942** — I. Esih: *Turcizmi — rječnik turskih, arapskih i persijskih riječi u hrvatskom književnom jeziku i pučkom govoru*, Zagreb.
- ESJS** — *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, Praha 1989–.
- Fraenkel** — E. Fraenkel: *Litauisches etymologisches Wörterbuch* I–II, Göttingen 1962–1965.
- Friedrich 1970** — P. Friedrich: *Proto-Indo-European Trees. The Arboreal System of a Prehistoric People*, Chicago / London.
- Frisk** — H. Frisk: *Griechisches etymologisches Wörterbuch* I–III, Heidelberg 1973–1979.
- FShS** — *Fjalor shqip-serbokroatisht*, Prishtinë 1981.
- Gavazzi 1967** — M. Gavazzi: Metodisches zur Erforschung der orientalischen Elemente Südosteuropas, *Grazer und Münchener balkanologische Studien*, München, 28–40.
- Gluhak** — A. Gluhak: *Hrvatski etimološki rječnik*, Zagreb 1993.

- Hadžić 2003** — I. Hadžić: *Rožajski rječnik (Građa za diferencijalni rječnik narodnog govora rožajskog kraja)*, Rožaje.
- Hazai 1961** — G. Hazai: Remarques sur les rapports des langues slaves des Balkans avec le turc-osmanli, *Studia Academiae Scientiarum Hungaricae* VII/1–3, Budapest, 97–138.
- Holzer 1989** — G. Holzer: *Entlehnungen aus einer bisher unbekanten indogermanischen Sprache im Urslavischen und Urbaltischen*, Österreichische Akademie der Wissenschaften, philosophisch–historische Klasse, Sitzungsberichte, 521. Band, Wien.
- Ivić 1956** — P. Ivić: Einige Beiträge zur slavischen Etymologie und Wörtgeographie, *Die Welt der Slaven* 1, Wiesbaden, 143–147.
- Janyšková 1999** — I. Janyšková: Етимолошки речник српског језика. Огледна свеска, *Slavia* 68/2, Praha, 349–351.
- Janyšková 2008** — I. Janyšková: K některým aktuálním otázkám slovanské etymologie, *Slavia* 77/1–3, Praha, 77–84.
- Knežević 1962** — A. Knežević: *Die Turzismen in der Sprache der Kroaten und Serben*, Meisenheim am Glan.
- Kowalski 1932** — T. Kowalski: W sprawie metodologii badań zapożyczeń tureckich w językach słowiańskich, *Sborník prací I. Sjezdu slovanských filologů v Praze 1929*, Praha, 554–556.
- Králik 2001** — L'. Králik: O príprave stručného etymologického slovníka, *Lexicographica '99. Zborník na počesť Kláry Buzássyovej*, Bratislava, 69–78.
- Králik 2002** — L'. Králik: Етимолошки речник српског језика. Огледна свеска. Институт за српски језик САНУ, Београд 1998, Библиотека Јужнословенског филолога, књ. 15, *Slavica Slovaca* XXXVII/1, Bratislava, 79–80.
- Králik 2008** — L'. Králik: Populárno-vedecký etymologický slovník ako žáner etymologickej lexikografie (na príklade slovenčiny), *XIV. medzinárodný zjazd slavistov v Ochride. Príspevky slovenských slavistov*, Bratislava, 185–196.
- Kuhač 1877** — Fr. Š. Kuhač: Prilog za povjest glasbe južnoslovenske, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* XXXVIII, Zagreb, 1–78.
- LIV** — *Lexikon der indogermanischen Verben. Die Wurzeln und ihre Primärstambbildungen*, unter Leitung von H. Rix, Wiesbaden 2001².
- Loma 1995** — A. Loma: Dalje od reči: rekonstrukcija prajezičkih spojeva kao perspektiva slovenske i indoevropske etimologije, *Јужнословенски филолог* LI, Београд, 31–58.
- Loma 1998** — A. Loma: Mundartliche Gliederung des späten Urslavischen und frühe slavische Stammesbildungen. Mit besonderer Rücksicht auf die sorbisch-serbischen Isolexen, *Prasłowiańszczyzna i jej rozpad*, Warszawa, 143–160.
- Loma 2002** — A. Loma: Scytho-Slavica (III). Ursl. *xomъtъ, *Dzieje Słowian w świetle leksyki*, Kraków, 161–170.
- Loma 2002a** — A. Loma: Aus der skythisch-sakischen Lehnwortforschung, *Studia Etymologica Cracoviensia* 7, Kraków, 55–65.

- Loma 2003** — A. Loma: Zur frühslavischen Nominalkomposition und ihren indogermanischen Grundlagen, *Studia etymologica Brunensia* 2, 267–277.
- Loma 2010** — A. Loma: Baltisches Substrat in Serbien? — Flußnamen als Zeugen der Völkerwanderungszeit, *Sprache und Leben der frühmittelalterlichen Slaven. Festschrift für Radoslav Katičić zum 80. Geburtstag* (= Schriften über Sprachen und Texte, Bd. 10), Frankfurt am Main, 79–87.
- Loma 2011** — A. Loma: Le nom du millet et le problème de la satémisation incomplète en balto-slave, *Langues baltiques, langues slaves*, Paris, 237–249.
- Loma 2012** — A. Loma: Von Indogermanischen zum Slavischen und zurück. Probleme und Perspektiven einer vertiefenden Wortforschung in Bereich der slavischen Sprachen, *Metody etymologické praxe* (= *Studia etymologica Brunensia* 14), Praha, 122–133.
- Loma 2013** — A. Loma: Die Belgrader etymologischen Projekte und ihre indogermanistische Relevanz, *Denkströmen. Journal der Sächsischen Akademie der Wissenschaften* 10, Leipzig (у штампии).
- Loma/Vlajić-Popović 2012** — A. Loma, J. Vlajić-Popović: The Common Slavic *gotovъ reconsidered, *Theory and Empiricism in Slavonic Diachronic Linguistics* (= *Studia etymologica Brunensia* 15), Praha, 103–111.
- Machek** — V. Machek: *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1968².
- Mayrhofer EWAia** — M. Mayrhofer: *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen I–II*, Heidelberg 1986–1996.
- Mayrhofer KEWA** — M. Mayrhofer: *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch des Altindischen I–IV*, Heidelberg 1956–1980.
- Menges 1969–70** — K. H. Menges: Zum neuen Български етимологичен речник und den türkischen Elementen im Bulgarischen, *Zeitschrift für Balkanologie* VII/1–2, München, 55–83.
- NIL** — D. S. Wodtko, B. Irslinger, C. Schneider: *Nomina im Indogermanischen Lexikon*, Heidelberg 2008.
- Pokorny** — J. Pokorny: *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bern / München 1959.
- Popowska-Taborska/Boryś 1996** — H. Popowska-Taborska, W. Boryś: *Leksyka kaszubska na tle słowiańskim*, Warszawa.
- Rejzek** — J. Rejzek: *Český etymologický slovník*, Voznice 2001.
- RJA** — *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU I–XXIII*, Zagreb 1880–1976.
- Rusić 1960** — B. Rusić: Guslarsko tajno sporazumevanje, *Rad Kongresa folklorista Jugoslavije VI. Bled 1959*, Ljubljana, 351–355.
- Sabljak 1981** — T. Sabljak: *Rječnik šatrovačkog govora*, Zagreb.
- Schuster-Šewc** — H. Schuster-Šewc: *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache 1–24*, Bautzen 1978–1989.
- Sechidou 2005** — I. Sechidou: Finikas Romika: A Greek Para-Romani variety, *Romani Studies* 5, Vol. 15, No.1, Liverpool, 51–79.
- SEK** — W. Boryś, H. Popowska-Taborska: *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny I–VI*, Warszawa 1994–2010.

- Sędzik 2004** — W. Sędzik: Етимолошки речник српског језика, *Rocznik Slawistyczny* LIV, Kraków, 194–198.
- Sikimić 1992** — B. Sikimić: Balkan Secret Languages vs. Modern Slang: Romanian Contribution, *Revue des études sud-est européennes* XXX/3–4, Bucarest, 275–280.
- Sikimić 1996** — B. Sikimić: *Etimologija i male folklorne forme*, Biblioteka Južnoslovenskog filologa n. s., knj. 11, Beograd.
- Skalka 2000** — B. Skalka: Problematika etymologizování slangových a argotických výrazů, *Studia etymologica Brunensia* 1, Praha, 271–276.
- Skok** — P. Skok: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* I–IV, Zagreb 1971–1974.
- Skok 1957** — P. Skok: O etimološkom rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika, *Filologija* 1, Zagreb, 7–21.
- Ślawski 1973** — F. Ślawski: Nad pierwszym tomem Słownika prasłowiańskiego, *Rocznik Slawistyczny* XXXIV/1, Wrocław, 3–16.
- Ślawski 1973a** — F. Ślawski: O Słowniku prasłowiańskim, *Język Polski* LIII/1, Kraków, 181–188.
- Snoj** — M. Snoj: *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana 2003².
- SP** — *Słownik prasłowiański*, pod red. F. Ślawskiego, Wrocław etc. 1974–.
- Stachowski 1967** — S. Stachowski: Przyczynek do chronologii turcyzmów w języku serbsko-chorwackim, *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej* 8, Warszawa, 303–309.
- Stachowski 1973** — S. Stachowski: *Fonetyka zapożyczeń osmańsko-tureckich w języku serbsko-chorwackim*, Wrocław.
- Steinke 1999** — K. Steinke: Ogedna sveska [Probeheft]. Red. Milka Ivić. Beograd: Etimološki osek Instituta za srpski jezik SANU 1998 (Biblioteka Južnoslovenskog filologa. Nova serija, 15). L, 99 S., YU ISSN 0350–185x UDK 808, *Südost-Forschungen* 58, München, 623–625.
- Szymański 1991** — T. Szymański: Czy pierwsza palatalizacja została przeprowadzona niekonsekwentnie?, *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej* 28, Warszawa, 179–187.
- Škaljić** — A. Škaljić: *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo 1979⁴.
- Triandaphyllidis 1924** — M. A. Triandaphyllidis: Eine zigeunerisch-griechische Geheimsprache, *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* LII/1–2, Göttingen, 1–42.
- Uhlik 1954** — R. Uhlik: Ciganizmi u šatrovačkom argou i u sličnim govorima, *Гласник Земалског музеја у Сарајеву. Историја и етнографија* IX, Сарајево, 5–31.
- Uhlik 1983** — R. Uhlik: *Srpskohrvatsko-romsko-engleski rečnik*, Sarajevo.
- Vaillant 1974** — A. Vaillant: *Grammaire comparée des langues slaves* IV. La formation des noms, Paris.
- Vasmer** — M. Vasmer: *Russisches etymologisches Wörterbuch* 1–3, Heidelberg 1950–1958.
- Vlajić-Popović 1990** — J. Vlajić-Popović: Sh. *àrzān*, *aržòvan*, *ržān*, *Јужнословенски филолог* XLVI, Beograd, 63–68.
- Wolf 1960** — S. A. Wolf: *Großes Wörterbuch der Zigeunersprache. Wortschatz deutscher und anderer europäischer Zigeunerndialekte*, Mannheim.

Резимеи*

1. Jasna Vlajić-Popović, Marta Bjeletić: *Pavle Ivić as the founder of modern etymological studies of the Serbian language*

The paper sheds light on the role late academician Pavle Ivić (1924–1999) has played in initiating modern etymological studies of the Serbian language by founding the Etymological department of the Serbian Language Institute and simultaneously starting and promoting the project for the Etymological dictionary of the Serbian language (*Etimološki rečnik srpskog jezika*).

2. Marta Bjeletić, Aleksandar Loma: *The contribution of Pavle Ivić to etymology and onomastics*

Although Pavle Ivić has primarily made himself a name in dialectology, he has nevertheless had a persistent interest in etymology, not failing to make a remarkable contribution to this discipline. He did so not only by proposing a number of plausible etymological interpretations, but also through initiating the work on the new etymological dictionary of the Serbian language (*Etimološki rečnik srpskog jezika* – ERSJ) at the Serbian Language Institute of SASA. He lived to see the Pilot issue of ERSJ (1998), for which he was not only the editor, but also the author of thirty original lemmata treating Slavic archaisms, dialectal words, loanwords (especially from Hungarian) and place names. The first issue of ERSJ appeared only after his death, in the summer of 2003.

* Ово поглавље је замишљено као кратка рекапитулација изложених прилога. Оно је састављено од 13 објављених резимеа (1, 2, 4–6, 8, 10, 12–14, 16, 17, 19), десет на енглеском, три на руском језику (4, 6, 10, који су за ову прилику преведени на енглески). За прилоге који у штампаној верзији нису били пропраћени резимеима (3, 9, 18, 20), они су накнадно написани. Одломци из Увода у *Огледну свеску*, Прву и Трећу свеску ЕРСЈ (7, 11, 15) остављени су без резимеа, уз напомену да је цео Увод *Огледној свесци* преведен на енглески језик (в. ОС 87–99).

In Ivić's immense bibliography there are many passages and several articles successfully dealing with onomastic problems, but his main merit in this field consists of having inspired and guided, in the course of a quarter of a century, the activities of the Onomastic committee of the Serbian Academy of Sciences and Arts. The most important one is the fieldwork on systematically collecting and putting on cards the onomastic materials from all over the Serbian language area. Since 1975 ca. 800,000 data have been recorded from many hundreds of settlements in the present day Serbia and Montenegro, Bosnia and Herzegovina and Croatia, including the entire Kosovo and Metohija. Pavle Ivić was also the editor in chief of the first fifteen volumes of the journal *Onomatološki prilozi* published annually, since 1979, by the Onomastic committee of SASA.

3. Pavle Ivić: *The etymological project of SASA*

Etymological science among the Serbs and Croats can be credited with a significant tradition but it cannot boast of continuity. In Belgrade it was studied by linguists of different profiles: Henrik Barić, Milan Budimir, Ivan Popović, Velimir Mihajlović et al. In Zagreb the great work of Petar Skok arose from a solid foundation decades in the building. Skok's *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, published in 1971–1974, remains until this day the single relevant etymological handbook of the Serbo-Croatian language. Unfortunately, it has remained incomplete and in many respects outdated, not only because it lacks considerable dialectal and lexicographic material that has been published in the course of the last half century, but also due to its concepts.

The development of Slavic etymology during the last few decades opens new prospects for Serbian etymology. Also fitting into these modern trends was the beginning of the project for a new etymological dictionary. Following the initiative of academician Pavle Ivić under the auspices of the Serbian Academy of Sciences and Arts the Etymological department of the Serbian Language Institute was founded in 1983.

4. Marta Bjeletić: *The project for the etymological dictionary of the Serbian language*

The project for the etymological dictionary of the Serbian language was founded in 1983 within the Serbian (then Serbo-Croatian) Language Institute of SASA. It was started and headed by academician Pavle Ivić. This etymological dictionary is a unique project of the kind in Serbia and Yugoslavia. Published so far is its Pilot issue (*Ogledna sveska*), and the first volume is expected to appear in 2003.

5. Marta Bjeletić: *The project for “Etymological research of the Serbian language and compiling the Etymological dictionary of the Serbian language”*

The paper deals with the project for “Etymological research of the Serbian language and compiling the Etymological dictionary of the Serbian language”. This project of the Serbian Language Institute of SASA was started in 1983. At the moment, besides the project leader, engaged in the project are six full time collaborators and a part-time one. Five of them have scientific degrees. The goal of this paper is to present not only basic data about the history of the project, its professional scope and international activities, but also the hitherto results of work on the project — hence it is accompanied with a selected bibliography which includes collective and individual monographs and all major works of the collaborators in the field of etymology published since the project was started.

6. Marta Bjeletić: *The results and prospects of the Serbian etymological lexicography*

An insight into etymological lexicographic production in Slavic countries reveals its abundance and diversity. In that context, the Serbian language occupies a special position. On one hand, owing to Petar Skok, it falls in the number of languages that do have an etymological dictionary. On the other hand, as far as the 1980s, Belgrade was a rare linguistic centre with no etymological tradition. It was in 1983 that the Etymological department was founded at the Serbian Language Institute, with the aim of compiling a new etymological dictionary of the Serbian language. So far, apart from the Pilot issue (*Ogledna sveska*), three more volume have been published (ERSJ 1 (A — Aš), 2003; ERSJ 2 (Ba — Bd), 2006; ERSJ 3 (Be — Bj), 2008). Further development of etymological studies in Belgrade depends not only on completion of the team of collaborators, but also on the support of the government and the society as a whole. There is also a prospect of compiling a more popular etymological dictionary oriented toward a broad readership.

7. *From the Preface to the Pilot issue*

8. Marta Bjeletić, Aleksandar Loma, Jasna Vlajić-Popović: *Levels of etymological analysis and segmentation of lemma in the new etymological dictionary of Serbo-Croatian*

The paper deals with the project for the new etymological dictionary of Serbo-Croatian, *Etimološki rečnik srpskohrvatskog jezika* (ERSJ), which is being carried out by a team associated with the Serbian Language Institute of the Serbian Academy of Sciences and Arts.

The term Serbo-Croatian (srpskohrvatski) in the title complies with the historical orientation of the dictionary and the fact that the language of the Serbs, Croats and other nations speaking it is originally the same, thus leaving aside present-day divisions based on different national feelings.

Apart from the basic lexicon, ERSJ comprises dialectal material from all Serbo-Croatian vernacular speeches, with a stress on the Štokavian dialect, that of the literary language.

Dialectisms that can be interpreted in a narrow areal context and on a shallower chronological level, be they native or alloglotic in origin; the international lexicon as well as that of various terminologies and the like are not included in ERSJ.

The selection of entries combines both the “single-word” and the “word-nest” principles.

The tripartite segmentation of the lemma in ERSJ mirrors the procedure of etymological pursuit on various levels of language positioned horizontally and vertically, i.e. synchronic and diachronic axes, as well as moving through different epistemological levels, from the historically recorded to the reconstructed one, thus departing from the level of positive linguistic facts and descending into the realm of the hypothetical.

Different levels of readers of the dictionary are taken into account too: the first two parts of the lemma aims at a wider range of users while the third one is reserved for the specialists.

The first part of the lemma remains on the starting, Serbo-Croatian level; it includes the elementary etymologisation (comprising identification of different dialectal and historical forms of the head-word and the subordination of its obvious derivatives).

The second part conceives the word in a broader perspective that is expanded laterally toward other convergently related idioms and downward to the prehistoric past of the language.

The third part is optional. Here the etymological opinion adopted in the second part is discussed and balanced by quoting alternative interpretations graded by degrees of probability.

9. Marta Bjeletić: *The Proto-Slavic lexicon in the etymological dictionary of Serbo-Croatian*

The basic lexicon of the Serbian language is Slavic in origin and has been projected onto the Proto-Slavic level, which implies the predomination of lemmata dealing with the reflexes of Proto-Slavic lexemes. In a great number of instances simple reference to one or both Proto-Slavic dictionaries (ESSJa or SP) can be a substitute for extensive quoting of sources of Slavic parallels and for a detailed de-

scription of earlier relevant etymological discussion. On the other hand, the ERSJ has an ambition to make the greatest possible contribution to the reconstruction of the Proto-Slavic lexicon, primarily based on hitherto unknown or unnoticed material which allows the common Slavic character of certain words to be confirmed or established, and some new Proto-Slavic dialectal isoglosses to be drawn. Since Proto-Slavic cannot be viewed as a monolithic whole, its areal and dialectal ramification should be kept in mind. The ERSJ is aimed at defining, as precisely as possible, the areal distribution of each lexeme, thus providing the most solid possible basis for illuminating the historical relations between the South-Slavic dialects, as well as their further connections in the common Slavic domain.

Reconstruction in the ERSJ generally remains on the Proto-Slavic form of the word without going further into its Indo-European connections. Solely in the case that the word as such — and not only its root — has been inherited by Proto-Slavic from Proto-Indo-European, are its reflexes in various Indo-European languages listed, as well as its IE form reconstructed. The authors of the ERSJ, however, do not deny themselves the right to propose new solutions on a deeper, Indo-European level whenever they consider that they may contribute to a better interpretation of certain lexemes and formations.

10. **Snežana Petrović: *Turcisms in the etymological dictionary of the Serbo-Croatian language***

The paper deals with basic comments on the etymological treatment of Turkish loanwords in etymological dictionaries, as well as in specialized dictionaries of Turcisms in Serbo-Croatian. Also discussed are possibilities for applying new methodological approaches in the interpretation of Turcisms in the new Serbian etymological dictionary (ERSJ). And finally, expounded are the concept and methodology of lemmata dedicated to lexemes of Turkish origin in ERSJ.

11. ***From the Preface to the First volume***

12. **Jasna Vlajić-Popović, Snežana Petrović: *Some methodological problems encountered in the first volume of the new Serbian etymological dictionary***

As an homage to late prof. Pavle Ivić, the founder of the project for the Serbian etymological dictionary (ERSJ), this paper presents a review of methodological problems encountered in writing the first volume of ERSJ. These problems are contrasted with solutions previously offered in the Pilot issue of the same dictionary (*Ogledna sveska*). Most problems arise from the peculiarities of the corpus itself, i.e. the fact that it comprises only words in *a-*, which implies:

1. a relative scarcity of words of Slavic origin;

2. a relative plentitude of loanwords (from various languages);
3. a proportional multitude of expressive and onomatopoeic forms eluding standard etymological treatment;
4. a relatively high frequency of interjections and grammatical words;
5. a relatively high occurrence of words with doublettes in some other letter (*h-*, more seldom *j-* or *v-*).

In the further course words and lemmata from the first volume of ERSJ are used to illustrate the ways these methodological problems have been dealt with.

13. Marta Bjeletić, Jasna Vlajić-Popović: *Implicit and explicit semantic interpretations in an etymological dictionary (the case of Etimološki rečnik srpskog jezika)*

The paper deals with modes of presenting the semantic component in an etymological dictionary. Departing from the manuscript of *Etimološki rečnik srpskog jezika* proposed is a classification of lemmata into “simple”, “combined” and “complex”, depending on implicit or explicit interpretation of meaning and semantic development of words.

Lexicographic methodology calls for both formal and semantic elements of a lemma to be presented in a uniform and economic way. Therefore, semantic comments should be most undifferentiated and reduced to a minimum which, at the same time, ought to provide an optimum of necessary information. These requirements boil down to setting a delineation between implicit and explicit treatment of semantics. This study offers one possible model of such typisation of lemmata which remains open for improvements and modifications.

14. Marija Vučković: *From the lexicon of secret idioms. The lexicon of secret languages in the Serbian etymological dictionary*

Departing from the basic postulates regarding the treatment of the secret languages' lexicon previously offered in the Pilot issue (*Ogledna sveska*) of the Serbian etymological dictionary (*Etimološki rečnik srpskog jezika* – ERSJ), this paper focuses on the position of this lexical segment in the Serbian etymological dictionary. In further course the aspects of lexicographic presentation and dealing with the vocabulary of different argots are described and illustrated by appropriate words and lemmata from the first two volumes of ERSJ. Due to complex relations between the lexicon of secret idioms and other lexical segments, words pertaining to argot can take different positions in the structure of the ERSJ lemmata: they can either appear as separate lemmata, or in some part of a non-argotic lemma – be that additional attestations of respective entries or lexical parallels from other languages.

15. *In addition to the Third volume*

16. **Marta Bjeletić, Jasna Vlajić-Popović:** *Extralinguistic factors in etymological research (the case of Etimološki rečnik srpskog jezika, the Serbian etymological dictionary)*

Departing from the standpoint of modern etymological lexicography the paper offers a presentation of the role of extralinguistic factors in the methodology of writing *Etimološki rečnik srpskog jezika*, the Serbian etymological dictionary (comprising the materials of its first three volumes and the Pilot issue — an overall corpus of over 2000 lemmata). The extralinguistic factors occur in a wide range of information about material civilisation, nature and geography, historical facts and peculiarities as well as a variety of elements of spiritual culture (mythology and religion, rites, games, etc.).

Since the contribution of extralinguistic factors to the contents of different lemmata varies to a large degree, the material is presented in such a manner as to follow the intensity of their impact on reaching the (final or proposed) etymological judgement (or the alternation of the previously existent one). Some 40 lemmata are divided into two groups, with a few further subdivisions. Besides a brief elaboration of reasons for placing a lemma in a certain group or subgroup, a short quotation from the original text of the lemma is provided as an illustration of its case.

And finally, it is concluded that this relative abundance of extralinguistic factors from various domains, which strongly contribute not only to interpreting the origin of words but also to cultural history, has proved to be both justified and useful.

17. **Marta Bjeletić, Jasna Vlajić-Popović:** *The single volume Etymological dictionary of the Serbian language (methodological aspect)*

The paper deals with methodology of compiling the new, single volume Etymological dictionary of the Serbian language, which encompasses the basic lexical fund (ca. 7,500 lemmata). It is meant for professional use and aimed to be a means for expediting the work on the already commenced multivolume dictionary, as well as the basis for future popular editions. After explaining different criteria for various choices made by the authors and describing the four-segmented structure and content of lemmata, it is concluded that this dictionary is a specific compromise between the popular and the professional. It is popular in form: limited word-list, absence of definitions and complete lists of derivatives, heightened stress on facts of historic and cultural interests. It is professional in essence: it provides detailed etymological discussion based on most up-to-date references, first attestations, parallels from both close and distant languages (Slavic, Balkan

and Indo-European, Turcic respectively), etc. The method described is illustrated by lemmata *gvožđe*, *dopasti* (*se*), *izlet*, *jalov*, *kanal*, *lučiti*, *mirisati*, *sablja*.

18. Aleksandar Loma: *From Slavic to Indo-European and back. Problems and prospects of a deepened etymological research in the field of Slavic languages*

This paper is a work-in-progress report on the short etymological dictionary of Serbian, which is presently being compiled by a four-member team at the Serbian Language Institute of SASA. Rather than a lay-oriented compilation, it is designed to be an up-to-date handbook which should make a contribution to Slavic and Indo-European etymologies. To illustrate this purpose, it seemed appropriate to present here a few observations made by the author while treating headwords beginning with *l* and *lj* (117 items, 98 of Slavic origin), in order to point to some more general methodological problems.

More caution is recommended with assuming irregular sound changes, such as a spontaneous voicing in **lǫgъ* ‘grove, march’ assumedly going back to the root of **lǫka* ‘meadow’, but better explained as a variant of Common Slavic **logъ* < PIE **loghos*, with its nasal drawn from the present stem, CSI **legti*, **lego*. When such an alternation actually takes place, as in the case of **lubъ* ‘bark’, Lith *lùoba* id., ‘hull’ beside **lupiti* ‘to hull, peel, shell’, it is explainable as a result of regular morphological processes, such as the neutralisation of the opposition voiced vs. voiceless in the originally athematic inflection of the verb, Lith *lùpti* ‘to peel, skin’. Similarly, the suffix ablaut within a nominal paradigm of the type PIE **népōt-* / **nept-* seems to have provoked the alternance *p* / *s* / *ø* in **lopata* ‘shovel, spade’, **lopъta* ‘ball’ < ‘racket’, **lapъbъ* ‘rag, patch’, **lata* ‘gusset, patch, petal’, Russ dial. *lásta* ‘gusset, oar blade, bread paddle’, cf. the variant phonetic development of **nept-* in CSI **netъjъ* ‘nephew’ and **nestera* ‘niece’; the underlying root is that of CSI **lapa* ‘paw’, SCr *lopár* ‘bread paddle’, Lith *lōpas* ‘patch, rag’, *l āpas*, Latv *laps* ‘leaf’, Goth *lofa*, OIsl *lófi* ‘palm (of the hand)’, etc.

There is an erroneous tendency of resorting to various “root enlargements” in order to connect the words that are either etymologically unrelated or, if a relationship between them does exist, explainable in terms of normal stem derivation. Instead of putting the synonyms **luska*, **luspa*, **luzga*, **lusta* ‘shell, husk’ on the same derivational level with **lupiti* ‘to peel, skin’ as enlarged variants of the root **leu-* / **lou-*, that have arisen independently from each other, it appears more plausible to trace back all the nominal forms to the verbal root Balto-Slavic **leup-* / **leub-* and to derive them immediately from its iterative stem in **-sk-*, **-sk̄-* and that of its passive participle in *-to-*. A progressive voicing assimilation may explain **luzga*, as well as SCr *lebd(j)eti* ‘to hover’ as a possible variant of

CSI **letēti* ‘to fly’, both traceable back to **leb-t-*. Traditionally derived from the PIE root **leik^{u-}*, CSI **lišiti* ‘to deprive’ < PIE **leiks-* might owe its *s*-enlargement to a nominal *s*-stem, but also to a sigmatic aorist, cf. Av *paiti.raēxšīša* and late Gk *éleipsa* > SCr *lipsati* ‘to die (of animals)’. The noun **lišajb* ‘lichen’ is rather unrelated and going back together with Gk *leikhēn* id. to the root of OInd *likhāti* ‘to scratch’.

The presence of *v̥*ddhi-derivatives in Slavic phytonymy and zoonymy (**agnedъ* beside **ognedъ* ‘black poplar’, **galēbъ* ‘seagull’ beside **golōbъ* ‘pigeon, dove’) can explain the acute intonation of the root syllable in the Common Slavic word for ‘swan’, SCr *lābūd*, Pol *labeledź*, Cz *labut’* as an opposite to the circumflex one in SCr *lāb* id., which is expected with respect to the etymology deriving it from PIE **albho-* ‘white’. The name of the goosefoot is to be kept apart, because of its South Slavic form **loboda*, well attested since the Middle Ages, that speaks against the liquida-metathesis. A relationship with **lobozъ*, **lobazъ* ‘rough weed, scrub’ seems more probable, which is compared with Gk (< OPers?) *labyzos* ‘an aromatic plant’, OInd *libujā-* ‘climbing plant, liana’, Oset *lyvzæg* ‘bindweed’ and might ultimately go back to a Wanderwort. In view of other phytonymic *v̥*ddhi-formations, the acute of SCr *lipa*, Lith *liepa* ‘lime tree’ < Balto-Slavic **lēipā* does not rule out its derivation from the anit-root *leip-* ‘to stick’; alternatively, the interpretation as an archaic compound of **leiH-* ‘to pour’ and **H₂p-* ‘water’ may be taken into consideration; in both cases the denomination would refer to the sticky honeydew.

In the last three instances what stands in the foreground is the question about the original semantic motivation. Rather than a ‘sprout, shoot’ from Pokorny’s root **lēi-* (which is in LIV replaced by two roots, **leH₁₋* and **leid-*, neither of them having to do with sprouting), CSI **listъ* ‘leaf’, with a circumflex intonation (SCr *līst*) and originally an *u*-stem, can be interpreted as the infinitive-supinum in *-t(e)u-* to PIE **leit-* in Toch AB *l(a)it-* ‘to depart, fall away’, Goth (-)*leiþan* ‘to leave, go away’, Av *raēθ-* ‘to die’ with the opposition between the deciduous and coniferous trees (Lith *laiškas* ‘leaf’ probably from the iterative *-ske/o-* stem as reflected in Toch *litk-*). The broad semantic scope of the adjective CSI **l’utъ* ‘angry’ (of men), ‘fierce’ (of beasts), ‘sharp’ (of taste), ‘severe’ (of weather), ‘rough’ (of ground) seems to derive from an original notion of what is to be shunned, avoided, which suggests a verbal adjective in *-to-* in the meaning of a gerundive from the root **H₂leu-* ‘to avoid, escape’ in Gk *aleuōmai*, *alýskō*, Toch B *alask-* ‘to keep away’. In the case of CSI **ludъ*, commonly ‘mad, insane’, some archaic usages such as *ludo čedo* ‘little child’, a formula of Serbian epics, OSerb *lud otrok* ‘a legally disenfranchised adult’, SCr dial. ‘unripe’ (of vegetables), BRuss *ludzič* ‘to sit on eggs, incubate’ point to PIE **H₁leudh-* ‘to grow’, **H₁leudho-* ‘(still)

growing' rather than to the traditionally assumed connection with Goth *liuts* 'to cheat', *us-luton* 'to mislead', Lith *liūdnas* 'sad', etc. < PIE **leud-*; it is likely that a contamination of two PIE roots has taken place in Slavic.

19. Jasna Vlajić-Popović: *Dialectal lexicon in the short etymological dictionary of the Serbian language*

The paper offers a classification of dialectisms in the future short etymological dictionary of the Serbian language (SEDS), by sorting them according to their origin (Serbian, Slavic, non-Slavic), according to their position within the lemma (placed into the first, second or third section), as well as according to the role they play in etymological interpretation (e.g. variation of the principle word, specification of the etymon, argumentation in favour of the proposed etymology or as an element of discussion about its alternative(s), additional commentary or reference to akin or homonymous words in the case of Serbian dialectisms; substitute for the standard word or in argumentation in the case of Slavic dialectisms; pinpointing the etymon, substitute for the standard word, a closer parallel in the case of non-Slavic words). Hence, the corpus of some fifty lemmata from SEDS demonstrates that a balanced inclusion of various dialectisms into the planned concise but studious etymologisation of the basic lexical fond of the Serbian language is fully justified.

20. Aleksandar Loma: *The Belgrade etymological projects and their relevance for Indo-European comparative linguistics*

The Serbian Language Institute of SASA currently houses two etymological projects, aimed at compiling two different etymological dictionaries of the Serbian language, a comprehensive, multi-volume one, which should include all obsolete and dialect words, and a short single-volume etymologicon, whose scope is limited to ca. 7500 words of the basic lexicon. Whereas the former is primarily oriented towards specialists in Slavic and Balkan etymologies, the latter targets a broader readership and may be of interest also to Indo-European scholars, in view of the fact that its headwords are for the most part Common Slavic vocables with their deeper roots that we will take opportunity to reconsider. This ambition is illustrated here by four new etymological proposals, based on some fresh insights into Proto-Indo-European verbal morphology as recently provided by the *Lexikon der indogermanischen Verben*. Three of them concern possible traces of PIE and early Common Slavic nasal presents. On the basis of the comparison between SCr *v(j)etrometina* 'windy spot', Russ dial. *vetromjat* 'hole in the wall of a log cabin' and the phrase SCr *v(j)etar mete* 'wind blows strongly', Russ (*veter*) *metët* 'it's snowing, a blizzard is blowing' an original paradigm ***metə*,

**mesti* may be assumed, which in late Common Slavic gave birth to two different verbs, **meto*, **mesti* ‘to sweep’ and **męto*, **męsti* ‘to stir, confuse’, the former deriving from its infinitive and the latter from its present stem. The verb **vędnęti* ‘to wilt, wither’ is probably decomposed from the perfective form **u-vędnęti*, interpretable either as **au-ųend-* ‘to dehydrate’, a nasal present derived from PIE **ųed-* ‘water’, with the zero grade **und-* in OInd *unątti*, 3. pl. *undąnti* ‘to flow out, spring’, perhaps also in Russ *udit* ‘to fill with, rippen (of grain)’ < **ęditi*, or as **(au-)H₂e-n-d-* related to **ęditi* ‘to smoke (meat, fish)’, with the nasalless cognates Gk *ύζεσθαι* ‘to dry up’, Hitt *had-* id. The problematic relationship between **vezati* ‘to tie, bind’, **vezti* ‘to embroider’ and **ęza* ‘string’, **ęže* ‘rope’ can be explained by assuming a nasal present from a samprasarana root **ųęg(h)-* / **ųg(h)-* supposedly underlying OIr *-fighter*, *flig* ‘to weave’. The interpretation proposed by Trubačev of the CSI adjective **gotovъ* ‘ready, prepared, finished’ as a supine from PIE **g^hā-* / **g^hā-* ‘to go’ is corroborated by comparing the OInd participia necessitatis in *-tavya* and Grk in *-τέος*, that ultimately derive from dative forms of proterokinetic verbal nouns, cf., with a secondary long grade, the Vedic infinitive *gātave*.

Изабрана библиографија сарадника на Пројекту*

МОНОГРАФИЈЕ

Етимолошки одсек Института за српски језик, *Огледна свеска*, Библиотека Јужнословенског филолога, н.с. књ. 15, уредник М. Ивић (уредник свеске П. Ивић; аутори: М. Бјелетић, Ј. Влајић-Поповић, П. Ивић, А. Лома, С. Петровић, Б. Сикимић), Београд **1998**, L + 99 стр.

Етимолошки речник српског језика, св. 1 — А–АШ (Српска академија наука и уметности, Одељење језика и књижевности, Одбор за етимолошки речник; Институт за српски језик САНУ, Етимолошки одсек; уредник А. Лома; аутори: М. Бјелетић, Ј. Влајић-Поповић, А. Лома, С. Петровић; сарадници: М. Вучковић, М. Ђокић), Београд **2003**, 257 стр.

* Комплетна библиографија оснивача и првог руководиоца Пројекта, академика Павла Ивића, објављена је у 56. књизи *Јужнословенског филолога*, посвећеној успомени на њега (ЈФ LVI/1–2, Београд 2000, 7–49). Библиографија садашњег руководиоца Пројекта, академика Александра Ломе, може се наћи на сајту: aleksandarloma.com. Библиографија сарадника на Пројекту до сада је презентирана у три наврата, уп. М. Бјелетић, *Изабрана библиографија радова сарадника Етимолошког одсека Института за српски језик*, *Славистиџика* I, Београд 1997, 187–191, као и наставак те библиографије у: *Славистиџика* VI, Београд 2002, 125–134. Последњи пут представљена је у оквиру рада: М. Бјелетић, Пројекат „Етимолошка истраживања српског језика и израда *Етимолошког речника српског језика*“, *Шездесет година Института за српски језик САНУ*, Зборник радова I, Београд 2007, 151–170. Комплетне библиографије сарадника на Пројекту могу се наћи на сајту Института за српски језик САНУ: www.isj-sanu.ac.rs. Овде изложена библиографија није исцрпна. Она не обухвата радове појединих сарадника из времена кад нису били укључени у Пројекат, а такође не садржи приказе (осим оних који анализирају етимолошку литературу), хронике, пригодне текстове нити прилоге ван ужег домена етимологије и ономастике. **Радови означени звездицом гичу се проблематике Пројекта ЕРСЈ.** Коришћене су следеће скраћенице: ЗбМСС — *Зборник Мајице српске за славистиџику*, ЗбМСФЛ — *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистиџику*, ЈФ — *Јужнословенски филолог*, НЈ — *Наш језик*, НССУВД — *Научни састјанак славистија у Вукове дане*, ОП — *Ономастолошки њрилози*.

- Етимолошки речник српског језика*, св. 2 — БА–БД (Српска академија наука и уметности, Одељење језика и књижевности, Одбор за етимолошки речник; Институт за српски језик САНУ, Етимолошки одсек; уредник А. Лома; аутори: М. Бјелетић, Ј. Влајић-Поповић, М. Вучковић, М. Ђокић, А. Лома, С. Петровић; сарадници: В. Станишић, Ј. Јанковић), Београд **2006**, 289 стр.
- Етимолошки речник српског језика*, св. 3 — БЕ–БЈ (Српска академија наука и уметности, Одељење језика и књижевности, Одбор за етимолошки речник; Институт за српски језик САНУ, Етимолошки одсек; уредник: А. Лома; аутори: М. Бјелетић, Ј. Влајић-Поповић, М. Вучковић, А. Лома, С. Петровић; сарадници: В. Станишић, М. Калезић, Ј. Јанковић), Београд **2008**, 365 стр.

* * *

- Sikimić, V.: *Etimologija i male folklorne forme*, Biblioteka Južnoslovenskog filologa, n.s. knj. 11, Beograd **1996**, 345 str.
- Влајић-Поповић, Ј.: *Историјска семантика глагола ударања у српском језику (преко етимологије до модела семасиолошког речника)*, Библиотека Јужнословенског филолога, н.с. књ. 21, Београд **2002**, 424 стр. + табела.
- Бјелетић, М.: *Исковрнути глаголи. Типови експресивних ипревербалних формана̄а (на српском и хрватском језичком материјалу)*, Институт за српски језик САНУ, Монографије 2, Београд **2006**, 490 стр.
- Петровић, С.: *Туризми у српском иризенском говору*, Институт за српски језик САНУ, Монографије 16, Београд **2012**, 424 стр.
- Лома, А.: *Топонимија Бањске хрисовуље*, Библиотека Ономатолошких прилога, књ. 2, Београд **2012**, 386 стр.
- Влајић-Поповић, Ј.: *Речине речи (од земље ка небу)*, Завод за издавање уџбеника, Београд **2013**, 250 стр.

НАУЧНИ РАДОВИ

1984

- Попов, Б.: Положај српскохрватског језика у балканском језичком савезу, ЈФ XL, Београд 1984, 21–43.

1985

- Попов, Б.: Топоним *Кумарево*, ЈФ XLI, Београд 1985, 125–126.

1986

- Влајић-Поповић, Ј.: Српскохрватско *паламудиши* „брбљати, обмањивати“, ЗбМСФЛ XXIX/2, Нови Сад 1986, 162–165.
- Vlajić-Popović, J. / Boryś, W.: Srpskohrvatsko dijalekatsko *dūli* „nedozreli“, *dūlovān* „budav“, ЗбМСФЛ XXIX/1, Нови Сад 1986, 87–90.

Попов, Б.: Ихтионим *калибард* / *калибардо* / *калибардин*, ЗбМСФЛ XXIX/2, Нови Сад 1986, 166.

1987

Vlajić-Popović, J. / Boryś, W.: Iz reliktnе praslovenske leksike u srpskohrvatskim dijalektima I, ЗбМСФЛ XXX/1, Нови Сад 1987, 95–109.

1988

Vlajić-Popović, J. / Boryś, W.: Iz reliktnе praslovenske leksike u srpskohrvatskim dijalektima II, ЗбМСФЛ XXXI/1, Нови Сад 1988, 23–35.

Попов, Б.: Српскохрватско *љага* ~ албанско *lagë*, ЈФ XLIV, Београд 1988, 85–86.

1989

Vlajić-Popović, J. / Boryś, W.: Iz reliktnе praslovenske leksike u srpskohrvatskim dijalektima III, ЗбМСФЛ XXXII/1, Нови Сад 1989, 13–23.

1990

Vlajić-Popović, J.: Sh. *àrzān*, *aržòvan*, *ržân*, ЈФ XLVI, Београд 1990, 63–68.

Vlajić-Popović, J. / Sikimić, B.: Some additional facts about lexical contacts between the Balkan languages, *Balkanica* XXI, Belgrade 1990, 251–257.

1991

Бјелетић, М.: Родбинска терминологија код Срба у Румунији, НССУВД 20/2, Београд 1991, 391–401.

Вјелетић, М.: О пореклу неких речи из источне Србије, ЗбМСФЛ XXXIV/2, Нови Сад 1991, 159–169.

Вјелетић, М. / Влajić-Popović, J.: Etimološki problemi nekih ekspresivnih glagola kretanja, *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 37, Wien 1991, 127–134.

Vukmanović-Mojšilović, B.: Prilog etimološkom proučavanju crnogorskih govora, *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 37, Wien 1991, 213–225.

1992

Sikimić, B.: Balkan secret languages vs. modern slang: Rumanian contribution, *Revue des études sud-est européennes* 3–4, București 1992, 275–280.

Оташевић, Ђ. / Сикимић, Б.: Творба околионализама у српскохрватском језику, ЈФ XLVIII, Београд 1992, 67–78.

1993

Бјелетић, М.: Српскохрватско *чалабрцнуџи*, ЗбМСФЛ XXXVI/2, Нови Сад 1993, 37–45.

Вјелетић, М. / Влajić-Popović, J.: On Serbo-Croatian verb *gegati se* „to stagger“, *Балканско езикознание / Linguistique balkanique* XXXVI/2, Софија 1993, 93–99.

- Влајић-Поповић, Ј.: Један семантички помак код експресивних и оноματοпејских глагола: „ударати“ → „јести“, НССУВД 21/2, Београд 1993, 125–132.
- Лома, А.: Неки славистички аспекти српске етногенезе, ЗбМСС 43, Нови Сад 1993 [1994], 105–126.
- Loma, A.: Neue Substratnamen aus Dacia Mediterranea. Ortsnamenkundliche Beiträge zur Sprachgeschichte des serbisch-bulgarischen Grenzgebiets, *Балканско езикознание / Linguistique balkanique* XXXVI/3, Софија 1993 [1995], 219–240.
- Петровић, С.: Историјат и стање проучавања турцизама у српскохрватском језику, ЗбМСФЛ XXXVI/2, Нови Сад 1993, 71–127.
- Петровић, С.: Парне речи и понављања турског порекла у српскохрватском језику кроз разне језичке нивое, НССУВД 21/2, Београд 1993, 102–109.
- Петровић, С.: Об одном псевдотурцизме: сербохорв. *алиџи* „баловати“, *Балканско езикознание / Linguistique balkanique* XXXVI/2, Софија 1993, 159–163.

1994

- Бјелетић, М.: Експресивна средства у творби српскохрватских глагола, НССУВД 22/2, Београд 1994, 265–271.
- Бјелетић, М.: О неким експресивним глаголским префиксима, *Говори њиризенско-џимочке области и суседних дијалеката*, Ниш–Београд 1994, 351–358.
- Бјелетић, М.: Терминологија крвног сродства у српскохрватском језику, ЈФ Л, Београд 1994, 199–207.
- Влајић-Поповић, Ј.: Германизми у говорима југоисточне Србије, *Говори њиризенско-џимочке области и суседних дијалеката*, Ниш–Београд 1994, 445–456.
- Влајић-Поповић, Ј.: Семантика у решавању једног етимолошког проблема, НССУВД 22/2, Београд 1994, 185–191.
- Влајић-Поповић, Ј.: *Сх. кулача* „врста колибе“, ЗбМСФЛ XXXVII, Нови Сад 1994, 131–136.
- Лома, А.: Врабац на златном крсту — Како је Врачар добио име, *Врачарски гласник* II 5, јануар–фебруар 1994, Београд 1994, 14–15.
- Лома, А.: *Шлугитум славитум*. Првих пола миленија словенства на северозападном Балкану у светлу лингвистике, ЈФ Л, Београд 1994, 139–144.
- Лома, А.: Језичка прошлост југоисточне Србије у светлу топономастике, *Говори њиризенско-џимочке области и суседних дијалеката*, Ниш–Београд 1994, 107–135 + карта на стр. 136.
- Лома, А.: Још о географској терминологији северозападне Србије, *Календар „Ваљевац“ за 1995. годину*, Ваљево 1994, 175–177.
- Loma, A.: *Osamnaest vekova u tri slova: toponim Niš kao živi spomenik prošlosti, U svetlu carskih gradova*, Ниш 1994, 7–26.
- Петровић, С.: Значај дијалекатског материјала за проучавање турцизама у српском језику, *Говори њиризенско-џимочке области и суседних дијалеката*, Ниш–Београд 1994, 427–431.
- Петровић, С.: Парне речи у лексичко-семантичком систему српског језика, НССУВД 22/2, Београд 1994, 113–118.

- Петровић, С.: Сх. *алкав* „неуредан“, ЗбМСФЛ XXXVII, Нови Сад 1994, 461–468.
- Сикимић, Б.: Апелативизација на материјалу српскохрватских народних загонетака, НССУВД 22/2, Београд 1994, 319–326.
- Сикимић, Б.: Неке специфичности српскохрватских народних загонетака према општесловенском контексту, ЈФ L, Београд 1994, 155–168.
- Сикимић, Б.: Слојеви румунских позајмљеница у југоисточној Србији, *Говори њризенско–џимочке обласџи и суседних дијалеката*, Ниш–Београд 1994, 457–468.
- Sikimić, B.: Etymological magic and the etymology of text, *The Magical and Aesthetic in the Folklore of Balkan Slavs*, Belgrade 1994, 77–84.
- Sikimić, B.: Mogućnosti etimološke analize leksike folklornog teksta, *Slavica Tarnopolensia* 1, Тернопіль 1994, 43–48.

1995

- Вјелетић, М.: Неке словенске етимологије на Јадрану, ЗбМСФЛ XXXVIII/2, Нови Сад 1995, 85–92.
- Вјелетић, М.: Турцизми у српскохрватској терминологији сродства, ЈФ LI, Београд 1995, 203–221.
- Влајић–Поповић, Ј.: Alemko Gluhak, *Hrvatski etimološki rječnik*, Zagreb 1993, August Cesarec, 832 стр., ЈФ LI, Београд 1995, 338–347.
- Влајић–Поповић, Ј.: О неким псеудогрецизмима у српскохрватском, ЈФ LI, Београд 1995, 197–202.
- *Влајић–Поповић, Ј. / Бјелетић, М.: Словенска етимолошка лексикографија и нови етимолошки речник српскохрватског језика, *Задужбина VIII/31*, Београд 1995, 5.
- Лома, А.: Име *Мионица* и сва имена Мионице, *Мионица и Мионичани*, Ваљево 1995, 7–10.
- Лома, А.: Још око Мионице: 1. *Мали Срем*; 2. *Рођуња, Календар „Ваљевац“ за 1996. годину*, Ваљево 1995, 136–139.
- Loma, A.: Dalje od reči: Rekonstrukcija prajezičkih leksemskih spojeva kao perspektiva slovenske i indoevropske etimologije. I. O slovenskom i dačkom nazivu biljke 'Verbascum'; II. Neki refleksi ie. korena *dereu- u slovenskim jezicima, ЈФ LI, Београд 1995, 31–58.
- Петровић, С.: Неки турцизми у српскохрватској кулинарској терминологији, ЈФ LI, Београд 1995, 223–232.
- Sikimić, B.: Ка реконструкцији балканског текста, ЈФ LI, Београд 1995, 177–195.
- Sikimić, B.: Leksika narodnih zagonetki u Rječniku JAZU i Rečniku SANU, *Folklor u Vojvodini* 9, Novi Sad 1995, 213–225.

1996

- Бјелетић, М.: Од девет брата крв (фитоними и термини сродства), *Кодови словенских култура* 1. *Биљке*, Београд 1996, 89–101.

- Bjeletić, M.: Hungarizmi i germanizmi u srpskohrvatskoj terminologiji srodstva, *O лексичким њозајмљеницама*, Зборник радова са скупа „Стране речи у српском језику са освртом на исти проблем у језицима националних мањина“, Суботица–Београд 1996, 199–208.
- Bjeletić, M.: Wiesław Boryś i Hanna Popowska-Taborska, *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny*, tom I, А–Ї, Polska Akademia Nauk, Instytut Sławistyki, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa 1994, 272 str., ЈФ LII, Београд 1996, 213–219.
- Влајић-Поповић, Ј.: Сх. *мӣа̄ӣош* „митско биће које наводи градоносне облаке“, *O лексичким њозајмљеницама*, Зборник радова са скупа „Стране речи у српском језику са освртом на исти проблем у језицима националних мањина“, Суботица–Београд 1996, 191–198.
- Vlajić-Popović, J.: Semantic Evolution of Some Greek Loans in Serbo-Croatian, *Zeitschrift für Balkanologie* 32/1, Wiesbaden 1996, 109–116.
- Лома, А.: Два словенска назива за црну тополу и Аполон као божански огањ, *Кодови словенских култура 1. Биљке*, Београд 1996, 23–30.
- Лома, А.: *Просо*, *Расковник* 85–86, јесен–зима 1996, Београд 1996, 63–66.
- Лома, А.: Окамењена имена. Прилог проучавању предсловенских остатака у оронимији Црне Горе, НЈ XXXI/1–5, Београд 1996, 121–132.
- Петровић, С.: Етимолошке белешке (сх. *бага*, *баглама*, *баге*, *багла*), НЈ XXXI/1–5, Београд 1996, 137–140.
- Сикимић, Б.: Еротске конотације фитонима у народним загонеткама, *Кодови словенских култура 1. Биљке*, Београд 1996, 57–72.
- Сикимић, Б.: Митска бића дечијег фолклора: киша са сунцем, *Од мӣа̄ до фолка*, Библиотека Лицеум 2, Крагујевац 1996, 90–102.
- Сикимић, Б.: Народни називи за кишу са сунцем, НЈ XXXI/1–5, Београд 1996, 110–120.
- Сикимић, Б.: Слојеви фолклорног текста, *Српски језик* I/1–2, Београд 1996, 163–174.

1997

- *Бјелетић, М. / Влајић-Поповић, Ј. / Лома, А.: Нивои етимолошке анализе и сегментација одреднице у ЕРСЈ, ЗбМСФЛ XL/1, Нови Сад 1997, 9–19.
- Влајић-Поповић, Ј.: Сх. *оловина* „старинско пиће налик пиву“, *Кодови словенских култура 2. Храна*, Београд 1997, 163–169.
- *Ивић, П.: Етимолошки пројекат САНУ, *Славистиџика* I, Београд 1997, 113–115.
- Лома, А.: „Дрвоједи“, *Кодови словенских култура 2. Храна*, Београд 1997, 153–162.
- Лома, А.: Качер — слојеви језичког памћења (на маргинама књиге Миодрага Јаћимовића: Качер — предели и људи, Ваљево, ИП Колубара, 1997), *Колубара. Велики народни календар за њросџу 1998. годину*, Ваљево 1997, 161–171.
- Лома, А.: Прилог трагању за античким коренима Ваљева, *Историјски архив Ваљево, Гласник* 31, Ваљево 1997, 5–35.
- Лома, А.: Српскохрватска географска имена на *-ина*, мн. *-ине*: преглед типова и проблеми класификације, ОП XIII, Београд 1997, 1–26.

- *Петровић, С.: Турцизми у Етимолошком речнику српскохрватског језика, ЗбМСФЛ XL/1, Нови Сад 1997, 117–124.
- Сикимић, Б.: Појела маца, *Кодови словенских култура 2. Храна*, Београд 1997, 129–137.
- Сикимић, Б.: Четири тома Бугарског етимолошког речника. *Български етимологичен речник*, том IV (мѝнго² — па̀дам), научни редактори: В. И. Георгиев, И. Дуриданов; автори: В. Анастасов, Л. Димитрова-Тодорова, У. Дукова, И. Н. Иванов, Д. Михайлова, О. Младенова, М. Рачева, Г. Риков, Т. Ат. Тодоров; Софија 1995, ЈФ LIII, Београд 1997, 244–247.

1998

- *Bjeletić, M.: Praslovenska leksika u Etimološkom rečniku srpskohrvatskog jezika, *Prasłowiańszczyzna i jej rozpad*, Warszawa 1998, 239–247.
- Влајић-Поповић, Ј.: Од сумњиве потврде до прихватљиве етимологије, *Српски језик* III/1–2, Београд 1998, 57–63.
- Влајић-Поповић, Ј.: Семантика као критеријум у формирању етимолошког гнезда, *Prasłowiańszczyzna i jej rozpad*, Warszawa 1998, 255–267.
- Лома, А.: Ђавоље кумство, *Брајисџиво II*, Београд 1998, 91–106.
- Лома, А.: *Лудмер*, *Српски језик* III/1–2, Београд 1998, 13–28.
- Loma, A.: Mundartliche Gliederung des späten Urslavischen und frühe slavisches Stammesbildungen. Mit besonderer Rücksicht auf die sorbisch-serbischen Isolexen, *Prasłowiańszczyzna i jej rozpad*, Warszawa 1998, 143–160.
- Петровић, С.: Сх. *bàga* „обољење зглобова код коња и људи“, ЈФ LIV, Београд 1998, 175–185.
- Сикимић, Б.: Analia serbica, *Ойсцена лексика*, Ниш 1998, 48–69.
- Сикимић, Б.: Невестинска имена: од хипокористика до пејоратива, *Српски језик* III/1–2, Београд 1998, 29–55.
- Сикимић, Б.: Неука млада, *Кодови словенских култура 3. Свадба*, Београд 1998, 163–185.

1999

- Бјелетић, М.: Кост кости (делови тела као ознаке сродства), *Кодови словенских култура 4. Делови њела*, Београд 1999, 48–67.
- Бјелетић, М.: *Тавориџи*, НЈ XXXIII/1–2, Београд 1999, 119–126.
- Влајић-Поповић, Ј.: Редак дијалекатски глагол из југоисточне Србије: *сневирам се* и сл., НЈ XXXIII/1–2, Београд 1999, 108–115.
- Лома, А.: „Вивци“ или „нежење“? [о топонимима *Дивци*, *Клаинић*, *Кланица*], *Колубара. Велики народни календар за њресџиџину 2000. годину*, Ваљево 1999, 198–202.
- Лома, А.: О имену села Лелића, *Манасџир Св. Николаја — Лелић*, Лелић 1999, 19–22.
- Лома, А.: Ороним *Инок* и проблем секундарне једине у словенској топонимији, ЗбМСФЛ XLII, Нови Сад 1999, 45–58.

- Лома, А.: „Петлић“, „палидрвце“ или „оплодитель“?, *Кодови словенских култура* 4. *Делови тџела*, Београд 1999, 131–144.
- Лома, А.: Рефлекси групе *-n(ь)n-* у српској топонимији, НЈ XXXIII/1–2, Београд 1999, 99–106 (последња, 106. страна, са завршетком рада, списком скраћеница и резимеом, није одштампана).
- Петровић, С.: *Ни абера нема*, НЈ XXXIII/1–2, Београд 1999, 90–98.
- Сикимић, Б.: Баво и јалова жена, *Славјанские этюды*, Сборник к юбилею С. М. Толстой, Москва 1999, 416–475.
- Сикимић, Б.: Кожа деверска, *Српски језик* IV/1–2, Београд 1999, 337–360.
- Сикимић, Б.: Птица богомољица, НЈ XXXIII/1–2, Београд 1999, 72–85.

2000

- Бјелетић, М.: Из експресивне префиксације: *сх. кочојерити се*, ЈФ LVI/1–2, Београд 2000, 109–124.
- Влајић-Поповић, Ј.: Алоглотија или идиоглотија — још једном о с.-х. *гумити*, ЈФ LVI/1–2, Београд 2000, 211–226.
- Vlajić-Popović, J.: Some Slavic Etymologies Reconsidered — Formal and Semantic Guidelines, *Studia etymologica Brunensia* 1, Praha 2000, 191–199.
- Вучковић, М.: Ухо у балканскословенским тајним занатлијским језицима, *Српски језик* V/1–2, Београд 2000, 687–699.
- Вучковић, М.: Феномен тајног у језику, *Мокрањац* 1, Неготин 2000, 63–67.
- *Ђокић, М.: Огледна свеска: Етимолошки одсек Института за српски језик, Београд 1998, 149 стр., *Лингвистичке актуелности* I/3, Београд 2000, 23–27.
- Ђокић, М.: О homonimiji i fitonimiji: stgr. ἀνδράχην i sh. *jandrašika*, ЈФ LVI/1–2, Београд 2000, 411–420.
- Лома, А.: *Дивчибаре* — топонимастички траг паганског аграрног обреда, *Кодови словенских култура* 5. *Земљорадња*, Београд 2000, 146–157.
- Лома, А.: Перинтеграција *об-* > *б-* као етимолошки проблем, ЈФ LVI/1–2, Београд 2000, 601–623.
- Лома, А.: Порекло и изворно значење словенске речи *чудо*, *Чудо у словенским културама*, Нови Сад 2000, 7–21.
- Лома, А.: Прасл. **xaloga* < др.-греч. *φάλαγγ-* и скифский переход *f* > *χ*, *Этимология* 1997–1999, Москва 2000, 87–96.
- Loma, A.: Ortsnamenkunde als historische Hilfswissenschaft. Errungenschaften und Hypothesen des zwanzigsten Jahrhunderts, *Die Südosteuropa-Wissenschaften im neuen Jahrhundert*. Akten der Tagung vom 16–19. 10. 1999 an der Universität Leipzig, hrsg. von Uwe Hinrichs und Uwe Büttner, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2000, 171–179.
- Loma, A.: Serbisches und kroatisches Sprachgut bei Konstantin Porphyrogenetos, *Зборник радова Византjолошког инстjитутjа* XXXVIII, Београд 1999/2000, 87–161.
- Loma, A.: Skythische Lehnwörter im Slavischen. Versuch einer Problemstellung, *Studia etymologica Brunensia* 1, Praha 2000, 333–350.

- Петровић, С.: Дијалекти у контакту — порекло и фонетски лик шест турцизама из јужне Србије, ЈФ LVI/3–4, Београд 2000, 803–812.
- Petrović, S.: O rečima persijskog porekla u srpskom jeziku, *Persijska kultura na prostoru Jugoslavije*, Београд 2000, 72–80.
- Petrović, S.: Some Problems of Balkan Turcisms, *Balkanlinguistik: Synchronie und Diachronie*, Thessaloniki 2000, 175–187.
- Петровић, Т.: Хомонимија, терминологија и етимолошка пракса: сх. чай „мера, алатка за мерење раздаљине“, ЈФ LVI/3–4, Београд 2000, 813–821.
- Сикимић, Б.: Терминологија производње дрвеног угља у селу Равна Гора, ЈФ LVI/3–4, Београд 2000, 1009–1028.

2001

- Бјелетић, М.: *Беле њчеле, Кодови словенских култура 6. Боје*, Београд 2001, 106–118.
- Vlajić-Popović, J.: On the etymology of SCr. *лѹѡ̑р*. Idioglossy or Alloglossy, *Балканско езикознание / Linguistique balkanique* XLI/1, Софија 2001, 77–85.
- Лома, А.: О именима расковника и сличних биљака, *Расковник* 100, лето 2000 [зима 2001], Београд 2001, 87–89.
- Лома, А.: *Суѡ̑шван, суѡ̑улија, суновраѡ̑*. Лексички трагови раног паганско-хришћанског прожимања на старосрпском тлу, *Култи светићх на Балкану*, Библиотека Лицеум 5, Крагујевац 2001, 25–37.
- Лома, А.: Топономастика као изазов, *Књижевности и језик* XLVIII/1–2, Београд 2001, 9–20.
- Loma, A.: Ἀβαρις αἰθροβάτης — vom Feuerpriester zum Luftgänger. Ein Kapitel aus der Geschichte der griechisch-iranischen Sprach- und Geistesbeziehungen, *Балканско езикознание / Linguistique balkanique* XLI/1, Софија 2001, 13–23.
- Петровић, С.: *Оѡ̑ворено и заѡ̑ворено* као ознаке за светлу и тамну нијансу боја, *Кодови словенских култура 6. Боје*, Београд 2001, 32–41.

2002

- Белетич, М.: Отново за словообразователни елемент *-то-* (врху материјал предимно од сјрбохјрватските дијалекти), *Бјлгарски език* XLIX/1, 2001–2002, Софија 2002 114–119.
- Бјелетић, М.: Духовна култура Словена у светлу етимологије: јсл. *(x)ала*, *Dzieje Słowian w świetle leksyki*, Kraków 2002, 75–82.
- *Бјелетић, М.: Пројекат Етимолошког речника српског језика, *Славистиѡ̑ика* VI, Београд 2002, 125–134.
- Влајић-Поповић, Ј.: Да ли је јсл. **ѡ̑ртъ* „hortus“ (ипак) домаћа реч?, *Dzieje Słowian w świetle leksyki*, Kraków 2002, 493–501.
- Влајић-Поповић, Ј.: Сх. *кòса* „dorsum montis; clivus, montis genus“, ЈФ LVIII, Београд 2002, 29–40.
- Лома, А.: Словенска етимологија у индоевропској перспективи, *Глас САНУ СССХСIV*, Одељење језика и књижевности, књ. 19, Београд 2002, 115–127.

- Лома, А.: Старосрпски топоним *Быѣи* и нека питања супстратних *ѣ*-основа, ОП XV, Београд 2002, 171–184.
- Лома, А.: Сх. дијал. *ѣрсиѣи* 'кресати, крчити' у словенском и индоевропском контексту, ЗбМССФЛ XLV/1–2, Нови Сад 2002, 91–107.
- Loma, A.: Aus der skythisch-sakischen Lehnwortforschung (1. Slav. *talogъ* 'Bodensatz'; 2. Gr. *λάταξ* 'Biber'; 3. Gr. *βόνασος* 'Wisent'; 4. Die türkische Pferdebezeichnung *alaşa*), *Studia Etymologica Cracoviensia* 7, Kraków 2002, 53–65.
- Loma, A.: Scytho-Slavica (III). Ursl. *χομῳτъ*, *Dzieje Słowian w świetle leksyki*, Kraków 2002, 161–170.

2003

- Бјелетић, М.: К изучению прасл. **verg-* / **verz-*, *Этимология 2000–2002*, Москва 2003, 28–38.
- Бјелетић, М.: Прилог проучавању с.-х. *којасиѣи се*, *Studia etymologica Brunensia* 2, Praha 2003, 377–389.
- *Бјелетић, М. / Влајић-Поповић, Ј.: Имплицитна и експлицитна семантичка објашњења у етимолошком речнику (на примеру *Етимолошког речника српског језика*), ЗбМСС 63, Нови Сад 2003, 29–43.
- Влаич-Попович, Ј.: К реконструкцији третьего псл. омонима **kosa* „aggregatio erosionis fluminis; promontorium“, *Этимология 2000–2002*, Москва 2003, 52–61.
- Влајић-Поповић, Ј.: Вредан допринос проучавању грецизама на Балкану. Мито Аргировски, *Грцизмийе во македонскиоѣ јазик*, Скопје 1998, Институт за македонски језик „Крсте Мисирков“, Посебни изданија, кн. 29, 314 стр., ЈФ LIX, Београд 2003, 217–222.
- Вучковић, М.: *Поринѣа* 'Турчин' у тајним занатлијским језицима, *Српски језик* VIII/1–2, Београд 2003, 417–427.
- Лома, А.: „Два врана гаврана“: *Corvus* согах у словенској епици — компаративни поглед, *Кодови словенских култура* 8. *Пишце*, Београд 2003, 109–132.
- Лома, А.: Евроазијски степски појас као чинилац језичке и културне прошлости Словена, ЗбМСС 63, Нови Сад 2003, 133–148.
- Лома, А.: Једна српско-украјинска топономастичка паралела. *Семегњево*: *Семигинів*, НЈ XXXIV/3–4, Београд 2002–2003, 244–251.
- Лома, А.: К етимологији кавказског назвања плуга, *Этимология 2000–2002*, Москва 2003, 233–238.
- Лома, А.: Неке српске паралеле источнословенском Вију, *Balkanica XXXII–XXXIII/ /2001–2002*, Belgrade 2003, 123–141.
- Лома, А.: Ни врач ни врабац, него Ђед Радац?, *Колубара. Велики народни календар за ѣресѣуѣну 2004. годину*, Ваљево 2003, 174–180.
- Лома, А.: О имену *Вишеград*, *Земља Павловића. Средњи вијек и ѣриод ѣурске владавине*, Академија наука и умјетности Републике Српске, Научни скупови, књ. V, Одјелење друштвених наука, књ. 7, Бања Лука — Српско Сарајево 2003, 529–540.

- Лома, А.: О једном мање познатом придевском образовању (трагом Радосава Бошковића), *Петти лингвистички скуп* „Бошковићеви дани“, Подгорица 2003, 165–170.
- Лома, А.: Откуде Ниш?, *Ниш и Византија I*, Ниш 2003, 15–21.
- Лома, А.: Прасл. **котоиъ* ’коњ’, ЈФ LIX, Београд 2003, 35–38.
- Лома, А.: Старосрпско *вьсь* „село“ и његови трагови у топонимији, ОП XVI, Београд 2003, 1–16.
- Loma, A.: Zur frühslavischen Nominalkomposition und ihren indogermanischen Grundlagen, *Studia etymologica Brunensia 2*, Praha 2003, 267–277.
- Petrović, S.: On Some Serbian Dialectal Turcisms, *Съпоставително езиковознание XXVIII/2*, Софија 2003, 70–77.

2004

- Белетич, М.: Към произхода на бълг. диал. *муняк* „срамежлив, стеснителен човек; мълчаливец; глупак“, *Български език LI/4*, София 2004, 67–73.
- Бјелетић, М.: Јужнословенска лексика у балканском контексту. Лексичка породица именеце *хала*, *Balcanica XXXIV/2003*, Belgrade 2004, 143–155.
- Бјелетић, М.: Прилог проучавању с.-х. (*с*)*комрачийи* „tenacem esse“, „misere, anguste vivere“, *Rocznik Slawistyczny LIV*, Kraków 2004, 121–129.
- *Бјелетић, М. / Лома, А.: Допринос Павла Ивића етимологији и ономастици, *Живоїћ и дело академика Павла Ивића*, Зборник радова са трећег међународног научног скупа, одржаног 17–19. септембра 2001, Суботица — Нови Сад — Београд 2004, 131–140.
- Влаич-Попович, Ј.: Срхр. *исѣосѣиѣиѣи* : *исѣаиѣиѣиѣи* — граматичен или етимологичен дублет? (ошче веднѣж за грцкиа произход на срѣб. *ѣаиѣиѣиѣи*, бѣлг. *патя*), *Български език LI/4*, София 2004, 83–88.
- Влајић-Поповић, Ј.: Не(пре)позната континуанта псл. **рѣтати* (**pytati*) на словенском југу, *Rocznik Slawistyczny LIV*, Kraków 2004, 23–35.
- Vlajić-Popović, J.: The ways of suffering in the Balkans: *patior* and *πάσχω* intertwined, *Balcanica XXXIV/2003*, Belgrade 2004, 119–142.
- Влајић-Поповић, Ј.: Wiesław Boryś, *Czakawskie studia leksykalne. Dziedzictwo praslaviańskie w słownictwie czakawskim*, Instytut Slawistyki PAN, Warszawa 1999, 185 p. (Język na pograniczach 21), ЗбМСФЛ XLVII/1–2, Нови Сад 2004, 499–503.
- *Влајић-Поповић, Ј. / Петровић, С.: Неки методолошки проблеми у изради прве свеске Етимолошког речника српског језика. *Живоїћ и дело Павла Ивића*, Зборник радова са трећег међународног научног скупа, одржаног 17–19. септембра 2001, Суботица — Нови Сад — Београд 2004, 141–148.
- Джокич, М.: Континуанти на праславянския суфикс *-*унји* в сѣрбохѣрватската народна ботаническа терминологија, *Български език LI/4*, София 2004, 101–108.
- Dokić, M.: Denominations of „Squill“ in the Balkan Languages, *Balcanica XXXIV/2003*, Belgrade 2004, 189–201.

- Лома, А.: Димом у небо. Обред спаљивања мртвих у старим и традиционалним културама, са посебним освртом на паганске Словене, *Кодови словенских култура* 9. *Смрт*, Београд 2004, 7–64.
- Лома, А.: На именословним врелима. Осврт на нова издања средњовековних дипломатичких извора, ОП XVII, Београд 2004, 459–478.
- Лома, А.: Незабележан досега апелативен рефлекс на праслав. **glazъ* в јужнословјанските езици, *Български език* LI/4, Софија 2004, 5–10.
- Лома, А.: О качерским именима, још једном, *Колубара. Велики народни календар за њросџу 2005. годину*, Ваљево 2004, 209–219.
- Лома, А.: Од Теранде до Призрена, од Скадра до Шаре. Топономастика јужне Метохије као огледало њене далеке прошлости, *Глас САНУ СССРXCVIII*, Одељење језика и књижевности, књ. 20, Београд 2004, 49–61.
- Лома, А.: Прасловенска лексика и култура у индоевропском контексту, *Лингвистичке свеске* 4, Филозофски факултет, Нови Сад 2004, 15–42.
- Лома, А.: Четири топономастичке опаске уз повеље кнеза Лазара, *Ресава (Горња и Доња) у историји, науци, књижевности и уметности*, Дани српскога духовног преображења XI, Деспотовац 2004, 101–109.
- Loma, A.: ‘Geliebte’, ‘Herrin’, ‘Henne’ oder ‘Mädchen’?, *Rocznik Slawistyczny* LIV, Kraków 2004, 37–43.
- Loma, A.: Some traces of interlinguistic contacts in the Central Balkan mountains, *Balkanica* XXXIV/2003, Belgrade 2004, 97–103.
- Петровић, С.: Путеви лексичког позајмљивања. Позајмљенице из албанског у српском призренском говору, *Balkanica* XXXIV/2003, Belgrade 2004, 157–172.
- Петровић, С.: За произхода на два турцизма: срб. *бенг* „младеж“, *болме* „тњњк зид, преграда“ и техните паралели в балканските езици, *Български език* LI/4, Софија 2004, 89–94.

2005

- Бјелетић, М.: Прилог проучавању словенских лексичких паралела (с.-х. *чавѣдаџи* и укр. *чав’јдџи*), *Студије з ономастики та етимологије* 2005, Кијв 2005, 190–195.
- Бјелетић, М.: Ризница „увелих“ речи. Светозар Гаговић, Из лексике Пиве (село Безује), Српски дијалектолошки зборник LI, Београд 2004, 1–312, ЈФ LXI, Београд 2005, 294–301.
- Влајић-Поповић, Ј.: Лексичка породица *баџаџи* / *боџаџи* / *буџаџи* „ударати и сл.“ — деривација, семантика, етимологија, ЈФ LXI, Београд 2005, 57–93.
- Лома, А.: Глаголи **koriti* и **kuditi* у словенској и српској ономастици, ОП XVIII, Београд 2005, 21–30.
- Лома, А.: Из историјске топонимије пљеваљског краја, *Гласник завичајног музеја* 4, Пљевља 2005, 9–15.
- Лома, А.: Један поглед у топонимију Црне Горе, ОП XVIII, Београд 2005, 471–482.

- Лома, А.: Казивања старога путника. Топоними ваљевског краја у Рачанском поменику, *Колубара. Велики народни календар за њросіу 2006. годину*, Ваљево 2005, 171–184.
- Лома, А.: На именованим врелима II. Осврт на нова издања старосрпских извора, ОП XVIII, Београд 2005, 457–471.
- Лома, А.: Соко на граду, врапци у пољу. Именовани пресек кроз прошлост Београда, *Даница. Српски народни илустрирани календар за годину 2006*, Београд 2005, 462–480.
- Loma, A.: Zur Frage der frühesten griechisch-iranischen Sprachbeziehungen: Gr. κασσίτερος, Sprachkontakt und Sprachwandel, *Akten der XI. Fachtagung der Indogermanischen Gesellschaft*, 17–23. September 2000, Halle an der Saale, hrsgn. von G. Meiser u. O. Hackstein, Wiesbaden 2005, 331–340.
- Loma, A.: Zur „skythischen“ Etymologie des alttürkischen Titels *tarqan, tarخان*, *Studia Turcologica Cracoviensia* 10, Kraków 2005, 231–237.

2006

- Бјелетић, М.: Из лексике југоисточне Србије (*џајрџак, џајрче, џамрака*), НССУВД 35/1, Београд 2006, 451–459.
- Бјелетић, М.: *Падришине* (творбени архаизам из Бучума), *Годишњак за српски језик и књижевност* 8, Ниш 2006, 39–43.
- Бјелетић, М.: Прилог проучавању псл. **ver-*, *Studia etymologica Brunensia* 3, Praha 2006, 35–45.
- Бјелетић, М.: Прилог проучавању псл. **vez-*, *Ad fontes verborum*, Истраживања по етимологији и историческој семантици. К 70-летију Жанны Жановны Варбот, Москва 2006, 40–50.
- Влајић-Поповић, Ј.: Дали се изапсеудохунгаризма крије псл. **butarъ/*buturъ/*butyrъ?* *Studia etymologica Brunensia* 3, Praha 2006, 413–426.
- Влајић-Поповић, Ј.: Од изолованог хапакса до новог елемента у постојећем систему, *Ad fontes verborum*, Истраживања по етимологији и историческој семантици. К 70-летију Жанны Жановны Варбот, Москва 2006, 69–76.
- Влајић-Поповић, Ј.: С.-х. *џорез* „*vestigal, tributum*“ — етимолошко-семантичка анализа, НССУВД 35/1, Београд 2006, 441–449.
- Влајић-Поповић, Ј.: С.-х. *самџас* „*pastio sine pastoribus*“ у штокавском и словенском контексту, *Годишњак за српски језик и књижевност* 8, Ниш 2006, 75–87.
- *Вучковић, М.: Из лексике тајних говора. Лексика тајних језика у *Етимолошком речнику српског језика*, НССУВД 35/1, Београд 2006, 461–471.
- Бокић, М.: Из фитонимије (1): *Smilax* (етимолошка белешка), НССУВД 35/1, Београд 2006, 473–479.
- Ђокић, М.: Из српско-хрватске фитонимије (1): *rmanj*, *Studia etymologica Brunensia* 3, Praha 2006, 73–85.
- Лома, А.: О имену *Кључ*. Три могућа закључка, *Кључ*, Ваљево 2006, 7–11.

- Лома, А.: О једном источносрбијанско-западнобугарском дијалектизму (срп. дијал. *ивора*, буг. дијал. *ивер* и сл.), *Годишњак за српски језик и књижевност* 8, Ниш 2006, 229–233.
- Лома, А.: О топониму *Свилеува*, *Свилеува* — годишњак 4, Ваљево 2006, 97–104.
- Лома, А.: Прасл. **gospodъ bogъ*, *Ad fontes verborum*, Истраживања по етимологији и историческој семантици. К 70-летију Жанни Жановни Варбот, Москва 2006, 186–192.
- Лома, А.: Прасл. **mъžъ*, *Studia etymologica Brunensia* 3, Praha 2006, 195–199.
- Loma, A.: Albano-Caucasica pastoralia, ЈФ LXII, Београд 2006, 31–38.
- Петровић, С.: Срп. дијал. *кавал* „каналити између оцака са расадом поврћа“ — порекло и балканске паралеле, *Годишњак за српски језик и књижевност* 8, Ниш 2006, 345–350.

2007

- Белетић, М.: Из фолклорно-мифологическој лексици (*блаза* и *блазна*), *Етимологија 2003–2005*, Москва 2007, 12–22.
- *Бјелетић, М.: Пројекат „Етимолошка истраживања српског језика и израда Етимолошког речника српског језика“, *Шездесет година Института за српски језик САНУ*, Зборник радова I, Београд 2007, 151–170.
- Бјелетић, М.: С.-х. *ни њири*, *ни вири* „не расте, не успева“ (формално-семантички паралелизам глаголских гнезда као пут ка етимологији), *Словенска етимологија данас*, Зборник симпозијума одржаног од 5. до 7. септембра 2006, Београд 2007, 27–40.
- Бјелетић, М.: У ишчекивању речника Роваца (срп. дијал. *скалабучићи* „сакупити (стоку), помешати“), ЗбМСФЛ L, Нови Сад 2007, 71–76.
- Влаич-Поповић, Ј.: С.-хорв. диал. *бор*, *борина* ‘долина’: реликт или инновација?, *Етимологија 2003–2005*, Москва 2007, 26–37.
- Влајић-Поповић, Ј.: Псл. **kotiti/*katati*, **kotъ/**katъ* — трагови *-a-* вокализма на словенском југу, *Словенска етимологија данас*, Зборник симпозијума одржаног од 5. до 7. септембра 2006, Београд 2007, 67–81.
- Влајић-Поповић, Ј.: Срп. дијал. *каџава* „врста колибе“ — пример етимолошког лавиринта, ЗбМСФЛ L, Нови Сад 2007, 121–130.
- Влајић-Поповић, Ј.: France Bezljaj, *Zbrani jezikoslovni spisi* I–II, Uredila Metka Furlan, Ljubljana 2003, LXII + 1–689, XII + 693–1572 (Zbirka Filologica et linguistica), ЈФ LXIII, Београд 2007, 267–276.
- Вучковић, М.: Глагол *дѣузнуѣи* ‘ослабити, омршавети; оронути; омлохавети’ — јужнословенски дијалектизам или континуанта псл. основе **ryz-?*, *Шездесет година Института за српски језик САНУ*, Зборник радова II, Београд 2007, 191–194.
- Вучковић, М.: О пореклу арготизма *лизгам* ‘пити’, *Словенска етимологија данас*, Зборник симпозијума одржаног од 5. до 7. септембра 2006, Београд 2007, 83–91.

- Вучковић, М.: Од усамљених лексема до лексичке групе у балканском контексту, ЗбМСФЛ L, Нови Сад 2007, 153–160.
- Kalezić, M. R.: Srpsko-hrvatski nazivi biljaka iz roda Pistacia L. (etimološka beleška), *Словенска етимологија данас*, Зборник симпозијума одржаног од 5. до 7. септембра 2006, Београд 2007, 229–239.
- Лома, А.: Два српска дијалекатска архаизма на балтословенском плану: *īrensla* (и сл.) „Prunus radus“, *īremesla* „дијафрагма“, *Словенска етимологија данас*, Зборник симпозијума одржаног од 5. до 7. септембра 2006, Београд 2007, 307–323.
- Лома, А.: Етнолингвистичка слика подручја Косова и Метохије у античко доба и у раном средњем веку, *Археологија Косова и Метохије*, Музеј у Приштини, Београд 2007, 17–31. [верзија на енглеском: Loma, A.: An Ethnolinguistic Picture of the Kosovo-Metohija Region in Antiquity and the Early Middle Ages, *The Archaeology of Kosovo and Metohija*, The Priština Museum, Belgrade 2008, 17–31].
- Лома, А.: Одна славяно-иранская изоглосса в области словосложения ст.-слав. *врѣтъль* : н.-перс. *girdāb*, *Этимология 2003–2005*, Москва 2007, 117–123.
- Лома, А.: Шудиковски камен: досадашња тумачења, смернице за даља размишљања, *Милешевски записи* 7, Пријепоље 2007, 89–102.
- Loma, A.: Das serbische Personennamensystem, *Die europäischen Personennamensysteme. Ein Handbuch von Abasis bis Zentralladinisch*, Hamburg 2007, 669–687.
- Loma, A.: Serbisch-kroatisch *netan* ‘Ungeheuer’, ЗбМСФЛ L, Нови Сад 2007, 453–455.
- Петровић, С.: Из црногорске дијалекатске лексике, ЗбМСФЛ L, Нови Сад 2007.
- Петровић, С.: Раздвајање хомонима: словенско-балканска прожимања, *Словенска етимологија данас*, Зборник симпозијума одржаног од 5. до 7. септембра 2006, Београд 2007, 349–359.
- Станишић, В.: О неким подударностима у рефлексима индоевропских слоговних сонаната у албанском и балтословенском, *Словенска етимологија данас*, Зборник симпозијума одржаног од 5. до 7. септембра 2006, Београд 2007, 393–402.

2008

- Бјелетић, М.: *Веде и неведе*. Прилог проучавању семантике псл. **věd-*, *Етнолингвистичка проучавања српског и других словенских језика*. У часопису академика *Свејллане Толстој* (Српска академија наука и уметности, Одељење језика и књижевности: Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија ; 3), Београд 2008, 95–108.
- Бјелетић, М.: *Ни сејан ни савјејан*, Зборник *Институција за српски језик САНУ I*. Посвећено др Драгу Ђујићу поводом 75-годишњице животоа, Београд 2008, 65–69. [прештампан рад: Bjeletić, M.: *Ni šetan ni savjetan*, *Spomenica Valtazara Bogišića. O stogodišnjici njegove smrti*. Knjiga 2, Београд 2011, 467–470].
- Бјелетић, М.: Од дијалекатске потврде до етимолошког проблема (с.-х. *ѣрлав* „искривљен; разрок, приглуп“), НССУВД 37/1, Београд 2008, 419–429.

- *Бјелетић, М. / Влајић-Поповић, Ј.: Екстралингвистички фактори у етимолошким истраживањима (на примеру *Етимолошког речника српског језика*), ЗбМСС 73, Нови Сад 2008, 57–70.
- Влајић-Поповић, Ј.: Срп. *бедак* — једна реч између више значења и неколико тумачења, НССУВД 37/1, Београд 2008, 405–418.
- Kalezić, M.: Calamus (reflexes of Latin names as designations for the plant species *Acorus calamus* L. in Serbo-Croatian language), *The Romance Balkans*, Belgrade 2008, 73–82.
- Лома, А.: Загарачко ушка ‘змија’ и с.-х. б(ј)елушка ‘Natrix natrix’, *Зборник Инстџиуџија за српски језик САНУ I. Посвећено др Драгу Ђуџићу џоводом 75-годишњице живоџија*, Београд 2008, 269–275.
- Лома, А.: **Rěčь*, **slovo*, **besěda* — етимологија и семантичка праисторија, ЈФ LXIV, Београд 2008, 199–216.
- Лома, А.: Стилске и социоллингвистичке равни прасловенског језика — речник и творба речи, ЗбМСС 73, Нови Сад 2008, 241–257.
- Loma, A.: Der Personennamen *Nemanja*: ein neuer Ausblick, *Зборник радова Визанџиолошког инстџиуџија XLV*, Београд 2008, 109–115.
- Loma, A.: Osetisch *tūlz / tolzæ* ‘Eiche’, *Die Sprache* 46 (2006) 1, Wien 2008, 112–117.
- Loma, A.: Two Serbian place names ending in *-iš* of Romanian origin: *Mriš* and *Dešiška*, *Balkanica XXXVIII/2007*, Belgrade 2008, 57–64.
- Loma, A.: Zwischen Schnee und Adlern. Der Bergname *Kaukasus* und Dazugehöriges, *Studia etymologica Cracoviensia* 13, Kraków 2008, 103–117.
- Петровић, С.: *Бџиуџиуџи* — „нестати“ или „постојати“? Историјски развој, лексикографски третман и савремена пракса, НССУВД 37/1, Београд 2008, 431–440.
- Петровић, С.: О турцизмима *гаваз / каваз, голсуз / колсуз, гумрија / кумрија*, *Зборник Инстџиуџија за српски језик САНУ I. Посвећено др Драгу Ђуџићу џоводом 75-годишњице живоџија*, Београд 2008, 429–434.

2009

- Бјелетић, М.: Још једном о с.-х. *занов(и)еџиџи* (проблеми етимолошке праксе), *Studia etymologica Brunensia* 6, Praha 2009, 27–36.
- Бјелетић, М.: Прилог проучавању придева типа *боговеџан*, ЈФ LXV, Београд 2009, 299–317.
- Влајић-Поповић, Ј.: Грецизми у српском језику (осврт на досадашња и поглед на будућа истраживања), ЈФ LXV, Београд 2009, 377–405.
- Влајић-Поповић, Ј.: Да ли је *коџва* књижевна и(ли) народна реч? НССУВД 38/1, Београд 2009, 277–286.
- Vlajić-Popović, J.: Proto-Slavic **koty*, *-ъве* ‘anchor’, ‘cat’ or something else?, *Studia etymologica Brunensia* 6, Praha 2009, 377–388.
- *Влајић-Поповић Ј. / Бјелетић, М. : Павле Ивић као покретач савремених етимолошких истраживања српског језика, ЗбМСФЛ LII/1, Нови Сад 2009, 67–75.
- Вучковић, М.: О арготизму *киснуџи* „сести“, *Studia etymologica Brunensia* 6, Praha 2009, 389–396.

- Вучковић, М.: Савремена дијалектолошка истраживања у српској лингвистици и проблематика језика у контакту, ЈФ LXV, Београд 2009, 405–423.
- Калезић, М.: Ономастиолошко-етимолошка анализа српско-хрватских назива за биљне врсте рода *Eryngium L.*, *Studia etymologica Brunensia* 6, Praha 2009, 151–162.
- Лома, А.: Др.-серб. **буѣнь, -а, -о** ‘бранный’, *Studia etymologica Brunensia* 6, Praha 2009, 223–234.
- Лома, А.: *Киљан* „пободен камен“ — далматоромански остатак на тлу Црне Горе?, ЈФ LXV, Београд 2009, 89–99.
- Лома, А.: На именословним врелима III, ОП XIX–XX, Београд 2009, 743–754.
- Лома, А.: Секундарно -ска у топонимији Србије, ОП XIX–XX, Београд 2009, 1–13.
- Лома, А.: *Суџиван* и око њега, *Милешевски записи* 8, Пријепоље 2009, 57–67.
- Loma, A.: Krieg und Frieden — vom Indogermanischen zum Griechischen, *Protolanguage and Prehistory*. Akten der XII. Fachtagung der Indogermanischen Gesellschaft, Krakau, 11. bis 15. Oktober 2004, Wiesbaden 2009, 286–303.
- Loma, A.: *Scythica Danubina*, *Studia Indogermanica Lodziensia* VI, Łódź 2005–2009, 63–70.
- Петровић С.: Од именице (х) *аџтар* „воља, наклоност, милост“ до придева *безајџрен* „необазрив“, ЈФ LXV, Београд 2009, 319–330.
- Петровић, С.: Прилог проучавању турцизама из Врања и суседних говора, *Исџоци и уџоци. Сећање на Славољуба Ђинђића*, Зборник радова, Београд 2009, 147–157.

2010

- Бјелетић, М.: *Пабрџиње*: праславјанскиј реликт на Славјанском Југе, ЈФ LXVI, Београд 2010, 123–134.
- Влајић-Поповић, Ј.: Порекло *новца*, ЈФ LXVI, Београд 2010, 163–185.
- Влајић-Поповић, Ј.: Шта се може (с) *џрајџији* на *сџрајџи*, *Српски језик* XV/1–2, Београд 2010, 157–176.
- Влајић-Поповић, Ј.: Radoslav Večerka a kolektiv [Eva Havlová, Irena Janyšková, Helena Karlíková] *K pramenům slov. Uvedení do etymologie*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2006, 356, 36МСФЛ LIII/1, Нови Сад 2010, 211–216.
- Vlajić-Popović, J.: The Bulg. *бишка* ‘sow, swine’ revisited, *Балканско езикознание / Linguistique Balkanique* XLIX/1–2, Sofia 2010, 105–112.
- Vučković, M.: Serbian Prison Jargon: *Daravela* ‘an Alarmist’, *Балканско езикознание / Linguistique Balkanique* XLIX/1–2, Sofia 2010, 129–134.
- Јанковић, Ј.: Називи и имена домаћих животиња од прасловенског корена **běl-* у српском језику, *Славистика* XIV, Београд 2010, 260–274.
- Калезић, М.: Фитонамастическије заметки (1), *Acta Linguistica Petropolitana. Труды Института лингвистических исследований*, Том VI, часть 1, Санкт-Петербург 2010, 254–266.
- Лома, А.: Етимологија и дијалектологија у дијахроној перспективи. Из искустава рада на Етимолошком речнику српског језика, *Теорија дијахронијске*

- лингвистике и истраживање словенских језика* (Српска академија наука и уметности, Одељење језика и књижевности: Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија ; 4), Београд 2010, 89–101.
- Лома, А.: Из топонимије древней Скифије — в поисках страны будинов, *Вопросы ономастики* 2010/1 (8), Екатеринбург 2010, 5–17.
- Лома, А.: О словенском рају, *Годишњак катедре за српску књижевност са југословенским књижевностима* V, Београд 2010, 143–152.
- Лома, А.: Праиндоевропски глагол и словенска етимологија, *ЈФ LXVI*, Београд 2010, 283–295.
- Лома, А.: Словенски именски слојеви у Банату: преглед досадашњих налаза и преостала питања, *Банат кроз векове*, Београд 2010, 531–544.
- Loma, A.: *Altserbisch měrорьъ*, *Slavia* 79/1, Praha 2010, 81–92.
- Loma, A.: *Baltisches Substrat in Serbien? — Flußnamen als Zeugen der Völkerwanderungszeit*, *Sprache und Leben der frühmittelalterlichen Slaven. Festschrift für Radoslav Katičić zum 80. Geburtstag* (= Schriften über Sprachen und Texte Bd. 10), Frankfurt am Main 2010, 79–87.
- Петровић С.: *Дахија и даија* — „насилник“ и „јунак“, *ЈФ LXVI*, Београд 2010, 373–386.
- Петровић С.: Збирка речи из Призрена Димитрија Чемерицића као извор за проучавање језичке и културне интерференције на Косову и Метохији, *Косово и Меџохија у цивилизацијским ѿковима*, књ. 1, *Језик и народна традиција*, Косовска Митровица 2010, 325–337.
- Станишић, В.: Из досадашњих проучавања српско-албанских језичких односа — топонимастика и лексика, *Конјасрпска истраживања српског језика: ѿривци и резултати* (Српска академија наука и уметности, Одељење језика и књижевности: Српски језик у поређењу са другим језицима ; 1), Београд 2010, 301–315.
- Станишић, В.: Српско-албански фонолошки односи између утицаја и ареалног јединства, *Теорија дијакроничке лингвистике и истраживање словенских језика* (Српска академија наука и уметности, Одељење језика и књижевности: Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија ; 4), Београд 2010, 159–176.

2011

- *Бјелетић, М.: Резултати и перспективе српске етимолошке лексикографије, *Грамајика и лексика у словенским језицима*, Зборник радова са међународног симпозијума, Нови Сад – Београд 2011, 289–299.
- Влајић-Поповић, Ј.: Грецизми у српским народним говорима — на територији Војводине, *ЈФ LXVII*, Београд 2011, 197–216.
- Влајић-Поповић, Ј.: Српска етимологија између дијакроничке и дијалектологије, *Грамајика и лексика у словенским језицима*, Зборник радова са међународног симпозијума, Нови Сад – Београд 2011, 323–336.

- Вучковић, М.: Прасловенско гнездо *gъb- / *gyb- / *gub- у светлу теорије прототипа, ЗбМСФЛ LIV/2, Нови Сад 2011, 15–29.
- Јанковић, Ј.: Семантичка анализа деривата придева бео у српском језику, *Прилози проучавању језика* 42, Нови Сад 2011, 9–36.
- Јанковић, Ј. / Станић, Д.: Називи за боје у *Речнику српских говора Војводине, Дијалекат* — дијалекатска књижевност, Лесковац 2011, 194–211.
- Јанковић, Ј. / Станић, Д.: Пејоративни називи за мушка лица у српским народним говорима на територији Војводине, *Jazyk, literatura a region, Ústí nad Labem* 2011, 70–87.
- Лома, А.: На именословним врелима IV. Осврт на нова издања старосрпских извора, ОП XXI, Београд 2011, 429–433.
- Лома, А.: Поглед у словеначку топонимију. Осврт на књигу Marko Snoj: *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*, Ljubljana, Modrijan in Založba ZRC, 2009, ОП XXI, Београд 2011, 434–451.
- Лома, А.: Старосрпски топоним *Чрњегојно* и могућности ономастичких увида у друштвену историју префеудалног доба, *Косово и Мејхохија у цивилизацијским ѿковима*, Међународни тематски зборник. Књига 1: Језик и народна традиција, Косовска Митровица 2011, 133–143.
- Лома, А.: Топономастичка сведочанства Бањске хрисовуље, *Повеља краља Милутиина манастиру Бањска — Свећосићеванска хрисовуља*, Прир. Ђ. Трифуновић, Београд 2011, II 179–194.
- Loma, A.: Le nom du millet et le problème de la satémisation incomplète en balto-slave, *Langues baltiques, langues slaves*, Paris 2011, 237–249.
- Loma, A.: Mahābhārata and Serbian Kosovo cycle: the Indo-European heritage, *Southern Slavs and India. Relations in Oral Tradition*, Calcuta 2011, 58–74.
- Loma, A.: Namenkundliches zur skythischen Abstammungssage, *Studia etymologica Cracoviensia* 16, Kraków 2011, 76–92.
- Loma, A.: Proto-Slavic *bystrъ or *brystrъ?, *W Stulecie Rocznika Slawistycznego* (= Polska Akademia Umiejętności, Krakowskie Studia Slawistyczne I), Kraków 2010, 197–206.
- Лома, А. / Лома, С.: Два средњобосанска топонима: *Солун, Лабун* и топографски динамизам римске Далмације, ОП XXI, Београд 2011, 1–14.
- Петровић, С.: Турцизми у црногорским народним говорима (1), ЗбМСФЛ LIV/2, Нови Сад 2011, 191–197.

2012

- Белетич, М.: Дополнение к исследованию терминологии родства в сербском языке (*чукундед*), *Этимология 2009–2011*, Москва 2012, 3–17.
- Бјелетић, М.: Етимологизација „словообразователних гапаксов“ (на примере с.-хорв. *разговейан* ‘внятний, ясный, понятный’), *Theory and Empiricism in Slavonic Diachronic Linguistics* (= *Studia etymologica Brunensia* 15), Praha 2012, 15–25.
- Бјелетић, М.: Магични свет дијалекатске лексике. Момчило Златановић. *Речник говора југа Србије (провинцијализми, дијалектизми, варваризми и др.)*. Врање: Аура, 2011, 561 стр., ЗбМСФЛ LV/2, Нови Сад 2012, 294–301.

- Бјелетић, М.: О лексичкој породици псл. **brъstь/*brъstь* „пупољак, изданак“, *Praslovenska dialektizacija v luči etimoloških raziskav. Ob stoti obletnici rojstva akademika Franceta Bezlaja*, Zbornik referatov z mednarodnega znanstvenega simpozija v Ljubljani, 16.–18. septembra 2010, Ljubljana 2012, 47–59.
- Влајић-Поповић, Ј.: Како се каже: *каїџалка* или *каїџарка*? (пар речи између синхроне полисемије и дијакроне хомонимије), НССУВД 41/1, Београд 2012, 457–469.
- Влајић-Поповић, Ј.: Псл. **p(r)etro* ‘таван(ица)’, ‘грета’, ‘сушара’ или ‘остава’, *Praslovenska dialektizacija v luči etimoloških raziskav. Ob stoti obletnici rojstva akademika Franceta Bezlaja*, Zbornik referatov z mednarodnega znanstvenega simpozija v Ljubljani, 16.–18. septembra 2010, Ljubljana 2012, 291–305.
- Влајић-Поповић, Ј.: С.-х. *гломазан* ‘огроман; незграпан; кабаст’ — између ретких словенских пандана и вишеструких домаћих интерпретација, ЗбМСФЛ LV/2, Нови Сад 2012, 7–20.
- Вуčković, М.: Etymology and pragmatics: Serbian *šunela* ‘quiet, silence’, *Theory and Empiricism in Slavonic Diachronic Linguistics* (= *Studia etymologica Brunensia* 15), Praha 2012, 113–120.
- Јанковић, Ј.: Фитоними од придева *бео* у српском језику, *Савремена истраживања језика и књижевности*, Година III / Књига 1, Зборник радова са III научног скупа младих филолога Србије, Крагујевац 2012, 121–139.
- Јанковић, Ј. / Станић, Д.: Називи за боје у источнохерцеговачком дијалекту, *Окїџоих*, Часопис Одјелења за српски језик и књижевност Матице српске — Друштво чланова у Црној Гори III/3, Подгорица 2012, 197–209.
- Јанковић, Ј. / Станић, Д.: Придеви који означавају боје у источнохерцеговачком дијалекту, *Bosanskohercegovački slavistički kongres I*, Zbornik radova. Lingvistika, Knjiga 1, Sarajevo 2012, 203–211.
- Kalezić, М.: S.-Cr. *odoljen* ‘Valeriana celtica’ (An etymological note), *Theory and Empiricism in Slavonic Diachronic Linguistics* (= *Studia etymologica Brunensia* 15), Praha 2012, 127–141.
- Лигорио, О.: С.-х. *рода*, лат. *ardea*, ЗбМСФЛ LV/2, Нови Сад 2012, 21–28.
- Лома, А.: Језичке старине Полимља и Потарја — сведочанства старосрпских повеља, *Ђурђеви стијубови и Будимљанска епархија*, Зборник радова, Беране–Београд 2012, 187–198.
- Лома, А.: К проблеме раннеславјанских иранизмова, *Этимология 2009–2011*, Москва 2012, 189–201.
- Лома, А.: О имену села Паштрића, *Колубара. Велики народни календар за иресџубину 2012. годину*, Ваљево 2012, 145–153.
- Лома, А.: *Пешићер* — пећина од песка?, *Милешевски зајиси* 9, Пријепоље 2012, 59–71.
- Loma, A.: Archaism vs. Innovation, Composition vs. Derivation. A contribution to the study of territorial variation and chronological segmentation within the Proto-Slavic vocabulary, *Praslovenska dialektizacija v luči etimoloških raziskav. Ob stoti obletnici rojstva akademika Franceta Bezlaja*, Zbornik referatov z mednarodnega znanstvenega simpozija v Ljubljani, 16.–18. septembra 2010, Ljubljana 2012, 151–161.

- *Loma, A.: Vom Indogermanischen zum Slavischen und zurück. Probleme und Perspektiven einer vertiefenden Wortforschung im Bereich der slavischen Sprachen, *Methods of Etymological Practice* (= Studia etymologica Brunensia 14), Praha 2012, 83–96.
- Loma, A. / Vlajić-Popović, J.: The Common Slavic **gotovъ* reconsidered, *Theory and Empiricism in Slavonic Diachronic Linguistics* (= Studia etymologica Brunensia 15), Praha 2012, 103–111.
- Петровић, С.: Турцизми у црногорским народним говорима (2), ЗбМСФЛ LV/2, Нови Сад 2012, 183–192.
- Petrović, S.: SCr. *неумар* ‘chief architect’ — a Turkish word in Slavic guise?, *Theory and Empiricism in Slavonic Diachronic Linguistics* (= Studia etymologica Brunensia 15), Praha 2012, 327–328.
- Станишић, В.: О северним индоевропским везама албанског језика, *Praslovanska dialektizacija v luči etimoloških raziskav. Ob stoti obletnici rojstva akademika Franceta Bezlaja*, Zbornik referatov z mednarodnega znanstvenega simpozija v Ljubljani, 16.–18. septembra 2010, Ljubljana 2012, 199–211.

2013

- *Бјелетић, М. / Влајић-Поповић, Ј.: Једнотомни етимолошки речник српског језика (методолошки аспект), ЗбМСС 83, Нови Сад 2013, 171–180.
- *Влајић-Поповић, Ј.: Дијалекатска лексика у кратком етимолошком речнику српског језика, *Српски језик XVIII*, Београд 2013, 247–252.
- Вучковић, М.: Теорија сликовних шема и семантички развој прасловенског гнезда **gъb-*, *Језици и културе у времену и њросѝору I*, Тематски зборник, Нови Сад 2013, 95–106.
- Јанковић, Ј.: Лексикографска обрада фразеолошких јединица са лексемом *језик / језук* у дескриптивним и фразеолошким речницима српског и пољског језика, *Савремена њроучавања језика и књижевносѝи*, Година IV / Књига 1, Зборник радова са IV научног скупа младих филолога Србије, Крагујевац 2013, 195–213.
- Јанковић, Ј. / Станић, Д.: Пејоративни називи за женска лица у српским говорима Војводине, *Језици и културе у времену и њросѝору I*, Тематски зборник, Нови Сад 2013, 31–44.
- Лигорио, О.: Поријекло грчког ихтионима δελφίς (и проблем медитеранског пракоријена **g^wVI-/*sk^wVI-*), ЗбМСФЛ LVI/1, Нови Сад 2013, 25–29.
- Степановић, Ж.: Називи објеката за смештај животиња у Речнику српских говора Војводине, *Савремена њроучавања језика и књижевносѝи*, Година IV / Књига 1, Зборник радова са IV научног скупа младих филолога Србије, Крагујевац 2013, 77–90.
- Тешић, А.: Анализа назива митолошких бића романског порекла у говорима Јадранског приморја, *Савремена њроучавања језика и књижевносѝи*, Година IV / Књига 1, Зборник радова са IV научног скупа младих филолога Србије, Крагујевац 2013, 91–102.

ОДБРАЊЕНИ МАГИСТАРСКИ РАДОВИ
И ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

- Влајић-Поповић, Ј.: *Данашње сјање етимолошке обрађености грчких џозајмљеница у српскохрватском језику* (магистарски рад, одбрањен 14. 6. **1986.** на Филозофском факултету у Београду).
- Сикимић, Б.: *Критичка библиографија српскохрватско-румунских језичких узајамних џозајмљеница* (магистарски рад, одбрањен 28. 6. **1990.** на Филолошком факултету у Београду).
- Петровић, С.: *Историјати и сјање џроучавања џурцима у српскохрватском језику* (магистарски рад, одбрањен 30. 4. **1993.** на Филолошком факултету у Београду).
- Бјелетић, М.: *Родбинска џерминологија у српскохрватском језику* (магистарски рад, одбрањен 30. 7. **1993.** на Филолошком факултету у Београду).
- Сикимић, Б.: *Методолошки џроблеми етимолошких исџраживања лексике народних умотворина на српскохрватском језичком маџеријалу* (докторска дисертација, одбрањена 13. 10. **1993.** на Филолошком факултету у Београду).
- Влајић-Поповић, Ј.: *Историјска семантика глагола ударања у српскохрватском језику* (докторска дисертација, одбрањена 6. 7. **1998.** на Филолошком факултету у Београду).
- Бјелетић, М.: *Типови експресивних џревербалних формантиа у српскохрватском језику* (докторска дисертација, одбрањена 12. 5. **2001.** на Филолошком факултету у Београду).
- Ђокић, М.: *Српско-хрватски филономски деривати на -ика у индоевропском контексту (са џосебним осврћом на семасиологију назива за даџе биљке у класичним језицима)* (магистарски рад, одбрањен 15. 4. **2003.** на Филозофском факултету у Београду).
- Вучковић, М.: *Бошкачки — џајни језик задара Средске и Сиринића* (магистарски рад, одбрањен 8. 7. **2004.** на Филолошком факултету у Београду).
- Петровић, С.: *Турцизми у српском џризренском говору* (докторска дисертација, одбрањена 28. 9. **2006.** на Филолошком факултету у Београду).
- Калезић, М.: *Етимолошка и семасиолошко-ономасиолошка исџраживања имена биљака у Диоскуридовом делу перџ ѓλς џатρικѓς (De materia medica). Прилог џиџологији филономских ознака* (докторска дисертација, одбрањена 30.11.**2010.** на Филозофском факултету у Београду).
- Вучковић, М.: *Конџинуанџе џрасловенских основа *гџб-, *гџв-, *гџв- у српском језику* (докторска дисертација, одбрањена 18. 07. **2013.** на Филолошком факултету у Београду).

Павле Ивић

На увце

Деда Мраз

На сесији

Са драгим гостом

У радионици Прасловенског речника (1)

У радионици Прасловенског речника (2)

← Испред замка
Пернштејн

Радни састанак ↓

Учесници скупа „Словенска етимологија данас“

Испред Манасије

13

Предах

14

Пауси су готови!

На Уралу

Између Азије и Европе

Кишбрани

18

Излет у Венецију

19

Испред „Ломоносова“

Учесници Етимолошког симпозијума „Брно 2011“

Пристижу младе снаге

ЛЕГЕНДА

- Слика 1. Оснивач и први руководиоца пројекта ЕРСЈ, академик Павле Ивић (1924–1999).
- Слика 2. Свеске ЕРСЈ, зборник симпозијума „Словенска етимологија данас“ одржаног у Београду и монографије сарадника Етимолошког одсека.
- Слика 3. Научни састанак слависта у Вукове дане, Нови Сад 1990 (М. Бјелетић, С. Петровић, Б. Сикимић).
- Слика 4. Дочек Нове године у Институту, Београд 1990 (Ј. Влајић-Поповић са сином, М. Бјелетић, Б. Вукмановић-Мојсиловић са ћерком).
- Слика 5. Балканолошки конгрес, Солун 1994 (Ј. Влајић-Поповић, М. Бјелетић, С. Петровић).
- Слика 6. Етимолошки одсек, Београд 2002 (седи: С. Толстој; стоје: Ј. Влајић-Поповић, М. Вучковић, А. Лома, С. Петровић, М. Бјелетић).
- Слика 7. Научни скуп „Историја Словена у светлу лексике“, Краков 2001 (седе: В. Сенђик, И. Кошкин, М. Јакубович, Ј. Влајић-Поповић, Е. Хавлова, Х. Карликова, И. Јанишкова, Ј. Куркина; стоје: В. Бориш, А. Лома).
- Слика 8. Научни скуп „Историја Словена у светлу лексике“, Краков 2001 (Т. Тодоров, Ј. Тодорова, М. Бјелетић, Г. Цихун, З. Грењ).
- Слика 9. Етимолошки симпозијум, Брно 2005 (Е. Березович, Ј. Влајић-Поповић, М. Бјелетић, М. Јакубович).
- Слика 10. Етимолошки одсек, Београд 2006 (М. Бјелетић, С. Петровић, Ј. Влајић-Поповић, А. Лома, М. Вучковић).
- Слика 11. Научни симпозијум „Словенска етимологија данас“, Београд 2006.
- Слика 12. Научни симпозијум „Словенска етимологија данас“, Београд 2006.
- Слика 13. Етимолошки симпозијум „Етимологија – теорија и пракса“, Брно 2008 (М. Вучковић, М. Калезић, А. Лома).
- Слика 14. Завршетак рада на Трећој свесци, Београд 2008 (М. Вучковић, М. Бјелетић, А. Лома).
- Слика 15. Научна конференција „Етнолингвистика. Ономастика. Етимологија“, Јекатеринбург 2009 (А. Лома, С. Петровић, М. Бјелетић, Ј. Влајић-Поповић).
- Слика 16. Научна конференција „Етнолингвистика. Ономастика. Етимологија“, Јекатеринбург 2009 (А. Лома, Ј. Влајић-Поповић, И. Јанишкова).
- Слика 17. Научна конференција „Етнолингвистика. Ономастика. Етимологија“, Јекатеринбург 2009 (у првом реду: Ж. Варбот, Ј. Куркина, И. Јанишкова, С. Петровић; у другом реду: А. Лома, М. Бјелетић).
- Слика 18. Научни симпозијум „Прасловенска дијалектизација у светлу етимолошких истраживања“, Љубљана 2010 (Ј. Влајић-Поповић, М. Бјелетић, А. Лома, Е. Березович, С. Толстој, Ј. Куркина).
- Слика 19. Научна конференција „Савремена славистика и научно наслеђе С. Б. Бернштејна“, Москва 2011 (М. Бјелетић, К. Јакушкина, Ј. Влајић-Поповић).
- Слика 20. Етимолошки симпозијум „Теорија и емпирија у словенској дијакхронијској лингвистици“, Брно 2011.
- Слика 21. Етимолошки одсек, Београд 2011 (седи: А. Лома; стоје: Ж. Степановић, С. Петровић, О. Лигорио, А. Тешић, Ј. Влајић-Поповић, М. Бјелетић, Ј. Јанковић).